

HÁROMSZÉK ÖNVÉDELMI HARCZA

1848—49.

IRTA

NAGY SÁNDOR

VOLT TŰZÉR-FŐHADNAGY, HIDVÉGI LEKÉSZ.

 23 KÉPP EL.

KOLOZSVÁRT

NYOMATOTT GOMBOS FERENCZ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1896.

SZERZŐ SAJÁTJA.

BEM JÓZSEF

1795.—1850. decz. 10.

ELŐSZÓ.

*Szeretett bajtársak, és
Mélyen tisztelt olvasó közönség!*

Nem a pillanat ötlete, nem dicsvágy, hanem a nagy mult iránti kegyelet s az élő nemzedék iránti kötelességérzet ösztönzött már évek óta e szerény munka megírására. Évekig vártam s kerestem a szakavatottabb férfit, a ki a Székelyföld s főleg Háromszék 1848—49-ki önyvédelmi és szabadságharczát tüzetesebben megírná. Hasztalan vártam! Önálló vagy bár töredék munkát, kivéve egyes hirlapi czikkeket, sehol föl nem fedezhettem. Kerestem, kutattam egyes naplótöredékeket, egyes adatokat. A nagy napokról igen sokan tudtak érdekesen beszélni, de az elbeszéléteket nem kísérlették meg leírni.

Magamra valék hagyatva, magamban ápolgatám kedvencz óhajomat: vajha Háromszék 1848—49-ki történelme meg lenne írva! Határoztam!

Előkerestem a zaklatás és üldözés idejéből fennmaradhatott jegyzeteimet; megtaláltam b. e. atyám Nagy Ferencz egykoru naplótöredékét; megnyertem Németh László háromszéki volt kormánybiztos emléksorait; elévettem a székely tüzérségre vonatkozó kegyeletesen őrzött okmányaimat; szorgalmasan áttanulmányoztam Orbán Balázs »Székelyföld«-je, Kővári László »Erdély Történelme 1848—49-ből«. Jakab Elek »Visszaemlékezéseim« czimű munkáit, és meg-

gyujtatván lelkemben, mint a lefolyt eseményeknek többnyire szemtanuja és igénytelen közreműködője, az emlékezet lámpáját: összeállítottam ezeknek nyomán szülőföldem, Háromszék, Önvédelmi és Szabadságharczának történelmét.

Tévedéstől a legtárgyilagossabb szemlélő sem óvhatja meg teljesen magát: annyival kevésbé én, a ki a történelem folyamában együtt uszott kortársaival s igen gyakran hányatott az események hullámai által ide s tova. Tévedhettem én is! Azonban tollamat az igazság és hűség vezérelte mindenütt, és sehol az elfogultság. Hogy pedig több helytt saját igénytelen személyem is előjön: ezt a dolog természete és a hűség érdeke követelte.

Ime tehát a mult iránti kegyeletem e szerény áldozatát a Haza oltárára teszem.

Nem lehet igényem ezzel az írók Pantheonának még csak pitvarába is beléphetni; de igen is óhajtom, hogy ez egyszerű művem legyen kegyesen fogadva szeretett bajtársaimnál s az ők szíves ajánlatuk közvetítésével a hazafias közönségnél, és óhajtom, hogy szülőföldem, Hazám fíjainak legegyszerűbb kunyhójába is bejusson; hogy annak lakói a hazáért élni, s ha meg kell lenni, azért meghalni is tanuljanak, a nagy napok eseményeiből.

Hidvég, 1895. márczius 15.

Nagy Sándor.

I. RÉSZ.

Előzmények 1848. márczius—május.

Az 1848-ki párisi forradalom izgató híré a nagy-enyedi kollegiumban, mint a poétika (mostani V-ik gymn. osztály) köztanítója (Classis praeceptor), az akkori „Pesti Hírlap“-ból olvastuk szeretett pályatársaim, barátaim: Erődsi Mihály, Vizi László s többekkel. Lajos Filep trónja máglyájának lángját, ha nem láthatók is, de fénye átesapott arcunkra, melege behatott szívünkbe. Miért? Nem tudók: — a nagy következő ményekről sejtelmünk se vala.

Azonban a nálunk még kissé hűvös február végnapjai után beköszöntének a melegebb, fejlesztőbb márcziusi napok. Budapesten az „első ibolya“ monoton kiáltozása helyett megzendült a nép költőjének ajkán a „Talpra Magyar . . .“ s rohanó villanyként rezgett el az, bérczes kisebb Hazánkig, szívünkig. Meg és feldobbant keblünk a 300 esztendő s fájdalom- és a képzelt, visszavarázsolts ősi dicsőség örömétől.

Naponta mohón várók a döcögő „gyorskocsit“ ujság-lapjaival. A rendes tanórákat, ha megtartók is, de annak nagyobb részit a tantermek ajtai előtt klubszerűleg töltöttük el.

A fegyelem ennek folytán meglazúla tanítványaink felett is. A budapesti ifjuság sikerei felgyújták bennünk a tettvágyat s a kivivott alkotmányos vívmányok és törvények után, miután az első magyar ministerium kineveztetett, le volt döntve előttünk a tartézkodás azon sorompója, melyet a Metternich-rendszer vont vala főiskolánk és a politikai élet közé.

Ápril hó is beköszönt a hosszú szorgidő (diligencia) után, rendesen mohón várt husvéti szünidővel, — s ez alkalommal egy-két héttel előbb, mint máskor. Mert jónak látta

a főtanodai előljáróság a „szabadság, egyenlőség, testvériség“ magasztos jelszavaitól, s a nemzeti dicsőségtől fokozódó mérvben fellángoló ifjuság lelkesedésének szellentyűjéről gondoskodni — azaz: az ifjúságot ezen ürügy alatt el- és szétboesátani. Kimondá az előljáróság, hogy csak az indokoltan ott maradók, korlátolt számban, fognak cipót kapni a szünidőn.

Sok kedves baráti láncz szakadt meg ekkor soká,—örökre! Tanító és tanítvány azután vagy soha, vagy csak a később bekövetkezett szabadságharcz mezején találkozhatott ismét.

Ott küzdtek ők együtt a veres sipkás XI-ik és XII-ik honvéd zászló alatt, ott a Bem apó gyermekei a bõmbölő ágyuk mellett; ott a Kossuth, (később Mátyás) huszárok soraiban.

És itt egy kis kollégiumi házi forradalmat nem hagyhatok megemlítés nélkül.

Némely tüzesebb vérűek, tagadhatatlanul hazafi buzgóságból, az Előljáróság tulóvatos intézkedését nem látván indokoltnak, egy peticiót szerkesztettek s kezdtek szét hordozni aláírás végett, melyben kérték, hogy az előljáróság vonja vissza a kollégium szétoszlatására vonatkozó határozatát s lásson el a szünidőn is mindenkit cipóval, hogy az ifjuság tömegesen együtt maradhasson.

Ekkor a szeretett, finom műveltségű Zeyk Miklós tanár, mint közvetítő lépett föl, s az előljárósági határozat oda lőn módosítva, hogy: „maradhat a felső osztályuak közül mindenki a főtanoda falai között s el leend látva a szünidő alatt cipóval.“ A mire csend és béke lett ugyan, de nem sokára újból előtérbe lépett az ifjuság szabadság-vágya, s egy zajos gyűlésben, erkölesi önérzetére hivatkozva, miszerint minden törvényes kényszer és hivatalos felügyelet nélkül is, magát illő korlátok között tartani és fegyelmezn képes leend: a kollégiumi esküdtek, juratusok lemondását sürgette. Erődsdi Mihály és e sorok írója, mielőtt ezt az *ifjusági népgyűlés* kimondotta volna, megelőzőleg juratusi minőségünkéről lemondva, s erről, valamint az ifjuság követeléséről Incze Dániel igazgató tanárt értesítve s annak szánkezióját megnyerve, a többi esküdtek is lemondottak, és így újból béke lőn köztünk, a „Szabadság, Egyenlőség és Testvériség“ nevében.

Megjegyezzük olvasóink ítéletének tájékoztatására, hogy

az akkori enyedi tanuló ifjúság 6 felső osztályának növendékei: a *diákok*, — s kivált a 2 évfolyamon levő jogászok, az 1-ső és 2-ik éves theologusok általános életkora 20—25 év körül állott, sőt ennél idősebbek is voltak köztük.

Az addig szokásban lévő tornászati órákat a rendes tornatanító Freitag, fegyver forgatásra használá fel. Csak hamar megalakult egy század kerete az ifjúságból, melynek élére századosképen Farnos Károly tanárunk állta, s miután a városon is megalakult a nemzetőrség, a rendes őrségi szolgálatot rendre megosztá azokkal az ifjúság.

A husvéti szünidő fegyvergyakorlatokkal, (de csak fapuskákkal) és kellemes séta és sörházi mulatások között telt el oly kedélyesen s hazafi tüntetések között, a melyek összehozának minket kor-, felekezet-, műveltség- és rangfokozatra való tekintet nélkül; mindenki szeretett „polgártárs” vala, s legfőlebb a ki szóval, vagy szellemi előnyével inkább tudá használni a Haza dicsőségének, vagy a felkapott „szabadság, testvériség, egyenlőség” jelszavait: tudott a többiek fölött fölényt gyakorolni.

Ez magyarázza meg azon különös jelenetet, mely szerint sörházi összejöveteleinknél elnökképen szerepeltettük magunk között egy *Szerepi* nevű egyszerű földész-magánzót, kinek minden érdeme, magyar szive mellett, hevesmegyei pitykés dolmánya és ezüst fokosa vala. Mi benne a független Magyarország jelképét szemlélők.

De a kedélyes összejöveteleknek csakhamar véget vetének a gyorsan fejlődő hazai alkotmányos szervezkedés szülte események, — a pozsonyi törvényczikkek s azok között főleg az Uniót tárgyazó, Erdélytől függő, s ennek létkérdése.

A sajtó terén megjelent a Gyulai Pál gyújtó és lendületes kis költeménye :

»Nyugot felől testvérink ajkiról,
A szent szabadság menydörgése szól
— — — — —
Legyen azért szívben, lélekben Unió.

A lelkesedés országszerte föllángolt. Fel lőnek szólítva Erdély törvényhatóságai, hogy a május 29-re Kolozsvárt összehívott országgyűlésre válasszanak követeket, s ezt megelőzőleg nyilatkozzanak követeiknek adandó *Utasítás*-képen, hogy akarják-e az Uniót?

A vezérvármegye Erdélyben Alsófehér vala. Az unió felett a koczkat itt fogják elvetni. Jól tudta ezt a kormányhü főispán Br. Bánffy Miklós (akkor még báró, aztán gróf; meghalt 1894. decz. 17-én 93 éves korában) — s huzta-halasztotta a gyűlés tartását; jól tudták ezt a lelkes szabadelvű (ezek voltak igazán szabadelvűek!) hazafiak. Br. Kemény Dénes, Szász Károly, a két Zeyk — Károly és József, s többben aggodva sürgették, várták a gyűlésösszehívását, míg végre össze is hivatott az a vármegye háza helyett, a reformátusok enyedi nagy templomába.

A gyűlés nagy készületek, nagy aggodalmak után csak perczekig tartott; de az Unióra nézve szerencsés eredménnyel.

A gyűlés rövid és szerencsés lefolyására egy akkor igénytelen ifju, később országos hírű tudós, budapesti egyetemi tanár *Salamon Ferencz* levele döntőleg hatott.

A levél története ez: — *Salamon Ferencz* már 1847-ben azon merész tetre határozta magát, daczára annak, hogy „kebelében és fejében volt háza és kenyere“ — mindenanyagi segély nélkül ott hagyva a n.-enyedi főtanodát, Budapestre menjen, mint a kit egy Körösi Csoma szelleme ragadott, hogy a szellemi téren — az ország szívében — egy darabkát foglaljon el, vagy talán új hódításokat tegyen.

Elmaradott barátai aggodva vevénk tőle búcsut. Az új argonauta egy évig sekélyes vizeken, szegény viszonyok közt vergődött az önfentartás hullámozó tengerén. Közbe eljöttek a márcziusi napok, s ő is egyik, habár igénytelen, de annál figyelőbb tagja lőn azon lelkes ifjuságnak, a mely a Pilvax kávéházban szokta vala esténként megállapítani a jelszót — a teendőt a következő napra.

Salamon ez esteli összejövetelek és határozatokról még lefekvés előtt értesíté egyik n.-enyedi barátját — e sorok íróját. — Levele s azok között a fennebbi, 24 órával előzte meg a sajtó tudósításait. Jelzett levele az unióra vonatkozott, melyről kimondotta a pesti ifjuság, hogy elvárja Erdélytől annak őszinte hő elfogadását, de ha ellenkező történnék s így Erdély — ugyszólva — a reakció átkos karjaiba vetné magát: s ezáltal a sebesen megindult nemzeti mozgalom elnyomására eszközül szolgálna: rögtön kitűzi az ifjuság a forradalom véres zászlóját. Ez lehetett méltó aggodalom, vagy lehetett

csak erkölcsi nyomás — bármelyik; de közvetve, határozottan döntőleg folyt be az Unió sorsára.

Ugyanis midőn a fennemlitett megyegyülés megnyitotta: a zöld asztal „bal“-ján komoly redőkbe vont arczokkal ültek b. Kemény Dénes, Szász Károly s a többi „pátrioták.“ Egy kis közjogi előcsatározás vette kezdetét, a melyet mint Szilágyi Mihály hadserege Mátyás király választásakor a Duna jegén, türelmetlenül hallgatott, a karzaton elhelyezkedett ifjuság, halk zugásban adván türelmetlenségének kifejezést.

Egyszerre mint könnyű pillangó röpiült egy levél a zöld asztalra, épen Szász K. és Kemény D. elébe; olvassa egyik, olvassa a másik, s rögtön feláll, hazafi gond barázdálta, nekigyúlt arczezal Kemény Dénes és felhasználva a levél szövegében jelzett bekövetkezhető veszélyeket: az ingadozó, vagy talán unió-ellenes politika ellen oly beszédet tartott, melynek végszava az „éljen az unió“ volt, a melyet menydörgően visszhangoztak ezerek, meg a szent falak. Az elnök kimondotta az unió elfogadását, a gyűlést bezárta, lelkes éljenzések között.

Az az ifju, kihez Salamon levele intézve volt, s az a vakmerő, a ki a zöldasztalra merte dobni azt — kiszakítva az író Salamon nevét — én voltam, e sorok írója. A levelet vissza nem kértem; a levél elveszett; de a történeti tény mellett tanuságot tehetne rajtam kívül, a fájdalom, 1892. októberében elhunyt író s meg egy pár benső barát.

* * *

Az unió elfogadásának messze kiható és rögtönös eredménye azonnal szembetűnőleg nyilatkozott.

Erdély nemzeti színe, czimere, melyet különben is rég lezsorítottak a közhelyekről, a „sárga-fekete“ szín és „kétfejű sas“ — feledésbe merült. Ellenben a magyar nemzeti szín (veres-fehér-zöld) s a kettőskereszt fedte és négy folyótól átszelt magyar királyi czimer jött divatba. Eddig erdélyi szempontból alkotmány és kormányellenesnek tekintetett a magyar nemzeti szín és czimer viselése; de a gyűlés határozata folytán és után több nemzeti színű lobogó készítettett „Éljen a Haza“, „Éljen a szabadság, testvériség, egyenlőség“, „Éljen az Unió“ fölira-

tokkal s a fővegekre, mellekre, nemzeti rózsák (kokárdák) tűzettek. Ünnepestes menetbe alakult ifjuság, polgárság, kik az nap estvéjén a fennemlitett vezérhazafiak lakásán, fáklyás zene mellett tisztelegtek.

Hevesebben dobogott minden hazafi sziv; de e napon határozta el magát a titkos ármány is, hogy elfogja hinteni a reactió átkos magvait, a melyre igen kedvező talajt nyujta az izgatók által felbujtott oláh és szász nemzet. Csakhamar megfogalmazott a balázsfalvi népgyűlés eszméje és terve, hogy minő eredménynyel: tudjuk hiven a szomorú történelemből. Pedig ezt korántsem sejtők; mert az Alsófehéri, fentebb említett gyűlésen igen sok balázsfalvi tanár és más notabilitás vala jelen a nélkül, hogy unióellenes érzelmeiknek legkisebb jelét adták volna.

Annálfogva nem is gondoltak ezzel eleinte a hazafiak; hanem egészen átadták magukat az unió elfogadása fölötti örömnök, s csak arra gondoltak, azért aggódtak, nehogy valahol, (valamelyik megyei gyűlésen) megbukjék az unió.

E célból kerekedtek föl a vezérek s ezeknek futárai — az ifjuság, s mi vándor apostolok mentünk másnap Tordára, a hol az-napra a megye gyűlése ki volt hirdetve. Torda — nem annyira a megye, mint maga a város — ellenséges érzülettel viseltetett az Unió iránt.

Megelőzve a vezéreket, az ifjuság közül többen, jelesen: a tordai születésű Kasza Dániel, Erödsi Mihály, Vizi László és e sorok írója is Tordára siettünk, hogy előre kipuhatuljuk a hangulatot s elkészítsük a talajt. De — nem bántom meg a mai hű tordai hazafiakat — ott oly ellenséges érzülettel találkozáink, hogy kénytelenek voltunk biztonsági szempontból alapjainkon diszelgő nemzeti rózsáinkat, azoknak belső bélléseire aggatni föl.

Szomorú és kétes sejtelmek között menénk föl a kaszinóba, s minden további tüntetéstől tartózkodva, arra szorítkozáink, hogy a vezérek megérkezésekor a nagy vendéglőbe, a hol a kaszinó helyisége is volt, azokat vállainkra véve, lélekkel éljenzések között vigyük föl oda, s később, midőn azok br. Kemény Farkas házához mentek szállásba, fáklyás zenével tiszteljük meg őket.

Komoly aggályok között telt el az éj s kezdődött meg más nap, az ó-tordai ref. nagy templomban, a megyegyűlés.

Nem lehetett egyetlen nemzeti jelvényt (zászlót vagy kokárdát) látni.

Gr. Toroczky Miklós főispán, a ki maga se tartozott a liberalis, de a rossz hazafiak közé se, néma csöndben nyitotta meg a gyűlést, hidegen előterjesztvén a gyűlés egyetlen tárgyát: az Uniót. Itt az ellenfélnek engedték át a csata megkezdését a vezér hazafiak. Meg is kezdette az, az unió ellen, jóindulatu, de szűk látkörű táblabírói szempontból; felhozván az unió ellen, hogy annak elfogadása esetében, le kell mondaní Erdélynek országos jellegéről s az erdélyi nemesnek be kell olvadni a hatalmasb arisztokráciával bíró anyahonba, és elmerülni lesz kénytelen a kimondott közteherviselés s egyenlőség nagy tengerében, „mely ellen — így fejezé ki magát egyik szónok — Nagy Pista járai köznemes, később színész s maga is vitéz honvéd, „tiltakoznak falainkon függő ősi fegyvereink, Verbóczy stb. stb. biztosította privilegiumaink egyiránt!“ Egy kis helyeslő, de nagyobb visszatetsző zugás követte beszédét.

Ekkor állott föl Br. Kemény Dénes és megkezdte az ő szokott szenvedélyteli dörgedelmes filippikáját a szónok s általában a szűk látkörű táblabíró politika ellen, felfejtvén, hogy mi a magyar nemes hivatása? a mely „nem abban áll, — így szóla — hogy elszenderüljön és örök időkgig aludjék ősei dicsőségének babérain, s hogy gyönyörködjék rozsdás ősi fegyvereiben, és lebilincseltetni engedje magát mint kis szakadozott nemzet tagja; hanem az a hivatása, hogy megértve a kor intő szavát: összetömrőljön, nagy dicső nemzetté alakuljon s így mérlegbe vesse erejét és felhasználja azt az európai népek szellemi és anyagi érdekekért, közjólétért folytatott küzdelmeiben, s ezekért felkösse falon rozsdásodó ősi kardját, és ha kell küzdjön a haza függetlenségeért, dicsőségeért, nagyságáért. Ezt pedig csak úgy teheti, ha egyesül; azért „éljen az unió!“ Falakat megreszketető „éljen az unió!“ hangzott fel, s a padok és felső öltönyök alatt elrejtett nagyobb és kisebb lobogók erdője nőtt fel mintegy varázsütésre.

Az örömteljes zaj multával az elnöklő főispán kihirdeté a határozatot: az unió egyhangu elfogadását, s a gyűlés magasztos hangulatban oszla szét, az általunk N.-Enyedről hozott készletből kokárdázva fel süvegét, még Nagy Pista barátom is.

Már nem aggódánk a többi megyékben az unió sorsa

fölött, melyet rendre Udvarhely-, Maros- stb. székely székek és megyék mindnyájan elfogadának.

A vezérek visszamenének Enyedre, mi pedig hárman: Erösdi Mihály, Vizi László és én M.-Vásárhelyre indulánk még pedig gyalog, hogy annál inkább megmutassuk, miszerint a haza javáért — pro patria — fáradni és áldozni is tudunk. Mire oda érkezénk, már megtartatott a gyűlés s elfogadtatott volt az unió.

* * *

A mint a gyorsan fejlődő események öröme hangolták a hazafi sziveket, nem késett a természet is, hogy elhozza cserleveleit, rózsáit, mirtusait a haza ügyei, a szabadság bajnokai számára, s a nemsokára csatára kelt és nem egy elvérző vitéz honvéd csákójára vagy sirhalmára cyprusait.

Május közepén vagyunk. Az erdélyi Karok és Rendek — akkori hitünk szerint — utolsó országgyűlésre Kolozsvárra május 29-re hivattak össze.

Vajjon elmaradhatott volna-e innen az ifjuság, — mint-ha lenne gyümölestermő fa üde lombok nélkül? — Erdély ifjúságának lelke-java Kolozsvárra vándorolt. A három felekezeti főtanoda ifjainak, mint egy férfinak — szive egy érzelemtől — a haza dicsőségétől hevült. A kolozsvári lyceum nagy terme lön gyűlhelyül megállapítva. Itt lett az országos üléseket megelőzőleg megbeszélve a tisztelgések programja. Innen indultunk ki a Királyi személyes: Puchner báró, Főkormányzó gróf Teleki József, az erdélyi Rendek elnöke (statuum presidens) Br. Kemény Ferencz, és mint az anyahont személyesítő vendég: az ősz hazafi Báró Perényi Zsigmond lakásaik előtt fáklyás zene mellett tisztelegni, és azután a Biasini vendéglőjében rájuk s a haza dicsőségére nagy áldomást tartani.

Szép és feledhetetlen napok és esték! Az unió, egyenlőség, testvériség aranylánczai itt forrtak össze. Itt fogott tényleg kezét a két testvérhon, melyek közül a nagyobbbat tüzlélkü fiai: Lisznyai Kálmán, Oroszhegyi Józsa, Székely József s még egy pár képviselték, a kik eljövének hogy felverjék, ha szükség, Erdélyt lethargiajából; vagy ha felébredett: együtt zengjenek örömdalt a Haza dicsősége fölött.

Kéjben úszik lelkem szinte 47 év után is, ha rá gondolok amaz estékre a Biasini vendéglőjében, a hol a hosszú asztalok fejen Bánffy-Hunyad egyik egyszerű pitykés gombu polgára, Lisznyai Kálmán kedvencz embere ült, mint elnök s mellette két felől, jobbról-balról a többi ifjuság. A lelkesebb-nél lelkesebb áldomások sora végtelen vala — az erdélyi ifjuság, melynek egyik lelke a többek között a kis Gyulai Pali vala, annyira nem maradt hátra a magyarhoniak mögött, miszerint Lisznyai-ék kénytelenek valának bevallani, hogy ők „oly gondolattal jöttek, hogy meghódítsanak minket s mi hódítók meg őket“.

Megnyílt az országgyűlés: a karzatok első napokban, főleg az Unió elfogadásáig, zsufolva voltak.

Láttatok-e a szőke Marost rajzani? — ehez hasonlított Kolozsvár az Unió tárgyalásának napján. A karzatok, előcsarnokok, mellékszobák, udvar, bejáró tömve a Redutban, mely előtt az óriási néptömeg némán, szent kegyelettel állott, várva feszülten az eredményt.

Rövid felszólalás után egyhangulag elfogadtatott az Unió. Az öröndetes „éljen“ moraj hangja, elmosódva bár, kihatott az utcára, a hol a tömeg, a mely aggódott főleg a szász követek (képviselők) ellenzésétől, az öröm hangjának nem mert hitelt adni, míg kifejezett azon harsány kívánataira „hadd halljuk, hadd lássuk a szász követeket“ — a terem nyitott ablakán Schmidt Konrád kihajolva, ki nem nyilatkozattatja s meg nem éljenezte az Uniót. Egetverdeső öröm riadal kísérté szavait. Nem volt szegény ház, melynek ablakaiból hiányzott volna a nemzeti lobogó, este pedig fényben uszott az egész város.

Nem lehet czélom az országgyűlés tárgyalásait végig elő sorolni, de egy megható jelenetet felemlíteni el nem mulaszthatok. A Királyi javaslatok (propositiók) során az Urbériség, vagy a jobbágyok fölszabadítása tárgyalatott, s *elfogadtatott egyhangulag az örökfölszabadítás*. Az elnöki kijelentést halk „éljen“ követte. Föl áll ekkor a „Vak-óriás“, a nagy martir hazafi Wesselényi Miklós, s az elkeseredés hangján dörögi: *»Uraim! Soha se hittem volna, hogy egykor szemeim világának elvesztése vigasztalásomra lehessen —: most el értem; mert midőn ily törvényt mond ki egyhangulag az országgyűlés falakat repesztő örömviszhangnak kellene megcsendülni. S midőn*

ez nem történik, jól esik hinned hogy üres e terem, vigaszul szolgál, hogy még nem csáfolhat szemem világa!» — Az elnök nyugtatta meg azon nyilatkozattal, hogy csakugyan üres a karzat! (A mi igaz is volt — alig voltunk 5-en.) Így érzett egy Wesselényi Miklós, annyi jobbágy ura; így éreztek az országgyűlés többi tagjai, majd mindnyájan földes urak! És mégis tartja magát lelketlen bujtogatók miatt, kik ma már hosszú oláh verseket irnak ellenünk s terjesztik azokban a nép közt azt a balhitet, mintha nem az ország rendei szabadították volna fel a jobbágyokat!

Már az országgyűlés végnapjaiban megérkezett a hír, hogy a reactió titkos közegei által elhintett nemzetiségi izgatás magvai, a melyek bőv táplálékot nyertek a balázsfalvi május 15-iki oláh népgyűlésen, megtermették átkos gyümölcseiket; hogy az oláhok Mihálczfalvánál nyíltan felütötték a parasztzendülés lobogóját.

Visszaautaztam néhány barátommal N.-Enyedre; elfoglaltam szobámat a főtanodában, a hol alig volt már egy-két deák. Szét- hazaoszolván az egész ifjuság, illetőleg a husvéti szünidő után össze se gyűlhetvén.

Az oláh lázongás hírére rettegés szállta meg a kebleket; főleg, midőn híre futott, hogy a Háromszéki székelyek, a kik a vármegyei lázongás megfékezése, s a megyékben szétszórta lakó magyarság biztonságáért kifelé inditattak vala, Uzon-tól, árulási gyanu miatt s izgató szónoklatok után visszatértek tüzhelyeikhez. *)

Báró Kemény István — ez az örök mozgékony hazafi volt az, ki biztatva, bátorítva futotta be N.-Enyed utcáit; ő volt az, a ki velünk még ott lévő háromszéki fiakkal érintkezésbe téve magát, s úti költségül 100 frtot ajánlva föl nekünk, a Biasini gyorsszekerén Háromszékre indított, hogy rábeszéljük véreinket, miszerint az erdélyi magyarság megmentésére sietve kiinduljanak.

Bodola Samu, Bodola Lajos, Erődsi Mihály, Demeter Samu és én 24 óra alatt Brassóban valánk. Onnan Uzon felé véve utunkat, Rétyen a lelkes Antosné vendégszerető házához érkeztünk, a hol több székely tisztet s azok között a házi urnő két derék fiát: Jánost és Ferenczet együtt találók,

*) Hátrább lesz erről még szó.

a kiktől örömmel értesültünk, hogy az uzoni széteszlás után, az újból összegyűjtött két székely századdal, éppen utban vannak.

Másnap tehát a rétyi keresztútnál katonai menetrendben fölállított két századdal utnak indulánk, szintén mi is gyalog, most nem az ominozus Uzon — a mely közbe legyen mondva — Brassó felé viszen, hanem Sepsi-Szt.-György felé; honnan minket enyedi küldötteket futárképen, egy derék székelyhuszár Vitályos László nevű fuvaros, jó két szürkéjével, nem épen rózsás uton, de hazafi rózsás kedvvel ismét N.-Enyedre repített: mint olajágot vivő Noé-galambokat az oláhtengerben hánykodó magyar nemzeti bárka lakóinak örömére.

Utunkban, mely Fogaras, Szebenen vitt keresztül, nem egyszer találkoztunk egy-egy tribun vezette tömeggel, melynek utból való kitérítésére elég vakmerők voltunk, az „Isten áld meg a magyart“ hymnus rázendítését használni föl, melyre az ütenyt a derék Vitályos barátunk veré, tiszta székely fajta pompás két szürkéje háfára. Mire felocsúdott a vakmerő tömeg: már üthette volna nyomunkat. Enyed örömmel karolt, s mi boldogok valánk, hogy hirtelen és jó hirt viheténk.

A pár nap múlva kiérkezett székely gyalogság egy része Tordára, más Enyedre szállásoltatott el, hogy onnan a fenyegetett pontokra kiszállhasson.

Megszámlálva voltak már a mi napjaink is Enyeden és még csak néhány napot töltünk ott. Barátaim is eltávozva szülőföldjükre, én még megtoldván ottani mulatásomat, mint az angyaljóságu özvegy Imecs Andrásné urnő fiainak: Domokos és Dénesnek tanítójuk.

Ott hagyám végre én is Enyedet, szintén oly nehezen, mint Telemach Kalipsó bűvös szigetét, s egy pár hetet még Háportonban Miksa Miklós és Imecs Mari új házasoknál töltve, onnan aggódó atyámnak utánam küldött szekérével Háromszékre, Gidófalvára, a családi tűzhelyhez jövék haza.

Az egymásra torlódo események habjai itt hányják már életsajkám, s egyéni élményeim ezután már összefüggésbe jönnek szülőföldem, Háromszék, eseményekben gazdag forradalmi történelmével.

II. RÉSZ.

Erdély és az anyaország állapota 1848 június-szeptember.

A fennebbiekben az erdélyi vármegyék márczius-májusi eseményeinek, -- a május 29-én megnyílt Kolozsvári országgyűlésnek főbb mozzanatai, s az első oláh zendülési kísérlet Mihálcfalvánál lőnek röviden megemlítve.

Mindeddig a belső Székelyföldön a márcziusi szabadság üdítő légáramlatára csak lassudon melegedtek fel a szívek. Habár örömmel vette is a székelység a budapesti s pozsonyi események és törvények hírét, a melyek szerint szinte százados fegyverviselési törvénytelen és méltatlan terhétől leendő fölszabadulhatására nyílt kilátás: azonban sokkal inkább fegyelmezve volt a fegyverviselő székely, és sokkal szárnyaszegettebb hazafi szíve-lelke, minthogy magasabb honfi gondolatokra, vágysokra emelkedhetett volna fel.

Ő a közörömből és az általános vívmányokból osztályrészét reméllett, s méltán. A súlyos, lealázó, őt polgári jogaitól megfosztó tehertől, vállaira az önkény által rakott fegyvertől, mihamarább szabadulni, az osztrák katonai lealázó rendszertől bucsut venni, s ha kell, aztán a Nemzet, a Haza ügyeért, az alkotmányos kormány fölhívására szolgálni, s rendeletére a Haza határainak védelmére, a belbéke föntartására sikra szállni volt minden gondolata. Ezen általános hangulatnak adott kifejezést az április 11-iki s.-szentgyörgyi közgyűlésen egy fegyverviselő székely, ¹⁾ a mikor az „Unió“ egyhangulag elfogadtatott Háromszék törvényhatósága által.

Csikban pedig, a hol még szorosabbra volt huzva a katonai fegyelem láncza, s a hol az egyiptomi husos fazakok mellett sütkérező idegen érzelmű tisztjeitől elámitva, sőt elzárva a nemzeti ügy fejlődéséről nem értesülhetett, épen visz-

¹⁾ *Kövári* 1848—49. 13 lap. Hogy ki volt? — nincs emlékeztetben.

szahatólag lépett föl a székely határőrség, úgy hogy szükségnek látták Erdély külmegyéiben tanuló, s főleg a m.-vásárhelyi kir. Táblángyakornokoskodó csiki ifjak szülőföldükre sietni s a reactionnak véget vetni. És hogy mennyire igazolt volt sietésük, mutatja báró Schirding Nándor csiki I-ső gyalog székely ezredesnek azon vakmerő tette, miszerint a bejött ifjakat, elámitott s fanatizált véreikkel üzeté szét.¹⁾

Az első felelős ministerium kezébe vette a kormányzást, s bárha az Unió az anyaországban kimondatott s ennek folytán a magyarországi udvari Cancellária elnöke b. Jósika Sámuel visszavonult; de az erdélyi udvari Cancellária még állott, s állott az erdélyi főkormányzék: méltán lehetett tehát félni az ellenhatástól, főleg az előbbi részéről, de legfőképpen a már május 18—20-án szervezkedett oláh Comité, s ugyan akkor a szászok által, a kilátásba lévő erdélyi országgyűlésen elfogadandó Unió ellen, szász Comes b. Salmen Ferencz elnöklete alatt tartott gyűlésben, nyíltan kifejezett izgatásoktól.

Ennek ellensúlyozása, s a székelyek fölvilágosítása és megnyerése végett gr. Batthyáni Lajos ministerelnök, mint honvédelmi minister (Mészáros Lázár hadügyminiszter Olaszországból még nem érkezvén haza) Klapka György, Gál Sándor és Hajnik Pál jeles honfiakat küldé be a Székelyföldre, a kik lelkesedéssel is fogadtattak mindenütt, felolvastván és osztogatván a min. elnök május 19-ről szóló proklamációját; azonban midőn közülök egyik: Hajnik Pál N. Szebenbe ment, hogy az eljárásukat igazoló miniszteri leiratot bemutassa b. Puchner főhadi kormányzónál s kérje támogatását: támogatás helyett mint kémet letartóztatták s természetesen „titkosan“ be lőn vágva a küldöttek útja, a kik eredmény nélkül visszavonultak.

Közelgetett már az erdélyi országgyűlés megnyitásának napja május 29-ke. Ide is kiterjeszté figyelmét a ministerium; beküldötte lelkesítés végett a rokonszenves őszhazafi br. *Perényi Zsigmondot*, mint ministeri biztost, a ki a május 29-én megnyílt erdélyi Hongyűlés alkalmával őszinte óváczióknak volt tárgya. Vele egyszerre jött be, — mint fennebb említve

¹⁾ *Kövecsi* 14 lap; *Orbán B.* Székelyföld II. 156 lap; *Jakab El.* Visszaeml. VII. fejezet.

vala — Erdély ifjuságának föllelkesítése s azzal leendő baráti kézfogás végett, Komárom és Pestmegyéből több lelkes ifju, mint Lisznyai Kálmán, Oroszhegyi Józsa, Székely József s mások, részint mint küldöttek, részint mint önkéntes vállalkozók, kik a jelzett országgyűlés előtti és alatti napokon már előre testvéri jobbat szorítottak a Kolozsvárra felgyült erdélyi lelkes ifjúsággal. Együttessen élénk gyűlések tartattak a Lyceum nagy termében, résztvevén abban a népszerűbb idősb erdélyi hazafiak, követek (képviselők) is. Estve a Biasini vendéglő volt a gyűlpont, a hol, asztalfőn rendszeren egy bánfi-hunyadi tősgyökeres földész polgártársunk elnökölt. (Kár, hogy nevét feledtem!) *)

Szép napok voltak ezek! Az Unió vérkeresztségére előkészítő időnek, a később zivatarossá vált napnak üde reggelét élvezők.

Az Unió május 30-án egyhangulag kimondatott; de a szász követek, habár elfogadták is, az ellenmozgalmat már otthon megindították volt; a mely mozgalom a ráczok és horvátok között nyíltan föllépett reactió hírére, mind nagyobb hullámokat kezdett fölverni, s a nép kedélyét itt-ott nyílt lázadásra ingerelték az oláh izgatók által. Az Unió — méltatlanul — csak a magyarok uralmának minősítettvén: a szász és oláh nemzetiségek külön végrehajtó közegeket állítának, a melynek feje Szebenben a Comité, tagjai a vidéken a prefektek és tribunok valának.

Nem czélom részletezni a reactionnak történelmileg is már eléggé ismert aknamunkáit; se a szászok vakondszerű, se az oláhok itt-ott nyílt ellenszegülő erőszakos fellépéseit. Csak azt jegyzem meg, hogy erre okot nem szolgáltatott se a magyar elem, se az új törvények, a melyek nemzetiségi különbség nélkül Erdély összes lakóinak egyenlő üdvére irányultak. *S ha lett volna valamelyik nemzetnek oka nyugtalankodni: az a Székely nemzet lehetett:* csak az a nemzet, a mely méltán követelhetne volna, hogy a terhes katonai iga alól rögtön szabaduljon. És ez türt. várt, nemesen megadva magát a válságos helyzet követelményeinek; midőn eldobhatta volna vállairól a gyűlölt kényszerfegyvert: nem csak nem

*) Ha valaki még emlékeznék rá s nevét tudja, kérjük: közölje velünk. Sz.

CSEH IGNÁCZ.

(109. l.)

tette, hanem a ministerium illetőleg gr. Battyáni min. elnök fölhívására, gyűlölt fegyverével sietett a szegedi táborba, a Haza épsége ellen fellázadt ráczok megfékezésére. ¹⁾

Az erdélyi magyarság a haza s magyarfaj-ellenes mozgalmakat habár tudta — látta, semmi ellenséges indulatot, még csak tüntetésszerűleg se mutatott más ajku testvérei ellen; sőt társadalmilag szeretettel ölelte azokat, mint Maros-Vásárhelyen a királyi táblai ifjak, s mint mi enyedi diákok, a kikkel még áprilisben testvéri körben mulatott Mikás és Móga.

A mit tett a magyarság: nyíltan tette. Egy 12 tagu küldöttséget küldött a kir. megerősítést nyert Ministerium üdvözlésére, és habár mohón várta, s némi izgatottsággal sürgette is az országgyűlést, ²⁾ de a mit tett, törvényes formák között tette. Városokban, társadalmi uton, a rend fentartása végett nemzetőrséget szervezett, minden ellenséges szándék nélkül, kérve a Miniszteriumot, hogy a gr. Mikes János ezredes, és br. Splényi Mihály alezredes személyében az összes erdélyi nemzetőrség parancsnokságát, — gr. Mikes Kelement pedig mint a lovas csapat parancsnokát megerősíteni méltóztassék; a mit a Ministerium teljesített is.

Nemesen, türelemmel kért, várt, remélt, tehát a magyar, a székely. A városokban megalakult, de többnyire fegyvernélküli nemzetőrség számára kért a főkormányszéktől fegyvert; ez meg is kereste a főhadkormányzót, b. Puchnert, a kik sok sürgetés után csak 3100 kimustrált kovás fegyvert adott, abból is 1300-at a szászoknak, s csak 1800-at a magyar városoknak. ³⁾

Daczára a magyar elem önmérsékletének, Erdély a gyászos polgárháboruba sodortatott, melynek nyomán vér fakadt,

¹⁾ Hogy a székelység ily nemesen viselte magát s fegyverét nem dobta el: erre többen befolytak részint hirlapi, részint magán felszólítás útján, a kik közül egy volt s szinte a legelső azon *Németh László*, a ki Uzonnál egyik volt a kiindított-határőrök megállításánál szereplők közül. Ez is azt igazolja, hogy komoly ok volt arra, a mint ezt látni fogjuk; s tehát se ő, se társai, se a székely határőrök el nem ítélendők.

²⁾ Mondhatni döntő befolyással volt ennek egybehívására a Pálfi János orsz. képviselő vezetése alatt Kolozsvárra ment Udvarhelyszéki impozáns küldöttség. (Lásd. bővebben Kővári: Erd. Tört. 14—15. lap.)

³⁾ L. Kővári 1848—49. 18. lap.

s tüzlángok emésztének virágzó városokat, földesúri kastélyokat, csöndes völgyek kunyhóit. A törvényes intézkedéseknek, a melyeket a még tényleg fennálló Főkormánysház tett, nyíltan ellenszegültek a vármegyéken oláh testvéreink; a rend felbomlott; a személy és vagyonbiztonság megrendült, az anarchia féket vesztett ⁴⁾

Mellőzve kisebb kihágásokat: Mihálczfalva (Alsó-fehér megyében) jelzi azon pontot, a hol legelőbb nyílt lázadásban tört ki a felbujtogatott tömeg vad szenvedélye, a melyet ugyan elfojtott (éppen az Unio és örökváltság kimondásának napjaiban, május 30—junius 2), a már akkor Tordán és Nagy-Enyeden állomásozó 2 század székellyhatárőr.²⁾

A reactio sietett ezen közbejött eseményt kizsákmányolni s a székelyek, illetőleg Háromszékiek elleni halálos gyűlölséget lángra lobbantani, pedig a székelyek mind a szegedi táborba, mind Mihálczfalvára (még akkor) az erd. katonai kormányzóság (General-Commando) útján rendeltettek volt ki. A mihálczfalvi nyílt lázadásban — nem ok nélkül — a „Hórávilág“ megújulásának előszelét képzelte a vármegyei magyarság.

Ez esemény hatása alatt kísérlette meg személyesen maga a polgári kormányzó gr. Teleki József, a megrendült közbiztonság okából br. Puchner katonai kormányzótól az egyes városok művelt elemei számára fegyvert eszközölni ki; gúnyos válaszul nyerte tőle, hogy: „ád fegyvert, ha a Háromszéken, Uzonban letartóztatott 1515 fegyvert előbb visszaadatta“. Elszlott minden kétely, világosan kitűnt, hogy a katonai kormány már nem a rend és biztonság őre, hanem a reactionnak szolgálatába állott.

Ily körülmények között egyedüli reménye az erdélyi magyarságnak a fegyverviselő székelység lőn.

A székelység, mint fennebb láttuk, csendes megadással várta, hogy a sulyos „Manganét“ (fegyver) törvényhozásilag vétessék le válláról. Midőn kiharagvósított, hogy ápril 26-án Brassóba induljon: engedelmeskedett, és Uzonba megérke-

⁴⁾ L. Jakub E. Visszaeml. XIV. fejezet.

²⁾ Jól emlékszem mily keserű gúnyképen vették a szomorú összeütközés hírére a hon atyái, hogy éppen a jobbagyság eltörlésének napján inscenizáltak az elvakított vad tömeggel, a már törvényileg felszabadultakkal, e szomorú zendülést a lelketlen izgatók

zett, mint gyűlpontba 14 pakkszekérrel, melyekről azt állíták, hogy roszt fegyverek, s igazítani Brassóba viszik, holott a katonai kormány titkos célja volt, hogy a székely határőröket a szabadságharcztól visszatartsa, s kéz alatt úgy intézkedett, hogy a szász városokba kivezesse, és így megfossza a székelyföldet mind fegyveresei, mind fegyvereitől. Csoda-e, ha méltó gyanu ébredett a hazafiak keblében, s elítélendők-e, mint némely forradalmi történészek helytelenül fogják fel, hogy szűkebb hazájukat fegyvereitől és fegyvereseitől galádul megfosztatni nem akarták; csoda-e, ha a székelység megállott útjában, s követelte, hogy bizonyosság okáért a szekerek felbontassanak, s csoda-e, hogy miután látta, hogy az 1515 fegyver, mind ép s mind jó, s így az ármány nyilvánvalóvá lett — azoknak látára megállott és tovább nem ment.

Lehet-e hibáztatni Gál Dániel és Németh László országgyűlési képviselőket, kik közül az utóbbi higgadtságának jelét adta volt már korábban, midőn az „Erdélyi Híradó“-ban türelemre s a gyűlölt fegyver el nem dobására szólította vala fel véreit; lehet-e elítélni őket azon okon, hogy a katonai fegyelem nimbusát megtörték?

Korántsem; mert nem kell feledni, hogy ekkor még a General-Commando uralkodott fölöttük s nem ártott egy kis öntudatos hazafi lelkesedést öntenia rideg katonai rendszertől elfásított székely keblekbe, a mi azonnal nyilvánult is. Hisz' *addig nem oszlott szét a székelység, míg ünnepélyes esküt nem tett, hogy: «német Commandó szóra hazulról ki nem lépnek; de a magyar kormány rendeletére azonnal mindenre készek»*. A minthogy ezen ígéretüket, alig pár hét múlva be is váltották, a midőn a főkormánysház által hozzájuk beküldött gr. Mikes János, Zeyk József és Berde Mózsás tekintélyes honfiak s N.-Enyedről társadalmi úton és segéllyel hozzájuk beküldött néhány székely fiu¹⁾ által felszólítottak: azonnal két század indult ki az Alsó-Fehér- és Tordamegyében veszélyeztetett közbiztonság oltalmára.

Háromszék dicső szereplése voltaképen itt kezdődik. Ezen néhány (2 század) székely határőr akadályozta meg egyszerű megjelenésével Alsó-Fehér és Tordamegyében egy-

¹⁾ Ezen székelyfiak voltak: Demeter Samu, Bodola Samu, Bodola Lajos és Nagy Sándor e sorok írója; mindnyájan felsőbb osztályos tanulók, illetőleg végzett ifjak a nagyenyedi ref. kollégiumban.

előre, hogy a mihálczfalvi nyílt kitörés egyebütt ne ismétlődjék, s hogy a május 13—16-ki balázsfalvi oláh nemzeti gyűlés az általános kitöréstől visszatartá magát.

* * *

Eddig nagyobb vonásokban hű képét rajzoltuk az erdélyi 3 nemzet és oláh nemzetiség egymás iránt táplált érzelmeinek, a közös haza s alkotmányos törvények iránti magatartásának, a mely legkevésbé megnyugtató, sőt nagyon is vészjelző volt. Erdélyt, az Unió kimondása után, valami láthatatlan démon — nevezzük azt Kamarillának, vagy reactionnak — mintha teljesen kétfelé, két ellenséges táborra szakította volna. Egyik felől állást foglaltak az oláh komitéval egyesült szászok az csztrák fegyvererőre támaszkodva; a kik levette az álarczot, melyet követek az országgyűlésen viseltek: feliratoznak Bécsbe; küldöttséget menesztenek a királyhoz, mind az Unió és Magyarország ellen. — Ő Felsége a király azonban hajthatatlan marad, következetes és hű május 20—21-én kibocsátott proklamációjához, a melyben tudtul adja, hogy „Erdélyben mint Magyarhonban a rend és csend fenntartására, a két Magyarhon minden katonaságát István nádor főparancsnoksága alá helyezte.“¹⁾

Sőt Erdélybe, épen az országgyűlés napjaiban, két nevezetes leirata érkezik Ő Felségének, melyek közül egyikben igéri, hogy Budára jön; a másikban Erdélyt is a magyar miniszterium alá rendeli, sőt kimondatott ezen királyi leiratokban az is, hogy Ő Felsége a miniszterelnök május 19-én kelt, a Székelyekhez intézett kiáltványát is magáévá tette. S daczára, hogy ezen kegyelmes királyi leiratok, a szebeni General-Kommandóhoz épen úgy megérkeztek, mint főkormányászéki elnök gr. Teleki Józsefhez: az erdélyi osztrák haderő a szászokkal és az oláh komitéval kötött fegyverbarátságot, s azoknak törvényellenes üzelmeit előbb titkon, majd nyíltan elősegítette. Magában Szebenben elnézte, hogy a szász reactió mozgásba hozza egész apparatusát, a sajtót, szószéket, gyűléstermet, hogy szövetkezzék a komitéval, igérvén az oláhoknak 4-ik törvényes nemzetté emeltetését, s ajánlva azoknak, a mivel addig nem birtak a szász földön: *hivatal képességet*; e célból eszközül magához szegődttette a két oláh

¹⁾ Lásd Kővári 1848—49. 51. lap.

határőr ezredet, az *orlátit* és *naszódit*. Szóval a General-Kommandó elnézte, hogy a szász az oláhval véd- és dacszövetséget kössön az egyesült Magyarhon s alkotmánya ellen.

És mit tett ezzel szemben a magyar, ki a törvény terén állott, egyetértésben királyával? Talán elbizakodott — mint Kővári mondja — kicsinyelvén az ellenséget? Ellenkezik ez a valósággal; mert ennek hírére és tudata folytán mély megdöbbenés fogta el a hazafiak szívét, s hogy nem kicsinyelte az ellenséget tanusítja az, hogy a Főkormánysház az izgatók megfékezése végett, az oláh-komité föloszlására megtette intézkedéseit; nyomozó biztosokat nevezett ki, s a szilaj tömeg elrettentésére rögtön-bírószágot hirdettetett ki; de fájdalom! miután ennek nem sok sikerét tapasztalta, továbbra is megmaradt, mint Kővári írja, táblabírói politikája mellett, (s ebben igaza is van, a mint ugyanő indokolja is állítását), mert csakugyan, miután az Unió, örökváltság (a jobbágyok fölzsabadítása) kimondatott és szentesített: mi szükség volt tovább országgyűléseskedni, miután a pozsonyi többi törvényezikket egy tömegben, változatlanul is el lehetett volna fogadni? Legfeljebb a székelyeket kellett volna a törvénytelen fegyverviselés alul feloldozni és nemzetőrséggé alakítani, s a Főkormánysháznál a jó öreg uraknak nem kellett volna „szemhunyvá nézni szembe a jövővel, s megelégedni minden napon kijátszott sikertelen rendelkezéseikkel.“

Ily körülmények között s ez időben, június 29-én, küldetett be báró Vay Miklós koronaőr, mint királyi biztos. Gr. Teleki József, mint az Unió-végrehajtó bizottság elnöke Pestre ment, helyettese gr. Mikó Imre lön.

A királyi hatalom tehát br. Vay kezébe volt téve. Legyen szabad feljegyezni róla azon bírálatokat, a melyeket írva találunk több történésznél. Ezek között Kővári azt írja: „a kormány Erdélyt nem ismerte, br. Vay sem.“¹⁾

„A mikor ő e missziót elvállalta: úgy látszik nem mérlegelte, mi nehéz szerep vár rája. Ő megjött, a tisztelgések — a mit ritka ügyességgel tudott fogadni — folytak.“ Jakab Elek pedig leírva B. Vaynak körutját, melyet a Székelyföldre tett, megjegyzi, hogy „rokonszenves és méltóságteljes személyisége jó hatást tett a székelyekre;“ de azon állítása,

¹⁾ Lásd Kővári 1848—49. 68. lap.

hogy „a székekelyek hazafi érzülete általa lendült volna jó utra.“ nem felel meg a valóságnak. Jó volt az, előbb is ! épen a b. Vay lelkes fogadtatása bizonyítja legjobban, hogy a székekelység már átértette volt helyzetének, hivatásának nagy horderejét. S kár volt, hogy a nemes báró inkább és erélyesebben föl nem használta döntő hatásának súlyát. Megtett mindent jó akarattal, de nem elég erélylyel: a jó eredményt mégis kitudta ragadni kezéből a reactio, az osztrák főhadvezérség ; s az egész nyár elmúlt a nélkül, hogy bár a nemzetőrség Erdélyszerte szervezve, annál kevésbbé felszerelve lett volna ! Pedig a magyar közvélemény sürgette s így buzditólag befolyásolhatta volna.

Ott volt Gyulafehérvár készleteivel, s ellenséges indulatu tisztjeivel, gyöngö őrségével ; és habár a Nádor ő fensége és a miniszterium teljhatalmat adott neki az erd. hadvezérség fölött is : Ő, a helyett, hogy Gyulafehérvárt biztosítsa, s oda székekely határőröket helyezzen el, inkább parlamentirozott a hadvezérséggel eredménytelenül. Ez alatt összeköttetésbe lépett az ellenséges érzelmü vár-őrség Jank Ábrahám topánfalvi oláh izgatóval, s így elnézte, hogy a legbiztosabb archimedesi pont (Gyulafehérvár) kivétessék lába alul ; s a helyett, hogy a székekely lelkesedést és a Háromszék-Csiki két gyalogés egy huszár ezreddel, s az ottan könnyen szervezhető nemzetőrséggel nyomatékot adott volna rendeleteinek, a sokáig semleges szerepet játszó szebeni General Kommandóval szemben, a mely pedig az oláhoktól fenyegetett Kolozsvár védelmére ő ágyut fel is ajánlott, s csak lovakat kívánt elibe, és az ellen, hogy a vár biztos magyar őrséggel láttassék el semmi kifogást sem tett — erélyesen rendelkezett volna. A kedvező körülményeket s a drága időt fel nem használta és így a vár osztrák kézben maradt ágyuival együtt, a nemzeti ügy pótolhatatlan kárára.

B. Vay csak augusztus 24-én kezd panaszkodni, hogy „Szebennel nem lehet boldogulni, míg Erdélynek magyar szellemü főhadvezére s Szeben városának székekely vagy magyar helyőrsége nem lesz.“¹⁾

Ily módon telt el három hónap, Junius—Augusztus, anélkül, hogy a magyar s székekely nemzetőrség szervezve, a székekely fegyveres erő felhasználva lett volna. Mert nézzük csak : mik voltak a kir. biztos föladatai ? *Egyik:* a magyar

¹⁾ Lásd Kövári 1848—49. 77. lap és Jakab Elek XVIII. fej.

miniszterium nemzetőrségre vonatkozó rendeleteinek végrehajtása; a *másik*: a székely határőrök egy részének a szegedi-táborba küldése, s a többinek itthon fölhasználása a rend és biztonság érdekében; a *harmadik*: a miniszterium által elrendelt IV., XI., XII., XIII. és XIV. honvéd zászlóaljaknak kiállítása.¹⁾ És mi történt ezekre nézve három hó alatt.

A *nemzetőrség szervezése* végett kinevezettek a b. Puchnertől (!) kért Graeser tábornok és Dobay Károly ezredes; de hogy a szervezés avagy csak megindult volna is valahol — nincs tudomásunk. A *székely határőrök* egy zászlóalja Szegedre kiindíttatott, a többi erő tétlenül otthon hagyatott; a naszói oláh határvédektől is ugyanekkor kiindíttatott egy zászlóalj; ez azonban, miután Deesen július 13-án megtagadta az esküt a magyar alkotmányra, Pesten lefegyvereztetett. Az egyetlen pozitív eredmény, hogy a XI. zászlóalj Dobay ezredes buzgó toborzása folytán a lelkes, többnyire iskolázott fiukból csakhamar, a XII. honvéd u. n. „önkéntes“ zászlóalj pedig nagykesőre őszre, M.-Vásárhelyen megalakult; de a XIII. és XIV. végkép elmaradott. Dobaynak segítségére volt gr. Mikes János, b. Splényi Mihály és Pataky József tagokból álló toborzó-bizottság, a kiket a Nádor ő fensége junius 8-iki rendeletére a Főkormányzó nevezett vala ki, a IV. honvédzászlóalj toborzása végett.

Minő silány eredmény, ha elgondoljuk ama páratlan lelkesedést, a melyet kifejtettek egyesek, s ezek között már korábban gr. Bethlen Gergely, gr. Mikes Kelemen, önkéntes huszárcsapatokat szervezének az ifjuság legműveltebbjeiből, többnyire saját költségükön felszerelt lovakkal; gr. Bethlen Olivér pedig önkéntes gyalogsapatot a mely — bátran elmondhatjuk, — hogy magvául szolgált a XI-ik zászlóaljnak, s tán ez is elmarad vala a nélkül.

És minő silány eredmény 3 hó alatt, ha elgondoljuk, hogy Erdély aristokracziája, vagyonosabb birtokosai, az egész magyar társadalom mily óriási áldozatokat hozának a Haza oltárára, a kik közül méltó felemlitenem egy gróf *Rhédei* Ádámot a ki *egy mázsza ezüstöt*, b. *Kemény* Pált, ki minden ezüstjét adá áldozatul, s hozának többen²⁾ nagyobb-kisebb áldozatokat.

¹⁾ L. Jakab E. XV. fejezet.

²⁾ Lásd Kővári 72 lap. Jakab Elek XVI. fejezetnél.

És minő silány eredmény, ha elgondoljuk, miszerint háromszáz-ezer magyar és négyszázezernyi székely részéről, azoknak fegyvert bíró karja, vére vala felajánlva a törvény, a rend, a személy és vagyonbiztonság megvédésére.

Lehet-e állítani hogy a vezetők elég erélyt fejtettek volna ki ily szellemi és anyagi erő állván rendelkezésükre? Holott még júniusban, sőt júliusban is az oláh főpapok, esperesek sőt a szász városok is elég loyálisan viselték magukat. Nem mulasztásra, erélytelenségre vall-e mind a főkormányszék, mind főleg a kir. biztos részéről, hogy az anarchia gyuladó üszkét széthordozni készülő oláh izgatókat s a polgárháboru értelmi szerzőjét Szebent meg nem zabolázta; tudhatván a történelemből, hogy azokkal szemben a leiratok, táblabírói intézkedések mit sem szoktak érni, s hogy azokat engedelmességre csak a gyors és erélyes fellépés szokta hajtani.

Biz igaza volt a „Honvéd“ czimű lapnak, hogy „br. Vay egézzen a béke embere volt. Egy bűnös jámborság volt az ő egész kir. biztosi eljárása“¹⁾ Ilyszerü véleményt mond róla Horváth Mihály nagy történészünk is.

A mulasztások és erélytelenség folytán Erdély már ősze el volt esvé. Az illetékes vezérférfiak részéről elfecsérlett drága 3 hónapi idő alatt szervezte magát a reactió; a szászok nemzetőrsége (Freyschaar, Löwenbatalion), az oláhok Landsturm-ja rendezte magát. Gyulafehérvárba, a helyett hogy oda székely őrség tétetett volna, br. Puchner által az 1-ső oláh határőrezred egy zászlóalja helyeztetett el, sőt a székely hazafi érületet is megmételyezni megkísérlette a szebeni reactió, engedmények és csábígéretekkal.²⁾

De ha elveszettnek látszott Erdély már kora ősszel, még fennállott ama szikla, a mely az ellenforradalom árját megtöréssel fenyegette; még állott rendületlenül a *Haza ügye, alkotmánya és szabadságának redbástyjául a Székelyföld*. Ide fordult azért mindkét részről minden figyelem.

A sok habozás alatt Erdélyben már az anarchia teljes uralomra jutott vala; s csak ekkor (aug. 24) látta jónak br. Vay, hogy Erdélynek magyar szellemü hadvezért kérjen a miniszteriumtól. A pesti hongyülés, most is, mint elébb, és

¹⁾ Lásd «Honvéd» 1849. számait.

²⁾ Igértetett zsold számukra; igértetett leszállított szolgálati idő stb.

igen helyesen, a székelyekre gondolt; itt látta a mentőeszközt, s nem a főhadvezérség változtatásában, s e nézetből kiindulva, a székely képviselőket kormánybiztosokul küldte ki, s a többek között *Berde Mózsá, Gál Dániel* és *Demeter József* képviselőket Háromszékre. Ugyanez időben Marosszék képviselőjét Berzenczey Lászlót is saját ajánlkozására, felhatalmazá az ugynevezett Kossuth (később Mátyás) huszár csapat toborzására. Berzenczey aug. 24-én már Kolozsvártt volt vörös eskós kis toborzó csapatával; felhívásokat intézett, gyűléseket tartott M.-Vásárhelyen, Háromszéken (Szentkatolnán). Itt a gyűlés folytán azonnal megalakult a 2-ik század kereke, sok lelkes előkelő fiak ajánlkozván.

Mielőtt a Székelyföldi, s főleg a háromszéki események tüzetes elbeszéléséhez kezdenék: elkerülhetlen szükséges azon válságos helyzetről, a melybe szeptember havában jutott Hazánk s ennek kormánya és képviselőháza, az olvasót, tájékoztatni.

Magyarország és kormánya, s képviselőháza mind eddig törvényes téren állta; mindent még Ő Felsége V. *Ferdinánd*, vagy a teljhatalmu Nádor nevében és tudtával intéze. S miután a mindenfelől tornyosuló veszélyt látta: a haza védelmére gondolt. Julius 11-ki ülésében a képviselőház tárgyalta e czélból a Kormány által 42 millió hitel, és 200 ezer honvéd kiállításáról benyújtott törvényjavaslatot, a melyet a képviselőház el is fogadott s kir. szentesítés végett Ő Felségehez fölterjesztett; azonban, miután azt meg nem nyerve még aug. 29-én sem: annak kieszközlése végett gr. Battyáni Lajos miniszterelnök és Deák Ferencz Bécsbe küldettek; de ők Ő Felsége eleibe nem bocsáttatván: egy 200 tagu országos küldöttség menesztetett oda, s habár azt a nép, a polgárság, az Aula (egyetemi ifjuság) rokonszenvesen üdvözölte, sőt maga a Király is szeptember 8-án elfogadni kegyes volt: a két törvényczikk szentesítve nem lön; a Király és küldöttség néma-hidegen váltak el. A szakítás a trón és nemzet között ezzel beállott, melyet befejezett Jellachich horvát bánnak nyílt és támadó föllépése.

A koczka el volt vetve: Magyarország kényszerítve lön a forradalom terére lépni, ha nem akarta elnézni, hogy a függetlensége és területi épsége ellen nyíltan föllépett Jellachich horvát bán és a rácok rabló hadaikkal tovább is garázdálkod-

janak és a Haza ezredéves alkotmánya megsemmisíttessék. A végzetes harc kezdődött a Trón és a Haza között, s a mi ezután történt egész a függetlenség kimondásáig (1849. ápril 14.) sőt a végső katasztrófaig, csak logikai egymásutánja volt ennek. Egyfelől küzdött a nemzeti lét s az önfentartás hazafi ösztöne, a Nemzet részéről; másfelől hatalmi önkény a trón nevében, a láthatlan reakció és a látható bécsi kormány részéről. Melyiknek részén volt a jog és igazság: melyiknek kellett volna engedni: ítélje meg a világ! Kétségen kívül az erősebbnek — a hatalomnak; de ez nemcsak nem engedett, sőt elbizakodva, az Olaszországban kivívott pillanatnyi győzelmes fegyverténye miatt: megveté, kigunyolá, a nemzeti és alkotmányos létben minden oldalról megtámadott hű Magyarországot, a mely egykor élete és vérével menté meg az uralkodó házat s keserű gúnyképen, a kevéssel az előtt báni méltóságától megfosztott Jellachichot, a haza ellenségét, nem csak visszahelyezé méltóságába, hanem a népszerű *István nádor* ő fenségét is, ki elől a Király ajtóját is elzárni sikerült a Kamarillának, mellőzve, ¹⁾ Magyarországot fölött teljhatalommal ruházá fel. (szept. 4.)

A miniszterium szeptember 11-én lemondott; gr. Batthyáni a Nádor által ujminiszterium alakítására szólíttatott föl, melyből, az engedékenységgel szellemétől vezéreltetve Kossuth és Szemere kihagyattak. Az új miniszterium azonban Bécsben megerősítést nem nyert; hanem a helyett b. Vay nevezetett ki miniszterelnöknek; ²⁾ s Jellachich közeledésére szeptember 21-én *István nádor* is a Hazát itt hagyva, Bécsbe ment; az egész magyarhoni fegyveres erő fővezéréül pedig gróf Lamberg Ferencz altábornagy küldetett le Pestre, a mely kinevezést, nem lévén magyar miniszter által ellenjegyezve, a képviselőház törvényellenesnek nyilvánított. Gr. Lamberg leérkezvén, a felbőszült tömeg által a lánczhidon meggyilkoltatva, szept. 28-án áldozatul esett, amannak hírére a képviselőház, mélyen megilletődve ugyan, de az országot kormány nélkül nem hagyhatva: dekretálá szeptember 22-én a *Honvédelmi Bizottmányt* a miniszterium helyébe, tagjául nevezve ki *Kossuth Lajos*,

¹⁾ A nádor mélyen sértve: ekkor nyújtja be lemondását s költözik Schaumburgi jószágaira,

²⁾ A kinek tényleges szereplését a rendkívüli események tul szárnyalták.

Szemere Bertalan, Nyári Pál, Madarász László, Patai József és Sembéri Imre, képviselőházi, br. Perényi Zsigmond, gr. Eszterházy Mihály, br. Jósika Miklós főrendiházi tagokat, a mely bizottmány a függetlenség kimondásáig működött.

A trón és nemzet nyílt ellenséggé vált; az első a gr. Lamberg meggyilkoltatása után br. Récsei Adám altábornagyot nevezte ki miniszterelnöknek s vele ellenjegyeztetve, Lamberg helyébe Jellasicsot, a ki már Pest felé közelgett, mint Magyarország öszves haderejének fővezére. A legfelsőbb rendelet egyszersmind az országgyűlést eloszlatni, az országot osztrómállapotba helyezni rendelte, a fölterjesztett törvényeket érvényteleneknek nyilvánítá, s kimondá, hogy *Récsei csak ad hoc miniszterelnök, mert ezután Magyarország az Összbírodalom egységes szempontjából fog kormányoztatni.*¹⁾

Október 7-én került tárgyalás alá a képviselőházban ezen alkotmányellenes, nemzettipró rendelet, mely Magyarországnak 14 király esküjével szentesített független államiságát semmisíti meg. A képviselőház kimondá, hogy míg a budget tárgyalva nem lesz, el nem oszthat. A törvénytelen rendelet félre tétetett; Récsei ellen közkereset határoztatott és hazaárulónak nyilvánítottatott, az a ki. Jellachichnak engedelmeskedik. A Honvédelmi Bizottmány megkezdé működését, a **Forradalom szervezte lőn.**

Ekkor tehát — szeptember 22-én, illetőleg okt. 7-én kezdődik a forradalom, mind az Anyahonban, mind Erdélyben. Hogy mily szomorú és válságos helyzet volt ez, s mennyire ellenkezett ezen kényszerhelyzet legjobbjainknak hagyományos dinasztikus érzelmeivel: eléggé tanusítja az, hogy *gr. Széchenyinek* nagy szellemi világa etájban borult el, s a nagy martir hazafi *br. Vesselényi Miklós* és többen ekkor hagyák el a tetek mezejét — az országgyűlést²⁾

E sorok írója is ezzel búcsut veszen a magyarhoni rendkívüli csemények tájékozó rajzától, hogy annyival inkább figyelmébe vegye vérrel áztatott, lángtengerbe meritett, hamuba borított erdélyi szűkebb hazáját és szülőföldjét: *Háromszéket.*

¹⁾ Ki mondaná ezek után, hogy a forradalmi térre előbb lépett a nemzet?

²⁾ Lásd Kővári 1848—49. 83. lap.

III. RÉSZ.

Háromszék, az önvédelmi harc kezdetén. Agyagfalvi gyűlés.

Háromszék, a Székelyföld Spártája, alig 50 □ mértföld területen mintegy 100 ezer lakóssal, egy ugynevezett tényleges (aktívus) gyalog ezreddel, s a csikiakkal együttesen egy huszárezreddel ¹⁾ rendelkezett; Csikszéknek viszont egy ezred aktív gyalogsága volt, s minthogy minden székely fiú 50 éves koráig fegyveres számban vétetett, roppant gyakorlott katonai erővel birt, ²⁾ a mely ez időig közvetlenül a n.-szebeni General-Kommandótól függött.

Ide küldettek be — mint fennebb íram — Berde Mózsa háromszéki, Gál Dániel ilyefalvi, Deméter József s.-szentgyörgyi országos képviselők kormánybiztosokul, s itt voltak már szeptember elején. Berde Mózsa, főkirálybíró Horváth Albert oldala mellett bemutatván magát, megkezdődtek a gyűlésezések, a melyeknek alig voltak más tárgyai, mint a General-Kommandó egy és más úton becsempészett fölhívásai, hogy a székelyek térjenek vissza teljes engedelmisséggel hozzája. E közben a szék bizottmánya, mint egyebütt, itt is „Honvédelmi Bizottmánynya“ alakult, élén a kormánybiztossal, a ki az elnökséget s így a vezérszerepet hiven megosztá a főkirálybíróval. Gyűlés gyűlésre következett. Kormánybiztos és királybíró nagyon is egyetértőleg működtek. Túlóvatos politikájukkal főleg Berde ékes szóbüségével mindig ellensúlyozni bírták a helyzet rendkívüliségét átlátó, s annak megfelelő intézkedéseket sürgető, a néppel közelebbi érintkezésben levő, s annak hangulatát, kívánatait értő és érző népszerű hazafiakat?³⁾ Hiában sürgették—a mi-

¹⁾ Ennek kiegészítő része volt az aranyosszéki század.

²⁾ Ebből a szegedi táborba ment volt egy gyalog zászlóalj és egy osztály (divízió) huszárság.

³⁾ Ilyenek voltak Nagy Ferencz, Gál Dániel, Cseh Ignác kézdi alkirálybíró s mások.

re pedig egyaránt kész volt mind a nemes mind a fegyverviselő — osztály az egész székelységnek nemzetőrséggé alakítását. A helyett hiven előterjesztgették a gyűléseken a General-Kommandó lehangoló, csábítgató, vagy fenyegető proklamációit, a melyeknek becsempészését később midőn fegyver élére került az ügy, elég ügyes volt a reakció feltűnésnélkül eszközölni. ¹⁾

A válságos szeptember hónap is szép csendesen eltelt. Nem volt személy és vagyonbátorság elleni kihágás, s habár volt is némi feszültség a fegyverviselő székely és az immunis nemes osztály között: ez a 80 évig ápolt kasztrendszer természetes következménye vala. S hogy ezen feszültség a nemzetőrség falállításának halogatása miatt nyílt kitöréssé nem fajult, a fegyverviselő székelyek részéről, épen azoknak köszönhető, a kiket az osztálygyűlölet méltatlan vádjával akkor is, de főleg a szabadságharcz leveretése után illetni elég lelkiismeretlenek voltak némely roszlelkűek. Ily osztálygyűlölet vádjával keserítették azon férfit, ²⁾ kinek vaskeble galambszívet zárt magában; a ki nem egyszer nyilatkozék úgy, hogy: „ha tudná, hogy minden csepp vérből egy-egy magyar áll elő: önmaga oltaná ki életét.“ S még sokkal erősebb váddal illetének egy másikat, ³⁾ a ki habár szenvedélyesb és nem válogatott kifejezésekkel élt is véreit föllelkesítő szónoklataiban, de távol volt attól, hogy osztálygyűlöletet vagy pártviszályt kívánt volna élesíteni, s a ki egy gyűlés alkalmával oly jelét adta, hogy a Székelyföld függetlenségeért életével se gondol, a mi rendkívülisége miatt méltó, hogy megörökíttessék. Ugyanis egy agen. kommandótól jött proklamáció tárgyalásánál, mikor látta, hogy a többség hangulata arra már meg van nyerve s a székelység fejet fog hajtani a gyűlölt rendszernek: mit tesz? — elkéri a proklamációt, hirtelen össze-visszagyrte s életveszélyező martírsággal *lenyelte. A meghódolás elmaradt a jelenet nagyszerű komikumának hatása alatt.*

¹⁾ A többek között egyik szokottabb módja volt ennek, főleg később, midőn egy-egy kisebb katonai csapat kémszemlére küldetett Brassó felé, s véletlenül rábukkant egy szintén rekognoscizrozó draganyosra, — természetesen üldözőbe vette és ez utóbbi, gyors eszeveszett futása közben utasítás folytán elejtette táskáját, melyet az üldözők nagy örömmel vettek magukhoz; a táska duzzadt volt a General Kommandó proklamációitól, melyeket mint hadi zsákmányt hoztak haza.

²⁾ Nagy Ferencz volt.

³⁾ Gál Dániel volt.

Hogy a csend s béke föntartásában igen nagy érdeme van Berde Mózsának is, kinek már külső alakja, ékes le-
szédmodora maga a megtestesült nyájasság volt: elvitáz-
hatlan.

De hogy az osytályharez nála nélkül kitört volna, s hogy azt *csak ő* akadályozta meg, az igazsággal szemben *nagyon téves állítás*; mert Berde kormánybiztos nem azért volt szerencsés, hogy nyájas modorával s ékesszólásával hatni tudott, hanem azért, mert voltak közelében rá befolyással bíró egyének, a kik az ő rendkívüli óvatosságába egy kis szikráját tudták vetni a bátorságnak; s hogy nagy mérsékletével még akkor is feltudá tartani a rendet, mikor már haza-szerte — mint Jakab Elek mondja: „megkezdődött volt a bellum omnium contra omnes“ — arra legnagyobb és őszintébb befolyással voltak éppen azok, a kik a nyílt gyűlésben ugyan az ő nagy óvatossága ellen filippikáztak! Ezek közül voltak e sorok írójának édes atyja Nagy Ferencz és e sorok írója, a ki a m.-vásárhelyi leveretés után mint titkára, rokona és bizalmas barátja mindig mellette volt, egészen a Gedeonnal kötött béke idejéig.

De hogy indokolt nem volt szeptember hónap ily tétlenségben töltése: bátran állithatom; mert midőn e hóban a gen. Commandó már felmondotta az engedelmisséget a miniszteriumnak, midőn az oláh és szász nemzetország szervezkedett. Jánk Abrahám a nyugati havasok között, Riebel Hát-szegen, Urbán Naszódon hazaellenes törekvéseiknek a kezeik alatt levő fegyveres erővel nyomatékot adni, a polgári igazgatást pedig az oláh-komité prefektjei, alprefektjei és tribunjai kezökhez ragadni elég vakmerők voltak: akkor fel kell vala használni a bel Székelyföld roppant erejét a vármegyéken a személy- és vagyonbátorság érdekében. E szerint ha őszintén méltányoljuk is Berde Mózsát békéltető eljárásáért, de koszorunkat nem nyújthatjuk neki azon meggyőződéssel, hogy ő a helyzet rendkívüliségét felfogta s a visszahozhatlan időt kellően felhasználni tudta volna.

Lám Berzenczey, akárhogy elítéli is némelyek, felvállalt missiójában — a huszárok toborzásában, lelkesen eljár, s hogy az ő huszárai a Mátyás, később Kossuth huszárok; nagyfontosságú szerepet vittek, s abban, hogy Háromszék a szabadságnak mindaddig szüzföldje maradt, míg muszka zsol-

dosok be nem törtek: abban az ujonez Mátyás-huszároknak nem kis érdemük volt.

Mert nincs nevetségesebb s elfogadhatatlanabb állítás, mint azoké volt, a kik állították, hogy Háromszéknek nyugodtnak kellett volna maradni, s nem kellett volna Agyagfalvára nemzeti gyűlésre összegyűlni, hogy ne provokálja a reakeziót. Hisz én istenem! már künn a vármegyében az oláh komité törvénytelen közegei, a szász reakezió és a főhadvezérség védelme alatt uralták a helyzetet; üldözték, gyilkolták a magyar birtokosokat épen úgy, mint százados osztálysorsosukat, a volt magyar jobbágyságot, s *világosan látható volt a cél: a Magyarság kiirtása*. És Háromszék, mely mind értelmisége, mind fegyvereinél fogva vezérségre volt hivatott, tétlen gyűlésezik.

A székelységet tettre lelkesíteni, a Brennuskardot a mérlegbe kellett volna vetni. E célból születhetett meg Berzeneczeynek agyában azon rendkívüli eszme, hogy a Székely nemzet, mint ősei, az agyagfalvi téren összegyűljön. És ő, hogy a gondolat fölmerült lelkében: fölhívást intézett a székely székekhez, a hol az eszme lelkesedéssel fogadtatott, s habár Kolozsvárt mind a főkormánysszék, mind a kir. biztos félelemmel gondolt egy ily nagyobb tömegű gyűlésre, s megakadályozni kísérlette, de a székely nemzet által óhajtott férfi, gróf Mikó Imre elnöklete alatt megvalósulni engedte.

Berzeneczey okt. 1-ére tervezte volt a gyűlést, de a fábiusi politika elhuzta október közepéig, s így csak okt. 16-án tartatott meg. Hogy ezen huzás-halasztás is mennyire megbosszulá magát: eléggé tanusítja az, hogy az alatt magyar birtokosaink kastélyaikból, a nép falvaiból kizaklatva: a Kükküllő és a Marosvölgyében a magyar vagyon és élet marta-lékul esett.

Október 16-ka kora reggelén a feljövő derült nap az agyagfalvi, szűk téren, mint egy 50—60 ezer oly férfira veté világát, a kikkel egy Napoleon nem egy meglevő, hanem egy új ország meghódítására lett volna képes.

Ott volt kevés kivétellel a két székely gyalog, és egy huszár ezred teljesen felszerelve, tisztjeikkel, ¹⁾ ott volt a nemesség, értelmiség, több saját költségükön magukat felsze-

¹⁾ Kivéve a Bánságba kiment zászlóaljat és egy osztály székelyhuszárt.

rejt Kossuth huszárok, önkéntesek, a XII-ik zászlóaljból. *Nem volt kisebb a fegyelem, mint a lelkesültség.* Mintha egy óriási csillag hullott volna a földre: közbül áll a toronymagasságu tanácskozó tribün (szószék); onnan sugár-egyenesen ágaztak ki a különböző csapatok, a legszebb rendben — a központtól mindinkább szélesedő sugár közökkel. Ott nyargaltak egyenruhában, vagy nehéz dísz-magyarban a gyűlés vezérférfiai: az elnök gróf *Mikó Imre*, *Berzenczey László*, gróf *Bethlen János*, *Berde Mózsza*; székely törzstisztek: *Sombori Sándor* huszár, *Dorschner*, *Dobai* gyalogezredek sat. kísérve fiatal lelkes leventéktől.

Hogy mit éreztem én. ezt látva, — hisz' szerény magam is ott voltam atyámmal, testvéreimmal — annak új szavakat nem keresek, hanem egyszerűen magamévá teszem Jakab Elek jeles írónk ide vonatkozó szavait: „Büszke voltam — így ír ő — hogy én is e népből való vagyok. Megköszöntem a sorsnak, hogy én is itt lehettem, nem gondolva arra, a mit nem sokára Szász-Régennél és Maros-Vásárhelyen meg kellett érnem“. ¹⁾

És mily loyálisan folyt le a-gyűlés!

Ime a jegyzőkönyv eredeti szavai:

Első nap, október 16-án.

a) Irassék meg a magyar független felelős miniszteriumnak, hogy a székely nép törvényes királyához tántoríthatatlan hűséggel és öröklött szent vallásossággal hona és királya védelmében elveszni kész; ellenben azok ellenségei a királynak, kik megingatják hű népeiben a királyság iránti piétást, hitet és tényeken nyugvó meggyőződést.

b) Készíttessék egy proklamáció az ország minden faju és vallásu népeihez és ez több ezer példányokban nyomasztás ki, a nép között akként osztatván el, hogy ennek tartalma tisztségek és papság által magyaráztatván, ezen proklamációban fejeztessék ki, hogy a székely nép azért gyülekezett össze Agyagfalva terére, miszerint tanácskozzék ezen vészes időben, midőn a királyi szék szintugy, mint az ország bátorsága pártütők által támadtatott meg, midőn nemzetiségek ürügye

¹⁾ Visszaemlékezés 1848/49. szabadságharcz XVIII. fej.

GÁL DANI.

(121. l.)

harcz folytattatik a bécsi kamarilla által, melynek Jellasics egyik bérszolgája s több mások is: miként lehessen testvériesen helyreállítani a békét s ennek áldásaiban megvédeni a királyi széket s az ország megtámadott belcsendét.

Fejeztessék ki továbbá, miként a székely nép a testvériesség karjaival kész magához csatolni minden faju és vallásu nemzetet és ha bármelyiknek szabadsága megtámadtatnék, utolsó csepp vérig oltalmazandja; a székely nemzet kivivott uj szabadságának (mind a mellett is, hogy részére semmit sem nyert) őszintén örvend és annak védelmére segédkezet nyújt. Megvárja tehát mind a szászoktól, mind a románoktól, a testvériség szent nevében, hogy keblükben minden törvényellenes bujtogatásokat megszüntetvén, a bujtogatókkal statarialiter bánjanak; a két magyar hazát egyesítő és a király által szentesített törvény előtt meghajoljanak; a király által megerősített felelős, független magyar ministeri kormánynak engedelmesskedjenek; az országot katonával és pénzzel segítsék, mert maga a király mondá, hogy vészben van a haza; pénzt tehát és katonát mentől előbb, ha hivei a királynak és készek az általa szentesített törvényeknek hódolni; kik megszegték a törvényeket, azokkal mint hazaárulókkal bántani s az ilyenek megfenyítésére fegyveres erővel is készen állani, a király és törvény nevében kötelesek.

c) Minthogy a hon és királyi szék ellenségei megtorlására mentől számosabb katonaság szükséges, ezennel mondasék ki határozatilag, miként a székely nemzetre általánosan, minden kivétel nélkül, ideértve a jelenleg katonáskodó székelyeket is, alkalmaztassék az 1848. évi XXII. törvényczikk, ennek nyomán mind az öt székely székekben a 19—25 éve-sekből rögtön alakittassanak honvédek.

Mind a nemzetőrök, mind a honvédek saját tisztjeikkel lesznek ellátandók, mindenik magyar vezényletű szavakat, lobogót használand, s függésük leend egyenesen a magyar miniszteriumtól.

A miniszterium kéressék meg, hogy az ekkép alakítandó székely hadaknak egy magyar főparancsnokot haladéktalanul rendeljen, ki által a katonai ügyekben kormányoztassanak.

A Nagy-Szebenben még jelenleg fennálló katonai parancsnokságtól rendeleteket a tiszteknek, ugyszintén a közvé-tézeteknek elfogadni tilos. Végre

d) B. Vay Miklós királyi biztos kéressék meg, miként miután törvényeink tiltják, hogy az ország erősségei, várai idegen ajku parancsnokok által őriztessenek; úgy rendelkezék, hogy a dévai, gyulafehérvári, m.-vásárhelyi, fogarasi és más várainkból, az idegen parancsnokok kiköltöztessenek, őrizetükre magyar katonaság alkalmaztassék, nehogy veszélyeztessenek továbbra is az ország bátorságára szolgáló várak. És rendelkezék arra nézve is, hogy az ország mindenemű jövedelmei egyedül a kolozsvári tartományi fiókpénztárba szállittassanak; az azt nem teljesítőket hazaárulóknak tekintetvén.

e) Haladéktalanul munkáljon arra, hogy a lázadó és lázasztó szélbeli oláh alezredes Urbán, ezen hivatalából rögtön elmozdittassék; bujtogatásaiért s az ország törvénye pártos megtapodásáért, mint hazaáruló büntetessék. Valamint arra is, hogy a hadügyminiszter ur által a székelyek számára kiadatni rendelt ágyúütegek elszállítását Gyulafehérvárról multhatatlanul eszközölje.

— Az elősorolt indítványokat az összes székely nemzet magáévá tévén; miután az ezekben foglalt intézkedések a hon és a királyi szék, — a személy és vagyon biztonság fentartására irányozvák: a legnagyobb készséggel elhatározta ezeknek végrehajtását, a székely nemzet kebelében minden személykülönbség nélkül, a jog és kötelezettségbeli egyenlőség alapján életbe léptetni.

f) A magyar képviselőháznak, hazafias éber eljárásáért köszönet szavazzatik.

g) Előterjesztetik az összes székely nemzetnek, úgy a fegyveres katonaságnak is azon óhajtása, mely szerint a magyar alkotmányra hitét letenni kívánná, a gyűlés színén intéztessék el. — Az indítvány kitörő örömmel fogadtatván, a nép előtt felolvastatik az alábbi esküforma:

„Én N. N. esküszöm az élő Istenre, miszerint törvényes királyom ötödik Ferdinándnak, édes hazámnak, a magyar alkotmánynak, és a független felelős miniszteriumnak tántoríthatlan hive leszek; esküszöm, hogy egyedül a magyar független felelős miniszteriumtól függök, és hogy az erdélyi General-Kommandótól semmi rendeletet el nem fogadok. Isten engem úgy segélyen, úgy adja lelkem üdvösségét!”

Ezen esküformára a teljes nemzeti gyűlés hitét azonnal

letette; hasonlóan a székely lovas és gyalog ezredek tisztikara egész testületével. Határoztatott az is, hogy mindazok, kik ezen gyűlésen jelen nem lehetnek, az illető kormánybiztosok előtt haladéknélkül, hasonló esküt tegyenek le.

h) A nagyszebeni ugynevezett főhadi kormányynak a székely nemzetre nézve minden intézkedései már megszűntnek lévén kimondva és kinyilatkoztatva, — indítványoztatik, hogy a hon vészes perceiben, a székelyföldön levő egész erő, a magyar miniszteriumtól függvén, a nemzet kebelébe kiküldött *Keller János*, *Mikó Mihály*, *Berde Mózsza*, *Demeter József*, ifj. *Bethlen János* és *Zeyk József* kormánybiztos atyánkfiai, illető hatósági körükben erélyesen működve, fővezérül lovas-ezredes *Sombori Sándor* az összes nemzet által nevezeték ki, ki is a miniszteriumtól közvetlen függéssel a nemzet levéltára és pecsétje helyéről Sz.-Udvarhelyről a nemzeti magyarosítandó pecsét alatt és a kormánybiztosok egyike ellenjegyzése mellett székelyföldi erővel, a hon és királyszek nyugalmát akként intézendí, hogy a hol a hazában már kiütött, vagy ezután kiütendő lázadások által nemzetiségünk féltő kincsei, polgártársaink és különösen magyar testvéreink személy- és vagyonbátorsága védelmet és biztosítást kívánnak, oda sietve elegendő erőt rendelni és mindennemű ellenjegyzett rendeleteinek, ki a székelyföldön él, fővesztés terhe alatt, engedelmeskedni köteles legyen. — Közegyetértéssel elfogadtatik; a törvényhatóságok és ezredek útján kihirdetendő.

i) Maros-Vásárhelynek fenyegetett állása terjesztetvén elő, — futár küldetett: ki jelentést tegyen, — a bizottság azonnal kellő erő iránt rendelkezék.

k) Kormánybiztos atyánkfiai egybehivató körlevelére a székelyföld minden lakója, fővesztés terhe alatt megjelenni köteles.

l) Brassó vidékéről az ott keblezett magyar (csángó) helységek: jelesen Apácza, Ujfalu, Krizba, Csernátfalú, Hosszszufalu, Türkös, Bács-Ujfalu, Pürkerecz, Zajzon, Tatrang képviselői, megbízó leveleiket beadva: küldöik, azon kívánattát terjesztik elő, miként, mint egyébiránt is magyar ajkuak, a székely nemzet rendelkezései alá ajánlják fel magokat s e nemzet törvényes akaratának egyesített erővel támogatására készek. — E tekintetben Brassó városával a kiegyenlítést megtenni, háromszéki főkirálybíró Horváth Albert megbizatik.

Második nap október 17.

m) Az erdélyi kormányzéseknek, mint felelősség nélküli testületnek intézkedéseit, a nemzeti gyűlés zsibbasztónak találván, ennek további intézkedéseit magára nézve kötelező erő nélkülieknek mondá ki. A magyar miniszterium erről sürgőnyileg értesítettett. Addig is a nemzet kormánya b. Vay Miklós és a ministerium által kiküldött kormánybiztosok vezetése alatt marad.

n) Tordamegye felső kerülete, Kolozsvár, Torda, Kolozs, Ilye, Jára képviselői segélyt kérnek.

o) Kossuth Lajosnak, az alkotmányos magyar szabadság első bajnokának, valamint a bécsi aulának méltányos köszönet nyilvánítása határoztatott.

p) A székely nemzet ámbár támadó háborút sem kezdeni, sem folytatni férfiasan elhatározta, azonban mivel a védelmi állás, nemzetiségünk ismert harcziasága mellett is kellő nyomatékka! úgy birand, ha jelesen néhány ágyu üteg urai leendettünk, — ezeknek beszerzését a nemzeti gyűlés a harangok e céljai följánlásával is elősegíteni meghatározta; minek következtében Bölön közönsége harangjait elsőbben föl is ajánlotta.

q) Kápolnás és Szentegyházás Oláhfalvak, eddigi ezen elnevezésüket kérik Székelyvárosra á!t!lv!ltoztatni. — A kérés elfogadásával jövendőben Székelyvárosnak neveztetnek, mi köröztetni határoztatott.

r) A jelen perczben érkezett alapos tudósítások szerint az erdélyi részekben felbujtogatott románajkuak, több helyütt a magyar nemzetiség ellen, már tetteleges kitörésekre, magyar testvéreink ö!döklésére vetemültek és a törvénytöli függést felmondották. — Ámbár a székely nemzet nyelv, vallás és nemzetiségre tekintet nélkül mindenkit alkotmányos jogaiban védelmezni elhatározott szándékkal van; elhatározottsága mellett magyar testvéreink védtelen gyilkolását legkevésbé türehtvén, első teendőinknek az élet és vagyon bátorságosítását, valamint az általuk felbontott törvényes rend siető helyreállítását mulhatatlanul eszközlendőnek látva, a körülmények sürgetőségeihez képest a c) pont alatti végzés változtatásával elhatározta, hogy:

A 19 évestől 40 évesig mindenki személyválogatás nél-

kül táborba szállani ezennel köteles; az e szerint kiállítandó székely tábor már kinevezett fővezére Sombori Sándor mellé, nemzeti biztosul Berzenczei László neveztetett ki, teljes hatalom adatván, nevezett fővezér atyánkfiának a székely nemzet harezmezőn lévő hadi ereje felett az igazságtalanul megtámadottak, és az alkotmány védelmére úgy rendelkezni, hogy a törvényesség terén maradva, a hon és a királyi trón fennmaradása biztosíttassék. A megállapított koruakból szükséges számszerinti tábort alakítani, a fővezér teendője lészen.

Ennek következtében a tábor siető alakítása kezdődvén munkába vétetni, a tanácskozás tovább folytatása megszűnt.

Kelt nemes Anya-Udvarhelyszéken, az agyagfalvi téren, 1848. okt. 17.

Mikó Imre

elnök.

Kovács Elek

tollvivő, jegyző.

* * *

Ezen utolsó határozat felett heves vita folyt, hogy azonnal mentésére induljunk e veszélyben lévő véreinknek, vagy előbb haza oszolvá, miután teljesen szervezkedett: mozduljon ki a székely haderő. Győzött Berde Mózsa óvatosságra intő felszólalása ellen Berzenczei László tüzes, lelkesítő szónoklata, s négy dandárra oszolvá a székelység, az öregebbek vissza maradásával azonnal utnak indulánk: egy dandár a Csi-kiakból *Dorschner* ezredes, — a Háromszékiek *Donáth* alezredes, az udvarhelyiek *Beczmann* őrnagy, a Marosszékiek *gr. Lázár Dénes* nemzetőrségi őrnagy vezetése alatt, — négy fenyegetett pont felé.

A magam fajta fiatalok egy-egy szál karddal birva, azonnal sorba állánk a fegyveres székelyek közé.

Fájdalom, a lelkes sereg nem volt szerencsés, csakhamar feloszlottak a csapatok. A *fehéregyházi* önmagától a tétlenség és élelmezés hiánya miatt; a másik *Sárosnál* szétveretett a General-Commandó sorkatonáitól; a *harmadik Szász-Régentől*, a szabadzsákmányolás folytán demoralizálva, rész-

ben feloszolva, M.-Vásárhelyre vonult vissza; a *negyedik*, a Marosvölgyén tett tisztességes expedíció után, szintén Maros-Vásárhelyre a császári sorkatonaság elől visszavonulni kényszerült. Itt támadta meg Gedeon ágyukkal felszerelt seregével a lehetőségig koncentrált és a XII. honvédszászlóaljjal szaporodott székely tábort, a mely az ágyuk imponáló szemléletére, alig egy néhány sortűz után, rendetlen visszavonulásban kereste üdvtelen és szégyenletes menekülését.

Fájdalmas érzéssel gondolok vissza már 47 év múlva, magamnak is szomorú osztályrészem levén e dicstelen hadjáratban. S habár akkor leveretve voltam is, ma vigasztalást találok abban, hogy a halhatatlan székely dicsőségnek, a melyet később különösen Háromszék kivivott magának: ezen dicstelen csata volt kiindulási pontja.

Mert, hogy az Agyagfalváról kivonult székelyek hadjáratí eredménytelenségének oka nem abban rejlett, mintha már a „székely vér elfajult volna,“ hanem az ágyuk hiányában, és főleg a *vezérek ingatagságában* (mert nyílt árulással vádolni nem lehet az egy Balázs Manót kivéve) feltalálható: a mit később fényesen igazoltak a csakhamar bekövetkezett események. Nem vádolom tehát a vezéreket árulással, sőt még mentetgetni is tudom, elgondolva, hogy minő keresztutra voltak ők kényszerítve, a hol egyfelől a fényes állás és előléptetési csábígéret fénye ragyogott szembe velök, míg másfelől az osztrák katonai fegyelem ijesztő rémei fenyegetőztek. Itt lángoló hazaszeretetre, férfias lemondásra, herkulesi bátorságra volt szükség, a mire pedig az osztrák katonai intézetekben nem igen volt előadó tanár!

De a m.-vásárhelyi szétveretésnek másnemű és sokkal nagyobb horderejű következményei lőnek, a melyek az események további fejleményére döntő befolyással voltak. Mert igaz, hogy szétveretett a tábor, hanem mint hajdan Görög-hon leigázása folytán az Olaszthonba vándorolt görög miveltség meghódította Rómát, akként a leveret sereg művelt eleme, s azok között a XII-ik honvéd zászlóalj Háromszékre menekülvén, ott halhatatlan vitézségükkel visszahódították a pilanatra elveszett „Székely hősök“ hirnevét. Háromszék, habár szomoruan vett is tudomást ez eseményről: mikor haza érkezünk, lehangolva nem találtuk. Hiven őrizték itt a Haza szabadságának vesta-tüzét, a mely csakhamar óriásilag lán-

gola fel. A családok szentélyeiben maradott volt a házi istenek legszentebbekének: a honszerelemnek oltára; otthon maradtak volt a lelkes nők s az idősebb derék honfiak: az ifju lelkü öreg *Pap Mihály*, a hős fiak hős atyja, a tántorithatlan hazafi *Rauter Nándor báró*, az egyenes jellemü *Cseh Ignác* alkirálybíró, *Hankó Dániel* kézdi-vásárhelyi főbíró és többen; otthon voltak a lelkes nők; az *Antosok anyja*, a bátor lelkü *Nagy Tamásné*, a vakmerő *Semseyné*, a félelmes száju *Szilágyi alezredesné*, a mivelte *Dobay nővérek*, a komoly-merész *Benkő Rafáelné* s száz meg százan. S ha ezeket főlemlitem, csak a történeti hűségnek és kegyeletnek teszek áldozatot, mert ezek valának főleg hazafi és honleányi magasztos jellemeikért, a hon és szabadság ügyéért hozott áldozataikért később annyi üldözésnek kitétetve, meg nem kiméltetve a lovagiatlan győzőtől, még a gyöngéd nők is; kik közül többen börtönbe hurczoltattak, mint *Benkő Rafáelné*, *Nagy Tamásné*, a ki n.-szebeni fogsága alatt veszíté el egyik szeme világát.

Nem vagyok képes leírni, az én tollam már épen meg is lassult arra, habár előttem ragyog képe ma is annak, hogy mily lelkesedéssel s szives vendégszeretettel fogadták a háromszéki családok, a haza- és oda menekült saját és vendég fiaikat, Erdély értelmiségét, a XII. honvéd zászlóalj hőseit, az ugynevezett „*Önkéntesek*“-et és a *Kossuth huszárokat*; nem tudok szavakat találni azon elszánt bátorság és áldozatkészség leírására, melyet Háromszék e pillanattól fogva a végső katasztrófaig kifejtett. Termopilévé vált a kis föld s Leonidásokká váltak hős fiai.

Sepsi-Szentgyörgy és Kézdi-Vásárhely, e két kis város testvérileg osztozott meg a teendőkben. Háromszék az *elsőben* tanácskozott, tervezett, határozott: előbb mint „Honvédelmi bizottmány“, később mint „120 tagu állandó választmány“, azután mint „haditanács“ s végre mint „Béke bizottmány“ nyílt ajtókkal, nem zárva ki magából a különböző osztályok értelmiségét, sőt magát a népet sem; a *másodikban*, a mely hihetetlen gyorsasággal arzenállá változott, öntettek az ágyuk, gyártatott a lőpor és gyutaes. És a falvak s azoknak lakói? Előkeiesték családi ereklýeiket — óntálaik, kanalaik és tányeraikat (e székely ezüstnemüket); levették harangjaikat, s vitték az arzenalba, hogy ágyu és golyókká öntessenek. Elégnek tartották az egyházak, ha egyetlen harangjuk marad, a

mely vészhangjaival csatára hívja vérrel, étellel áldozni a szabadság istenének.

A harangokat használta fel tárogatóknak a „véres kard” hordoztatása helyett, a mely lassu hírnök lett volna; ezeket használta fel csatára hívó jelnek. Egy óra elég volt, hogy talpra álljanak s induljanak a központba Sepsiszentgyörgyre, csatarendbe sorakozni a harczképesek. Ha itt vagy amott támadott az ellenség: megkondult a legközelebbi vészharang, rá megszólalt az első, második szomszéd falu harangja s percek alatt elterjedt a rémes zenévé olvadó hang.

Oh rémesen szép volt e haranghármonia! A kedélyesen, családiasan mulatókat, vagy a nap aggodalmai s fáradalmai után pihenőket gyakran zavará, ébreszté föl az éjcsöndben e haranghármonia. Valami megható misztérium vala ez! Még most is sebesen dobog meglassult szívem verése: erre visszagondolva. Ebben rejtett Háromszék taktikája. Ez általa feltalált harangtelefon s ez uton kifejlett csatarendszer tette őt győzhetetlenné, akkor, midőn egész Erdély már a reakezió zsoldosainak, az oláh és szász landsturnnak meghódolt vala, s el vala zárva hermetice törvényes kormányától; el magyar-székely testvéreitől, s el vala hagyatva még Csiki fegyverviselő bajtársaitól is.

Ily állapotban volt Háromszék a nov. 5-ki m.-vásárhelyi csata után s mint Kővári megjegyzi: „Erdély ily kétségbeesett állapotában emelé fel fejét ismét a Székelyföld”¹⁾ (azaz Háromszék.)

1848. nov. 11-én a székháza (megyeház) nagytermében honvédelmi bizottmány-gyűlés tartatik, a hol kimondatott, hogy Háromszék *nem támad*, de védelmi állásba helyezi magát s bárki támadása ellen védekezik; a katonai s polgári kormányt 7 tagu választmányra bizza, a polgári ügyek élére *Berde Mózsát*, a katonai ügyek élére a Kolozsvárról hazajött *Dobay Károly ezredes*t állítja, élelmi biztosokul s ajándékozosok elfogadására *Demeter József* és *Mihály József*et nevezi ki. Másnap, nov. 12-én, a 7 tagu választmány feliratot intéz b. Puchnerhez, kérve, hogy törvényes alkotmányunk védelmében közreműködjék; hangsúlyozva, hogy a székelység hive ő felségének s hogy itt rend, személy és vagyonbiztonság van:

¹⁾ L. Kővári 1848—9. 122. lapon.

NÉMETH LÁSZLÓ (ÉS NEJE).

(131. l.)

katonát azért, száaszt és oláhot rá ne küldjön, *különben a támadó lesz felelős a következményekért.*

Előre lehetett látni a visszautasító választ, s hogy ezt b. Puchner ultimatumnak fogja tekinteni; épen azért a következő nov. 15-hi gyűlésben (a mely rendesen az értelmesbek gyűlésévé szokott változni) *elhatároztatott*, (valahára!) hogy az egész *Háromszék nemzetőri lábra állittassék*, a közelebbi szomszéd községek fegyverképes lakói századokra osztatván, minden rang és osztálykülönbség nélkül.

Tisztában volt már Háromszék a helyzettel; tudta, látta, hogy az ellenség vasgyűrűje környezi, miután b. Heydtenak megadta magát. Udvarhely és Csikszék is. Megjött a hír, hogy Heydte 5000 szász és oláh lándzsás kíséretében Udvarhelyen, mint diktator iratta be a szék jegyzőkönyvébe a meghódolást s vas kényszerrel állított be új hivatalnokokat. Az ügyeket *vezető választmány-gyűléseink permanensekké váltak.*

November 23-án tárgyalás alá vétetett a Puchner válasza. A választmány csakhamar népgyűléssé változott; ¹⁾ a választmány férfiai aggódtak, a nép izgatottan hallgatta meg a *fenyegető választ.* Berde szokott ékesszólásával kérte föl a gyűlést, hogy fontolja meg, mit tesz; Dobay ezredes vette át a szót, s hasonló szellemben, katonai érvekkel lépett fel, mondván: „*nincs pénz!*“ A hajthatatlanok s a nép felelte: „*van még 6000 pft; „nincs lőpor! „teremtünk; „nincs ágyu. „Lesz!*“ kiáltá a zsufolt terem egyik legalsó szögletéből egy harsány hang. *Ki az? Ki az? — Zúg a terem, had! lássuk!*

A sűrű tömeg palliszádjai között a zöld asztal végéhez áll egy férfi, durva székely gyapjuszövet öltönyében, mintegy második keresztelő János, a ki hivatta vala vérkereszttségével avatni be a népet a hősök gyülekezetébe. Nem szónokol, csak felel a kérdésre: hogy ki ő, hogy ő mondá e szókat: „*lesz ágyu!*“ Igen! — mondá ő, — „*én Gábor Áron vagyok, én ágyut öntök, a mennyi kell!*“ »*Ott van a fülei (magyar hermányi) vasgyár; nem kérek többet, csak egy forintot, mellyel oda utazzak. Két hét alatt itt lesz 6 ágyu; s ha az első próbálövésre célba nem lövök, a második golyó engem szaggasson szét!*

Óriási lelkesedés harsogta át a termet. A gyűlés főleg miután futár jött, hogy a Bodzán az oláhnemzetiségű *Stráva* volt

¹⁾ A nép közhangulatának népszerű szónoka Nagy Ferencz volt. Lásd: *Hegyesi Márton «Balázs Major története»* című czikkében.

székely határőri élmezési századost, aki beütött a Háromszéki havasokra, a Kossuth huszárok visszaűzték; oly viharossá vált, hogy egy 12 tagu bizottság neveztetett ki, mely másnapra véleményt adjon a Puchner válaszára.

Nov. 24-én. A vélemény megkésztve előterjesztendő volt; de mielőtt ezt felolvassák, *Szentiványi György*, (Berde követ-társa) a sorkatonaság előtti feladást (meghódolást) ajánlja, de rosszaltatva lezugatott. ¹⁾ Gál Dani pedig tüzes beszédében, a bárki által célzott *föladást* (e szó járta akkor) honárulásnak bélyegezvé: harsányon megéljeneztetett.

A kinevezett bizottság véleménye, illetőleg *védterve* olvastatott fel. S mielőtt erre határozat keletkezhetett volna, azon hirre, hogy az oláhok Aldobolyt megrohanták, felhangzott a jelszó: „fegyverre a ki honfi!“ — s a gyűlés szétsz-lott. Megkondult a vészharang S.-Szentgyörgyön s utána egész Háromszék harangjai és egy óra alatt a Kálnoki gróftól kapott másfélfontos ágyuval, a nép az aldobolyi réten volt. Az ellenség, ha volt: ott már nem találtatott. A nép, habár izgatottan, de csendesen haza vonult.

A vezetők és mások ilyszerű fejlemények miatt két-ségbeesve, ingadoznak; s még egy kísérletet tesznek. Rendeleteket menesztenek a falukra, hogy minden egyes falu hányja-vesse meg komolyan, hogy: akar-e a gen. kommandóval har-colni vagy sem? s feleletét nov. 28-ikára küldje be. ²⁾

Hanem az események ekkor is kijátszották az aggodal-maskodókat, hogy e veszedelmes rendeletre feleleteket nyer-jenek; pedig ez az ingadozók taktikájának utolsó s szinte biztos kártyája vala. Mert jött a hir, hogy b. Heydte, ki már nov. 25-én Erdővidékre (egy pár Udvarhelyhez tartozó faluba) betört, és megsarczolva a népet. *nov. 26-án Köpecznél* a Balázs Manó őrnagy vezérlete alatti „Önkénteseket,“ (XII. zászlóaljból) a vezér árulása miatt tönkre verte, lefegyverezte.

A *hir november 27-én*, épen hétfői vásár napján, megdöb-bentő gyorsan terjedt el a vásáros nép között. Az izgatottság magas fokra emelkedett, a békülékeny szellemet a boszu-vágý érzete váltotta föl: tapasztalva, miszerint míg a General-kommandó mézes ígéretekkel csábit, addig zsoldosai, gyilkolnak, égetnek és sarczolnak. Szállingózva, erdőkön mence-

¹⁾ Ezzel szereplése be is végződött, ezen a 40-es évek elején jó hírnév-nek örvendett férfinak. — ²⁾ Lásd Kővári 126 lap.

külve érkeztek azonban a hős önkéntesek, ingerülten beszélvén el, hogy őrnagyuk miként árulta el, s miként akarta őket, elámitva, kelepezébe vinni, hogy lefegyvereztessenek, s hogy a legnagyobb elszántsággal, szuronysegezve miként vágták ki magukat a Heydte dragonyosai közül; többen, mint Barton Károly halálosan összevagdaltatva, az ellenség kezébe estek.

A bosszu érzete villanymódra terjedt szét, a nép fanatizálva lőn. Ugyanazon napnak (nov. 27.) estvéjén Balázs Manónak mellékutakon Sepsiszentgyörgyre érkező szekerét felösmerték, lefoglalták; az éj sötétjében megérkezett s a székházhoz menekült árulót is az ágy alól kihúzták, s mivel szekerekben, podgyászaik között, megtalálták a Gen.-Kommandóval folytatott áruló levelezéseit, a melyből kiderült, hogy már május 16-án azt írta annak, miszerint kész magyar nemzetiségét is megtagadni, hogy sikeresebben szolgálhasson a magyarok ellen: a koczka el lőn vetve, a páleza el lőn törve élete fölött.

Ott, hol most a diszes városi tanácsház áll: akkor roz-zant viskók előtt állott egy leleményes faalkotvány: egy gerendákból épített kalitka, négyszögű koczkanyilásokkal, a hová vásár alkalmával a loposkáló cigányokat, csirkefogókat szokták vala bezárni. E kalitka rácsgerendáin kívül álló „szégyenfá“-hoz kötötték ki az áruló Balázs Manót, nov. 28-án reggel. A nép rögtön ítéletet követelt.

A székháznál estefelé összeült a hadbíróság, oda vitétt fel az áruló. Folyt a vallatás s már esteledett. Önkéntesek, Kossuth huszárok, a nép türelmetlenkedni kezdett: attól tartott, hogy ha beesteledik, nem lehet ítéletet mondani, s az éj leple alatt menekül az áruló. Ez okból a hadbíróság termébe rohantak, kihurczolták s egy percz, egy fegyver dördülés, a szuronyok megvillantak, s az áruló holtan terült el s a huszárok lovakkal tapodtaták szét. „Igy elevenité föl — írja Kővári — a székelj őseinek azon törvényét, mely arra. a ki honáért fegyvert fogni nem akart, vagy áruló lett, az ősidőkben feldaraboltatást rendelt.“ ¹⁾ „E tény — írja ugyanő — e percz Háromszéket s benne Erdély értelmiségét menté meg: e percz a félénket hőssé, a kételkedőt határozottá, az

¹⁾ L. Kővári 1848 - 49. 127. lap.

árulót hazafiúvá varázsolta; e merény (jobban mondva: ez „esemény“) Háromszéknek serget, löport, vezért és mindent teremte.“

Hogy a nép a Balázs őrnagy egyszerű kivégzésével meg nem elégedett, hanem *holtteste megcsonkításával* a boszu kéjpoharát fenéig ürité ki: az nem csak közelebbi rút árulásának, hanem korábbi kicsapongó életének, több székely család házi szentélye feldulásának volt következménye, a melyre némely osztrák érzelmű tisztak maguknak szabadalmat adni szoktak vala: övék lévén a hatalom a székely nép lelke, teste, vagyona, házassága, szóval minden polgári, egyházi, családi és személyi joga fölött rendelkezni. A mely hatalom, hogy mivé fajult volt, s annak gyakorlásában minő virtuozitást fejtett volt ki, *Balázs kapitány* (ez volt rangja s neve előbb), nem akarom, részletezni. (Két ide tartozó okmányt, lásd 46. lap.)

Hanem azt nem hagyhatom megemlékezés nélkül, hogy a katonai zsarnokság akkora volt, miszerint a későbbi időkben, miután főleg az ugynevezett katonai „*Normalschule*“ S.-Szentgyörgyön, Kézdi-Vásárhelyen az ugynevezett „*Stift*“ (katonai növelde) felállítottatott: a székely katonafiaknak kolégyomba menetelre vagy épen nem, vagy csak nagy nehezen leheté engedélyt nyerni; s megtörtént, hogy Nagy-Enyeden végzett kitünő fiuk a General kommandó által határőri szolgálatra kényszerítettettek, mint történt ez a 40-es években a kitünő Csákány Ferenczcel, a ki haza parancsoltatva, csak a kolégyomi előljáróság és gr. Mikes Károly erélyes közbelépése folytán, azon okon szabadult meg, hogy ez utóbbi főurnál gazdasági szolgálatot vállalt. Már végzett s lelkészszé választatott ifjak fölszenteltetése csakis katonai engedély mellett, többször évek mulva, volt lehető. Szintén ily üldöztetésnek volt kitéve maga e sorok írója is, a ki habár papfiu, s így a fejedelmi diplomák szerint mentesítve volt; mégis mint már n.-enyedi köztanító (poézeos preceptor), épen Balázs kapitány által „*numerus alá*“ vétetett s csakis bizalmát bíró altisztje Király József kérő ellenvetései által szabadult meg a tervbe vett üldöztetéstől. De hallgassunk el; borítsuk több ily fajta kinos emlékekre a feledés fátyolát. Ezen *keserű emlékek élénk emlékezte, kapcsolatban közelebbi árulásával, dönté el Balázs Manó végzetes sorsát!*

A kielégített bosszu érzete hősi elszántsággá változott, miután még ugyanezen napon (nov. 28-án) próbáltatott meg a székház fölötti magaslaton a Gábor Áron már felszerelt 2 ágyuja, melylyel mint ígérte volt, első lövésre czélba lőtt. A lelkesedés lángja magasra csapott; egész Háromszék hadilábra állott. A választmány *egy értelemmel elhatározta, hogy Háromszék bármily erővel szembe száll, mely nem V. Ferdinánd magyar király és a magyarhoni kormánytól jön*; hadvezérek választattak; a polgári kormány Berde és Horváth Albertre bízott; Csikszék e határozatok felől értesítettet s közremunkálásra felhivatott, mint később látni fogjuk, sikertelenül; mert ott már Dorsehner s a reakció mintegy ragályos vidéktől Háromszéktől elzárta magát és a népet, megszüntetvén minden közlekedést ellenséges előőrsei által.

Egy csapat még e napon Árapatak felé indult, a mely Árapatakon túl, Hidvég felé, a kevés számból álló önkéntesekkel együtt csatát állott Heydte ellen, a ki Hidvég felé visszavonult. Ekkor vitte magával foglyul az ellenség a lelkes, békeszerető Demeter Samu hidvégi ifju ref. lelkészt, Brassóba a legromdább rabokkal egy helyre záratva; a kinek s még több foglyoknak kinyerése volt egyik s döntőbb ok, hogy az ellenség kezdeményezésére, a békealkudozás megkezdessék s végrehajtassék; előbb a fegyverszünet, később a békeegyezmény.

Ezután az események rohamosabban folynak, mert az ellenség tervszerűleg lépett fel, és harczolt ellenünk a Gedeon tábornok fővezérlete alatt.

Sergének balszárnya Stutterheim alatt Földvárnál állott, félüteg ágyuval; zöme Hermánynál szintén annyi ágyuval, a a jobb szárny a Bodzán huzódott fel. Mindenütt császári gyalogság, lovasság, oláh-szász nemzetőrök, ezeken kívül a székekelyek jobb szárnyának szinte háta mögött Heydte, a guerilla vezér. A benyomulás nov. 29-re terveztetett.

Hogy a főponttól, serge zömétől elvonja Gedeon a figyelmet: ez utóbbival támadtatott; ezért nyomult az elő vakmerően, Árapatakáig. Onnan 30-ikára Hidvég felé vonul vissza, és itt a hidnál fejlődik ki a csata, a hová Gábor Áron hirtelenében felszerelt két ágyuval megérkezik, örömrivalgással fogadják; az ágyu eldördül, a székekelyek a futó ellenség után, Földvárra rontnak, annak uraivá lesznek.

Az egész Barcaság szász lakossága megdöbbsent, br. Puch-

nerhez követséget indítanak, hogy erősítse haderejét. A székelység felbátorodik; mire egy pár napi szünet következik.

Ez alatt Háromszék szervezi magát, s haditervszerűleg az ostromlott nagy félkörben elhelyezé maroknyi erejét. A jobb szárnyat *Sombori Sándor* ezredes, a balt *Nagy Imre* alvezredes, a középet *Dobay* ezredes vette át. A jobb szárny Erdővidéken, a centrum Kőkösnél Hermánynyal szembe indult, a bal szárny Hétfalunál vett állást.

* * *

Annak bizonyosságául, mennyire katonai hatóság alatt állottak a székelység határvédek, családi viszonyaikra nézve is, álljon itt egy pár *eredeti* okirat:

I. Kivül:

Nro 21. 4-es Compagnie Commando

Präst. am 5. Juli 1847. *Balás, Hauptmann.*

Belül:

Szám 271.

2-ik Székely 15. határvéd gyalog Ezred.

Gidófalvi születésű gyalog szám alatti hajadon *Vitályos Ágnesnek* ezennel szabadság adatik huszár *Fejér Zsigmonddal* páros életre lépnie, ha az ellen valami ezen Ezrednél tudva nem levő Egyházi akadály nem létezne.

Adatott K.-Vásárhelyt Julius 3 án 1847.

2. Székely gyalog Ezred parancsnokságától. *Dobay*, ezredes.
4-ik Század.

II. Kivül:

Nro 6. 4-es Compagnie Commando

Präst. am 11. februar 1848. *Suchhard, Oberleutnant.*

Belül:

Secundum Regimen Siculicum Pedestre Nro 15.

Nro 91.

Vigore Praesentium Facultas conceditur *Johanni Ferencz* ex Centuria Domini Capitanei de *Balás* ex Pago *Angyalos* filiam pedestrem *Klárám Bányai* ex Pago *Gidófalva* in Uxorem ducendi, nisi aliquod obstet Impedimentum Canonicum. Signatum Kézdi-Vásárhely;

Die 9a Mensis februarii Anni 1848.

Sacratissimae Caesaris Regiae Apostolicae

Majestatis Actualis Colonellus, et Inclitae

2-dae Siculicae Legionis Pedestris Ordinis No 15.

Commendans.

4-a Centuria.

(P. H.)

Dobay.

Jegyzés. A pecsét közepén kétféjű sas ily körirattal:

«Sigillum Secundae Legionis pedestris Siculicae Nro 15.» — Az egész bizonyítvány latin szövege könyomatos; a dült betűs rész kézirat.

IV. RÉSZ.

Nagy Ferencz naplója 1848 decz. 5. — 49 január 10-ig.

Háromszéki békekötés.

Az események gyors egymásutánját 47 év múlva, képtelen volna a leghűbb emlékezet is hiven kísérni és leírni; de rendelkezésem alatt áll az egyik fő szereplő férfinak *Nagy Ferencz* gidófalvi ref. lelkésznek eredeti rövid naplója. Imé :

Decz. 5-én mind a kökösi, mind az aldobolyi, mind a hidvégi székely erő a Barezára átlépett. Prásmár azonnal megadta magát. Hermány osztrák sorgyalogság és brassói nemzetőröktől védelmeztetve, fegyverrel bevétetett; a házból, pinczékből, csűrökből történt lövöldözések miatt egy részében felgyujtatott. Itt a vezérletet *Sombori* vitte, mellette *Gál* Dani biztos. *Földvár*nál az ellenség által elégetett hid miatt Butyka kapitány át nem hatolhatott.

Decz. 6. Szent-Péter, Bothfalva, Földvár megadta magát. A székely tábor Bothfalván halt meg. A faluk követeket küldöttek.

Decz. 7. Jákó hadnagy és bodosi ref. pap Jákó Mózes Erdővidékről menekülők tudatják, hogy Heydte Baróth mellett táborba szállt, 400 frtot és 100 vágó marhát serezolt.

Decz. 8. Hidvégnél két század önkéntes Mircse, Buczi, Klement századosok alatt két ágyuval felindult Baroth felé.

Decz. 9. A Köpecz és Rákos közötti hidon átkelvén, keves erdővidéki és 20 Kossuth huszár fedezete mellett, az Olt bal partján Ürmös felől, Dobay vezérlete alatti segítséget be nem várva, a Heydte egész erejével megütköznek; de a hirtelenkedést 12 halottal s visszavonulással fizették meg. Azonban drága áron adták el a győzelmet az ellenségnek; mert a két szakasz dragonyosból alig maradott meg 3, a többi leiszuronyoztatott, lövöldöztetett. Köpecznek két utczája az ellenségtől lángba boríttatott.

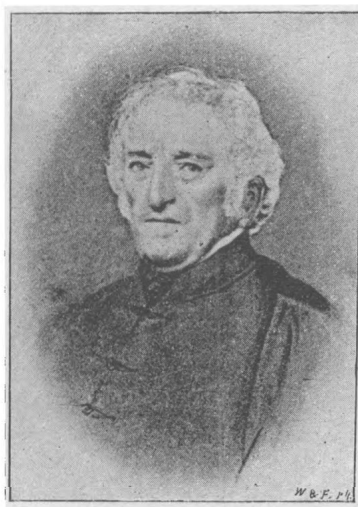
Minek következtében decz. 10-én a köpeczi csata hírére, mely borzasztóan hangzott, t. i. hogy elhulltak mind a honvédek: mindenütt égni kezdtek a lárma fák, a nép általános felkelésre szólított fel, a vészharangok megkondultak.

Az Óltfejből (sepsiszéki felső falvak) összegyűlt nép, Kossuth huszárok S.-Szent-Györgyre siettek s a Sombory, Butyka és Gál Dani vezérletök alatt ágyukkal ellátott tekintélyes erő (2000) indult Erdővidékre. Sombory saját szavai szerint véres boszút állni önkénteseiért. Az önkéntesek is összeszedve magukat elindultak a táborhoz csatlakozni.

Ennek hírére Heydte, rákosi táborából békére felszólító levelet küldött Sombori ezredeshez, irván, hogy: neki fáj oly sok falvak égetése és a vérontás; neki Szebenből, a mennyi kell, annyi segítséget küldnek, s meg kell gondolni, hogy a *muszka határinkat áthágta* (tehát már ekkor tudva volt katonai körben a muszka-invasió.)

Dec. 11-én. A választmány határozatából a Dorschner ármányos hitegetése által semleges helyzetbe állított, s katonai kordonnal elzárt csiki testvéreinkhez 120 gyalog fegyveresből, 18 székely huszárból álló, egy 3 fontos ágyuval ellátott toborzó *testvércsapat* küldetett; nem megostromlás, hanem csiki testvéreinknek, a kiket már a reactió és osztrák érzelmű tisztjei a régi katonai rendszerre visszakényszerítették volt, visszahódítása végett.

Dec. 12-én a Heydtétől Sombory ezredeshez intézett békére fölhívó levél közöltetvén a kormányzó hivatallal (Berde Mózsa és Horváth Albert) S.-Szent-Györgyön hadi tanács tartatott, az értelmesb férfiak megjelenésre szólíttatván, s határozatba ment, hogy: a *béke kérdése* a nemzetet önmagát illetvén, hivassék egybe a 120 tagból álló honvédelmi bizottmány; addig pedig Sombory b. Heydtével tudassa, hogy fölhívására akkor fog érdemleges választ kapni. Továbbá meghatároztatott, hogy a barezai szász községek lakói Prásmárra hivassanak, s adassék értésükre, világosíttassanak fel, miszerint gonosz ármány koholta hír az, mintha a magyarnak, székelynek Kossuth volna a királya és a szászokat, oláhookat a magyarok jobbágyokká akarnák tenni sat. Minek fogatatosítása a kéttagból álló (Berde és Horváth) elnökségre bízott, az összegyűlés idejéül dec. 15-ke tűzetvén ki.

GÖDRI FERENCZ ID.

(141. l.)

Dec. 13. Dicső győzelem — Gál Sándoré a koszorú! ki a b. Heydte felsőrákosi táborát három oldalról megtámadván d. e. 11 órakor egy negyed órai ágyuzás után, azt szétszorta. s Alsórákosra visszavonulni kényszerítette; a Rika (erdő) felé menekülőkből a Kossuth hnszárók 10 dragonyost, s több mint 200 oláhot, szásztt lelőttek, vágtak; 5 fogoly 3 mázsa lőpor, számra sok sarczott vágó-marha, szekerek, fegyverek estek zsákmányul. ¹⁾

Gedeon levelei is zsákmányul estek, melyekből tudva lett, Háromszék elleni terve, melyszerint az ő erősítésére rendelt Schurrter tábornok dandárával, a mely 1 zászlóalj Sivkovics, 3 zászlóalj Párma, 1 zászlóalj oláh határőr, két század könnyű lovasból és egy 6 fontos ütegből állott: megérkezendőnek volt jelezve. Az ő feladatává volt téve, Háromszék siető bevétele és lefegyverzése. Tudták ők, hogy már ekkor, Erdély visszahódítója, Bem tábornok Csucsánál állott, s féltek, hogy két tűz közé szorulnak. Mi pedig elzárva a világtól, csak Istenünkben és saját magunkban bizánk.

Gál Sándor ezen nap Baróthra s Olasztelekre tette át védállását, Rikában s Alsórákos felé előrsőket állítván. (Gál Sándor akkori saját tudósítása). Ekkor égettetett porrá Ágoston-falva, mivel állítólag decz. 9 én odavaló oláhok gyújtották vala fel Köpeczet. Tehát csak visszatorlás volt.

Dec. 14-én Gál Sándor és Gál Dani Bardócz-székből, a melyet, mint Udvarhely anyaszékhez tartozó fiúszéket, szintén Heydte vett vala keze és hatalma alá, — tisztujítást tartottak, a lelkes B. Rauber Nándor választatván alkirálybíróvá. Restauráltak Miklósvár-Székből is; itt Henter Sándor maradt meg alkirálybírónak.

Dec. 15-én Prásmáron a barezai falvak gyűlése megtartván: Prásmár, Szent-Péter, Bothfalva, Földvár, Hőltővény, Magyarós, Apácza s Hétfalu a kibocsátott proklámáció értelmében, kinyilatkoztatták, miszerint ők V. Ferdinánd magyar királyt és a magy. kir. felelős kormányt készek elismerni, s az ellenségnek keblökben helyt nem adnak. A nyilatkozatot magában foglaló jegyzőkönyvet az egyes községek

¹⁾ A b. Heydte kocsija Gál Dánielnek jutott; ő azonban azt a legénység számára osztandó pénzzel fizette ki.

(Gál D-né. emlékirata nyomán.)

3—3 képviselője aláírván, szomszédi jó egyetértésre kötelezték magukat.

Decz. 15-én a csiki követség is eredmény nélkül vissza jött; közülök Biró Sándor rétyi papot és Medvés Joachimot, Dorschner ezredes letartóztatta Csikszeredában, hova, mint követek mentek volt.

Decz. 16-án a választmány a csiki meghiusult kíséreltet volt épen elfoglalva s egy oda küldendő kiáltványt állított meg, az ottani főkirálybíró Balázs Lajoshoz és az ezredeshez intézett átirattal együtt, melyben felszólították, hogy követeinket bocsássák szabadon: midőn a gyűlésben elterjedt a hír, *hogy Bem közelg*. Mint a pusztában vándorló Izrael számára megédeseдек a beledobott vessző által a keserű Maraforrás: akkép hata e hír az elkeseredéstől megtelt honfi szívekre. A jó hirt hozó, illyefalvi Csorja János, nagy-enyedi tanuló volt. Az optimisták hittek, a pecsoviások¹⁾ ámitásnak tekintették; s a kik hitték, csakhamar nagyították is, illetőleg megelőzték a történelmet, mert beszéltek az Urbán kivételéről, neje, gyermekei elfogatásáról sat. Általában jó hatása lett a hirnek. *A Heydtének ígért válasz elmaradt!*

Decz. 17-én Dorschner Biró Sándort és Medvést gyorsan elbocsátotta, meghallva Heydtének Gál Sándor által történt megveretését s (hihetőleg) hallván ő is a Bem hírét.

E napon érkezett Brassóból Földváron keresztül a szokott furfangos uton egy „átalvető“. Felbontatván egy csomó proklamáció volt benne a General-Kommandótól. A gyűlés nem tárgyalta, felretétetett.

Decz 18—19-én elmaradt az ellenség által tervezett támadás s csak

Decz. 20-án történt meg az Hidvégnél nagy havazó zivatarban — eredmény nélkül.

Decz. 22-én Hidvégen újra borzasztó ágyuzás történt Földvár felől. A mi kicsiny sergünk az Olt jegén átment, de vissza is huzódott a hatalmas ágyuzásra; Gál Sándor pedig ismét Erdővidék felé vette útját 150 főből álló csapatjával s Ürmösnél egy 5—600 fegyveres polák csapatot szembetalálván, egy óráig, míg két ágyunk megérkezett vitézül feltartóztatta azokat, a mikor az ellenség hidon-jegen az erdőbe menekülve nagy veszteséggel szétszórattott.

¹⁾ Egykoru Napló szavai.

Decz. 23-án újból választmánygyűlés. A Guberniumhoz felirat határoztatott.

Ugyan ez nap történt, hogy az ellenség a Rika felől Olasztelekre újból becsapott; a meglepett Kossuth-huszárok visszahúzódtak Háromszékre; az ellenség Erdővidékét újból elfoglalta egész Hidvégig.

Decz. 24-én jött meg erről a hir. Megdőbrentünk és Háromszék az egyezkedés terére lépett.

Decz. 26-án Bialis Ferencz és Münster hadnagy Gedeon tábornokhoz küldettek *fegyver-szünet* eszközése végett. Az ügy a Gen. Kommandóhoz ment. A mi sergeink Hétfaluból visszavonattak.

Decz. 28-án teljes választmányi gyűlés. A Guberniumot közbejárás végett felszólító küldöttség választatott a *Béldi Gergely, Székely Károly, Király József és Rákosi József* személyekben; a békekötés elhatároztatott s erre vonatkozólag a következő elvek mondattak ki: *Mi (Háromszék) törvényes uton fogván fegyvert az üldözött magyarok s magunk oltalmára: a fegyvert ki nem adjuk. Kárpótlást senkinek se fizetünk; a XII-ik zászlóalji honvédek és Mátyás-lovagok (egykoru kifejezés) bántatlanul maradjanak; senki is a forradalom alatti tényeiért kérdés alá ne vonattassék; a foglyok szabadon bocsáttassanak.*

Ezen gyűlésben olvastatott fel az új császár és király *Ferencz József* decz. 2-án kelt proklamációja. A továbbiak intézésére *24 tagu permanens békebizottság* neveztetett ki. (A hol ily higgadtan tudnak eljárni s ily föltételeket kitűzni: ott olyan nagy elcsüggedés még nem lehetett, mint a hogy Kővári írja 154 lapján.)

Decz. 29. A békepontjai megállapíttattak, és formuláztatott a Guberniumhoz menesztendő felirat. ¹⁾ Gedeon tábornokhoz, a főkormányshékhöz menendő küldöttség számára utlevél hozatal végett, 30-án reggel elindultak br. Szentkereszti Zsigmond huszár százados és Maksai Gyulai Lajos, a kik azon napon vissza is érkeztek Gedeon azon válaszával, miszerint — a mint írta — *az utlevél adhatásnak alapja csakis Há-*

¹⁾ Ebből látszik mily erős volt a székelyeknél a törvényes és alkotmányos formákhoz való ragaszkodás; pedig már ekkor Gubernium se volt; Beöthi Ödön bihari főispán, országos főkormánybiztos kezébe lévén letéve Erdély kormányja. (De erről mit se tudtunk).

romszéknek föltétlen feladása. A békéről tovább alkudozni: megbizottja br. Heydtéhez utasít.

Decz. 31. A kinevezett béke küldöttség — a mely *Béldi Gergely* elnöklete alatt: *Nagy Ferencz, Gödri Ferencz, Cseh Imre, Varga Mihály, Jancsó Elek, Gyárfás Dávid, Bialis Ferencz, Papp György, gr. Kálnoky Imre* és *Székely Dávid* tagokból állott — szervezte magát.

Január 1. (1849). Földváron br. Heydtéval való hosszas alkudozások után megszülemlett az ugynevezett „Pácifikáció.”

Jan. 2. A 24 tagu béke választmány, valamint a Gedeon osztrák tábornok által is megvizsgált és aláíratott „*Békeegyezmény*“ Árapatakán 12 pont alatt ratifikáltatott és kieseréltetett.¹⁾

Január 3-án. A Nemzetházánál (a szék- ma megyeháznak akkori kifejezése) a nagy teremben összegyűlt *békeválasztmány* és a jelen volt nagyszámu népnek, Berde ajánlatára történt helyeslése után a ratifikált „*Békeegyezmény*“ elfogadtatott s elhatároztatott, hogy a szűkebb békebizottságnak, a kinevező határozat értelmében joga és kötelessége a béke pontokat teljesíteni, teljesíttetni; e tekintetben a békebizottságnak, a kettős (katonai és polgári) igazgató kormányférfiak is alárendeltetvén.

A béke végrehajtása köppen 4 hasznavehetetlenné tett ágyu, 53 ló (többnyire „béna“), 41 szuronyos fegyver, 80 pisztoly a kökösi hidnál (a határszélen) átadatott az osztrákoknak; a foglyok kölcsönösen elbocsáttattak, a sergek mindkét részről visszahuzattak; az Önkéntesek és Mátyás huszárok egyes családoknál kerestek menhelyet. „A pecsovicsok örýendeztek“ (jegyzí meg az eredeti napló).

Jan. 5-én. A határór gyalogok S.-Szentgyörgyre gyűjtettek be, hogy következő napon Brassóba indíttassanak a hűség eskü letétele végett, de nem mentek; többen önelhatározásukból; míg a félénkebbeket Gál Dani szónoklatával hazariasztotta. A jármot szinte ismét nyakunkba veték — jegyzí meg a napló írója. Ennek folytán e napon *Zsombori Sándor ezredes* és *Horváth Albert* magukra tevék le Brassóban a hűség-
esküt.

¹⁾ A Háromszékét illető példányt 1849 augusztusban a székház becses levéltárával együtt a piac közepén égették el az oroszokkal egyesült osztrákok. S így csakis e sorok írója által megörzött eredeti egykoru másolat maradt fenn, melyet e fejezet végén közlünk.

Január 10-re Horváth Atbert bizottmánygyűlést hivatott össze eskületétel végett; de a kevesek is, a kik megjelentek, a békéről tudni nem akartak, hijába ijesztgeté az elnök rémhirekkel: *Az eskü elmaradt.* ¹⁾

* * *

Az ekként kierőszakolt békeszerződés pontjai, az eredeti német szöveg egykoru másolata után lefordítva, így szólanak:

Békeszerződési pontok,

a melyek egyfelől császári királyi katonai biztos br. Heydte százados és másfelől Háromszék küldöttei között megbeszéltek.

Háromszék által előlegesen megállapított pontok:

1. Az ellenség határainkról eltávolíttassék; Miklósvár és Bardocz szék, Felső-Fehérvármegyének hidvégi járása az ellenségtől rögtön kitisztíttassék, hol most is dül.

2. Polgári és katonai kormányzás, ő felsége által szentesített törvények értelmében gyakoroltassék.

3. Ferencz József felséges királyunknak folyó évi december 2-án tett királyi „nyilatkozata“ folytán, törvényeink és az ezekben adott engedmények megtartassanak s a törvények és a királyi szó szentsége meg ne bántassék.

4. Fegyvereink, melyekkel magunkat s határainkat védjük; sőt Bardocz- és Miklósvárszéktől, ezenkívül a határszéleken az oláhság által leöletett székelyeinktől is elvettek, adasanak vissza.

5. Törvényhatóságunkba sorkatonaság, sem semminemű rendetlen nép be ne vezettessék.

6. Népünk, mely önvédelemért küzd, semmi táborozási költséggel meg ne terheltesse. Miklósvár- és Bardocz-székekben, úgy Felső-Fehérmegye hidvégi járásában történt károsítások téríttessenek meg.

7. Keblünkben levő „önkéntesek“ és Mátyás-lovagok (egykoru elnevezés) csapatjai, mint a melyek ő felsége jóváhagyásával és a főhadi kormány tudtával alakíttattak, bán-

¹⁾ L. Orbán B. Székelyföld III. köt. 196. lap.

tatlanul hagyassanak,— nemesak, sőt tökéletesen felszereltesenek minden szükségességekkel.

8. A törvényhatóság köbelében létező egyének közül senki felelősség és megterheltetés alá ne vonassék.

9. A hadi foglyok kölcsönösen elbocsáttassanak.

10. A megszüntetett országos közlekedés állittassék helyre.

11. Ezen békefeltételi alkudozások ideje alatt mindkét részről megtámadás megszüntessék.

12. Brassóvidéke s általában a hétfalusi magyarság személy és vagyonbátorsága s jóllétére nézve biztosittassék és minden terheltetésektől mentesítettessék. — —

Ezen 12 pontot Heydte következő megjegyzésekkel egészítette ki:

Ratifikált békepontok :

Ad 1. Személy és vagyon nem sértetik meg. Miklósvár és Bardoczszék s Hidvég vidéke ellenségtől nincs megszállva ; mert mi olyanoknak nem tekintethetünk, mivel az elhivatásunk, hogy a törvényes állapotot helyrehozzuk.

Ad 2., 3. Ezen pontokról semmi továbbit nem nyilváníthatok, minthogy az ő felsége által szentesített törvények mindig megtartattak, s hogy ezen vidék is az ő felsége által megerősített törvények szerint, — azonban ideiglenesen katonai ellenőrzés alatt igazgattatik.

Ad 4. A fegyverek az eddig katonai szolgálatot tett székeknél meghagyatnak, míg a közös (gemeinschaftlich) igazgatás (Verwaltung) által szükségesnek láttatik ; illető feljegyzés és ellenőrzés alatt, a vidékben meghatározandó helyekre le fognak rakatni. A határvonali szolgálat azonban, hasonló katonai kötelezettség, fegyelem és hűség alatt, további törvényszerű szabályozásig, — ezután a szék minden polgárai által egyformán fog teljesíttetni, a mennyiben ezek tudniillik katonai szolgálatra alkalmasok ; önként értetődik, hogy ezek a szolgálat alatt katonai törvények szsrint igazgattatnak. Ellenben a sorkatonaság is kezeskedik (garantirt), hogy az ország minden nemzeteit erőszakos megrohanások ellen védeni fogja.

Ad 5. Az előbbi pontok által meg van oldva — s marad az előbbi állásban.

Ad 6. Minthogy az országgyűlés teendője, annál fogva nem lehet a mostani szerződésnek tárgya.

Ad 7. Ezen pontba br. Heydte százados teljességgel bele nem egyezhetik, sőt inkább határozottan követeli, hogy az „önkéntesek“ és „Mátyás-huszárok“ fegyvereiket és lovaikat a császári kir. csapatok előőrsénél letegyék. A lovakra vonatkozólag azok, melyek a huszárok által nyugta mellett vétettek át, — úgy hiszi a százados és előőrsi parancsnok, hogy az előbbi tulajdonosoknak hiteles kimutatása mellett, azoknak alapos igényeire a vezénylő tábornok ő nagyméltósága méltányos tekintettel leend; ugyszintén azon lófelszerelvényekre is, melyek a székely huszároktól adattak át.

Ezen két csapat (Corps) embereinek, mint olyanoknak semmi bántalmuk sem lesz, tetszésök szerint a cs. kir. hadseregben szolgálatba léphetnek, a foglalkozás nélküliek pedig utlevéllel ellátva lakhelyükre (Heimath) utasíttatnak. A miniszterium által kinevezett tisztek rangjukra vonatkozó igényeiket, annak idejében, a meghatározott hivatal elébe terjeszthetik.

Ad 8. Mindkét részről bizalomteljesen reméljük ő felsége kegyétől, hogy vidékünk politikai mozgalmakban részt vett egyénei semmi felelősség alá nem fognak vonatni.

Ad 9., 10., 11., 12. Ezek önként értetődnek.

A fentebbi pontok általunk, a békekötésre (Pacifizierung) kiküldött biztosok által ilyenképen módosíttattak a Ratificatio feltétele alatt, a mely legközelebbi reggel 4 órakor Árapatakon fog megtörténni és kicseréltetni.

Földvártn (Marienburg), 1849. január 1-én.

Azon megjegyzéssel, hogy azon ágyuk, melyek a határszéli ezredek állományához nem tartoznak, vagy a cs. kir. raktárakba, valamint az ezredekhez nem tartozó löszerek kiszolgáltassanak; vagy az ágyuk, a mennyiben alkalmasok lendenek, cs. kir. hatóság által meghatározott helyen, Háromszék költségére ismét harangokká öntessenek.¹⁾

Br. Heydte, százados,
császári kir. meghatalmazott.

*Béldi Gergely, mint a küldöttség elnöke. Gr. Kálnoky Imre.
Bialis Ferencz. Jancsó Elek. Gödri Ferencz. Varga Mihály.
Cseh Imre. Gyárfás Dávid. Pap György. Nagy Ferencz.*

¹⁾ *Jegyzés.* A tárgyalást Béldi elnök Heydtevel német nyelven folytatta s úgy állították össze a német szöveget. Mikor egy-egy pont készen volt. Nagy Ferencz kérésére Béldi elmondotta magyarul is, hogy értsék meg a németül nem tudó tagok is.

A fentebbi megállított 12 szerződési pontok, azoknak jói kifejezett értelmében és a békekötés, pacificatio, jól felfogott czéljából ezennel megerősítettnek, a cs. kir. hadesapat commandáns által, befoglalásával azonban a katonai biztos által tett és a küldöttség által is megengedett pótléknak (hozzátételnek) a löszerek és ágyuk átadására vonatkozólag.

Ezen békeszerződés (Pacification) kölcsönös kicserélése 1849 január 2-án Árapatakon fog megtörténni, és csak azután lép teljesen érvénybe, ha a katonai határőrök, meg a szék katonai és polgári tekintélyei és a községek eskületétele, a katonai biztos báró Heydte századosnak adott kézzadással meg fog történni.

Gedeon József,

tábornok, hadesapatvezér.

Mint ezen eskületételre felhatalmazottak, megerősítjük, ratifikáljuk mi is, Háromszék nevében a fennebbi pontokat. Árapatakon, 1849. január 2-án.

Béldi Gergely,

mint elnök.

Bialis Ferencz. Gyárfás Dávid. Gróf Kálnoky Imre. Varga Mihály. Gödri Ferencz. Jancsó Elek. Székely Dávid. Papp György.

Az ülésben több elégületlen hang emelkedett a békepontok felett, de főleg a megállított pontok alá, névalírásakor b. Heydte által az ágyukra vonatkozó önkényes megjegyzés¹⁾ szült nagy visszatetszést s keltett nagy vihart.

Tekintélyes egyének keltek föl helyeikről s hagyták oda a termet, azon nyilatkozattal, hogy „ily áron nem kell a béke!”

Ott volt *Gábor Áron* is, az ágyuk mestere. Haragosan hagyta el a gyűlést s feldúlt arczczal, bösz indulattal jött hozzánk a régi tanácsházhoz, a hol épen akkor ágyutöltények készítésével valánk elfoglalva; ránk kiált, hogy mozdonyozzuk az ágyukat s szegezzük a székháznak, hisz' ott az ágyuk kiadá-

¹⁾ „Azon megjegyzéssel, hogy azon ágyuk, melyek a határszéli ezredek állományához nem tartoznak, vagy a cs. kir. raktárakba, valamint az ezredekhez nem tartozó löszerek kiszolgáltatassanak, vagy az ágyuk, a mennyiben alkalmassok leendenek, cs. kir. hatóság által meghatározott helyen. Háromszék költségére ismét harangokká öntessenek.”

NAGY FERENCZ.

(129. l.)

sát határozták el. Megdöbbsentünk, hisz' apáink is ott voltak. Egy szerencsés eszme villant meg fejünkben: az ágyukat S.-Szentgyörgyről biztos helyre szállítani.

A terv pillanat műve volt. Az ágyukat a hazafiság tüzfészke, Kézdi-Vásárhely felé, az ellenséggel ellenirányba utnak indítottuk. Gyorsan száguldottak azokkal a kitűzött pont felé, oly gyorsan, hogy az alig félórai késedelemmel lóra kapott Bodola Lajos és e sorok írója, kiknek utasítások volt azokat biztos helyre helyezni, utol nem érhetők; — csak mikor késő este, éjjeli 12 órakor Kézdi-Vásárhelyre érkezünk, tudtuk meg, hogy az ágyuk nem oda vitettek. Ekkor fejlődött ki egy jelenet, a mely épen oly jellemző, mint veszélyes volt.

Midőn jól végzett megbízatásunk érzetében beléptünk a tanácsházba, egyszerre eldördült; „Ezek az árulók, a kik békét kötöttek s kiadták az ágyukat; *halál rájuk!* Verjétek félre a harangokat, hogy hajtsa végre a nép a méltó büntetést!” Hankó Dani, Kézdi-Vásárhely első hivatalnoka és vezérszeleme, vésztijszó aggodalommal intett, hogy meneküljünk.

Már késő volt! Nem engedték őt, nem minket szóhoz jutni. Ki volt mondva az ítélet. Fenyegetések között vittek ki a szomszéd vendéglő helyiségbe, utánunk nyomulva a bősztömeg s annak vezére Jancsó (keresztnevét elfeledtem). — Egy jó gondolat mentett meg. „Egy veder piros bort!” kiálta egyikünk, „hadd igyunk, mielőtt piros vérünk folya!” Teljesítve lőn: ittunk, elszántan előre sorsunkra. Megkináltuk ítélő biráinkat; ez hatott: szóhoz engedtek jutni. Felvilágosítók az ügy állásáról, hogy az ágyuk nincsenek kiadva az ellenek, hogy azok biztos helyen vannak.

„Hol — hol?” rivaltak ránk kétkedő örömmel. Felelünk, illetőleg hazudnunk kellett; hogy azok Alcsernátonban vannak biztos helyre elrejtve. Megnyugodtak, de úgy, mint Tamás: ha szemekkel látják s kezeikkel tapogathatják.

Lóra kellett ülnünk a csikorgó téli éjben; lóra ült Jancsó még egy polgártárral s megindultunk vissza Alcsernáton felé, — némán, a legnagyobb bizonytalanságban kalandunk kimenetele felől.

Végre a „Vig huszár“-nál (vendéglő Alcsernáton végén) megállított kurucz vezetőnk, jobban mondva: kérlelhetlen

kisérőnk Janesó, hogy „jó estét“ mondjon Bachus huszárjának, a ki mély álomba volt már merülve.

A lováról leszállt Janesó uram, stentori hangon kiáltva be: »Hej korcsmáros, gyujts világot!“ És lőn világosság — de lőn szabadulás is.

Alig ment be Janesó uram társával együtt a fogadóba: egy gondolat, s neki vágattunk a falunak, hogy tekervényes utcáin utat veszítsünk. Bodola barátom a kipróbált hazafi Cseh Imre uri lakához vezérelt; itt leugrott lováról, hogy hozzá meneküljünk, — sejtve, hogy ott vannak az ágyuk. A számtalan kutyákkal kifejtett harezi zajra sem ébredett senki. Hihetőleg czélzatosan, mert a mint későbbben megtudtuk, csakugyan ott voltak az ágyuk.

Aggodalmunk tetőfokra hágott: hátha Janesó uram üldözőbe vett s pisztolyainak áldozatai leszünk mi, kiknél semmi fegyver sem volt.

Ekkor gyertyavilág csillan meg a szemben levő lakban. Egy percz alatt benn voltunk udvaron, házbar; a más perczben lovaink a szives család által istállóban elhelyezve, mi pedig, mert legbiztosabbnak úgy gondolták, a gazdasszonyi teendők miatt korán kelt házi nők ágyaiban pihentünk üdülő nyugalommal.

E feledhetlen család, a hol megmenekültünk és kipihengettük az izgalmas éjszaka fáradalmait, a Cseh Jákobé volt.

Csaknem félszázad mulva vegyék a nemes szivü család maradékai mindkettőnknek, kiket akkor hajlékuk alá fogadtak (s kiket a gondviselés eddig életben megtartott), a nyilvánosság előtt, hálás köszönetünket.¹⁾

¹⁾ Bodola Lajos él K.-Vásárhelyt, Nagy Sándor Hidvégen.

V. RÉSZ.

A székelység Bem vezérlete alatt Erdély visszahódítása.

Vegyük fel újból a történelem fonalát ott, hol elhagytuk, az 1849. január 2-án Árapatakán ratifikált békekötésnél, a melyet e hó 3-án a székháznál egybegyült permanens 24 tagu választmány is elfogadott és a 10 tagu békebizottmány által végrehajtandónak határozott. A béke érvénybe lépésének, mint tudjuk, Gedeon osztrák generalis által kitűzött föltétele volt, hogy a katonai és polgári főbb emberek, a községek előljárói is letegyék a hűségesküt Brassóban.

Zsombori Sándor székelyhuszár ezredes néhányad magával le is tette. A fegyverviselő székely katonák pedig január 5-re hasonló czélból berendeltettek Sepső-Szentgyörgyre garnizonba, más nap e czélból Brassóba indítandók; csak kevesen s a félénkebbek jelentek meg-, osztrák érzelmű székely tisztből Kossuth huszár kapitánynya emelkedett *Incze Gergely* udvarán, de azokat Gál Dani gyujtó szónoklatával, mielőtt a jármat ismét nyakukba vették volna, haza riasztotta.

A törvényhatósági bizottmányt főkirálybíró Horváth Albert jan. 10-re hívta össze, a hűségeskü letétele végett, de igen kevesen jelentek meg, s azok is inkább óvást emlegettek és daczára a főkirálybíró által bőven előadott valótlán rémhíreknek, az osztrák hadsereg által tervezett vérbosszuról s azon állítólagos elhatározásáról, hogy ellenesetben 5 sereg által lesz megtámadva Háromszék: csak néhányan tevék le a hűségesküt.

A fegyveres nép, a XII. honvéd zászlóalj hősei, a Kossuth huszárok, a kik Háromszéken az elszánt hős Horváth Ignác (akkor még) százados alatt egy egész századdá voltak kiegészítve, megdöbbenve, de reményt nem veszelve, nagyobbára K.-Vásárhely felé szétoszlának, újból igénybe véve

a honiak a házi tűzhelyt, az idegenek a vendégszeretet hajlékait.

Sárosi Ferencz csapatvezér pedig székelv fegyvereseit el se bocsátá, biztosnak vélvén az ellenfél részéről való hűtlenséget, miszerint a béke pontjait meg nem tartva, támadását meg fogja ujítani. Jól ismerte ő mint régi tiszt, de puritán jellemű székelv az ellenfélt. Sejtelve csakhamar teljesült, mert a kikötött területi sérthetatlenség daczára egy osztrák hadcsapat ráütött a magyar-hermányi (fülei) vashámorra s szétdulta az ottani ágyuöntődét; mire Sárosi is rátört Szász-Hermányra, azt fegyver erejével bevette és mivel rejtett helyekből szembe lövöldöztek, felprédálta. Melyre lón Brassóban nagy ijedelem, az ottani osztrák kommandáns Schurrter pedig — Gedeon a már akkor Bem által szorongatott Puchner segélyére menvén — kénytelen volt szemet hunyni.¹⁾

Azonban — helyesen írja Orbán Balázs — csakhamar nagyobbyszerű események fejlődtek ki, melyek igazolták a népnek békétől való idegenkedését, mert néhány nap mulva a biztos tudomás szerzés végett elküldött *Macskási Antal* és *Gyárfás Károly* havasi ösvényeken visszaérkeztek, a Bem diadalairól hozott biztos hirekkel, s a hős vezérnek Kolozsvárról kibocsátott kiáltványaival és M.-Vásárhelyen kelt rendeletével, melyben az agyagfalvi gyűlésben, az alkotmányra tett esküjét megszegő s Csikban házaellenes állást foglalt *Dorschner* ezredet hivatalától felfüggeszti, s haditörvényszék elébe idézve, helyébe csiki parancsnokul, ezredesi ranggal *Gál Sándort* nevezi ki.

Egy újabb, fegyvertényekben s áldozatkészségben dicsőbb és magasztosabb küzdelem kezdődik. Háromszék önvédelmi küzdeme után, melyet a zöld asztalnál épen ugy, mint határainál oly elszántan vívott, s melynek folytán mint önálló hadviselő fél, az ellenséget békeszerződésre kényszeríté. Az egész egyesült Magyarhon alkotmányos szabadságának védelmére ajánlja fel erős karját s veté a Bem által dicsően megkezdett harc mérlegébe kardját, a mi lehetővé tévé a hős lengyelnek, épen oly gyors, mint szerencsés sikerét, Erdélyt visszahódító merész vállalatában.

¹⁾ L. Orbán B. Székelyföld III. k. 190. lap.

Háromszék elszigetelt harcát az 1849. január 2-ki békekötéssel csak elnapolta; azt csak fegyverszünetnek tekintette, s hogy el volt tökéelve, miszerint tovább is fogja védeni ősei és saját vére által is megszentelt földjét: eléggé tanúsítja az, hogy a békekötés után kéz alatt megtarták fegyvereiket. A lelkes önkéntesek és Mátyás huszárok a felvidék, Kézdi-Orbai szék vendégszerető lelkes családjainál vettek szállást; a székely huszárok, gyalogok s a szervezkedett nemzetőrök pedig további parancsig hazaoszlottak. De korántsem vett rajtok erőt oly nagy aggodalom és félelem, a mint azt némelyek írják.¹⁾ Sem a főbb értelmiség, még a Horváth Albert főkirálybíró ijesztgetéseire is; sem a régi fegyverviselt székelység a General-Kommandó kétes értékű fölhívására, a hűségesküt le nem tették s az egész Háromszék ki nem oltotta se szívében, se családi szentélyében a harc tüzét, s nem bízott meg: épen úgy a kétarcu Jánus békemosolyában, mint az ellenfél kétértelmű békebiztosításaiban.

Ebben rejlik azon gyors és magasztos jelenség, a mi kifejezett egy néhány nap múlva, a midőn biztos hirt vett a már korább kiküldött Macskási-féle küldöttség útján, Bem diadalmas előnyomulásáról M.-Vásárhelyig.

Nem kellett véres kardot hordozni, csak jelt adni és zászlót bontani. Megtörtént.

A lelkesek leglelkesebbjei épen Kézdi-Martonfalván, a bátorhős Horváth Ignác Kossuth-husár százados házának voltak vendégei s azok között Gál Sándor. Ott kapták a hirt s a Bem rendeletét. Azonnal kimondák a harc ujbóli megkezdését. „Jó hajnalban indult — írja a „Székelyföld“ lelkes írója Orbán B. III. köt. 190. lap. — a felkelésre jelt adott tisztikar K.-Vásárhely felé, s minő fölemelő látvány, midőn a hó-borította táj minden irányából kisebb-nagyobb fekete pontokat láttak a faluk magányából kibontakozva, egy központ felé: a hazafiság lelkével telt K.-Vásárhely felé huzódni... Ott a piacon már sorakozva találták a 12-ik zászlóaljat, Kossuth-husárokat, a lelkes város önkénteseit, s egy pár szét-szedve eldugdosott ágyu is egybe volt már állítva. Megzendült a Rákóczy-induló, lelkes éljenek között fellobogtak a kibontott nemzeti zászlók s Háromszék ismét kilépett a meg-

¹⁾ L. Kővári 1848—49. 154. lap.

hunyaszkodás ráerőszakolt teréről a szabadság küzdővénnyére.“ A kézdi-martonfalvi összejövetel Horváth Ignác házánál annyira döntő okul szolgált, hogy a történeti hűség kedvéért mulhatatlanul megemlitendőnek vélem, kik voltak ott jelen 1849. január 15-én estve. Ott voltak a biztos hirthozó *Matskási Antal*, *Gyárfás Károly*, a kik oláhköznépi ruhában utaztak keresztül az ellenséges vidékeket; ott voltak *Gál Sándor*, *Berde Mózsá*, *Biró Sándor*, *Székely Dávid*, s még egy pár, kiknek nevét maga a házigazda Horváth Ignác is elfeledte.

A hozott kedvező hír folytán csakhamar fölvetetett az égető kérdés: „Mit tegyünk?“ Berde tette e komoly kérdést, lehető aggodalmainak adván kifejezést; mire Horváth szóla: „hát felkelünk!“ „De a békeszerződés köti kezeinket“ — ismétlé Berde. Mire többen felelék: hisz az ellenfél szegte meg azt, feldulva a fülei vashámort, s nem teljesítve a békeszerződés egyik pontját — nem boesátván el Brassóból *Botár* és *Pap Mihály* hadifoglyokat, és így felbontottnak tekinthető a szerződés. De hát van-e kellő erőnk — felveté Gál Sándor. Hát itt a Bem kiáltványa Erdély népeihez, s ott van ő maga — „látod van erő“ — monda Horváth.

Erre egyhangulag, mint ama néhány svájcezi a Rütli réten: kimondák a harcz újbóli kezdését. A házi gazda készletben tartott 14 huszárját azonnal szétküldé, hírül adni az elszéledt bajtársaknak és községeknek a jó hirt s a komoly elhatározást — gyűlhelyül tüzvén ki Kézdi-Vásárhelyt.¹⁾

És itt egy új szakasza kezdődik a Háromszéki esatáknak. De az újakezdett harcz új embereket is követelt. A békekötést megelőzőt időszak férfiainak félre kellett vonulniok, részint a lekötött becsületszóért, — részint, mert álláspontjuk már túl volt szárnyalva.

Felrevonult Berde Mózsá; főkirálybirói lakába vonult vissza Horváth Albert; megszűntek szerepelni a székelyhátőri tisztek: Zsombori Sándor és Dobolyi Károly ezredesek s Nagy Imre alezredes, és eltűntek. Egy perezre megszűnt minden polgári kormányzat. Soha és sehol azonban tisztában nem nyilatkozott a népfőnség és önkormányzat és soha és sehol biztosabb nem volt a személy- és vagyonbátorság,

¹⁾ *Jegyzet.* Saját tudomásom mellett, a még életben levő derék Horváth Ignác honvéd alezredes személyes elbeszélése nyomán.

mint most, mikor rövid időre főhatóság nélkül maradt. Mint egy férfi állott ekkor Háromszék, kinek szive lángból, feje vasból, karja érzezből állott.

A katonai ügy élére az Erdélyben diadalmasan előrenyomuló *Bem* tábornok által ezredessé kinevezett *Gál Sándor* lépett, a ki a reakzionárius osztráktisztek által behálózott, elárult, lekötött Csikszéket, — a hová jan. 20-án indult K.-Vásárhelyről csekély kísérettel, egy osztály Kossuth-huszárral, egy ágyuval, és egy háromszéki gyalog századdal, — mint ezredes, — felverte; az osztráktiszteket megugrasztotta, s gyorsan szervezett egy tekintélyes hadesapattal a régi fegyverviselő székelyekből. A csikiak készséggel csatlakoztak, a lelkes hazafias érzelmű papság — a *Tankó* esperes-kanonok, az *Andrássiak* (r. k. lelkészek) vezetése alatt. Ugy hogy *Gál S.* egy pár nap alatt 10,000-re szaporodott sereggel vonult le S.-Szentgyörgyre, a hol a harezvágytól égő háromszéki csapatokkal egyesülve, felhívta „ad hoc” a bizottmánygyűlést, az ellenfél által már ugyis megszegett béke fölmondására. Mire Brassó nagy rémulésbe esett, testvérszövetségért küldöttséget indított Háromszékre; Schurrtter pedig, s a százszvezérek és oláhtribunok Bukarestig szaladtak ¹⁾

A polgári ügyek kormányát *Németh László* illyefalvi országos képviselő, a *Beöthy Ödön* által Háromszékre teljhatalommal beküldött kormánybiztos vette kezébe, a ki életveszély között a Mezőségen, Maros- és Udvarhelyszéken keresztül január hó 20-án érkezett meg Csik-Szentgyörgyre, a később börtönben megtört agg *Tanko esperes-kanonok*-hoz, kitől küldetése végrehajtására mintegy megáldatva, az Olt jegén jutott Háromszék szentföldre, Oltszemre s onnan Sepsiszentgyörgyre. ²⁾

Itt a vezérférfiakat megbénítva találta. „Felkerestem — írja *Németh László* — *Berde* kormánybiztos elődömet tanakodni a teendők felől. Neki — mondá — miután a békét Gedeonnal megkötötte: nem lehet tovább működni (!); utasított Horváth Albert főkirálybíróhoz. Ezt ágyban találtam, mentette magát betegséggel; Nagy Imre huszár alezredeshez mentem, s benne az ügy emberét kerestem: hasztalan! Másnap január

¹⁾ L. Orbán B. Székelyföld III. k. 190. lap.

²⁾ Lásd: *Németh L.* eredeti kéziratát.

22-én kora reggel felmentem a lelkes és szabadságszerető K.-Vásárhely polgárai közé. Felhívásomat, oly rendeletalakjában küldöttem meg minden századparancsnokságnak, hogy 3 nap alatt indulókészen álljanak, úgy a mint az elszigetelt harc alatt vezetve voltak; s miután a főbb székely tisztek visszavonultak: *Sárosi Ferencz*-et, a kormánynyal még nem közlekedhetvén, utólagos jóváhagyás reményében őrnagyi ranggal katonai főparancsnoknak neveztem ki, s így Uzonban 8000 székely, mint kész tábor állott, többnyire fegyveresen.“

E napokban érkezett meg Gál Sándor ezredes Csikban szervezett hadosztályával, a mely jól fegyverzett 5 zászlóalj-ból állott s az így megnövekedett összes háromszéki és csiki haderő élére ő állott, s ezentul a katonai intézkedés vezérszálai nála voltak.“

Ugyancsak Uzonban szervezkedett Gábor Áron szakértő intézkedése és felügyelete alatt, amaz eredeti általa öntött 6 ágyú tüzérszemélyzete önkéntes, többnyire képzett mivel fiukból, kiknek élére *hadnagyi ranggal Bodola Lajos* lépett; a többi lelkes fiuk — s azok között e sorok írója is — nem hogy versenyeztek volna az elsőség fölött, hanem a legnagyobb készséggel fogadták a legutolsó altüzéri rangot is; elsőséget adtak az egy pár régi fegyvertviselő székelynek, a kikbe akkor inkább is bízott Gábor Áron, míg később meggyőződést nyert, a mint többször nyilvánította, — hogy „egy deáktüzér többet ér 12 osztrák szellemben nevelt székely há-
tárőrnél.“

A fennebbiek szerint rendezve levén a katonai erő: Németh L. kormánybiztos egyelőre minden figyelmét arra fordította, hogy a sereg kellő élelemmel láttassék el: a mit a lelkes Háromszék minden államsegély nélkül áldozatkészséggel felajánlott, s így élete és vére mellett, vagyonát is áldozatul hozta, a közös Haza védelmére.

Az élelmezési ügynek rendezése és fönntartása nem kis gondot igényelt s e tekintetben is nagy elismerésre méltóvá tette magát az új kormánybiztos, a ki épen ez időre termett férfinak mutatta magát. Ő nem zárkozott el a népszerű emberektől s kevésbé gombolkozott be, és vette körül magát a hatalmasabbak környezetével, mint tette vala Berde Mózsa; ő mintegy „karon vezette“ a háromszéki népet, melyhez intézett első „Fölhívás“-ában ő maga mondá el, hogy: „meg-

ANTOS JÓZSEFNÉ

(145. l.)

csókoltam a nagy tettek szülötteinek földét, midőn arra be-
léptem.“¹⁾

Fölhívásának azért óriási eredménye lett. Kézdi-Vásár-
hely ágyu-, lőpor és gyutaecsgyárrá alakult; Sepsi-Szentgyörgy
golyó öntödévé, fegyver s tölténykészítő műhelylyé vált, a
hol a férfiak táborba szállva, lelkes székely leányok dolgo-
zának. A falvak harangjaikat, a kinek óntála, tányéra, kanala
volt felajánlá önként s összehordák mindazokat a Haza oltá-
rára ágyu és golyó öntésre; nagyobb birtokosok és községek
lovakat ajándékoztak; a határszélen felállított tábor kenyér
és más élelmi szerekkel, a lovak széna, zabbal láttattak el
adakozás útján, a nélkül, hogy államsegély igénybevetetett
volna. „Oh e nagy nép önfeláldozása és áldozatkészsége előtt
meghajolva le kell borulni az utókor gyermekének!“ — kiált
fel jegyzeteiben Németh László kormánybiztos.

És itt hadd szóljon az ő sajátkezü hiteles jegyzete. „Be-
végezve — írja ő — a csikiakkal egyesült Háromszék erőki-
fejtését, minden igyekezetemet a szék polgári szervezetére
fordítottam. És itt hallgatással nem mellőzhetem — írja Né-
meth L. — Háromszék felső kerületének két férfiát: Cseh Ig-
nácztot és Hankó Danit, a kik közül az első, a ki hirt, dicső-
séget nem keresett; de hol a nemzet és hon érdeke kívánta,
mindig ott láttuk őt, a tisztas agg férfit, — a másik Kézdi-
Vásárhely lelkes polgárainak volt leglelkesebbje, a ki börtön
és üldöztetés által korán megtört és elhunyt. Ezek támogat-
tak — írja tovább — a szék polgári szervezésében“; és én
hezzá tehetem, hogy az alsó kerületben (Sepsiben) is voltak
többen, a kik főleg az élelmezési ügyben s a megkezdett he-
lyes irányban segédkeztek. Ilyenek voltak: Demeter József
országos képviselő, Kovács Gábor S.-Szentgyörgy városi fő-
bíró, Mihály József birtokos, Gödri Ferencz szentgyörgyi és
Nagy Ferencz gidófalvi lelkészek, Erdővidéken pedig a ren-
dithetlen hazafi B Rauber Nándor.

* * *

Az ekképpen szervezkedett Háromszékkal, melynek el-
szigetelt dicső harcának hire villámgyorsan elterjedt, érint-

¹⁾ Eredeti Naplója.

kezésbe tenni magát s csekély haderejét, az előtt is, de főleg a n.-szebeni január havi vesztett csata után, legfőbb vágya volt Bemnek. Az egyesülés végrehajtása volt tehát a feladat. A készen álló székely haderőnek kellett megmozdulni s vagy a rövidebb, de merészebb Brassó-Fogarasi vonalon, vagy a kerülőbb Székely-Udvarhely, Segesvár, Medgyesen át Nagy-Szeben alá érkezni. Gál Sándor ezredes az első merészebb utat választá, nem tudva, nem is sejtve, hogy 5 ezer orosz már február 2-án Brassóba érkezve: útját meg fogja nehezíteni, sőt hiúsítani is.

Február 3-án estére tehát sebes menetben áttette sergét Szász-Hermányba s 4-én kora reggel, sötét havazóban, meglepetve az osztrák-orosz csapatok által, a nem sejtett orosz zsoldosokkal, a torzon-borz vad kozákokkal szembe csatát kellett elfogadnia, a mely többszörös bátor összecsapás után, ha nem diestelenül is, de lassu visszavonulással és idővesztéssel végződött.

Az oroszokkal szembe is a székelyeknek jutott a feladat először összemérni erejüket s megmutatni vitézségöket.

Hogy a különben is titkosan ármánykodó szászok (Brassó és Szeben) által behívott oroszok február 2-án már Brassóban voltak: azt kétségtelenül nem tudta Gál, midőn 3-án Aldoboly felé utnak indította sergét, terve lévén a Barcza síkján Fogarasnak venni útját. Meg volt tehát lepetve, midőn a reggeli téli sűrű havazóban előcsapatja ellenségre bukkant. Vezéri parancsra a négy ágyu lemozdonyozva készen várta a kibontakozni kezdő ellenséget, melynek előcsapatját egy csapat kozák képezte. Eldördült az első ágyu s a golyó oly szerencsésen röpült, hogy a zárt sorokban közeledő lovasoknak egy egész rottáját vágta ki; gyorsan széteszlottak a lovasok; a mi fiatal tűzvérű Kossuth-huszáraink pedig a bátorhős Horváth Ignác k. huszár százados nyomán közükbe vágtak; azonban az idegen, vad kinézésű s jól fegyverzett lovasokkal szembe gyöngének érezvén magukat, gyorsan visszafordulva épen az ágyuk löirányában, megakadályozák azok működését. S midőn a mi huszáraink az ágyuk mellett visszaszáguldának, már ott voltak nyakunkon a kozákok; úgy, hogy mire gyorsan felmozdonyozánk, a megfélemlített önkéntes szekereszek, (a kik még akkor nem mások voltak, mint székely fuvarosok, saját lovaikkal) lovukra vagdalva, az egész

tüzér személyzetet, egy-kettőt kivéve, a kozák dsidának hagyák martalékul, összesen 16-ot, kik közül egy pár halva maradt, (itt esett el a derék Jancsó Mózes tüzér bajtárs) a többi, — azok között e sorok írója is — kisebb-nagyobb sebeket kapva, leszuratott s tapodtatott.

Azonban az elbizakodott kozákokat a Szentpéter felőli hegyoldalról az *Endes* őrnagy alatti Csiki zászlóalj oly hatalmas tömeglövessel fogadta, hogy vadfutással éppen mellettünk és közöttünk a leszurt és tapodott tüzérek között visszaroohanva, alkalmat adtak nekünk, a könnyű sebesülteknek, hogy újból az ágyu mellé álljunk; halottainkat, nehezebb sebesültjeinket kocsi-ra rakjuk, s újból kezdjük a csatát, a mi változó szerencsével, több huszárbrávrallal órákig folyt, míg végre rendes menetben Hermány széles utczáin vissza, az aldobolyi-hidon keresztül vonultunk, s a hid mellett egy ágyut elhelyezve, a később Tömösnél elvérzett *Mihályfalvi Pista* tüzérpajtásunk egy szép lövésével, magát az orosz tüzérparancsnokot terítette le lováról, (egy tüzmestert.)

Az oroszok és kozákok tüze kialudt; a mi bátorságunk és lelkesedésünk pedig föllángolt, midőn később meghallottuk, hogy az orosz-osztrákok azt hiszik, hogy a magyaroknak francia tüzérek vannak. Erkölcsi veszteségünk éppen nem; anyagi veszteségünk kevés volt; de az elvesztett idő a kitűzött cél felé haladásra nézve drága volt; a székelyerő a kellő időben Szeben alá nem érkezett, pedig erre a n.-szebeni meg-hiusult ostrom után, még égetőbb szüksége volt Erdély dicső hadvezérének, Bemnek.

Épen e célból és indokból küldötte volt be ő a bánsági és erdélyi csatákban küzdött s kifáradt székelyeknek egy zászló-alját a hős *Kis Sándor* vezetése alatt, a ki éppen e napon érkezett meg Sepsi-Szentgyörgyre.

Most a biztosabb, de kerülőbb uton febr. 11-én indul-tunk, 5 ezer gyalog és lovas, négy ágyuval Gál Sándor főve-zérlete alatt Hidvég, Baróth, Kőhalom, Udvarhely, Segesváron át Medgyesre, a hol már javában folyt a csata. Dar-laeznál visszavonulóban találtuk a tábornokot, s egy ol-dal kirándulás után, melynél csekélységem volt két ágyu pa-rancsnoka, s a melyről később megemlékezem még, vissza-vonult az egész magyar haderő Segesvárra.

Bem tábornok tehát, a piski-i véres döntő csata után

az erdélyi határszélről, épen oly merész, mint ritka taktikai erélylyel, a további hadművelet központját a Nagyküküllő völgyébe Medgyesre tette át, hová febr. 15-én érkezett meg kifáradt kicsiny sergével; itt egyesült vele, a vizaknai csatában tőle elszakadott Zsurmay és Perecezi őrnagyok hadosztálya, a kik már azelőtt Medgyest, kiüzvén onnan a „futószezrepre“ használt Heydtét,¹⁾ szuronyszegezve elfoglalták volt.

Ugyancsak ekkor teljesült be Bemnek a belső Székelyföldi haderővel óhajtott egyesülése; mert, habár a többször megújított harc végére is, midőn kimerült sergét tekintve, Bem a csatatérről csendes visszavonulást rendelt, megérkezett Gál ezredes is és az egyesült haderő Darlaczon meghálva, rendes menetben Segesvárra érkezett másnap márczius 5-én.

A folytonos sebes menetekben és csatákban kimerült sereg, nem sejtve semmit a fővezér mélységesen titkolt tervéről, az ugynevezett segesvári „hadicsel“-ről, szinte örült, hogy valahára megpihenhet, s óhajának tápláléku szolgált azon hit, a mit a fővezér bizalmasb környezete is táplált, hogy itt sánczolja be magát Bem s várja be erős védművekkel az ellenség támadását; a mely hit annál erősb lett, midőn egy szép téli verőfényes nap táborkarával, tüzérei és utászaival kicocsizva s a Segesvárt uraló erdős magaslat délnyugoti oldalán megállva, katonásan szűk szavakkal a védsánczok ásatását megrendelte. A rendeletet hallgató utászok és tüzérek, lesve utasító parancsait, a kezökben lévő munka-eszközökkel, mély tisztelettel várták további szavait; mire haragosan rájuk mordult mondván: „miért állnak itt némán, eddig félig készen kellene lenni a védműveknek“ s azzal kocsijába szállva távozott. Utána táborkara, a tüzértisztekkel. A kanyargó-lejtős országúton csöndesen haladó imádott fővezér látszó haragját kiengesztelni óhajtván: rágyujtottunk a lengyel himnuszra (Búsul a Lengyel...) A hideg felhők között borongó nap derült mosolylyal kísérté be Segesvárra az egyesült testvér magyar- és lengyel hősöket. Oh szép, oh feledhetlen nap!

E napon márczius (6. v. 7-én) mutathatták be magukat a tábornoknál a székely haderő vezére Gál s a csapatok főbb

¹⁾ Jegyz. Ezért énekelte róla a nép: »Három alma meg egy fél, úgy fut Heydte, mint a szél.«

tisztjei; e napon tisztelegtünk mi, a székely tűzerek, Bodola Lajos hadnagy vezetése alatt a hős vezérnél, a kit stratégiai számításai közben, egy paszuly szemekkel különböző pontokon berakott asztal mellett táltunk. Nyájas örömmel fogadott; megdicsért székelyföldi küzdelmeinkért, s kezet fogva bocsátott el.

* * *

Nem czélom s nem is vagyok képes az erdélyi egész hadjáratot leírni; feladatomban szerintem úgy is főleg a belső Székelyföld, s itt is legfőképpen a háromszéki eseményekre kell szorítkoznom. Azonban az erdélyi hadjáratnak e fordulópontjánál meg kell állapodnom, avagy csak azért is, hogy a zseniális fővezér — Bem tábornoknak, az itt tervezett páratlan hadi csellel kivívott sikerével — Nagy-Szeben bevételével, melynek egyik tényezője éppen a belső székelyföldi haderő volt, megismertessem az érdekes olvasót.

Segesváron a lehető kényelmesen elszállásolt és élelmezett hadsereg nem gondolt egyébre, mint az ellenség által leendő megtámadásra; a mi több volt, mint valószínű, főleg, miután a tábornok a nyitabb pontokon védműveket s az azt környező erdőkben, a Küküllő völgyében leendő ellenséggel szemben a hegyeken számtalan tábori tüzeket gyújtatott s kellő őrcsapatokat rendelt ki, de a mely intézkedések mind csak az ellenség kijátszására történtek azon számíttással, hogy az, látva ez oldalon a csatát elfogadó nagy készületet, más védtelen ponton kísértse meg a hős vezérrel szemben sikeres megtámadását, és így az út megnyíljon N.-Szeben felé.

A hadicsel sikerült! Puchner az osztrák fővezér kerülő utakon a Segesvárt környező erdők délkeleti védtelen oldalára sietett; alig hatolt be azonban a Küküllő mellékvölgyeibe, a mit biztos kémei által megtudott Bem s azonnal kiadatta (márczius 9-én) késő délután a parancsot, hogy a csapatok lássák el magokat háromnapos élelemmel; késő este pedig kiadatott a parancs, hogy reggeli négy órakor indulókészen legyen az egész sereg. Megtörtént; a kitűzött időben sebes menetben megindulva, virradatkor már Holdvilágnál voltunk.¹⁾

¹⁾ Itt a szigorú fegyelem megtartására példát adandó, 2 derék huszárt a Zsurmay osztályából, a fegyelem megtöréséért főbe lővetett. Különben szokása

Innen — s ez a második cselvetés volt — egy pár század gyalogot, egy-egy szakasz Würtemberg és Kossuth-huszárt, két ágyuval Szilágyi alezredes vezetése mellett visszarendelt Segesvárra, maga pedig a sereg zömével megállapodott, míg az előbbi csapat Segesvárra visszaérkezett, s bevárta az estét, mintha csak kirohanást tett volna elsánczolt táborából; azonban az éj beálltával a leggyorsabb menetben Szebennek indult.

A Segesvárra visszaindított csekély erőt kiegészítő két ágyu parancsnoksága ismét csekélységemnek jutott. Megvaló-
lom kedvetlenül vettem e megbízatást: válni kellvén a lel-
kes sereg zömétől, s a sejtett dicső harcokban való részvé-
telétől. Segesvár bámulva és aggodalmasan fogadott, valószí-
nűleg a Puchner tuloldalon közeledését tudva s így a város-
nak ostrom színhelyévé tételétől remegve. A mit a Puchner
támadó sergének a hegyeken feltűnt előcsapatai még bizo-
nyosabbá tévének. Mi azonban csatakészen álltunk, gyalog-
jaink rendben, huszáraink kantárszáraikat fogva, az ágyuk
pedig mozdonyozva a piacon. Alig egy negyed óra mulvameg-
perdültek a dobok, fölharsantak a trombiták s a kis csapat-
tal kivonultunk a városból. Héttur, illetőleg M.-Vásárhely felé;
Puchner pedig nagy óvatossággal ereszkedni kezdett be a
városba, a hol — képzelhetni, — mily nagy tótágast csinált
az előcsapat vezére, midőn a várost üresen találta. A rászedett
osztrák vezér azonnal megfordult, Szeben védelmére vissza-
sietve, de későn, mert már onnan az osztrák sereg a 4 ezer
oroszegélyvel együtt kiverve, részint Vöröstorony, részint
Frekk felé futott; az első irányban az oroszok, a másban az
osztrákok üztetvén a győzelmes honvédek által.

És itt megemlítem még, hogy a segesvári őrség is Ba-
lavásárról, a hová visszahúzódva vala, egynéhány nap mulva,
ugyanazon uton újból Segesvárra s onnan egy pár nap mulva
Medgyesen keresztül Szebenbe érkezett; e sorok írója pedig a

volt ezt tenni mindannyiszor, mikor vakmerő és kétése harcba vonult, a mit
szintén tett Szeben 2-ik bevételekor is, a mikor Szelindeknél a csatába induló
sereg szemé láttára lövetett föbe egy hűtlen kémét és egy tüzért, a ki Petőfit
bántalmazta volt, még a segesvári csata előtt. Erdőszentgyörgyön, a hová a
Damaszkin vezérlete alatt, a marosvásárhelyi iránytól eltérve vonult volt a ma-
gyar sereg. (Lásd a Petőfi és tüzmester közötti esetet később leírva, 89. lap.)

két székelv ágyuval¹⁾ esatlakozott a verestoronyi szorost védő többiekkel. S itt szinte 2 hónapig feledhetlen napokat töltöttem, a Kossuth hí barátja *Ihász Dániel* főparancsnoksága alatt az 55-ik zászlóaljból álló őrség kitűnő fő- és altisztjei körében, a kik közül elég megemlitenem tüzér főhadnagy Bodola Lajost, százados Derecskei Kálmánt s a konstantinápolyi kalandjáért európai hirre vergődött Koszta kapitányt stb., a kik épen oly szilaj-csapongók voltak az ottan rendezett kedélyes vigalmakban és tánczestélyekben, mint a csatatér viharos mezején.²⁾

S bárha itt két hónapot töltöttem s bárha most is nehezen válok meg e napok emlékeitől: követnem kell földatombhoz képest leírásomban, az ellenséget Fogaras vidékén a Barczaság és Tömös felé űző Czecc ezredes³⁾ táborában lévő székelvket, a kik a később dicsően elvérzett Kis Sándor által ujon szervezett otthonmaradottakkal egyesülve, a fiatal Czecc tábornok fő- és Szabó Nándor alezredes alvezérlete alatt, a Vöröstoronytól utánok siető Bem nagy örömeire, oly csufosan űték ki márczius 21-én a tömösi szoroson, a Brassó védelmét feladó oroszokkal együtt szaladó osztrákokat. Ezen dicső hadjárat és fegyvertényéért ajándékozá meg Bem a vitéz székelvket, a futó ellenségtől s a hűtlen áruló brassói menekültektől elfogott tetemes hadi zsákmánnyal.⁴⁾

* * *

Erdély megtisztult az orosz zsoldosoktól; a reactió főfészke Szeben, a hol központosulva voltak a szászok szöttefonta, hazaellenes ármánynak számai; a hol az oláh komité székelv s a honnan küldözgette a prefekturákra osztott Erdély prefektjei és tribunjaihoz rendeleteit, s a mely a császári sergek főtámpontja és arzenáljául szolgált — már a magyarok kezében volt; Brassó megszűnt ellenséges indulattal viseltetni,

¹⁾ A Szeben piaczn felállított két székelv ágyunak számtalan bámulói voltak. ²⁾ Lásd a «Honvéd» című lap 1849. május 8—112. számában általam leírva a vöröstoronyi honvéd életet.

³⁾ Ezen hadjárat után nevezte ki Bem tábornoki ranggal szebeni főparancsnoknak, elfoglaltatva vele a császári kommandírozó generalis diszes lakát.

⁴⁾ Az eljárás körüli visszaélések miatt, a tábornok rendelete nem teljesített megelégedésre. A zsákmány Szemerjára hozatva, s potom áron elárvereztetve, pénzül osztatott ki a legénységnek.

s meghódolt a magyar kormány előtt. A tavasz közeledtével már-már a béke galambjait látók, az óhajtott béke olajágaival.

Bem mint ünnepelt hős-szabadító, hős székely fiainak apja, bálványa, egy tekintélyes háromszéki küldöttség azon nyilatkozatára, hogy „ha a Székelyföldet meg nem látogatná, maga az egész Székelység vándorolna hozzá“ az ellenség kiűzése s Brassó meghódolása utáni vasárnap, márczius 25-én, néhány törzstisztje kíséretében Háromszékre kiindult. A kökösi hidnál — Háromszék határszélénél férfi, nő, gyermek és agg egész néptömeg fogadta, hosszú sorban: a fiatalság lóháton, nemzeti lobogós dzsidákkal; s kocsija virágcsokrokkal borítva haladott tovább Sepsi-Szentgyörgyre, a hol örömkönyűktől ragyogó arczokkal fogadák s üdvözlé a székháznál Horváth Albert főbírálybíró. A lépcsőzeten Háromszék hölgykoszoruja üdvözlé; vérpiros rózsát tűztek rendjelei mellé, előtt jobbja kötelékeit himzett nemzeti szalaggal cserélék föl, a diszasztalnál urhölgyek szolgáltak fel. Bem, a mogorva öreg harezos meglepetésig nyájas lőn; mindenki számára volt bókja s úgy nyilatkozott, hogy a székelyt, melyet hősiességeért eddig becsült, ma szeretni tanulta s hogy ez vala életének legszebb napja.“¹⁾

Háromszék zivataros napja — gondolná az érdekes olvasó — ezzel végképen kiderült s hogy már bekövetkezik a nyugalom ideje és hősi küzdelmei után, véres csatáinak óhajtott gyümölcseit békében élvezheti. Oh dehogy! Annak az erőforrásnak, a mely minden oldalról megtámadott hazánk védelmére ontotta üdítő habjait, bedugulni, kiapadni nem volt szabad, nem lehetett, míg a honnak csak egy hűtlen lakója vala s annak, vagy idegen ellenségének kezéből az anyagyilkos és nemzetirtó fegyver nem vala kiverve. A csábító nyugalom idejét, a „si vis pacem, para bellum“ elvnel fogva, még serényebb munkára fordítá s míg a csatákban vérző hős fiai távol vidékeken vérrel, az itthon maradottak, — agg férfiak, serdülő ifjak s gyöngéd nők, a munka, izzadság csöppjeivel verejtékezének.

Azt az óriási erőfeszítést, melyet Háromszék az 1849-ik évi márczius-május havakban kifejté: leírni nem lehet. A

¹⁾ Kővári 1848—49. Erd. tört.

hősök hazáját, mintha kieserélték volna: egyszerre iparműhelylyé, gyárteleppé változott, s míg harczos fiai a haza különböző pontjain: a rácok ellen Szent-Tamásnál, Puchner ellen a Bánságban, Urbán ellen Borgó-Prundnál, a Csik-tölgyesi szorostól kezdve a gyimesi, ojtózi, bodzai, tömösi, töresvári, verestoronyi, vaskapui szorosoknál emberfölötti munkával épített védműveik mellett őrködtek a haza határainál: addig itthon az összehordott harangokból a szakértő derék *Turóczi Mózes* segédlete mellett *Gábor Áron 70 ágyut öntött* és szerelt fel, melyért Debreczenbe hivatva a kormányzó által, őrnagyi ranggal a székely tüzérség főparanesnokául neveztetett ki, felhatalmaztatva főtisztekkel ellátni: szóval szervezni a tüzérséget. És ő gyorsan megkezdte s megoldotta ezen feledatát; megemlékezett legelső tüzér ujonezairól, a kik Verestoronynál voltak többnyire; berendelte azokat tiszteknek, berendelte később az oroszok 2-ik betörésekor e sorok íróját is, és pedig ázzal a kitüntetéssel, hogy segédtsíztje legyen; e mellett az egyszerű, de lángeszű székely ágyuhős hirneve sok derék magyarhoni fiakat is ide varázsolt,¹⁾ úgy, hogy nem-sokára a legkitünőbb üteg parancsnokokkal rendelkezhetett s vívhatta meg a csatát, győzelmesen Uzon-Kökös között, a hol dicsően vérzett el.

De nem csak az ágyuöntőde működött Kézdivásárhelyen; hanem ott és Csik-Szt.-Domokoson gyártatott a lőpor, a gyutacs és Sepsz-Szentgyörgyön a golyók és töltények készültek, fegyverek javíttattak; Zágonban pedig salétrom gyártatott.

Hogy némi fogalmat adjunk a Székelyföld s főleg Csik-és Háromszék erőfeszítéséről: elő kellene sorolni egyenként azon székely zászlóaljokat és huszár csapatokat, a melyek részint az erdélyrészi határszorosoknál őrködtek, részint távoli hadsergekben küzdöttek, részint Háromszéken csatakészen állottak. Más történészek felemlítik ezt,²⁾ mi azonban — mellőzve a részletezést — egykoru hiteles följegyzések alapján írhatjuk, miszerint csak a belső Székelyföldön (Csik-Háromszék) és a szorosoknál 25—30 ezer, többnyire begyakorlott katona (honvéd vagy nemzetőr) küzdött³⁾ a Bem által a Bánságba kivitt gyalog, Kossuth és székely huszárokból álló 10 ezeren kívül. Hallatlan létszám ez 220 ezernyi lélekszám után.

¹⁾ Lásd a Függelékét. ²⁾ L. Kővári 211—212. 1. ³⁾ L. «Hadi Lap» 1849. ul. 2. ki sz.

VI. RÉSZ.

Csaták, az oroszok betörése után, 1849 június-angusztus.

Midőn a nemzet 1849 májusában, a betörni készülő oroszokkal szemben a legvégső erőfeszítésre volt kényszerítve jelent meg: a „csik-somlyói zárda betüivel *Biró Sándor* ¹⁾ százados szerkesztése mellett“ (a történészek által eddig említésre se méltatott) „*Hadi Lap*“ néhány száma Csik-Szeredában. A birtokban lévő 7-ik számban igen érdekesen írja le 1849 jun. 23-áról, a kökösi táborból kelt levél az elszánt hősies küzdelmet Háromszék eddig ellenségtől nem tapodott szent földjére betörni készülő oroszokkal, s a velők szemben tervbe vett védő csatáját Gál Sándor ezredesnek, a ki Dálnok fölött, hát- és oldalvédül egy csapatot ágyúkkal elhelyezve, maga 10 ágyúval és kis serge zömével Csik-Tusnádra vonult, „*elhatározva, hogy a tusnádi szoros a székelylekre nézve a történész előtt olyan fog lenni, minő volt a Spártaiakra nézve a Termopilei szoros*“ ²⁾

Épen e napokra esvén, hogy megkapva Vöröstoronynál a Gábor Áron székely tüzér parancsnok rendeleteit, nem csekély életveszély között érkeztem meg június 26-án Csik-Szeredába, s ott pár szót váltva Nagy Ferencz menekülő atyámmal, a Kászon völgyében ágyúival örködő dicső főnököm mellé siettem. És már ezentúl tényleges osztályrészese voltam a nemzetjogot tipró északi Koloszsus tulerejével szemben vívott csatáknak, s annál fogva, habár lehető röviden, leírni megkísértem a háromszéki csatákat.

A Kászon völgyben lévő k.-ujfalusi malom helyiségben találtam fel főnökömet, a tusnádi tábor előőrsénél. Az első nap délelőtti a vízszontalálkozás örömeinek, s részemről a hála érzelmeinek nyilvánításai közben telt el; délután a Nyerges

¹⁾ Volt rétyi ref. lelkész, a ki a bibliát kárddal cserélte fel.

²⁾ Lásd Hadi Lap 1849. 7. szám.

hegyen Tusnád felé kilovagolva, észleltem, hogy őrnagyom minden velünk szembejövőt nem csak szorosan megfigyelt, de szigorúan ki is kérdezett. Kíváncsiságom mind inkább fokozódva, kérdést intézék hozzá; mire mord haraggal mondá: „árulókkal van bajunk s fájdalom azok köztünk vannak!” Kifejtette s névszerint megnevezte a Gál Sándor ellen versengő alvezéreket; hazafi elkeseredéssel beszélt el a komplótot, s hozzá tévé, hogy két kardjának egyikét ezeknek tartja, ha a csaták tüzeiben, valamelyik érvényesíteni megkísérlené a fegyelem megtörését. A különben türelmes férfi izgatottsága állandóan uralni látszék kedélyét.

Másnap szórakozni akarván, a tétlenül álló csiki székel, katonákhoz „hazunna” jövő (jó fenyűviz és székel turóval ellátott) nők érkezvén, s azok vigan lakmározván, mondá nekem: „hadnagy úr! menjünk oda, van időnk!” Nyájas szóbeszédet kezdett velük; azonban a nők társaságában, a honi ital mámorától felhevült székel atyafiak, midőn azon székel ősi szokás ellenére, miszerint „az Isten áldja meg a keetek ebédjét” üdvözlét nem viszonzónak a szokott „jószívvél látjuk!” viszon üdvözléttel; sőt midőn megjegyzésére, hogy „hát nem is kínálnak minket?” — egyik oda vágná, hogy „legyen az urnak es!” lángra lobbant haragja, s egy pár heves szóváltás után, melyben egész egyénisége, honszerelme központosult, ¹⁾ egyszerű székel öltönyben kard nélkül lévén, oldalamon lévő kardom markolatját oly erővel ragadta meg s rántotta ki, hogy a hüvely felső pántja széthullott, s egy perc alatt kiméletlenül szétverte a lakmározókat, megmondva az őt fel nem ismert atyafiaknak, hogy ki ő!

Megszégyenülve némán türték el az atyafiak a kiméletlen szigort, mert érezték, tudták, hogy méltók voltak a rendreutásításra, s hogy igaza volt őrnagyomnak; a *székelynek pedig első jellemvonása az igazság és szellemi fölény előtt meghajolni.*

* * *

És itt, mielőtt az oroszokkal Háromszék rónáin vívott harcok leírásához fognék: helyén látom az orosz zsoldos

¹⁾ A határőr hetyke mondása volt, hogy «ő a császárt ennyi meg ennyi ideig szolgálta!» Mire Gábor Á. mondá azon nevezetes szavakat: «Szolgáltad? Nem szolgáltad, csaltad a császárt; de ezzel nincs bajom, de hogy most hazádat akarod megcsáiní, azt nem tűröm.»

hadseregnek 1849 június 18—21. napjain a tömösi szorosnál történt betörését s a *Szabó Nándor* alezredes, és folytatva *Kis Sándor* vezérlete alatt küzdött maroknyi székely seregnek elszánt védő harcát, elbeszélni. ¹⁾

A tömösi szoros (passus) kétszeresen megszentelt hely, a hol először 1849. márczius 21-én a vitéz székelyekkel egyesült sergével Bem tábornokunk kiűzve a febr. 2-án alattomosan betört oroszokkal egyesült osztrák hadat s a velők czimboráló brassói szász és oláh honárulókat; s a hol másodszor ez évben június 18—21-ik napjain a nemzetjog ellenére, a magyar nemzet alkotmányos szabadsága és nemzeti létének megsemmisítésére betört Lüders tábornok orosz fővezér alatt, a 28.000 orosz had, 60 ágyúval s vad kozákjaival; a mely roppant erővel szemben a szoros védelmére, nem több, mint 1600 székelyt állíthatott a minden oldalról szorongatott Haza.

De a maroknyi védősereg, daczára a nagy, egyenetlen erőnek, több mint két napig tartóztatta fel, többször visszavervén azokat, s több főtisztjeiket azok között a kozákok hetmanját is elejtve.

A Prediál tetőtől pontról-pontra, lépésről-lépésre csak a kancsukával ösztökelő muszkák és a védők vitéz holtestén keresztül törhetett magának utat a roppant erő, az ugynevezett „Magyarvár“-ig, a hol a két ellenfél döntő harca folyt le, a mely ott is csak árulással végződhetett az orosz-had előnyére, a mennyiben egy *Gebauer* nevű szász erdősz kalauzolása mellett, mellékösvényeken megkerülheté a maroknyi székely-honvéd serget.

Eldőlt a harc. Elhullott a védősereg nagy része. Elesett a hős vezér *Kis Sándor* ezredes; súlyos sebekkel borítva, orosz fogságba jutott. Elvérzettek több tisztek: *Bora István* tüzérhadnagy, *Botár* és *Bereczky* századosok, *Batha Domokos* főhadnagy, *Biró Mihály*, *Bora Gábor*, *László István* és *Sebestyén Antal* hadnagyok, s több mint 400—500-an a névtelen hősök közül. Elesett a hirneves pap és szónok *Sükösd Sámuel* a ki lelkesíteni és urvacsorát osztani ment volt, mint uzoni ref. pap, a székely táborba. A megmaradtak *Szabó Nándor* alatt, nem messze Háromszék határánál, Kökösnél, az üldöző

¹⁾ Lásd Orb. B. Székelyföld VI. köt. 191—195. lapjain bővebben.

ellenséggel ismét szembe sorakoztak, hogy az oda érkezett *Gál Sándor* csekély hadcsapatával egyesülve, június 27-én a Feketügy folyamánál megmutassák, hogy: „eddig és nem tovább” — itt a hősök hazája van! A győzelmes harez után azonban e kifáradt kis sereg innen visszavonult a tusnádi szoroshoz; a zsoldos sereg pedig Kézdi-Vásárhelyre hatolt, és ott feldulta a székelység árzenálját, lőpor, gyutacs és ágyugyárait, műhelyeit.

Sajnálatos dolog, hogy már szinte félszázad év multán csak a főbb tiszteket számlálhatom elő, s nem egyszersmind a névtelen hősöket is, kik a tömösi szorosnál küzdöttek és véreztek:

A szoros védelmében a csata kezdetén *Szabó Nándor alvezéres* vezetése alatt a következő tisztek: a 85-ik zászlóaljból *Mara Gábor* őrnagy, segéd tisztje: rétyi *Székelly Dénes*; századosok: *Bereczky László*, *Botár Ödön*, *Medveczky Béla*, k.-vásárhelyi *Nagy Károly*, k.-szt.-léleki *Balogh József*, bereczki *Paskó Antal*, egerpataki *Kis György*, k.-szt.-léleki *Könczei Albert*, ilyefalvi *Lőte József*, baróthi *Gergely Ferencz* és köpeczi *Biró Ferencz* küzdöttek.

Ott volt a 7 ágyu tüzérsége: *Semsey Tamás* százados, szemerjai *Bóra István*, k.-vásárhelyi *Molnár József*, *Mihályfalvi István* tisztjeivel.

Egy század *Borbáth-huszar* bibarczfalvi *Borbáth László* alakító és vezérő százados, *Gidófalvi Lajos* és *Gidófalvi Gábor* hadnagyokkal.

Ott volt az Udvarhelyszéken alakult 7-ik határvéd zászlóalj, melynek őrnagya oroszhegyi *Jánosi József* volt; századosok: angyalosi *Sebestyén Sándor*, *Frank János*, *Ugron József*, *Lázár Mihály*, *Gyulai Ferencz*, *Bajkó András*; főhadnagyk: *Derzsi János*, *Bereczky Zsigmond*, *Fodor Károly*, *Sándor János*, *Bajkó József*, *Haricska József*, *László János*, hadsegéd: *Barabás József*. Főorvos: *Szakács István*.

A csata kezdetén a Tömösben voltak a 86-ik zászlóalj két százada is *Tuzson János* őrnagy, *Dávid Péter*, k.-vásárhelyi *Szász Dániel*¹⁾ századosok vezénylete alatt, de ezen két század a csata előtt a tömösi és törcsvári szorosok közötti

¹⁾ Ő volt, ki a Bem által rendelt védműveket, mint mérnökkari százados épen oly gyorsasággal, mint ügyesen készíttette, a miért a tábornok által III. oszt. érdemjellel tüntettetett ki.

Sibóti állomás megszállására rendeltetett *Tuzson János* parancsnoksága alatt.

A *törcsvári* szorosnál ugyan egy időben június 18-án támadtak az oroszok *Engelhardt* tábornokkal. Itt *Krasznai Mihály* védte a hon határát. Mind *Tuzson* mind *Krasznai*¹⁾ elszántan védték állomásaikat, s csak mikor értesültek, hogy a muszkák már Brassóban vannak, vonultak vissza Feketehalom — Hidvégen keresztül az éji sötétben Háromszékre.

Végre a betörő csatának utolsó epizódját kell felemlítenem — a *brassói fellegrvár* székely honvéd-őrségének küzdelmét.

Brassóban ugyyszólva tartalékaúl a küzdő seregnek nem volt több, mint két század *Vas István* és *László Károly* századosok vezénylete alatt, egy osztály székely huszár a hős *Daczó Zsigmond* őrnagy (később alezredes) alatt, fogarasi *Moján Dániel* (oláh nemzetiségű) segédtiszt, *Gáabriáni József*, *Gyárfás Samu*, *Reznek Károly* századosok, és *Pópa* hadnagy vezetése alatt csekély nemzetőr csapat. De ezekből is, mikor *Kis Sándor* (Brassóból) a tömösbe ment a vezérletet átvenni, kíséretében ment szintén oda a *Daczó Zsigmond* huszár százada és ott küzdött a végsőig.

A Brassóban maradtak a fellegrvárba vonultak. Itt parancsnok: *Kvásárhelyi Tóth Samu*, tüzérségi parancsnok *Vratil Domokos* négy ágyuval; *Vas István*, *László Károly* és *Molnár József* századosok, *Bihari Sándor* főhadnagy; *Vatány György*, *Pap Mór* hadnagyok; *Dénes Lajos* felszerelő tiszt, mindössze 200 főnyi legénységgel. Ezek védték magukat, nem értesülvén a csata szerencsétlen kimeneteléről, s mindig várva, remélve a felmentő székelyeket, oly hősi elszántsággal és kitartással, hogy kénytelen volt az orosz fővezér egész készülettel ostromhoz fogni a kis *sasfészek* ellen.

Végre két napi ostrom után, fogyatékán levén a lőszerrek, főleg az ágyutöltények, az oroszok kezdeményezésére előbb visszautasítva azt, a második fölhívásra fegyverszünetet kötöttek, melynek elmúltával, éltük s vagyonuk biztosításának feltétele alatt megadták magukat, mint hadi foglyok.

A várőrséget előbb a *fekete-utczai* nagy laktanyába zárták, onnan a későbbi háromszéki csaták alatt Brassóból hol Fogarasba, hol Oláhországba hurezolták, míg végre a végső

¹⁾ *Krasznai* alatt tisztek voltak *Mircse Dénes*, *Dávid Lajos* századosok. *Szőcs Dániel* főhadnagy, *Vén Ferencz*, *Orbán János* hadnagyok.

katastrófa után a főbbeket a n.-szebeni börtönökbe hurczolva: ott besorozták az osztrák seregbe, vagy elítélték kiméletlenül.

És már térjünk vissza ismét a tusnádi táborba és vegyük föl ismét ott, hol elhagytuk június 30-án az események fonalát.

* * *

Június 30. (1849.) indult vissza K.-Vásárhelyfelé Háromszék téreire a tusnádi táborból, a hová a Tömösön június 21-én keresztül tört, június 23-án a kökösi hidnál újból csatára kényszerítő oroszokkal megmérkőzött s a túlerőnek engedve, visszavonult vala a székely hadsereg. Mi a kászonyölgyi előcsapattal lévő tüzérséghez csatlakozva, július 1-én Kézdi-Vásárhelyen keresztül mentünk, hogy az ellent, mely Háromszék szentföldjére betörve, minket fölkeresni vonakodott: mi keressük föl, s úzzuk¹ el a Székelyföld határáról. Estvére az Eresztevény és Maksa közötti réten ütöttünk tábor.

Másnap korán jön a futár, hogy előőrseinket a kökösi hidnál megtámadták, hol a fővezér Gál Sándor ezredes csekély erővel az ellent föltartoztatni nem képes. Gábor Áron gyorsan parancsot adott a tüzérségnek, hogy sietve induljanak; szokása ellen az élelmi szekérről egy kanna (pohár) bort kért, ivott s megkinálta abból e sorok íróját is, ezen szavakkal: „igyék hadnagy ur; ma véres napunk lesz!“ s azzal két kardját felővezve, lóra pattant s tova robogott.

Midőn ágyuinkkal megérkeztünk, már derekasan folyt a csata. Ágyuinkat a széles harczzvonalban fölállítva: megújult erővel indult meg az ágyuharcz. Gábor Á., mint hadisten száguldott önteremtette ütegei egyikétől a másikhoz, elemében volt; itt diesérte, ott korholta, amott buzdította tüzéreit, „fennebb“, „lennebb“ vezényelte az irányzókat, ütegparancsnokokat, a mint látta a golyó hatását. E pereczben, midőn éppen a Molnár Ádám ütegénél így vezényelne: jön a végzetes 3 fontos golyó, a mely kiszakítja kebléből a nemes szívet, a mely annyira hű vala hazájához és annak szabadságához. ¹⁾

¹⁾ A legdrágább áldozatot, a hős holttestét *Demeter Sándor* irodai segédnek és tűzmesternek adta át e sorok írója, hogy hátra vigye a tűzzvonalból. A nagy vesztséget pedig a Molnár Ádám üteg személyzetén kívül Szabó Samu ütegparancsnokkal tudatta, a kivel egyetértve, a Gábor Áron nevében előmozdításra szólította fel, felváltva az üteg parancsnokokat; mire Szabó Samu

A hős lélek rögtön elszállt. Nem volt egyéb tenni valóm, mint intézkedni, hogy holtteste ellenség kezébe ne kerüljön, s halála a csata folyamán lehető titokban maradjon. ¹⁾

E csatában esett el még egyik lelkes zászlóalj-parancsnok *Mara Gábor* őrnagy. Az oroszok azonban posíciójukból (Kökös mellől) kiverettek, s a hidon, gázlón átszaladva, maguk után fölszedték a hidat és mi a sekélyes vizen rohantunk utánok egy pár ágyuval, megállni nem engedve, miglen Prásmár felől új hadosztálllyal megerősödven az ellen, egy pár ágyusló veszteséggel, a hiányzó lovakat magunk erejével pótolva, kénytelenek valánk a hidnál a Feketeügy, Háromszék felőli jobb partjára visszagázolni. Az ellenség ekkor az ártatlan Kököst kezdette hátunk mögött bombázni, s mi az égő falumellett csendesen vonultunk fel az országúton, Uzonon keresztül Eresztevényre.

Ámbár a dicsően kivivott csatatér miénk maradt, sergünkben a nagy vesztes miatt mély lehangoltság vett erőt, a mi még növekedett a beállott éji csöndben. Az oroszok a Fekete-ügy folyam tulsó (bal) partján vettek hadállást.

Másnap (július 3-án) Eresztevényen pihent sergünk, készen várva a fenyegető ellenséget; de nem jött. Július 4-én épen katonai diszpompával akaránk áldozni a székelység lelkének, a dicsően elvérzett Gábor Áron szellemének, a midőn hirt hozának a futárok, hogy az ellenség megnövekedve a Szeben felé indított, de visszaparancsolt orosz-osztrák csapatokkal: mind a kökösi, mind az aldobolyi hidnál támadólag indult fel. A katonai gyászünnepegy elmaradt, s indultunk Seps-Szentgyörgy felé, terve lévén Gaál ezredesnek, megosztva sergét Szemerjánál és a „Szépmező“ Oltra hajló magaslatán az ugynevezett „Eprettetőn“ fogadni el a csatát. Megoszlottunk: éjjelre nagyobb rész a városba S-Szent-Györgyre vezéreltettünk, s ott a székház során, akkor pusztá, magaslaton vettünk állást, a nagyobb erő: gyalogok, lovasok és tüzérek; az Eprettetőn pedig csak a Gyertyánfi Ferencz udvarhelyszéki derék s vitéz csapata, egy szakasz Vilmos-huszárral helyzetetett el.

megkezdette az előbbre vonulást s egy pár üteg követte, az ellen gyorsan visszahúzódott.

¹⁾ *L. Orbán B.* »Székelyföld« III. k. 178 – 178. lap, a hol bővebben van közölve éppen e sorok írójától e csata, és Gábor Á. hőshalála.

CSEREY JÁOSNÉ.

(148. l.)

Másnap (július 5-én) „jött a muszka lovasságnak fellegnyi sokasága — írja hiven Orbán B. — ezred ezredet követett“ s velök szembe alig több, mint egy szakasz Vilmos és a hős Gyertyánfi zászlóalja (különböző töredék csapatokból egyesítve). A Vilmosok felfogni nem tudván a roppant lovasság rohamát: közükbe furódtak, az ezredek zömét keresztül-kasul törték, küzdöttek, mint oroszlánok! Az egyetlen zászlóalj századokra oszolva utolsó csepp vérig s egy-kettőt kivéve, mondhatni utolsó emberig harezolt, a Vilmos huszárok védelme alatt, a kik közül alig egy néhány menekült meg, Gidófalva felé az Olton keresztül.

„Ott domborul“ — írja meghatóan Orbán B. — „a S.-Szentgyörgytől Gidófalva felé vivő mezey út mellett igénytelen kőemlékkel jelölt nagy sirhalom, e nap áldozatai: Gyertyánfi Ferencz százados és zászlóalja, azon hősök fölött, a kik a dicsőség könyvében örök betűkkel örökitvék meg, hogy „*a honvéd meghal, de meg nem adja magát*“; ott véreztek el hazát és szabadságot éltetve, szinte utolsó emberig.¹⁾“

És mi a s.-szentgyörgyi előbb irt magaslaton és piacon alig egy kilométernyire (köztünk egy völgy és az Olt folyam feküdt), megkövülve szemlélők, mert látható volt az egyenetlen harez, és rendben ugyan, de gyorsan huzódtunk ki S.-Szentgyörgyről fel, Csikfelé, lehangolva a bekerítés félelmétől, az országun. Még most is forr a vér bennem, mert „Haj mindezt a rút visszavonás okozá s a durva irigység“, melynek ördöge szállt vala meg némely alvezéreket, a kik most, midőn Gábor Áron erős szelleme nem támogatta Gaál fővezért, nem átallozták áldozatul dobni egy egész zászlóaljat, csak azért, hogy talán indokolt, de mindenesetre vétkes ambíciójuk kielégíttessék s a fővezér Gál Sándor nimbusa elhomályosíttassék e csatavesztéssel, nem számítva arra, hogy ha a főbbek megtagadják a fegyelmet, az egész sereg demoralizálva lesz. A minthogy ez nyomban be is következett.

Mert a visszavonuló sereg most nem oly rendben s nem oly hősi elhatározással vonult fel az Olt terén, mint a legelső tömösi és kökösi hidnál vívott csatákból, hogy felujtsa a védelmet a tusnádi szorosnál; az önfeláldozó hazaszeretet lángja nem hevíté a kebleket úgy, mint akkor. Többen a fő-

¹⁾ L. Gyertyánfi J. rövid életrajzát. Orb. B. 13. III. k. 47. lap.

tisztek közül szabadjukra bocsáták csapataikat s a *derék Tuszon őrnaggyal* együtt alig egy pár főbb, többnyire csiki fő-tiszt és a tüzérség marada hű a vezérhez, a ki jónak látta meglazult, mondhatni feloszlott sergével, a bikszádi szorosnál meg sem állva, Tusnádra huzódni; a hol már a sereg teljes felbomlásától lehete tartani, maguk a csiki és gyergyói csapatok is hazaoszolni készülvén.

Szomoru lehangoltság vett erőt a Gál Sándorhoz hűnek maradott tiszteken. A tüzértiszteknek se volt parancsnoka, a legidősebb s rangban legelsőbb *Semsey* százados is a renitens főtisztokkal¹⁾ s egy pár ágyuval a csikszeredai várba zárkózván, parancs és rendelet nélkül álltunk s várakoztunk tétlenül.

A fővezér egy-két bizalmas embere jött-ment ki a fővezér szállásának ajtóin, a nélkül, hogy tájékozást nyert, vagy adott volna a további teendőkről; azonban titkos sugás-bugás folytán elterjedett a hír, hogy Bem közelg. A viszálkodó tisztek közül többen, s azok között *Semsey* tüzérszázados — időközi főnökünk is, visszaszállingóztak; a felbomlani kezdett csik-gyergyóiak is e hirre megállapodtak.

A hír megvalósult. Gál ezredes tudósítása folytán — ki segéd tisztjét Nagy Dani őrnagyot, mint futárt küldötte volt Bemhez, — vált meg Bem a Beszterczénél 4 osztályban 30 ágyuval előnyomuló Grotenhjelm tulerejével szembeálló hadsergétől, az ottani vezérletet Dobay József, Inczédi Samu és Damaszkín alezredekre bizva, s jött a székely táborba uj lelket önteni.

A leverő helyzet 10 napig tartott; ekkor (julus 16-án) érkezett meg Bem, kevés kísérettel, azok között magával hozva Müller József tüzér alezredest s még egy pár kitünőbb tüzértisztet. „Szörnyü haragra gyult, — írja Kővári — Gál Sándort, ki mint székelyföldi parancsnok egy sereg ágyut öntetett, s vagy 25 ezer embert állított keze alá, kegyvesztés helyett a vezérségben meghagyta, s junius 3-án kiadott rendeletére hivatkozott, melyben főbelövással fenyegeti azt — a ki zászlóját elhagyja; a szakadást indító alezredek s két őrnagyot²⁾ hidegen „Zum Profosz!“ küldötte s a hadi törvényszék

¹⁾ Kővári szerint: 2 alezredes és 14 őrnagy. L. Erd. Tört. 250. lapon.

²⁾ Ezek közül ma csak egy él.

elibe állította.“ A kiket a legsujtóbb itélettől, csak a bekövetkezendő végső katasztrófa és főleg a két alezredesnek, több helyen, s többször kitüntetett vitézségek mentett meg; de szerepelni tovább — tudtommal — megszűntek.

A hős tábornok rendeletére mintegy 15 ezer emberrel és 40 ágyuval a sereg gyorsan szervezve lőn; a tüzérség főparancsnokságát *Müller József* tüzér alezredes vette át, a ki derék segédtisztjét *Lukenics* századost *Beszterczén* elvesztve¹⁾ segédtisztjének hívá fel e sorok íróját. A Gyimes és Rika fedezetére egy pár ezeret kirendelve, kiadta a parancsot, hogy a sereg másnapra (július 17.) a Nyergesen K.-Vásárhelyfelé induló készen legyen.

Két epizodot itt méltónak tartok megemlíteni. Midőn a parancs kiadatott, egyik legjobb, s legvitézebb gyergyói zászlóalj legénysége félelmes morgással és mozdulattal adta jelét, miszerint ő a *Besztercze* felől közelgő ellenség dúlásainak szűkebb hazáját kitenni nem akarja, s azért haza megy; azzal „jobbra át“ indult. Jött a szigorú parancs a tábornoktól: „pár ágyut elibök és kartácsolni.“ A parancsot teljesítendő kiadám egyik ütegparancsnoknak; az ágyuk elibök nyargalnak, mielőtt azonban lőhettek volna, a zászlóalj megrohanta s elfoglalta. De a zászlóalj szelleme is viasszállt, szégyenérzet vagy talán a hátul ásitó 30 ágyutól is félve, helyére visszarukkolt.

A másik epizód még tragikomikusabb vala. Előbb említém, Bem azon szokásához hiven, hogy elszántabb csaták előtt mindig a fegyelemrontók, vagy árulók, (kémek) közül egyet vagy többet főbe szokott lövetni: itt is hű maradt. Két árulót²⁾, a kik *Kézdivásárhely* feldulásakor június 25-én, mint vezetők szolgáltak a muszkáknak, az ágyuöntőde sat. hadiszerek felfedezésében és feldulásában s később kémül szolgáltak, kiállittatá s rövid imát engedve nekik, a mit tábori lelkész *Dáné István* mondott előre, főbe lövettek, s'ezzel indult előre, hogy *Gábor Áron*ért s *Gyertyánfi*ért bosszút álljon.

Július 17-én *Kézdivásárhelyt*, s 18-án *Háromszék* közepén *Eresztevénynél* álltunk meg. *Lüders* egész erejével há-

¹⁾ Besztercze között lőtték le. Lásd *Kővári Erd. Tört.* 1848—49.

²⁾ Az egyik egy „Bugyi“ gunyevű, másképp *Szőcs László* kvásárhelyi lakos volt, ki kétszer is lekapta szeméről a bekötő kendőt, s rimázkodott, míg nem kezét hátra kötözték. A másikat feledtem.

lózta Háromszéket, lovassági főereje azonban Uzonnál volt. Bem a vidék terepszinét megvizsgálva, a rétyi keresztutig nyomta elő előőrseit; másnap szemlét tartva sergefölött, Tuzson őrnagy vezérlete alatt két gyalogzászlóaljat, néhány század huszárt s 4 ágyut vissza, az ojtozi szorosnak indítva, a muszka lovasok által visszanyomott előőrseit visszavonta, s ágyuit az országútra állítatva, egy pár jól irányzott lövéssel Uzonfelé visszavonulásra kényszeríté az ellenlovasságot. Gyalogságát, lovasságát, és az ágyukat „féljobb“ kanyarodással Angyalos felé indítva, a Szépmező dugabona tengerébe mintegy elmerítve, aratatlan buzaföldeken keresztül a végzetes Epresterőnél bukkant elő ágyuival, épen azon helyen, hol Gyertyánfi az előtt 14 nappal elvérzett hőseivel együtt. Az ágyukat lemozdonyoztatta s hosszú sorban az országuton állította fel.

A baljóslatu hely borzongó érzést keltett bennünk, főleg, midőn láttuk az Uzon felől, a gabnák közül kibukkant fellegni lovasságot, előreszórva lovas ütegeiből a haláltosztó golyókat. Bem féloldalt egy jókora sütőkemencze nagyságu dombon állott, mellette Müller tüzér alezredes és én; a tüzerek, mint élőszobrok, kezökben a kanóczczal. Villámként közeledik a lovasság: Müller kérdi „Kann ich schiessen?“ Noch nicht! — feleli a vezér; ismétlé kérdését másodszor, az előbbi felelet; harmadik kérdésére, midőn már a dzsidaerdő ránk szakadni látszik, szól: „jetz schiessen's“ „Lőjj!“ vezénnyel s a 20 ágyu jól irányozva egyszerre s oly hatalmas dördüléssel szorta ki golyóit és kartácsait, hogy mire a füstgomoly eloszlott, már élőlovast látni nem lehetett: az fübe harapott, vagy elfutott. Gyertyánfi és Gábor Áron meg voltak boszulva, a székelyfegyver csorbája köszörülve. A futó lovasság után rohanó huszáraink újból kiüzték azt a kökösi határszélnél.

Hadsergünk az előőrsöket kivéve, éjjre Sepszi-Szent-Györgyre vonult be. Bem pedig Gál Sándorra hagyva a vezérletet, hajnalban maga is Ojtoz felé vette útját, a Tuzson vezérlete alatti hadcsapatot utólérendő.

A moldvai expedícióra vonatkozólag nem tehetek jobbat, mintha a jól értesült Kővári L. után¹⁾ röviden megjegyzem, hogy ezen becsapás célja volt a moldvai szabadságra

¹⁾ L. Erd. Tört. 1848—49. 253.—254. lap.

vágyó elemeknek fölkeltése, s a magyar hadosztálylyal egyesítendő, forradalmi legiók alakítása, a végett, hogy a muszka védnökségét lerázzák nyakukról, s ezuton, közvetve, a muszka erőt megosztva, a magyar szabadságharcznak diadala biztossittassék. Bem diadalmasan is nyomult előre; egész Bákóig nyomta az oroszokat s július 24-én Oknáról proklamál, felhiva a moldvaiakat a gyűlölt oroszok ellen fölkelésre. Viszhangra nem talált, mert a mint Rüsztow megjegyzi; az oláh nép indolens, a székely-esángó magyarok kevesen lévén, Bákótól, a hol a remélt felkelő oláhok helyett Moller tábornokot találta 16 ágyuval s nagy erővel, sergének visszavonulást rendelve, a borgói, illetőleg már akkor M.-Vásárhely felé visszavonulásban levő sereghez sietett.¹⁾

Tuzson őrnagy ezen expedicióban úgy viselte magát, miszerint teljes kedvenczévé lett. Bátor s mondhatni vakmerő előnyomulásáért, habár komolyan figyelmeztette is, hogy ismeretlen ellenséggel szemben ismeretlen területeken óvatossnak kell lenni; azonban mint vitéz katonát a leghizelgőbb szavakkal dicsérte meg. Ezen expedicióról itt megjegyezni méltónak tartom, hogy miután Bem Tuzsont ott hagyva. Marosvásárhelyre visszasietett, a közelgő végkatastrófa idejében Tuzson rendkívül ügyességgel — rengeteg erdőkön átvágva jöhetett vissza s csatlakozhatott a már Tusnádra huzódott és a Nyerges tetőn végső harcztot vivandó Gál Sándor sergéhez.

* * *

A Gál Sándor alatt lévő székely hadsereg, az Epreste-tőn vívott rövid, de fényes győzelem után Seps-Szentgyörgy és Szemerjánál helyezkedett el, s itt vívta jul. 23-án az egyesült orosz-osztrák erő ellen ama dicső csatát, a mely mind tartama, mind hevessegre nézve, méltóan sorakozhatik a piski-éhez

De hogy fogalma lehessen az olvasónak erről: részletezem főleg az ellenség concentrált erejét.

Lüders tábornok Szeben felé sietvén, a Székelyfölddel szemben működő táborából két zászlóalj gyalogságot és 8

¹⁾ L. Kővári I. munka 256. lap.

ágyut adott az Oláhországban szorult és a törcsvári szoroson július 15-én visszajött gr. Clam Gallas osztrák tábornok hadosztályához, s rábízta a fővezérletet. Clam Gallas a vezényletet átvevén ¹⁾ következőleg rendezte seregét: jobbszárnyát Rennenkampf alatt a kökösi hidnál állítá föl; Van der Nüll dandára, mint centrum S.-Szentgyörgy felé vala irányítva, a balszárnyon Eisler dandára állott; a tartalék Stütterheim és Schönbergerer alatt Hermány és Bothfalván állott meg, hogy visszaveretés esetében Szeben felé húzódhassanak.

Julius 20-án a Bem ide érkezének hírére gr. Clam egész erejét Hermány és Szentpéter mellé huzta vala össze s innen indult jul. 23-án Ilyefalván keresztül Szemerjához Van der Nüll dandárát, mint balszárnyát, a szemerjai erdőn, Schönbergerét az Olt balpartján, Stutterheimét az országuton nyomta elő, Eisler őrnagyot tartaléknak hagyva; Rennenkampf orosz lovassaival pedig a kökösi hidtól Kilyén felől nyomult előre, a székely sereg háta mögé kerülendő.

A székelység a szemerjai réten, az ágyuk részint az országuton, részint a templom melletti magaslaton lőnek elhelyezve, egy párt kivéve, a melyek az Olt hid védelmére voltak elrejtve.

Délután 2 órakor már hadirendben álltunk, a midőn Ilyefalváról kiindult gr. Clam. Ágyui előrohanva, s az ut mellett két felől elhelyezkedve, borzasztó tüzelést kezdettek; Van der Nüll Szemerja délnyugati oldalán, a forrás-csorgó nál fölállított röppentyű ütegével állást véve, gyalogságával a sűrű erdőségen akara minket megkerülni; a bombák és röppentyű üteg lángba boríták a közbül álló falut (Szemerját) A gyalogság, huszárság szembe-szembe csapott, megtartva mindkét fél posícióját sötét estig; az ágyuk mindkét részről a tüztengeren, füstfellegen keresztül rengették a levegőt.

Már este 10 óra volt s még folyt a rémes harc. Ekkor a sötétség és erdő leple s fedezete mellett sikerült Van der Nüll gránátosainak észrevétlenül csekély gyalog ágyu fedezetünket hátra vetni, s már-már uraivá lőnek a tüzéreknek, a kik csak a leggyorsabb és nehéz úton, kerteken keresztül menthetők meg ágyuinkat s huzodánk a város piaczára.

A csatában kimerült székelyek az éj sötétében lépésről

¹⁾ Kővári i. m. 252 lap.

lépésre, uj- meg újabb rohamokat állva ki, vonulni kezdenek vissza S.-Szentgyörgy felé; de e perczben élénk dobpergés és hangos csatazaj kezdi fölverní, a város felől, a mindinkább ritkuló apró fegyverlövés megszűntével beállott csöndet. Egy friss zászlóalj érkezett (hihetőleg a Rika felől, Árkos felletti erdei úton) *Tamási András*¹⁾ vezérlete alatt. Vakmerőn neki vág az éj sötétében, Szemerján keresztül az országúton, a réten lévő ellenségnek; bal szárnyunk szurony szegezve nyomul előre, s az egyesült orosz-osztrák had visszavetett Ilyefalva, Aldobolyon keresztül. A csatatér miénk maradt; Sepsiszentgyörgy, a felbőszült ellenség dulasától megszabadult.

De szinte feledém megemlíteni, hogy mit tett e csatában a Olt balparti magaslatán fenyegető muszka lovasság. A kedvezőbb percekben meg-megkísérlette az Olt hidon való benyomulást, a mit azonban mindannyiszor meghiusított egy pár jó kezekben lévő ágyunk kartács tüzelése; a mire pedig legfőbb gondja volt Müller tüzér alezredes-parancsnoknak, mert szemmel tartva a szemerjai templom magaslatról a lovasság mozdulatait, mindannyiszor, midőn előbbre mozdult Kilyéntől: nekem, mint segédtsíztjének volt feladatam a városon keresztül a hidhoz nyargalnom, figyelmeztetni az ottani ütegparancsnokot, s egyuttal uteza hosszát megnyugtadni a remegő város lakóit, biztató szavakkal, hogy ne féljenek.

A kivívott csata színhelyén éjféli 12 órakor néma csönd lett; s ment szállására a sereg, s mentem én is a volt székelly huszár ezredesi lakba, a hol Müller s tehát én is szállásoltunk. Az izgalom és 12 órai lovaglás után leszállva lovamról: csak tárgyról-tárgyra fogózva tudék bemenni és egy pamlagra magamat levetni, el nem fogadhatva az akkor még *Vitályos kapitányné* — később *Tuzson Jánosnének* — egyik legkelkesebb székelly hölgynek vacsoráját. — — — — —
— — E csata dicső vala, csak fájdalom az utolsó is. És itt meg kell jegyeznem, mert a székelység a Rikán belől több nyílt nagyobb csatát nem állott, hogy Háromszék szentföldjén belől, kivéve a Gyertyánfi zászlóaljának szinte utolsó emberig lett lemészárlását ***az oroszoknak egy csatája se volt diadalmas.*** A csatatér mindig a miénk maradt. Ez történelmi tény. A székellyföldi fegyverdicsőség magasan lobogó lángjának utolsó nagy lobbanása vala a július 23-ki szemerjai csata.

¹⁾ Ugy vélem ugyan az, a kit Kolozsvártt, Sándor Lászlóval együtt ki-
végeztek.

Bem moldvai sikertelen expedíciójából visszatérve, siet a M.-Vásárhely felé közeledő orosz haderő elől visszavonuló sergéhez. Háromszék megvédésére már nem lévén kilátása; azonban fedezetlen se hagyhatá. Megosztá a Szemerjánál dicsőség koszoruzta székelly tábornok; Gál Sándor alatt hagyva egy részét, a más részt Dobay József ezredes alatt a Rika felé M.-Vásárhelynek indítá. A sors kockája, mivel Müller tüzér alezredes ez utóbbihoz rendeltetett, ez utóbbi sereghez lánczola engemet is. A M.-Vásárhely felé visszavonuló magyar sereg szorongatott helyzete, a tábornok gyorsabb utazását igényelvén: ő, s vele együtt Müller s én is, Oklándról lovainkat hátra hagyva, gyors előfogatokkal érkezünk meg július 30-án Maros-Vásárhelyre. A Görög-háznál volt a tábornok s tábornoka. Ott találkozám először és utószor Petőfi-vel; a kin egyszerű, minden tiszti jelvény nélküli zsinoros vászon-zubbony volt. Hallgatagon járt-kelt a tisztek között; szomorú, lehangolt volt mindenki, mintha a balsejtelem ragadta volna meg a kedélyeket.

Bemnek már kész volt haditerve; tudta Lüders kombinációját, mely szerint a Székelyföldet akarja elvágni az erdélyi részekről, s maga ezentrumával törni elő *Segesvárnál*: a Dobay alatt kiindított székellyekkel akarta megkísérteni, hogy előnyomulásában meggátolja. Július 30-ik éjjel hajnalban kocsin egy néhány tábornoki tisztjével, azok között Petőfi-vel oda indult; s Székely-Keresztúrtól Segesvár felé vezérelte a székellyeket. Más nap július 31-re végzetes nap volt; nem részletezem; leírták ezt többen. A csata elveszett, a székellyek szétszórattak, sok jeles tiszt, azok között *Daczó Zsigmond* székelly huszár őrnagy, *Zeyk Domokos* százados, sat. elhulltak, az ágyuk oda veszték; a lánglelkű dalnok **Petőfi** örökre elnemt, mint óhajta, eltapodtatva a csatamezőn.

Bem a héjjasfalvi mocsáros nádas közé rekedt, a honnan néhány huszár mentette ki a gyásznapi boruló éjben; kocsija s rajta pénztára, ereklyéi, a diszkard, a melylyel a kolozsvári lelkes honleányok ajándékozták volt meg, zsákmányul estek; de a legnagyobb veszteség volt Petőfi. Saját szavainak „Holtestemen át futó paripák száguldjanak a kivivott diadalra!” csak első része teljesült: diadal nélkül!...

Bem a parajdi sóvidék kerülő útján augusztus 1-én már reggel Maros-Vásárhelyen volt, hogy az ottlevő, és Kemény

Farkas alatt, *azon nap oda érkezett erővel* megnövekedett sereggel, még egy utolsó csapást mérjen a gyülölt ellenre.

Más nap (aug. 2.) indultunk, s estvére V.-Gálfalvára értünk. A sereg a falun kívül Bogács felé ütött tábornok, a törzskar a Földvári Ferencz udvarában, ébren töltöttük az éjt. Aug. 3-án délben Medgyesen, a hol már a Kossuth-bankjegy értéke elveszett volt; azonban mi azt újból folyamatba hoztuk; estére N.-Selykig mentünk, az első csapatban lévő elkeseredett huszáraink az utközben portyázó meglepett kozákok fejeivel ékitvén, vagyis éktelenítvén fel a telkek kapuit, ablakait. Elvadult borzasztó látvány volt; 4-én Szelindeken hálaltunk. Tábornokunk bezárkozva szobájában; a többi tisztek némán, mint automatok, virasztottunk. Hős vezérünk vigasztalhatatlan volt Petőfi és egyik legkedveltebb segédje Lőrincz József miatt, (ez utóbbit is elesettnek tartva a segesvári csatában, ki azonban megmenekült, s Szász-Sebesnél újból csatlakozván vezéréhez, hosszas fogság után szülőföldjén Sepsimagyaróson hunyt el.)

Aug. 5-én reggel Forró Elek ezredes alatt a Stein szász-sebesi táborából segédesapatokat kapva; a Hasford orosz tábornok által védett N.-Szeben felé indultunk. Itt — mint már más helyütt is említém — Bem két delinquent, egy kémét és egy tüzért, ki még a Damaszkín oldal kanyarodásakor Erdő-Szentgyörgyön megbántotta vala Petőfit, s ezért azóta levolt tartóztatva, rövid uton, az elvonuló sereg előtt főbelövetett. A tüzért a szokásos pardont én kértem: mire nagy zordonan felelé a tábornok: „Kein pardon.“ Jellemző voltaért megjegyzem a Petőfi és tüzmaster közötti esetet.

A tüzért a sok-libatartó Erdő-Szentgyörgyön, a libarablásért szólította meg s korholta Petőfi, mire amaz nem csak rezonnirozni elég bátor volt, hanem mellbe is ragadta a tiszti jelvényt nélkülszö költöt, kit kétség kívül, különben is német ajku lévén, nem ismert a tüzér, s folytatta az aquirált libák összefogdosását. Így kellett Petőfinek róla illetékes tisztségéhez jelentést tenni. A sors keményen lakoltatta a szegény tüzért, a mi bizannyal nem történik meg, ha Petőfi él vala. Mert az ő szellemének nyújtott áldozat volt ez a vigasztalhatatlan tábornoktól! . . .

Egy pár percz mulva a kivégzések után a csata megkezdődött. Fővezérünk a n.-csüri szőlők fölötti dombon intézte a

csatát; balszárnyunkon a szőlőkben elrejtőzött muszkákat csakhamar kiverték a mieink, a vitéz Vilmosok pedig a jobb szárnyon attaquiroztak az ellen termédek ulánjai és kozákjaival szembe; a középen ágyuink szorták golyóikat.

A nagyszámu ellen lovasság már már megkerülte kevés számu huszárainkat. A tábornok az ágyukkal rendeli megkezdetni a rohamot. A parancsesal száguldok; a tüzerek előre nyomulnak; erre az egész csatavonalban megkezdődik az előnyomulás, a muszkagyalogság futva vonja meg magát a palissádok mögé; e perczen megdörögnének iszonyu bumbóléssal az ott elrejtett ágyuk; fényes délben a füstgomoly és felvert porfellegben, alig 100 lépésre egymástól az ágyuk süketítőleg dörögnek; jó magam is, Bem parancsát kiadva, beolvadtam a tüzerek közé, lelkesítve, biztatva kalap nélkül, melyet a csata zivatarja elhordott fejemről; s melyet egyik huszár kardjával fölkapva, a palissádok bevétele után presentálta nekem. A külváros megtisztult, miénk volt.

Egész táborozásunk alatt így nem élveztük a dicsőség mámorát. Hisz a külváros lakói valódi vagy álörömmel-e? nem tudom, de ünnepélyesen fogadtak. Minden kapuban ott álltak kész koszorúval, bokrétával, boros palaczkokkal, némelek, kiknek nem volt idejek, borlopóval, s hangos „éljen“-ek között kínálkoztak a lakósok. Az előcsapat előtt Müller, mellette én mentünk csendes menetben előre; a főnökömmek nyújtott gyönyörű koszorúból nekem is — vállamra, nyeregkápámba — bővön jutott, s jó kedvemben megtettem azt, a mit soha, hogy egy nekem nyújtott féltéze bort utolsó csöppig kiürítsem.

Szükséges is volt egy kis idegedzőre, mert a belváros kapujánál (az ugynevezett „Sötét gágon“) várt a megpróbáltatás órája. Itt s a szomszéd házak ablakainál vettek állást a muszkák; ropogott az apró fegyver, míg a derék *Jóban*¹⁾ tüzer-százados kartácsa meg nem tisztította a kaput, a melyen elhullva vagy eltakarodva onnan a muszkák, a szó való értelmében holt testeken lépdeltek keresztül lovaink.

A belvárosban és piaczon már nem találtunk ellenséget, egész a nagy kaszárnya térig; ott is hátat fordítottak s futottak — igaz „rendben“ — Sellenberg felé. Bem az ellenség

¹⁾ A szászsebesi utolsó csatában lába sarkát vitte el e kitűnő tüzer tisztnek a golyó s Déván vagy Szászvároson belehalt.

üldözését Forró ezredesre bízva, Nagy-Csűr felé állítá fel táborát; maga szűkebb környezetével a Mészáros-utczában vőn, szállást, vele Müller stb; én pedig a szembe levő előkelő szász családnál. Nem kell hogy megemlítsem a szivességet a mely kifogástalan, de nagyon rövid volt.

Korán reggel már talpon voltunk azon meglepő s nem remélt hirre, hogy Lüders N.-Csűrhez megérkezve, már megkezdte a csatát. A tábornok s környezete oda sietett; én pedig Forró ezredeshez küldettem, hogy ott hagyva az ellent, siessen vissza. Forrót már utban találtam e czélból, a ki midőn megérkezett Szeben piaczára: már a csata veszve, a magyar sereg s közte Bem üldözve Kistorony felé. Forró s mindnyájan, kik vele valánk, szétvereténk, és menekülve, a kitől lehetett a Jungenwald felé Orlátnak vevők utunkat, tudtommal egy ágyut menthetve meg ez oldalon. Itt is elveszté Bem még életben lévő hű emberét, titkárját, a derék Kurcz Antalt.¹⁾ Serge pedig rom töredékké vált, s a szétszórt csapatok csak N.-Apoldon egyesülheténk, tovább vonulva a várt, de meg nem érkezett Stein táborával csatlakozandók.

És itt kérdehetné az olvasó, hogy mi czélja volt Bemnek, Lüderset megkerülve, a n.-szebeni második dicső csatájával. E kérdést mi, a kik abból részt vevénk, szintén akkor is felvetők. Nehéz kérdés! Felelni akkor is legbizalmasabb embere se tudott; mert ha máskor is, de ez utolsó napokban valóban zárkózott volt. Mondották, hogy Lüders kijátszásáért katonai „bravour“-ból; állították, hogy kedvencz tervéről — forradalmat idézni elő Oláhországban — le nem mondva: Vöröstoronymnál akart oda betörni, s ha Lüders reménytelen koraimegtámadása nem lesz, s ha Stein idejében megérkezik, végre is hajtja. És ez valószínű is volt; s valószínűnek tartom én most is; mert a derék Ihász ezredes csapata is már Oláhországba menekült volt. Nem tudom minő véleménynel vannak, a kik a Bem erdélyi dicső hadjáratáról irtak: én ezt felemlíteni érdemesnek itélém. — — —

De hagyjuk e nehéz kérdést. A helyett pillantsunk szét, hadd tudjuk meg, hogy a szabadságharcz végnapjaiban hol küzdöttek a vitéz székelyek; hol borult porba a fenlobogott zászló s hol rakták gulába vagy hol törték össze kardjukat,

¹⁾ Lásd: Kővári 1848—49. 261 lap.

fegyvereiket, ágyúikat a hősök, a félistenek, a halhatatlan székely honvédek. Hol keresselek titeket, midőn a szabadság napja már éjjbe szállni készült?! . .

Nehéz titeket együtt találni, *mert hisz'* merre még a magyar fegyver csillog, ti mindenütt ott vagytok: a *Bánságban*, *Temesvárnál*, itt köztünk, ott a végső élet-halál harczot küzdve Gál Sándor és a derék Tuzson alatt a *nyergesi* és *tusnádi* szorosoknál, és ott vagytok ti *Ihász* alezredessel Oláhonba menekült első székely tüzerpajtásaim *Bodola Lajos* főhadnagy barátom vezérlete alatt. Utánatok indulok, fölkereslek Háromszéken, Dévánál, Zsibónál . . .

Julius 24-én a szemerjai csata után válék el a Gál Sándor hadsergétől, melyre nehéz napok következének. Ő megfogyva, de meg nem törve védé, mig lehetett, s.-szentgyörgyi hadállását, mig nem a gr. Clam megerősített hadával szemben Julius 29-én azt feladni s Csik felé huzódni kénytelen volt. Csik két szorosánál: *Bikszádnál* és a *Nyergesen*, hova ügyes taktikával megkerülve az ellenséget, moldvai expedíciójából Tuzson is megérkezett, foglaltak állást a székelyek, s védték mindkettőt hősiesen; de a megosztott különben is csekély erővel nem tartoztathatták föl a gr. Clam és Coppet tábornokok alatt előnyomuló ellenséget, a kik közül az első a Nyergesnél, a másik Bikszádnál nyomult előre.

Gál átvonulása az ellenségtől előzőnlött Erdély közepén a keleti székely havasoktól Kolozsvárig a mily sok veszéllyel járt, épen oly fénypontját képezi az ő katonai talentumának, s székelyei főleg tüzérei dicsőségének. A székelyek e töredéke Kolozsvárról Bánfi-Hunyadon, a Meszeshegyen keresztül, lépésről-lépésre küzdve, s váltakozva védő és támadó csaták után érkezett meg *Zsibóhoz* s egyesült a *Kazin-czy* táborával. Itt tették le fegyveröket a Görgei aug. 16-án kelt felhívó levelére, a Gál Sándor, Kemény Farkas és Kazinczy egyesült hadserge augusztus 26-án.¹⁾ A két előbbi menekült külföldre, s ott pihennek Anglia szabad földjében. A sereg szétoszlott. A fényes álmok, fegyvertények dicsfényét a hősök hálántékain a honfibánat fellege boritá el. Egyesek ábrándképeit a rideg való torzalakjai válták fel: bujdosás, idegen kenyér, börtön és bitófa! . .

* * *

¹⁾ L. Kővári 1848—49.

Irjam-e, hogy mit tett, mit művelt az oroszok nyomán a Háromszék és Csikba vonult reakció? Miket tett a gróf Clam Gallas hátán újból bejött esküszegő Dorshner, miként üldözte a kitünő lelkes esiki róm. kath. papokat, a háromszéki protestáns kitünő lelkészeket ¹⁾ s hurczoltatá fogságra Nagy-Szebenbe és a Csiksomlyói zárdába. Említsem-e *Daniel Imrét*, a ki a hirhedett háromszéki Gesslerrel *Kovács (István) kapitánynyal* Háromszéken garázdálkodék. A szabadságharcz ragyogó képeit nem akarom ezekkel befeketíteni. Ez már a bekövetkezett rémkormány időszakába esik s így nem az én feladatom keretébe tartozik. És habár a rémkormány boszujának keserű poharából nékem s családomnak is bőven kijutott: erre nem vállalkozóm.

A helyett fel kellene keresnem a székelyeknek egy más töredékét a Bánságban vívott végső csatákban, a hová N.-Szeben első bevétele s a télben bejött muszkák kiűzése után 10 ezer vitéz székely harcztost vezérelt vala ki Bem tábornok. De nem rendelkezvén erre vonatkozó személyes tapasztalatok s részletesebb adatokkal: utasítom az érdekes olvasót Jakab Elek „Emlékeim az 1848—49-ki szabadságharczból“ czimű könyvéhez, mint a ki maga is azon 10 ezerek egyik tisztje volt.

A hős székelyeket keresve: be kell pillantanom a Vöröstoronyi szűk sziklaszorosan, hisz *Ihász Dániel* alezredes alatt Oláhországba menekült tüzérek valának szivemhez legközelebb, mint a kikkel együtt, mint első tüzérekkel, kezdém pályámat. Ezek érzék legelőbb a vesztett hon fölötti fájdalmat s izlelék meg legelőször a száműzetés sanyaru kenyerét s ezeknek parancsnoka vala legkedvesebb barátom *Bodola Lajos* főhadnagy, a ki a török tüzérségnél századosi ranggal kevés ideig való szolgálata után 30 évig nélkülözé, mint honfiusított olasz polgár és állami főmérnök, szülőföldjét, hazáját.

De nem kereslek titeket tovább szülőföldem vitéz fiai: visszatérek a katasztrófa felé siető táboromhoz Szász-Sebeshez. Itt vívtuk az utolsó csatát; megfogyott sergünk itt tört meg végképen. Hős tábornokunk elhagyott, hogy megmentse az utolsó temesvári döntő csatát, a mi nem sikerülvén, visszajött még egyszer Erdély bércei közé, s minket Dobrán in-

¹⁾ Nagy Ferencz, Sámuel Miklós, Dáné István, Csulak Zsigmond, Zakariás Károly ref. és Kis Mihály s Farkas József unitárius lelkészeket.

nen a lesnyeki határon újból fölkeresett. E határ közepén állott egy terebélyes fa (nem tudom áll-e még?) ide gyűjté össze tisztjeit, felkérde, hogy akarunk-e vele tovább is küzdeni, a felelet egyhangulag igenlő volt. Sorakoztunk Déva felé. Jön az orosz parlamentér, Lüders nevében felszólítja Bemet, hogy kövesse Görgei példáját. „Minő feltételek s minő garanciák mellett“ — kérdi Bem — mire felelni nem birt s azzal bekötött szemmel azon nyilatkozattal bocsátá el vezérünk, hogy a harcztot folytatni fogja. E közben érkezett meg a temesvári vesztett csata után Guyon hadosztálya s vele, a mint hiven emlékszem 70. gyönyörű ágyu, melyekre e jelmondat volt beöntve: *„Ne bántsát a magyart!“* — Ezeknek láttára még a haldoklónak is remény szállta volna még keblét. De hát Görgei már . . . végzetesen — végzett.

A romban heverő dévai vár alatt augusztus 17-én pihenőt tartani megállapodánk. Sorsunk koczkája el volt már vetve. Bem Guyonnal együtt a postamesteri háznál ebédelve s Beke ezredesre bízva a hadserget, zajt és feltűnést kerülve, egy néhány, főleg tűzér-tiszt és kevés huszár kíséretével vissza Lesnyek felé indult s csatlakozva Stein ezredes is vele, a Vas-kapuhoz vette utját.

Beke ezredes az nap a Lüders táborába ment; a kapituláció végrehajtása másnapra lön megállitva. A szomoru aug. 18-ika fölviradott: Déva mellett fölállitva rendben állnak a csapatok, huszárok, a IV., L, a XII. és a veres sipkás XI. zászlóalj s legalább is 70 ágyu.¹⁾ Jön a humanusnak látszott orosz tűzér tábornok. Szemlét tart fölöttünk s mintha köny esillogott volna szemében; a honvéd főtiszték kérdéseire, hogy mi sors vár reájuk: rokonszenvesen felelte, hogy ők minket rendes hadviselő félnek tekintenek s tiszteket illető elbánásban részesitnek; a tiszték tisztí jelvényeiket, kardjaikat lovaikat megtarthatják. S ezzel a csapatok, zászlóaljak zászlóiktól, s fegyvereiktől, a huszárok lovaiktól, a tűzérek ágyuiktól könnyük között vettek bucsut. Az ágyukat muszka tűzérek, a huszár lovakat uhlánusok vették kezükre s ezzel indult a lefegyverzett magyar tábor vissza Piski felé, a hova estére érkezett, hogy ott töltse az éjet.

Ott a hidat környező füzesben és réten nyeregkápáinkra búsan hajtók le fejünket; az éji csöndben nem egy fájdalmas

¹⁾ Kővári 64-et ír, de biztosítom, hogy több volt.

sóhaj szállt fel az égre, az elbusult honfi kebelből, míg a kifáradt test kivívta a zaklatott kedélytől a jótékony álmot. Reggel (aug. 19.) a ragyogó nap sugarait már mint hadifoglyokra özlél, s már csak a tisztek kardjait csillogtatá és ezeket is — utolszor; annál nagyobb fényben ragyogának a hidat ellepő muszka zenekar sisakjai és hadikürtjei, melyeknek sajátságos, egyháziisan egyhangu melodiája, a szabadság bajnokainak gyászdala leve; mélyen lehangolá kedélyünket, ugyannyira, hogy midőn a zene elhangzott s imára vezényeltettek az oroszok: a mi ajkainkon az elfásult kebel átkát alig tudók visszatartani.

Győzők és győztek némán indulánk tovább, hogy a legkeserűbb poharat is kiürítsük, s érkezénk a Szászvároson innen levő mezőkre. Itt nyújták számunkra a keserű poharat; mert a mit a győztes orosz meghagya birtokunkban, itt az osztrák elvevé; a már ekkor tábornokká előléptetett Dorschner kívánatára le kelle rakni kardjainkat. Beke ezredes megindító közvetlenséggel adá ezt hirül. bajtársi bizalommal kérve, hogy e méltatlan kívánatnak, minden zugolódás nélkül tegyünk eleget, hogy ne legyen alkalmuk elleneinknek fájdalomainkon gyönyörködni s ezzel drága kardját leoldva, azt a földbe szurá, melléje a második, harmadik 4—5 száz tiszt. Ott emelkedék a hatalmas kardgula, s egy hang nem emelkedék, de annál több köny a szemekben.

Kardjainkat elvevé, de kenyeret nem osztott az embertelen osztrák vezérség; venni pedig nem tudánk Kossuthbankjegyeinkkel. Nem hallgatja el e sorok írója, hogy egyik felesleges átilóját kelle oda adni, hogy egy bajtársával¹⁾ egy-egy zsemle és egy pohárka pálinkához jusson, éhsége enyhítéseül.

De siessünk tovább; mert már hiven vezetett tollam is kapitulációra készül, s végezzük be e fájdalmas napok emlékeinek elősorolását. Szászvárostól estére a Zsibóti fogadóhoz érkezénk. És itt egy jellemző epizódot fel kell hogy említsek. Az ugarföldeken megtelepedve, egyik bajtársunk Szilágyi Ferencz indítványára a sötét éjben 10—12-en megindultunk Szász-Sebesbe, az ismert jó magyar vendéglőben vacsorázni; remélve, Szilágyi biztatására, hogy ott pénznélkül is szíves ven-

¹⁾ Erődsi Bálint volt.

dégszeretetre találunk. Indultunk ; s midőn a muszka-őr (még mind az ők őrizetük alatt voltunk) ránk kiáltotta : „Sztój !“ megálltunk ; megértve szándékunkat, katonai becsületszavunkat véve, hogy visszatérünk, — megtapogatta a sötétben atilánk nyakgallérját s meggyőződván a jelvényekről (csillagokról) hogy tiszték vagyunk, a kordonon átbocsátott, és mi emberségesen megvacsorázva azon úton visszamenénk. Itt egyszersemindenkorra megjegyzem, hogy nemcsak az egyszerű muszka közkatona, hanem az orosz tiszték általában — nem úgy mint az osztrákok — mindig lojalisoknak mutatták magukat irányunkban.

Augusztus 20-án reggel a zsibóti fogadótól az altiszteket és közlegényeket Gyulafehérvár, — a tiszteket Szebenfelé indítanak, hová az nap kora délután, kozák fedezet alatt érkezénk meg. Bizonyos vendéglői helyiségben telepedénk s ebédelénk meg, egyik másik bajtárs szivességéből, s várók a további rendelkezést. Megjött a felhívás, hogy a további rendelet meghallgatására, a nagy kaszárnyába menjünk. Könnyűszerrel ott hagyva lovainkat, podgyászainkat, odamentünk. Az utolsó háta mögött bezáródott a kaszárnya kapuja, s mi végleges foglyokká levénk, hiába várva a további rendeletet egész éjfélig ; egyrészünk a kaszárnyai ronda korecsmában, a más a kaszárnya kövezetén ölvén az időt.

Éjfél felé a türelmetlenebb elem lecsöndesítése végett bejött Vachhusen (osztrák tiszt rangját feledém) s megmondá, hogy maradunk mint foglyok. Másnap szabad tetszésünkre bízott, hogy itt elhelyezzük magunkat a rondas kibeszélhetlen állatokkal telt szobákban 20—25-en.

Lovaink, podgyászaink többnyire künn veszték, mi pedig itt végzők, hetekig, hónapokig honvéd életünket, míg nem *elítéltetés, besorozás, kórházba vonulás* után, sokan örökre megválnak azon erős hittel és reménnyel, hogy :

„Az nem lehet, hogy annyi sziv hiába onta vért,
S keservben annyi hő kebel szakadt meg a honért.“

A történelem a rém- és gyásznapok után igazat ad nekünk. Mert :

»Él magyar, áll Buda még
S a mult csak példa legyen hát!«

NAGY TAMÁSNÉ.

(151. l.)

MÁSODIK SZAKASZ.

VIII RÉSZ.

Rövid élet- és jellemrajzok

azon háromszéki honfiakról, a kik az 1848—49-ki önvédelmi és szabadságharczban, a tanácsteremben, a zsoldasztalnál, a nép között, vagy a harcban, mint tényezők nevezetesebb szerepet vittek, s később ezért üldöztetést, börtönt szenvedtek és több-kevesebb időre elítéltek.

Elő tudnám-e számlálni mindazon derék családokat, a melyeknek férfi tagjai kardjukat veték a *nagy és szent ügy* mérlegébe az 1848—49-ki dicső napokban; s fenkölt szellemü és áldozatra kész nemes hölgyeit, a kik a Honszerelem vestatüzét ápolák s a Haza oltárára ékszereiket, ezüst és ónkészleteiket, s ezeknél drágább, legbecsesebb kincseiket: fiaikat ajánlák fel szülőföldjük, hazájuk megmentésére, a szabadság kivívására?

Nem, nem! A csillagokat kellene megszámlálnom, ha a Székelyföld hős fiait, megnevezhetlen «félisteneit» akarnám egyenkint felsorolni — nem tehetem! Ragyogjatok ti elhunyt vagy még egynehányan élő csillagok, Háromszék dicsőségének egén örökre! Ha mindnyájatoknak sirhalmát, vagy halántékait méltó koszorúval akarnám megkoszorozni: a bérceket kellene kérnem, hogy változtassák át lombjaikat babérlevelekké, s a «Szépmező» ronáit: teremjenek csak nefelejtseket. De nem kérem: csak azért esdeklek a Magyarok Istenének, hogy a jelen s a késő nemzedék kebléből is ne engedje kitörölhetni csabos fenyegető körülmények között emlékeiteket és a Hazaszeretetet szent érzelmét, és akkor állni fog Buda s élni fog Magyarország s annak keleti végvára a Székelyföld!

Antos. Az előkelő, mivel és hazafias *Antos-családról* hallgathatnék-e, a mely oly kitűnő fiakat, férfiakat adott a hazának a társadalmi tér minden szakmájában. Ha hallgatnék is, beszélne a szabadságharcz történelme, a mely nem fogja feledni soha e jeles családnak két hős honvéd fiját *Jánost*, ki mint alezredes, *Ferenczet*, a ki mint honvédőrnagy küzdöttek és szenvedtek a Haza alkotmányos szabadságáért, s kik közül az előbbi ma is küzd és áldoz minden jó és közügyért. Életrajzaik itt következnek:

Antos János, honvéd alezredes, született 1819. július 25-én, a középiskolai és jogi tanfolyamot Nagy-Enyeden kitűnőleg végezve, 1838-ban a 2-ik Székely gyalogezredbe lépett, mint hadapród, s 1842-ben hadnagy lett E rangban a gr. Batthány Lajos miniszterelnöknek a szebeni cs. k. General-Commandóhoz intézett rendelete nyomán mozgósított Székely zászlóallyal a Szeged-Verbászi táborba vonult 1848. augusztus 11. s részt vett az aug. 20-ki nagy ütközetben *Szent-Tamásnál*, s főhadnagygyá neveztetett ki *Guyon* alatt Pákozdnál, Mannswörtnél kitüntetett bátorságáért, november elején az első hadtesthez, mint táborkari százados osztatott be. Résztvett a szikszói, bodrog-kereszturi, verpeléti, kápolnai, kövesdi, tápio-bicskei, isaszegi, váczi ütközetekben s kitüntetett vitézségeért III-ad oszt. érdemjellel diszitett fel, és őrnagygyá neveztetett ki. Ott volt Komárom ostromzár aluli fölmentésénél, Budavár ostrománál, a hol kiváló szolgálatot végzett, melyért alezredessé neveztetett ki. Részt vett a debreczeni augusztus 2-ki csatában, mely után a hadügyminiszteriumhoz osztatott be, mint táborkari osztályfőnök. Augusztus 13-án *Világosnál* kapitulált s 6 évi várfogságra ítéltetett, 1851-ben kegyelem útján kiszabadult, s még ez évben nőül vette özvegy báró Radák Istvánné, gróf *Rhédey Klára* leányát *Katalint*. Azóta mind a polgári, mind az egyházi téren kitűnő szolgálataival s áldozataival emelt magának emléket. (L. 1848—49. Tört. L. 1892. foly. 81. lap.)

Antos Ferencz, 1848—49-ki honvéd őrnagy a 32. zászlóaljnál. Született Háromszéken Réty nevű községben, a kitűnő műveltségű *Antos József* kir. pénztárnok és *Vajna Anna* nevű szülőkől. Ő is a 2-ik székely gyalogezrednél kezdette hadipályáját. A szabadságharcz lefolyása alatt Erdélyben szolgált s Bem alatt majd minden csatában részt

vett. Előbb mint hadnagy és segéd~~tiszt~~ Dobay Károly ezredes mellett, Kolozsvárt a honvédesapatok szervezésénél. Később különböző csapatoknál, s zászlóaljknál tett szolgálata s kitűnő képzettsége és hősi magatartása folytán csakhamar őrnagyi rangra emelkedett.

Mint honvéd tiszt az 1848—49-ki szabadságharcban 15 kisebb-nagyobb csatában vett részt, kétszer sebesült meg. Gyulafehérvárnál, mint az ostromló sereg főparancsnoka hosszabb időig működött s az ott tanúsított bátorságáért Bem tábornok által III. oszt. érdemjellel diszítettetett fel. Utóljára mint a 11 dik vitéz zászlóaljnak hős parancsnoka augusztus 20-án (1849.) Zibónál tette le a fegyvert.

1860. aug. 20-án Pesten a haditörvényszéknél, hol önként jelentkezett, 2 évi várfogságra ítéltetett, azonban kegyelem útján a büntetés elengedtetett. Megszabadulva, a polgári és egyházi téren folytatott kiváló szolgálataival is hálás emléket vivott ki magának. Meghalt 1876. márcz 12. (Lásd: 1848—49-ki Tört. L. 1834. foly. 134—135. lapjait.)

Apor József báró, tekintélyes. az önvédelmi küzdelem kezdetén nagy szerepet játszott férfi, azon okon, mert kissé erősen érezte előkelő rangja fölényét, de főleg azért, mert az ellenség erejét túlbecsülve, s minden küzdelem nélküli kiegyezést, meghódolást javasolt a n.-szebeni general-kommandóval: népszerűségét elvesztve visszavonult, midőn az ügy a fegyver élére került. A további eseményekben neve fel nem merült, *mindaddig, míg* a két hatalom hadserge előtt elbukott a szabadság ügye, s elborult azzal együtt Háromszék dicsőségének napja is, s a rémkorszak éjje borult a Hazára.

Balog István — Barátosi — előkelő család fia, székelyudvarhelyi deák. Élénk és tüzvérű fiu volt és bátor tűzer. Végig szolgálta a szabadságharcot, több csatákban vevén részt. A vég katasztrófa viharai őt is Oláhonba sodorták. Ott sokáig élt, a sors és saját ügyessége tisztességes életmódra segítette. Több évek multán szülőföldjére visszatérve, Barátoson alussza siri álmát.

Barabás József, Gál Sándornak kezdettől végig hadsegéde. 1848 előtt a II. székely gyalogezrednél, mint őrmester és a kézdivásárhelyi katonai intézetnél, mint tanító szolgált. 1848 szeptemberben a szentkatolnai nemzetgyűlésben

Kossuth huszárnak jelentkezve: a Berzenczey által toborzott új lovas század parancsnoka, Gál Sándornak hadnagyi ranggal segédje lett, s mint ilyen a csaták folyamán századosi rangra emelkedve, oldala mellett volt végig, mint tábornoki tiszt. Szabadságharczi szereplése több történelmi momentumokra vet világot, azért önéletrajzából a következőket vesszük át. Az agyagfalvi gyűlés, szász-régeni hadjárat, s a m.-vásárhelyi csatavesztés után Gál és Berzenczey kíséretében a havasokon Gyergyóba menekült; a hol nevezettek egy Lázár János nevű örmény vezetése alatt a Békási szoroson keresztül Moldovába, onnan Magyarhonban jutottak. Barabás pedig K.-Vásárhelyre ment. 1849. januárban Gál S., mint Bem tábornok által kinevezett ezredes Háromszékre érkezve, B. ismét mint hadsegéde kísérte Csikba szervezni a csiki határőröket, azután pedig Gál ezredes oldala mellett osztotta meg vele a csaták sorsát, míg végre július végén az oroszokkal vívott s.-szentgyörgyi csata után Bikszád-Tusnádra retilálva, egy töredék sereggel Csikszereda-Udvarhely, Marosszéken és Mezőségen keresztül Kolozsvárra jutottak. Innen Kemény Farkas vezénylete alatt Bánfi-Hunyadra vonultak. Itt csatát álltak ki a Muszkákkal, a hol — mint önéletrajzában írja B. — Antos Ferencz őrnagy és zászlóaljparancsnok hőiesen viselve magát; ezen zászlóalj és a lengyel csapat fedezete alatt jutottunk Krasznáig-Zsibóig, a hol a Kazinczy seregével egyesültünk. Másnap jött a szomorú értesítés Világosról. Hadi tanácsot ültünk a B. Wesselenyi palotájába, a hol el lőn határozva a „Megadás“, a mikor Bong Feri Mátyás huszár a lesújtó végzés után a gyűlés közepette lőtte főbe magát; a fegyverek a gyűlés után az udvaron össze-vissza hányattak, s kitől hova lehetett, menekült. Gál S. nejével elbucsuzva N.-Várad felé menekült, mi pedig néhányan Inczedy alezredestől utlevelet kapva Fábián Dániel orsz. képviselő, Cseh Sándor alezredes, Beczö Miklós stb. társaságában Háromszékre-Baróthra bántatlanul megérkeztünk a derék Beke családhoz — leendő apósomékhoz. Az elfogatást — bár Moldovába távoztam egy ideig — ki nem kerülhettem: nov. 13-án Kovács kapitány s valizserek által elfogatott és Sepsiszentgyörgyre vitetett, innen a Csiksomlyói zárdába, a honnan azon feltétel alatt, hogy sorozás alá álljak, több hónapi börtön után, mely alatt tolmács szerepet

is kellett folytatnom, szabadultam, megmenekülve a sorozásnál is, mint „alkalmatlan“.

Érdekes B. megjegyzése önéletrajza végén, a hol írja, hogy „*mikor Gál Sándor ezredes Zsibóról menekült a legnevezetesebb irományokat magával vitte, a többit az ő szeme láttára az öcsésével Gál Jóskával elégettette.*“

Beke József idős, született Baróthon 1790-ben, meghalt 1879-ben. 48 előtt a II-dik székely gyalog ezrednél szolgált s mint százados nyugdíjaztatott: de a szabadság harc alatt — mint őrnagy — hazája védelmére fegyvert fogott és szolgált a legyőzetésig. 1850-ben purificatióra Cs.-Szeredába beszołították s onnan Szebenbe vitetett, a hol elítélték kötéltre, de megkegyelmeztek 6 évi várfogságra s elszállították K.-Fehérvárra, s innen 1852-be Csehország Józsefstadtba, a honnan 1854-ben kegyelem útján megszabadult.

Beke József ifj. született Baróthon 1812-ben. 48 előtt a II. székely gyalogezredben szolgált s az év elején mint százados a székely zászlóaljal az oláhok lecsillapítására kiszállott Kolozsvárra, onnan ki Magyarországra s az ez alatt megkezdett szabadságharcban részt vett, a verbászi ütközetben, Schvechátnál stbbi. a hol alezredes lett. 49-ben, mikor Bem Erdélybe jött, Beke Józsefet zászlóaljával oda rendelte Kossuth és épen akkor érkezett meg, mikor Bemnek a Piski csatája vesző félben volt, mire az új erő rögtön döntött s ekkor ezredessé neveztetett ki. Innen a seregnek Szeben felé vett útjában Medgyesnél a zászlóaljat Bem Háromszékre rendelte s így hazajött. A császáriaknak Tömösnél lett kiveretésük után csakhamar berendeltetett s ekkor a Biharmegyei zászlóaljjal Magyarországon küzdött a muszkák ellen, mig végre Dévai pozíciójában a világosi fegyver letétel után Lüders tábornoknak kapitulált „auf Gnade und Ungnade des russischen Heeres, illetve Kaisers“ s mig Lüders Erdélyben volt, addig az egész tisztikarával szabadon voltak, az orosz tisztekkel kávéházakban s egyebütt társalogtak. De mihelyt az oroszok elmentek, osztrák vette kézre s elszállította Szebenbe a kazamatákba, a hol haditörvényszék előtt kötél általi halálra ítéltetett s kegyelmet nyert 20 évi várfogságra és elvitték Gy.-Fehérvárra, innen Józsefstadtba 7 évi fogság után hazabocsátatott. Haza is jött Baróthra, de nem soká szerette az akkori erdélyi levegőt, visszament családjával Magyarhonba

Bácsmegyébe Szabadkára, itt lett megyei alszámvevő s később Zomborban főszámvevő s mint ilyen előhaladott életkora miatt nyugdíjba lépett s ott él ma is nejével és egy leányával.

Beke Gyula, született Baróthon 1826-ban, nevezkedett Bécsujhelyt s a II-ik székely gyalogezrednél szolgált mint es. k. kadét, 48-ban a székely zászlóaljal, mint hadnagy ment fel Bécs alá, a hol a Schvecháti, Verbászi csatákban vett részt. Azután a Kápolnai nagy ütközetben s őrnagygyá neveztetett ki hősiei magaviseletéért s a világosi fegyverlerakás után emigrált. Az általános bocsánat után haza jött s Magyarországon Bácsmegye Zomborban telepedett meg, a hol főszámvevő, később árvaszéki elnök lett. A honvédség felállításával mint őrnagy foglalt állomást, s később alezredesi czimmal nyugdíjaztatott. Él ma is Zomborban nyugalomban.

Benkő György Árkosi, jelenleg árkosi tekintélyes birtokos — mint enyedi deák csapott fel a kezdet-kezdetén tűzérnek, hű és odaadó volt Háromszék dicsősége s a Haza szabadságának kivívásában. Jutalma üldözés, besoroztatás lőn az ellenséges osztrák hadseregbe. Kiszolgálván emberségesen azt is, ősi birtokára vonult, s szerető családot alkotva, gazdasági elfoglaltsága mellett főleg a helybeli kicsiny ref. egyházközségnek tett kitűnő szolgálatot és áldozatokat.

Berde Mózes országgyűlési képviselő és 1848-ban háromszéki kormánybiztos, hasonnevű nemes székely apának egyetlen fia. A kitűnő készségű, előkelő körökben jártas és keresett ügyvéd előtt nem volt ismeretlen a politikai és társadalmi tér. A tiszta, nemes gondolkozású és jellemű, ékes szavú, nyájas modoru, háromszéki nemes székely származásu férfinak szép és nagy horderejű szerep jutott, midőn az első magyar felelős Miniszterium a háromszéki kormánybiztossággal bizta meg. Mint a nép fia, és az előkelők előtt is kedvelt ember, népszerűsége és tekintélyénél fogva egyenlőn birta a nép szívét és az előkelők tiszteletét.

Nem kellett tehát neki vasmarokkal belékapni a népindulatot fékező kormányzás gyepöljébe. Nem is tette. De nem szorította, se nem tágitotta azt, s ha szabad közönséges hasonlattal élni, mint ügyes kocsis, szóval kormányozta a hazafi indulatokat, miglen mikor azok neki hevültek, hogy ne kelljen megszorítani a zablát, 1849 elején másnak adta át.

Berde háromszéki misszióját az osztrák vezérséggel 1849

január 2-án kötött békeegyezménye folytán betöltve látván, elindult, hogy képviselői helyét elfoglalja *Debreczenben*; de Kolozsváron Csányi lefogta, s Szebenbe küldötte kormánybiztosi minőségben, a hol mindaddig ült, míg az oroszok a város bevételére megérkeztek, de akkor is pénztárt, levéltárt elszállíttatott s maga az utolsó perczben gyalog hagyta el a várost, menve a fehérvári táborba, s midőn az ügy elbuktaról értesült, Magyarországon bujkált, mignem *Szalárdon* elfogatván, halálra és vagyonvesztésre ítéltetett, a mi 4 évi várfogságra változtatott át. Kiszabadultával, hazájába visszatérve, a gazdaszat terén hasznosítá magát, mignem a kolozsvári és bpesti országgyűlésekre a Sepsí választó kerület (szülőföldje) képviselőjéül megválasztván, a magyar Miniszterium szervezésekor (1867—1873) osztálytanácsossá neveztetett a Belügyminiszteriumban. (Orbán B. III. 199 l.)

A fennebbiekhez hozzá tehetem, hogy e derék férfi később nyugalomba lépve, és egy nagy és nemes ezélt tűzve ki magának, hogy szigorú takarékossga által gyűjtött hátra hagyandó vagyonával *egységshivő* (unitárius) egyházát boldogítsa, megvont magától a legszűkebb étrendszerig minden kényelmet. Ennek folytán óriási összegre, 800 ezer frtra növekedett vagyona; de mentől inkább növekedett az, a mint szokott lenni minden szenvedélylyel, annál szigorubbá, mondhatni cinikus fősvénységgé vált takarékossga. Félrevonulva őrizte vagyonát, s töprengve annyira félt annak elrablásától, hogy a magas kor (78 év) gyengesége is hozzá járulván, üldözési mánia vett erőt rajta, — Budapestén a legszomorubb intézetben végezte be a nagy idők történelmével a Nemzet öröm- és gyásznapjaival összeforrt hasznos életét. Kolozsvárra hozatván, ott nyugossza álmát. Meghalt 1893 szept. 23-án.

Berde Mózes idősb, katonaviselt, laborfalvi nemes székel, a ki nagy kora daczára is élénk részt vett a szabadságharcezi mozgalmakban, épen úgy buzdító, mint mérséklő magaviseletével. Volt idő — s ez az ő ifjabb korában volt — a midőn a székel,ek s így az ő vállain is megsulyosodott fegyverviselés ellen titkos mozgalmat indító szövetségben ő is tevékeny részt vett, kijutott számára is az üldöztetésből. Ezen mozgalom, a melyet hamar elnyomott volt a katonai szigor, a 30-as évek elején indult volt meg; de a melyről nem rendelkezhetvén kellő és biztos adatokkal: hallgatnom kell!

Béldi Gergely. A szabadságharcz viharos napjai Árapataki udvarában találták. Midőn az elszigetelt Háromszék fölött mind inkább-inkább „megnehezedett az idő viharos járása: ő volt az, aki arisztokratikus külső modora mellett is annyi népszerűséggel bírt, miszerint, midőn 1848 végén a *Gedeon* osztrák tábornokkal kötendő békeegyezmény, vagy fegyverszünet szóba került; a békebizottság elnökségével bízott meg, a mely küldetésben hazafihoz méltó férfiasság, és lovagiassággal járt el, szívében elzárva a méltó gyűlölséget és annak hangot nem adva, az ellenség képviselőjével b. Heydtéval szemben; a ki pedig csőcselék hadával csak kevés-
sel az előtt árapataki diszes palotáját földulatra, földig rombolta és égettette. El palota annyi időnk óta ma is kormosan romjaiban hever, hogy örök szégyen oszlopa legyen az egykori vandal ellenségnek.

Bialis Ferencz, csiki országos képviselő, a ki szülőföldjén a meghunyászkodás terére lépni nem akarva, mint egyszersmind háromszéki (ilyefalvi) birtokos, ott hagyván rendes csiki lakhelyét s a hízogó zsarnok osztráktisztek által újból leigázott szülőföldjét, Háromszékre jött, hogy ennek elszánt küzdelmeiben részt vegyen. Az ő vezérlete alatt tett kísérletet 1848 végén egy polgári és katonai férfiakból álló küldöttség Háromszék és Csikszék határán, a mely ez utóbbi által fegyveres kordonnal őriztetett, hogy csiki véreit erkölcsi uton a Haza és Szabadság ügyének újból megnyerje, de sikertelenül: az esküszegő *Dorschner* ezredes uralván még akkor a helyzetet, a ki a küldöttség két tagját elég alávaló volt le is tartóztatni, a kik parlamentair-képpen léptek volt át Csikszék határán.

Bialis Ferencz hazafi nemes emlékét őrzi Háromszék 1848-ki történelme!

Bíró Sándor rétyi (Háromszék) ev. ref. lelkész. Született Udvarhelyszékben Felső-Boldogasszonyfalván, szabad székelő jómódu családból. Tanulását Székelyudvarhelyen végezte, a honnan a nevezett papi államásra hivatott el, s itt találta az 1848-iki nagy idő.

Erős fizikuma, heves vérmérséklete s népszónoki tehetsége kiváló szereplésre hívta fel, s főleg a felszabadult jobbagyságra gyakorolt nagy befolyást, azokból *Székely István* földbirtokos barátjával önkéntes csapatot alkotván. Az önvé-

delmi küzdelem tényleges harcmező fejlődén, levetette palástját, fegyverrel cserélvén fel azt, s mint nemzetőr-százados küzdött; a mellett megindította és szerkesztette a „Hadi Lap“-ot a csiksomlyói zárda nyomdájában.

Bíró Sándor az elfogatást s biztos halált ügyesen kikerülte, s menekülve évekig ismeretlen helyeken bujdosott, míg végre Kővár vidékén az üldözés csillapultával gazdag házas-ság útján tekintélyes földbirtokos lett, s mint ilyen, a deési ev. ref. egyházmegyében főgondnoki állást töltött be több évekig. Meghalt Magyar-Lápos vidékén, értesülésem szerint *Monostorszegen*.

Bodola Lajos, márkosfalvi ref. lelkész és kézdi esperes *Bodola Ferencz* fia, született 1826. Felsőbb tanulmányait jelesen a bölcsészeti és jogi tanfolyamokat a nagyenyedi kollegiumban 1847-ben kitűnően végezve, a hírneves *Debreczeni Márton* kinestári tanácsos fiai mellé nevelőnek hivatott el, a mit ő el is fogadott. Itt találták őt az 1848. márcziusi napok. A testi-lelki kiváló tehetségekkel bíró ifju, (a kiről el merte mondani id. *Szász Károly*, hogy 25 éves tanársága alatt még nem ismert oly ifjut, a kiben a szellemi és fizikai őserő oly mérvben s oly párhuzamos összhangban lett volna, mint benne) miután Nagyszebenben a reakció nyíltan kibontotta zászlóját a magyar haza törvényes kormánya s alkotmánya ellen, s hallván szülőföldje Háromszék önvédelmi vívódásait, ott hagyva a sötét reakció-félszékét, szülőföldjére sietett.

Itt élénk résztvett a szereplők kiváló csoportjában, a mind inkább-inkább viharosabbá fejlődő önvédelmi mozgalmakban, s midőn ütött a tett órája, Gábor Áronnak felajánlotta kitűnő tehetségét, szolgálatát, s érezve magában magasabb rangra elhivatottságát, lóval és kellő fegyverrel saját költségén látta el magát. Midőn 1849 januárban a székely hős sereg újból a csélekvés terére lépett, a Gábor Áron által szervezett 1-ső székely 6 fontos ágyuütegnek, a mely mellé önként kitűnő s többnyire felsőbb iskolát végzett és tanult s a legelszántabb székelyfiak sorakoztak, parancsnokává nevezetett ki; a mely üteg alig egy pár hétre derekasán állta ki a tűzpróbát és vérkeresztiséget február 4-én *Hermány* és *Szent-Péter* között az orosz-kozákokkal vívott első csatában, a mely alkalommal az első összecsapásnál a 36 tüzérből 2 halott s tizenhat sebesült maradt a csatatéren, az utóbbiak között lévén e sorok

riója is; azonban a meglepetésből kiócsudva, s a vérrel áztatott esatátért visszafoglalva az *Endes vezényelte Csiki zászlóalj* és a bátor hős *Horváth Ignác* által vezényelt *Mátyás huszárok* vitézsége: a holtak és nehéz sebesültek megmenthetők lőnek a vad ellenség zsákmányától; maga Bodola is, miután megfogyatkozott tüzeireit pótlándó, lováról leszállva segédkezett, egy második összeesapásnál, lóra nem kaphatva az ellenségtől üzött egyik ágyura történt erélyes ugrásával mentette meg életét.

Többszöri összetűzés után végre, miután Brassóból az egész orosz erő harezba elegyedett, visszavonulni kényszerült a székelysereg s az Aldobolyi Olthid Háromszékelői végéhez s jól irányzott egy pár ágyulövésére az ellenség is visszavonult Brassó felé. *Gál Sándor* vezér a rákövetkező napi parancsában a többek között az új tüzerekről s azok parancsnokáról Bodoláról is fényes elismeréssel emlékezett meg, e sorok íróját pedig köztüzérből tűzmesterré nevezte ki.

A székely 1-ső tűzerüteggel B. innen Segesvárra, onnan Megyeshez, az ott már végzett csata után vissza Segesvárra s onnan — Szeben bevétele után — *Vöröstorony*nál állapodott meg a kivert oroszok után. Itt volt hónapokig *Ihász Dániel* parancsnoksága alatti határszéli szorosban, míg nem 1849 júliusban az orosz túlerő elől az oláhföldre lépni s ott magát a török hatóság védszárnyai alá adni kényszerült.

Bodolának is a bujdosók sorsa lőn osztályrésze. Szolgált kevés ideig, mint török tűzérszázados; volt *Kiutahiában*, felkereste a szabad *Sweiczot* és a szabadságra vágó *Olaszhont*, a hol magának kitűnő s kitartó tehetségével főmérnöki rangot, tiszteletet s polgárjogot vivott ki. Ott élt 1874-ig több mint 20 évig; ekkor családjának s egyetlen kitűnő fiának érdeke haza hozta azt, a kit elveszettnek gondolánk. Szolgált itt is mint főmérnök hazáját, többféle küldetésben sikeresen eljárva, főleg a földmivelés, len-, kender-, rizstermelés érdekében nagy szolgálatokat téve; 1892-ben lépett hivatali nyugalomba, a nélkül, hogy kitűnő és gyakorlatias közreműködését megtagadta volna a közügyektől a még munkabíró derék férfiú.

Bong István ifjabb, bikfalvi ref. segédlelkész, hasonló nevű derék apának *Bong István* ref. esperesnek fia, a kinek nevezett lelkes ifju papon kívül két vitéz honvéd huszár fia

Zsigmond és Ferencz küzdött a harcztéren, a kik, hogy menyire át voltak hatva a nemzeti ügy, a független szabad Magyarország szerelmétől, megtetszik abból, hogy midőn a dicső honvédsereg egy része *Zsibónál* fegyverét kényszerült letenni: *Ferencz*, a vitéz huszár, mintsem azt élve letegye az ellenség lábaihoz, önmaga ellen fordítva, oltá ki alig 20 éves ifju életét.

Nevezett ifjabb Bong Istvánnak is a volt a főbűne, hogy szerette hön hazáját, lángolt annak alkotmányos szabadságáért s hasonló erényre lelkesíté hiveit szószekben, mint a nép között. Ezért bűnhődnie kellett; a csik-somlyói zárdába hurezoltatott s szenvedett börtönt 1—2 évig. Hivatalától nem fosztatott meg s börtönéből szabadulva folytatta azt 1886-ban bekövetkezett haláláig.

Bora István, a szemerjai előkelő Bora-család szépményü fiatal sarja, a háromszéki főbb birtokos nemesek legképzettebb tagja. Tanulmányait a székely-udvarhelyi és n. enyedi kollegiumokban végezve, az erdélyi kir. tábla jurátusai közé esküdött fel, s mint ilyen, a háromszéki önvédelmi-küzdelem 1848. őszi napjaiban a szülői háznál Szemerján betegeskedett. 1849 elején kibontatván a szabadságharcz lobo-gója, a lelkes Bora Pisti otthagya betegágyát s főleg e sorok írójával fennálló benső baráti vonzalom folytán ő is a tűzérek közé sorakozott. Segesvár, Medgyes, N.-Szebenen keresztül Verestoronyig küzdött az 1-ső székely ütegnél, mint tizedes. Innen, mint Gábor Áron által kinevezett tüzérhadnagy Háromszékre rendeltetett és itt szülőföldje védelmében az oroszokkal vivott tömösi harcban 1849. junius 21-én vérzett el a legnemesebb szívek egyike s aludt ki a legképzettebb lélek lángtüze.

Napokig temetetlen holttestének felismerése s hazaszállítása végett testvérei (Sámuel, Dávid, Mária sat.) cselédeikkel s Csákány Józseffel az elvérzett honvéd bajtársával a helyszínén megállapították a hulla azonosságát, haza szállítva, a szemerjai temetőben helyezték örök nyugalomra, diszes emlékkövel jelölván meg a szülőföldje s hazája szabadságáért elvérzett 24 éves ifju sirját.

Borbáth László bibarczfalvi, az 1848—49-iki szabadságharcban az ugynevezett Borbáth-huszárcsapatnak paranes-noka. 1848. decz. havában kapta a felhatalmazást Szabó Nán-

dor későbbi dandárvezértől, hogy Erdővidéken egy önkéntes huszárcsapatot gyűjtsön és szervezzon.

Ő mint addigi székelyhuszár őrmester e feladatot derekasan megoldotta. Felszólította azokat, kik jó lovakkal bírtak, hogy csatlakozzanak hozzá, s a kik csak jó lovat ajánlottak azokra derék legényeket toborzott, s lehetőleg felszerelve 90 főre szaporodott csapatját már 1849 február havában Vas István székelyhonvéd századával egyesülten fényesen oldotta meg azon megbízást, hogy a Hévíz körül összegyűlt nagy oláh tömeget szétrobbantsa.

Ézután Brassóba, onnan Hétfaluba rendeltetett csapatával, melyet ott, saját egyéni költségeinek is igénybevétele által teljesen felszerelt és egyenruházott, s innen a tómosi szoros védelmére rendeltetett több csapatokkal együtt. Ott küzdött több hőssel a 160 főre szaporodott csapat a később kapitányrangra emeltetett parancsnoka alatt, mignem az orosz túlerőnek előnyomulása, s Kis Sándor hős vezér eleste után, a szétszort székely sereg Szabó Nándor alezredes vezénylete alatt egyesülhetett a Gál Sándor ezredes alatt a kökösi hídnál levő székely sereggel. Itt is csatát állott ki a sereg; de kénytelen volt végre Csikba felvonulni. Ide vonult a Borbáth csapata is; azután onnan újból levonulva Háromszékre a muszkákkal vívott csatákban vett részt, míg végre újból Csikba s onnan Udvarhelyszéken keresztül kísérte Gál Sándort Czigányszentgyörgyig, hol a csapat széteszlott, azon hirre, hogy Görgei kapitulált.

Borbáth László 1849. szeptemberben S.-Szentgyörgyön fogságba jutott, onnan reversalis mellett elbocsáttatott októberben, deczemberben pedig gyalogkatonának besoroztatott, de kérelmezés folytán nem vitetett el.

1853—54-ik évben a Várad-ügyben (az ugynevezett: „Viszforradalomba“) résztvevén, Maros-Vásárhelyre kísérte, a hol a katonai hadbírótság által többször kihallgattatva, N.-Szebenbe vitetett s itt folytatólagos kihallgatás után *köztélre* ítéltetett, a mi azonban 15 évi sáncz-munkára szelidítetett békóvasban. Innen a pétervárad-i várba vitetett fogsága kiállása végett. Itt raboskodott 1857. május 9-ig, a mikor a császár kegyelmet adott a politikai foglyoknak s ekképen a súlyos rabságból ő is kiszabadult s övéi karjai közé hazajött, birtokában gazdálkodott, mignem 1870-ben az újból szerve-

zett országos honvéd lovassághoz szabadságolt állományu századosnak neveztetett ki, folytatva kedves és szép családja körében gazdálkodását.

A derék férfi, több derék gyermekeknek és unokáknak családfefe, ma is él.

Császár Samu, a sepsi-szentgyörgyi „Császár-család“-ból, szintén mint enyedi deák lépett a tüzerek közé. Végigküzdötte a harczt. Később tanulmányait folytatva orvos lett, s mint ilyen végezte be közhasznu pályáját Csikmegyében.

Cseh Ignác, a szentkatolnai jeles Cseh nemzetség feje, nesztor, a ki saját élete példájával tett bizonyosságot, hogy igaza van Cicerónak, midőn a derék öregség jellemzéseül azt írja, hogy: *„szereti az öreget, aiben van valami az ifjúból is.“* Ő e jellemzésnek felelt meg. Hajlott korát megillető méltósággal, szerény külsőjével, lángoló honszerelmet és ifju erélyt párosítva imponált mindenkinek. Nem szónokolt, de tett, működött lankadatlanul, s hogy Háromszék izgatott s izolált helyzetében polgárilag is kellőleg szervezkedett, s hogy a polgári közigazgatást is kellő mederben zavartalanul folyt: ebben az elismerés oroszlánrésze Cseh Ignác akkori kézdi alkirálybirót illeti és *a polgári erény cserkoszorujára az ő emléke első sorban érdemes.*

Cseh Imre, a „székely-török“, az alcsernátoni hazafias Csehek nagyérdemű tagja, a ki évek óta élt már 1848. előtt a török fővárosban, de nem feledte hazáját, a vész hírére föllángolt szívében a „szentelt fájdalom“, s midőn megtudta, hogy a „haza veszélyben van“, szülőföldjére sietett, és mint a nemzeti önvédelemnek és a szabadságharcznak bajnoka kitűnő példával járt elől, mind a zöldasztali tanácskozásoknál, mind a csatasíkon. A katasztrófa után menekült s Konstantinápolyban szünt meg hazájáért keble dobogni. A szabadság több dicső martirjaival ott pihen a menekülőknek első vigaszt nyújtó Törökország földében.

Csulak Zsigmond, gidófalvi születésű árapataki ref. lelkész. Nemes székely huszár családból vette származását. A székely anyák leghőbb óhajlásának teljesültét érte meg benne édes anyja, a midőn fija árapataki papnak választott, s bárha papi vizsgát még nem tett volt, a választó közönség küldöttségének kérésére néhai *Antal János* püspök a vizsga rögtöni letétele feltétele alatt megerősítette a válasz-

tást, s ő 1847-ben elfoglalta a több évekig szélhüdten fekvő *Jancsó Tamás* (a kitünő *Jancsó* fiak atyja) mellett következő joggal járó segédlelkészi állomását.

Egyike volt a nagyenyedi kollegiumban azon szoros baráti körnek, a melynek tagjai voltak *Szász Károly* dunamelléki ref. püspök, néhai *Erdősi Mihály* illyefalvi és *Demeter Samu* zágoni lelkészek, b. e. *Jancsó Lajos* kolozsvári tanár, *Bodola Lajos* főmérnök, nyugalm. kincstári igazgató, *Bodola Samu* márkosfalvi, *Gáspár Albert* áldobolyi lelkészek, s mind ezek között a rokonszenves *Vizy László* (b. Kemény Domokos nevelője), és e sorok írója.

Csulak volt köztünk a legvigabb kedélyű, egészen papi temperamentum. A forradalom Arapatakán találta. Az oláh-landsturm s a Heydte csőcselék csapatja elől neki is menekülni kellett. A szabadságharcz végével állomását elfoglalta s ámbár legkevésbé volt forradalmár, főleg azon okon, mert Németh László háromszéki kormánybiztost menekülése közben, az ő papilakában fogták el a kiküldött kozákok, Kovács kapitány által ő is Seps-Szentgyörgyön börtönbe vettették, a mit annyira szívére vett, hogy 25 éves korában az első éjen haja megőszült. Nagy-Szebenbe vitetett elsőb, onnan Csiksomlyóra, a hol egy évi elzárás után kiszabadult s tovább folytatta hivatalát; részt vett, s mindig a jókkal, lelkesekkel szövetkezve a közügyekben s főleg a Székely-Mikó kollegium kezdeményezői és alapítóinak egyik lelkes tagja volt. Meghalt 1890-ben 68 éves korában.

Daczó. Feledhetnők-e a történelmi nevezetességű Székely primor *Daczó család*ot, avagy nem tudnók-e, hogy ennek hős fija *Daczó Zsigmond* 1849-ben a segesvári végzetes csatában vérzett el a Hazáért?

Dáné István illyefalvi ref. lelkész, szintén papi szülöktől származott. Születési helye és ideje: Karácsonfalva (Udvarhelymegye) 1817. márczius 15. Felsőbb tanulói pályáját Sz.-Udvarhelyen és Nagy-Enyeden s végre külföldi akadémián tetőzte be. A társai között messze kitünő és alapos képzettségű férfit az előkelő illyefalvi ref. egyház választotta lelkészének 1845 év elején. Itt érte az 1848-ik év, mely őt is tette szőlította, s az 1849-ik évvel a szabadságharcznak épen sodrába került, az ellenséges két tábor csapatmozgalmainak

épen egyik útjában esvén egyházközsége. Mint tábori pap csatlakozott a szabadság harczosaihoz.

Csendesebb papi vérmérséklete megvédte izgalmasabb mozzanatokban való részvételtől; azonban volt egy incidens, a mikor szerepelnie kellett, egy a muszka tábornok Kézdivásárhelyt vezető áruló „Bugyi“ nevű korösszekelő főbelövetésénél a Csik-tusnádi székely táborban, mint imádkoztató lelkésznek. És ezt használta fel a hírhedt Kovács kapitány a szabadságharc leveretése után ellene főbűnül. Ugyanis 1849 szeptemberében befogatta; meghurczolták a brassói Fellegvár, N.-Szeben, Csiksomlyó, Gyulafehérvár börtöneiben, míg végre 3 évi börtönszervedés után 1852 július 21-én kötél általi halálra, vagyon vesztésre ítéltetett, kegyelem útján oda módosítva, hogy kiállott fogsága beszámításával szabadon bocsátatik, hivatalától megfosztatván, nem csak, hanem Háromszék többi egyházaiba való lépéstől is eltiltatván. A már szép és nemes családdal bíró jeles férfi hű nejének Bong Rozáliának bikfalvi kis birtokára szorult, míg nem 1854-ben Vajda-Hunyadra, onnan Dévára, innen a szászvárosi 2-ik és később I-ső papi állomásra hivatván el, és a vajda-hunyadi ref. e. megye által esperessé választatva, mint az erdélyi ev. ref. egyházkerület tekintélyes vezérférfia hunyt el 1875. július 4-én.

Demeter József, Sepsi-Szentgyörgy város 1848-diki országos képviselője, a történelemben jártas, a társadalomban kedvelt, szerény igényű művelt férfi. Feltűnni nem vágyott, bárha képes volt rá; szónokolni, tüzes beszédekkel lelkesíteni nem volt hajlama, de mint élelmezési főbiztos derekasan betöltötte hivatását. Tudta ő, hogy Rómában miért ment fel a duzzogva-lázongó nép a *Szenthegyre*, s tudta, hogy a praetóriánusok miért dobták el az egyik Caesárt, s ültettek mást annak helyébe. Ő a kenyérre, az élelemre gondolt, s hogy hiányt nem szenvedett a honvéd és lova: az az ő nagy érdeme, mellyel az egykoruaknak elismerését, a maradéknak méltó háláját érdemelte ki. A vég katasztrófa után csaknem az egyedüli volt, a ki a győzőknek bosszuját kikerülhette.

Donáth József szőrcsei, már 1848—49-ben a legkitűnőbb szereplők — és a polgári téren működött tevékeny hazafiak — s legjobbainknak egyike volt. Mint megyei főjegyző és alkirálybíró akkor, később mint törvényszéki elnök, és mint

a s.-szentgyörgyi „Székely Mikó-kollegiumnak“ al-, azután főgondnoka emelt magának maradandó emléket:

Farkas József sepsi-szentkirályi unitárius lelkész. Egyike volt azoknak, kik kisebb körben hiven ápolták a Haza szerelmének szent lángját. Épen ezért a szabadságharc lezajlása után üldözés, elfogatás lőn sorsa. Egy és fél évig szenvedett mint fogoly a csik-szeredai zárdában, de nem vesztette hivatalát. Kiszabadulása után, a közel fekvő sepsi-szentgyörgyi heti vásárokra a nehéz napokban is (ostromállapot) hiven begyalogolt mindig, hogy jó hirt halljon Kossuthról. Magas kort ért el. Meghalt az 1880-as években.

Fábián Dániel, kézdivásárhelyi ref. lelkész és országos képviselő, kitűnő képzettségű férfi, mint kedvelt egyházi szónok több egyházakba nyert meghívást, mint lelkész szolgált Nagy-Enyeden, a honnan a székely-udvarhelyi theologiai tanszékre választatott, innen pedig a vallásos és hazafias K.-Vásárhelyre hivatott meg a lelkészi állomásra. Itt találta ez állomáson az 1848-iki mozgalmas időszak. Hazafi lelkesedésseljes hivei s az egész követválasztásra jogosult város egyhangulag országos képviselőjökké választván, az 1848. július 2-án megnyilandó pesti hongyülésre utazott fel s egyike volt ott a mindvégig hiven kitartó orsz. képviselőnek.

Háromszéken tehát csak ez év márczius-junius hónapjaiban vett tevékeny részt az előmozgalmakban, főleg a Pestől kiküldött *Klapka* és *Gál Sándor* által megindított, föllállítandó *nemzetőrségi* mozgalomban, mi azonban nem sikerült. Azután folytonosan az országgyűlésen volt, a mely időben, e minőségén kívül, jeles hirlapi czikkeivel is kívánt szolgálni az alkotmányi és szabadság ügyének, egész a végkatasztrófaig. Ekkor az üldözés elől menekült és hónapokon keresztül bujdosott, míg végre Kézdi-Vásárhelyre hivei körébe tért vissza.

Itt csak addig volt nyugalma, míg a hirhedett *Kovács István* osztrák *kapitány* és háromszék zsarnokának tudomására nem jutott hazajövele. Elfogatott, Csikszeredába, Sepsi-Szentgyörgyre hurezoltatott, börtönöztetett, míg végre mint országos képviselő Pestre idéztetvén, az *Újépületbe* záratott a Nemzet több mártirjai közé. Itt 6 évi várfogságra ítéltetett, a melyet *Jósefstadtnban* kisenvedve, 1856. májusban szabadult ki. Ítéletesen elvesztve szép állomását, csak barátai s azok

R. ANTOS JÁNOS.

(98. 1.)

között, főleg *Török Pál* püspök segélyével utazhatott szigoruan internált helyére Kézdi-Vásárhelyre, kegyelem kenyérre szorulva, mignem *Szilágy-Csehbe* hivatott meg lelkésznek, a hol, mint nyugalmazott derék lelkész elhunyt 1894. május 7; az egyház virágzó állapota, s több kiadott derék egyházi művei hirdetésén el nem haló érdemeit.

Ferencz András, a gidófalvi nemes székely „Ferencz” családból. Kitűnő vasszorgalmu enyedi tanuló. Fiatal kora daczára tüzérnek csapott fel s tűzmesterségig emelkedett. A szabadságharcz után tovább folytatta tanulmányait Kolozsvárt; innen a selmeczi bányászakadémiára menve, vasszorgalmával kívánta pótolni korlátolt anyagi helyzetét s megkönnyíteni önfentartását. De a közbe lépett gyógyíthatlan tüdővész erőt vevén rajta, üdülni szülőföldjére jött; gyulladás helyett azonban a kérlelhetlen halál áldozatja lett.

Ott nyugszik a derék fiu s e sorok írójának egykori hű tanítványa, később barátja, a gidófalvi szép temetőben, a hova mély részvéttel kísérelte ki e sorok írója, mint odavaló ref. lelkész az 50-es években.

Finta István mint papjelölt honvédtábori pap, később pávai ref. rendes lelkész; mint lelkész bajnoka a szabadság ügyének, hiven működött a nagy időkben, és buzgón az utóbbi időkben, s főleg a székely Mikó-kollegium megalapításában vett tevékeny részt Hamvai a pávai temetőben nyugsznak.

Forró Elek mint 48-49-iki honvéd ezredes vivta ki magának a hervadhatlan babért; született 1813-ban Angyalos községben Háromszéken. A természettől lelki-testi előnyökkel felruházott ifju, középiszkolai tanulmányai bevégezése után, mintegy 20 éves korában, gránátos hadapródnak állott be, s mint ilyen vétetett föl a magyar királyi testőrségbe; mind itt, mind a székely huszárezrednél, a hová kilépett, a legtudományosabban képzett tisztnek, legjobb lovasnak s legyőzhetetlen vivónak ismertetett el. Számtalan párbaja volt s abban mindig legyőzte ellenfelét. Soha ki nem hívott senkit, de ha ki hívták állott elibe. A mivelt, erős férfinak női gyöngéd szive volt; ellenfelét párbajban soha se ölte meg, hanem karjának ereje és kardjának élével irta fel a mementot ellenfelére.

Forró a szabadságharcz küzdterére egész ezredével egy-

szerre lépett át, mint százados; tudományos katonai képzettsége, bátorsága s kiváló katonai erényei miatt csakhamar ezredessé, később önálló hadtest parancsnokká léptetett elő. Bem alatt küzdött, kinek, a tábornok nyilatkozata szerint „jobb keze volt.“ A piski-i csata sorsát is az ő szerencsés megérkezése döntötte el. A dévai augusztus 18-iki *fegyverletételnél*, azon lovagias feltételt, hogy a tisztek kardjaikat s lovaikat megtarthatják: *Beke József* ezredes társával, a kikre bízta volt Bem a kapituláció végrehajtását, az orosz fővezérségtől a hős tábornok eltávozása után, ő eszközölte ki. Fogságba jutván, Aradra vitetett és elítéltetett 6 évre; Olmüzből azonban kegyelem útján már 1851-ben megszabadult. Kevés megszakítással több mint 30 évig lakott Abonyban, *Antos János*-nál, kényelmes és gyöngéd ellátásban részesülve haláláig, a mi 1894 január 25-én következett be. Takarékosága folytán szép vagyont hagyott hátra rokonainak.

Az *Antos János* hű barátságán kívül, a hazafi és emberbaráti áldozatai és jótékonyága által annyira kitünt br. Radák-család nemes hálája volt ama titkos kapocs, a mely Forró ezredest e főuri családhoz fűzte, s hogy a fennkölt szellemű család oly gyöngéden lánczolta magához, *) mert Forró volt az, a ki, midőn *Bemmel* 1848 karácsony első napján győzelmesen vonult be Kolozsvárra: mint akkor még százados, vitéz székely huszáraival robbantotta és verte szét a kolozsvári *Radák* udvarban garázdálkodó és rabló esőselék népét *Urbánnak* s mentette meg a főuri család életét és kincseit. Ezen értesülésem szavahihető férfiről származik, melyet megörökíteni méltónak tartók. — Testvérei voltak: *Ferencz*, alispán és *Károly* a derék Mátyás-husár.

Gabriáni József k. vásárhelyi gyógyszerész, mint az akkori fegyvernemhez szükséges gyutacs készítője, az általa vezetett gyutacs-gyárral vivta ki magának az elismerést.

Gábor Áron született 1814 november 7. Háromszéken, *Beretz* határszéli mezővárosban, nemes székely fegyverviselő családból. Atyja *Gábor István* nevezett város főjegyzője, anyja *Hosszu Judith* volt. A helybeli egyszerű iskolából a csiksomlyói algyimnasiunba ment tanulmányait folytatni, s midőn innen felsőbb iskolába akart menni, főleg technikai s gépészeti

*) *Antos J.* neje született b. Radák leány.

hajlamának s tehetségeinek kielégítése és kifejlesztése végett, a székelyekre nehezült határőri szigorú osztrák katonai kormány megtagadta az engedélyt, s katonai ügynevezett „*numerus alá*“ vétetve, beosztatott a *második székely gyalogezredbe*, mint tényleges (activus) határőr.

A született zseni a katonai vakengedelmesség béklyóiba zárattott. Azonban mégis némi esekély tere nyílt veleszületett hajlamának. Szokásban lévén ezredénél, miszerint évenként egy pár hétre 12 fegyverviselő küldessék Gyulafehérvár várba, az ágyuk mechanikai kezelésének elsajátítása végett: felvételt a kinevezettek közé. Innen nem tudni minő magán pártfogás útján, vagy inkább saját benső vágyaitól ösztönöztetve, Pestre, onnan Bécsbe ment, hol a „Genie-Corps“-nál, mint műkedvelő látogatta a műtani leczkéket, észlelgette az ágyuöntés, érezelegytés mesterségét; arról jegyzeteket tett s az ezekre vonatkozó *kézi könyveket magának megszerezte*. E szerint nem áll az, mintha ő minden tudományos készséget nélkülözött volna, mert ha magasabb műtani kiképeztetéstől elzárta is őt a katonai önkény, főleg a birtokában levő tüzér kézi könyvek segélyével önmaga fejleszté ki tehetségeit, a miről tanuságot tehetnek a közvetlen környezetében volt egyének, s azok között e sorok írója, a ki látta, az ő németnyelvű szakkönyveit, látta azokhoz ragaszkodását s vigasztalan mély bánatát, midőn azok egyéb kedves tárgyakkal együtt, az oroszok által elraboltattak, vagy elégettettek a kvásárhelyi ágyugyártelep feldúlásakor.

A pesti s bécsi kirándulás, illetőleg vándorlás után, mert ezt az utat ő valószínűleg, mint naturalis asztalos, vándorlegény módra tette meg: megízeltve a magasabb műtudományok forrását, még lángolóbbá vált szenvedélye azután, s nem elégithette ki azt, mint lelánczolt: Prometheus, vergődött a rideg helyzet szikláján s Tantalusként szenvedett égető szomjat.

A fegyvergyakorlatok szünetei közben, a székely határöröknek nem volt kaszárnyszerű életük; e mellett gazdasáttal és iparral is foglalkoztak; ő leginkább asztalos iparczikkek készítésével kereste kenyerét, de a mellett más gépminták és találmányokkal, saját szerkezetű malmok és más gépek modelljeivel foglalkozott, s mivel azok inkább eszközök- és anyagi mód hiányai miatt nem váltak be gyakorlatiaknak,

mint megannyi nagy felfedezővel: kor- és lakóstársai, sőt rokonai is gunyolódtak vele. Mindez mélyen elkedvetleníté, s meghasonolva embertársaival, sőt önmagával is, nyughatatlan szenvedélyétül üzetve, el-elrándult a közelfekvő s csak a keleti kárpáthavasok által elválasztott szomszéd iparszegény *Duna fejedelemsége*be, szorakozni és kenyeret keresni.

Tényleges (effektív) katonáskodása után, a minégy évig tartott, s mely alatt felvitte rangját gyalogtizedesséig, de nem *tüzér*-tizedesséig, mint némelyek írják. Oh ez nagy rang lett volna! eddig emelkedni az értelmi fejlettséget lebilincselő osztrák katonai kormány engedhetne volna-e a fegyverviselő székelyt? *ehelyett* elterjedt eszelősségi híre miatt felszabadítottak (jubiláltatott.)

Ekkor, **hogy** teljesen hajlamát követhesse, furt faragott, asztaloskodott, részint benn szülőföldje nagyobb uradalmaiban, mint például *Bodolán**) részint künn *Moláovában*.

Az 1848-ik évi márcziusi napok éppen ez utóbbi helyen találták.

1848 őszén, midőn tudomására jutott, hogy szülőföldje Háromszék is fenyegetve van s „a reakció vétkes fondorlatai és fegyveres fellépése önvédelemre kényszeríté azt: azonnal hazajött szülővárosába s innen nézte a mozgalmakat figyelemmel, de ki nem lépett, míg a tett órája nem ütött.“ És megjött ez hamar!

1848 nov. 16-ika volt a nagy nap! Háromszék nyílt határszéleit mindenütt körülözönölték a reakció szolgálatába szegődött, száz és oláh láncásokkal vegyes, fegyveres csapatok a nagyszebeni General Kommandónak; feltétlen megadást követelve ez utóbbi, egy mézes-mázoson kezdődő, de fenyegetéssel végződő leiratában.

A „gyűlés — írja Orbán Balázs — melyen Berde Mózes, Dobay gyalog, Zombori huszárezredesek, Nagy Imre huszár alezredes, s más főtisztek is jelen voltak — nagyon lehangolt volt; rossz hírek érkeztek mindenfelől, *Udvarhelyszék* behódoltatása, *Csik* semlegessége, a *General-Kommandó* feltétlen megadást követelő s Háromszékre iszonyatosan fenekedő röplapjai

*) Nevezetes okmány: egy eredeti levele, melyet 1847-ben a bodolai ref. lelkeshez intézett, a mely jelentékeny világot vet az ő szellemi — ideális — lelkiületére és írói képességére. El van helyezve a kolozsvári nemzeti Múzeumban azon levél.

és leirata; *Gedeon* és *Heydte* ellenséges fellépése: mind oly hírek voltak, a melyek lehangolólag hatottak a kedélyekre. A vészharangok zugtak s a belépő futárok csak rossz hírekkel jelentek meg. Sűrűn kerültek fel oly hangok, hogy miután egész Erdély s a többi székely székek megadták magukat: mit tehet egyedül Háromszék? Mondták, hogy: „*Nincs ágyu, nincs lökészet,*“ mi nélkül harczot folytatni képesség. Ekkor a terem egyik szögletéből egyszerű székely öltönybe (zekeposztó) öltözött izmos, középtermetű, kerekkepű, szakállas férfi kért szót, mihez a nagy zaj miatt alig jut hatott, s így szólott: „*Uraim! hallom, hogy a főtiszt urak azt mondják, hogy nincs ágyu, nincs munitio! Uraim! — ha csak ez a baj, úgy én azt mondom, hogy lesz ágyu, lesz munitio a mennyi kell!*“ Ki a, ki az?! Erre megdördült a teremben: „*Éljen Gábor Áron!*“ Ő az! Lássuk, lássuk! És ő „az öntudatos hősiesség tűzével szemében, a kétely hangjaival szembe, előlépve, mintegy feleletképpen folytatá:

Uraim! — semmi mást nem kérek, mint felhatalmazást, hogy a fülei vashámorhoz utazhassak, s ott dolgozhassak s dolgoztathassak, s ha mához két hétre Sepsi Szentgyörgy piaczn 6 ágyu nem lesz fölállítva, s ha azokkal a próbálövésnél célzt nem talállok; akkor én magam állok 10 lépésnyire az ágyu elibe célztáblának. Ez elhatározottság fölénye lebilineselte az ajkakat: a kétely hangja elnémult, s a gyűlés, a férfias önérzet méltóságával és megnyugvásával oszlott szét

A felhatalmazást *Dániel Gábor* bardóczzséki királybíróhoz, Berde Mózsá kiállította. és két hét múlva az ígért ágyuk Szentgyörgy piaczn álltak s azok egyikével a székház felletti magaslaton, *első lövésre célzpontba lőtt Gábor Áron.* A lelkesülés kimondhatlan volt. Csakhamar dörgöttek a Gábor Áron ágyui *Hidvégnél, Aldobolynál,* megrettentve a körülgűrűdző ellenség vezérét, annyira, hogy gyorsfutárokat indított *Puchner gen kommandírozóhoz* Nagy Szebenbe.

Ő Hidvégnél és Aldobolynál, illetőleg Hermánynál megmutatva, hogy miként kell kezelni ágyuit: miután az öntötteket felszerelte, Kézdivásárhelyre sietett, hogy ott *Turóczi Mózsse!* berendezze öntödéjét, melyre Háromszék egyházai különbség nélkül fölajánlák harangjaikat, és készítették — nem! — termettek az ágyuk, több mint 60.

Az ágyuhősnek hire *Debreczenbe* hatott s 1849 májusban

Kossuth mint már országhormányzója felrendelvén oda: őrnagyi ranggal, a székely tüzérség főparancsnokává nevezte ki s mint ilyen szervezte a kitünő hirben álló székely tüzérséget, a mely a hasonlólag szervezett székelygyalogság és huszársággal együtt, a Brennus kardját veté a *Szabadságharcz* mérlegébe, mely nélkül Bemnek sikere megfogyatkozott s az 1849-ik év elején tán a harczzaja elnémult s a szabadságharcz diestelenül bevégződött volna! *Gábor Áron nélkül Háromszék, Háromszék nélkül Bem, nélküle Erdély s Erdély nélkül az anyahon is: aligha még a téli harczok alatt el nem bukott volna!*

De Gábor Áronnak szellemi őseréje mellett: nem kevésbé szép és érdekes jelleme és egyénisége. Ő testben lélekben spártai jellem! Izzadni, fázni, éhezni, szomjuhozni tudott. Dolgozott éjjeken keresztül anélkül, hogy kimerült volna, s s emellett szigoruan mértékletes és józanéletű volt. Jellemén nem változtatott a nép hizelgő tapsa, a kitüntetés, a főtisztí és főparancsnoki rang: megmaradott az, a ki volt — *szerény, igazságos, szigorú, de barátságos, hazájáért lógó hős és emberbarát*; megtartotta addigi egyszerű életmódját, nem vetette meg ama titokszerű pupos, de rokonszenves és eszes, szegény ifju nővel való viszonyát, a kivel egykor, a gúny és megvetés idejében össze fűzte volt sorsa, s a ki őt soha, a csaták viharai között sem hagyta el, mint védangyala. (Ezt az igénytelen pupos nőt keresztelte el **Jókai** „*aranyhajú Lorínak*“ és méltán, mert igazán aranyszíve volt a Gábor Áron *Jusztinájának*.)

„Modora, bánásmódja mindenki, még alárendeltjei irányában is szelid és megnyerő volt; de a melletta kötelesség teljesítésében követelően *szigorú és igazságos*.“ Ellenszenvezett a dicsekvővel, henczegővel. Történt, hogy a harc folyamában, bizonyos szünet alatt, a lakmározó idősb székely fegyverviselők csoportjába lépett jókedélyvel, tréfásan kezdve velök a társalgást, a mikor őket kedélyesen figyelmeztette a hon iránti tántoríthatlan szeretetre s a kötelesség teljesítésére; midőn a csoportból egyik felszólalt daczosan, hogy: „mit tanítja őt? — hisz ő szolgált a császárt s tudja, mit kell tenni!“ Ekkor dühbe jött s rútul elkardlapozva az atyafit. mondá: „*Szolgáltad? Nem szolgáltad, csaltad a császárt; de ezzel nincs bajom, hanem hogy most Hazádat akarod megcsalni, azt nem engedem*.“ Én ennek szem és fültanuja voltam, sőt, mi-

után kardnélkül volt a hős, az enyémet kiragadva hüvelyéből, utasította rendre a henczegő dicsekvőt.

Ilyen volt Gábor Aron !

De elhalgathatok-e róla anélkül, hogy végzetes utolsó óráiról megne emlékezném ?

1849 július 2-ika volt, a székely fegyverekre akkor is dicső, de végzetes nap. Az *Uzon* és *Kökös* közötti téren ezen a napon folyt le az ugynevezett *kökösi csata*, a hatalmas orosz-sereggel szemben. Az ellenséggel szembe vivandó harcztot már kora reggel megkezdették a mi előőrseink, egy pár ágyu fedezete alatt, a löbbiekkel a *Maksai réten* várták az ugyan ott jelenlevő *Gábor Áron* parancsát. *Kökösről* jön a futár, jelentve az orosz nagy erő előnyomulását. Ő kiadva tüzértisztjeinek parancsát, egy pár kedélyes szót intézve segédtisztjéhez — e sorok írójához — s környezetéhez és parancsolván, hogy legsebesebb menetben utána menjenek, lóra pattan s elszáguld . . . a csatatérre. Kevés vártatva megérkeznek tüzérei is, elrendezi 30 ágyuját csatarendben. Dörög az ágyu mindkét fél részéről, mozdulatlan helyzetből. Ő száguld egyik ütegtől a másikhoz, biztatva a jó, korholva a rossz lövésért, sőt annyira belehevül, hogy ő maga lóva nyakára borulva „fennebb“—„lennebb“ szavakkal vezényel, irányoztat . . . s e perczben jön a 6 fontos, végzetes ágyugolyó s balkarja, honalja s melléből nagy darabot összezúzva és elsodorva: nemes szívének lángját, s nagy szellemének világát oltá ki . . . percz alatt. Lováról levéve, nyitva maradt élénk tűzü szeméből még életet sejtve, hasztalan megkísérelt gyöngéd ébresztő szavak után, a dicsőt egy ütegekocsira helyezve, hátra küldém egyik kedvencz ifju tüzerétől, *Demeter Sándortól*,*) a csatavonalból.

A csata tovább folyt s czélzatosan titkolva a végzetes eseményt, előre nyomultunk . . . az ellenség megfutamodott, keresztül a *Feketeügy hídján*, felszedve maga után annak padlóit; mímeg egy pár ágyuval a folyam gázlóján átmenve üldöztük, míg nem Brassó felől új erőt nyerve megállott, és mi golyózápor között, a gázlón izmét visszatérénk a Barezáról, Háromszék szent földére, s már akkor elterjedve lévén a hős eleste: csendesen vonulánk vissza a Maksa és Eresztevény közötti retre.

*) A korán elhalt széplelkű ifju költő.

A megdicsőült hőst az eresztevényi temetőben, az ország-út mellett ásatott sirban elhelyezve, másnapra katonai díszes gyászünnepélyt akaránk rendezni, miben azonban az ellenség ismételt támadása végkép megakadályozza. Innen lett elítávozásunk után Sepsi-Szentgyörgy felé, *kobor kozíkok* megtudva az új sirról, hogy hol van eltemetve a dicsőült hős — *sirhal-mát tapostaták lovaikkal a földdel egyenlővé.*

A nagy és dicső szabadságharcz után, a rémkormány és ostromállapot ideje alatt, évekig jeltelenül állott a Gábor Aron sirhalma, míg enyhébb s reményteljesebb napok derültek az elnyomatás és zsarnok-önkény évei után; a mikor a buzgó és derék hazafi *Eresztevényi Antal* eresztevényi birtokos, egyszerű kő és felirattal jelelte meg a hős sirját s gondozta azt: bajtársai pedig és az egész székelyföld kegyelettel tartotta fenn emlékezetét.

Az 1861-iki rövid alkotmányos időszakban pedig megalakulván az 1848—49-iki honvédegylet, gyűjtést kezdeményezett egy — a dicső szabadsághős tetteihez méltó emlékoszlop állítása végett. A közadakozás e célra bajtársai és nemzete részéről szépen indult meg, de a rákövetkező *Smerling-korszak* alatt maga a honvédegylet is megbénítva, ha teljesen fel nem oszlott is, de működni megszűnt; s habár a *Gerendai* gyáráhan megrendeltetve készen is állott, *báró Szentkereszti Zsigmond* orsz. képviselő közvetítésével az emlékoszlop — az le nem érkezett, sőt az ügy is mintegy elaludt, mignem 1870—80. években a háromszékmegyei hazafias tisztség vette kezébe a gyűjtést. Ez uton, a derék *Gyárfás Győző* kir. mérnök tervrajza után, megkészült a monumentalis *emlékoszlop* és fölállíttatott a hős sirja fölött.

1892 július 31 én a vármegyei tisztség, díszes előkelőség és a hű és hálás székelység jelenlétében nagy és lelkes ünnepélyességgel lepleztetett le a nagyszerű emlékoszlop, melynek

Felirata :

„Rabok voltunk
Most szabadok . . .“

—
GÁBOR ÁRON

a székely ágyuhős, Honvédőrnagy.

Elesett a Kőkösi csatában

1849 július 2-án.

A honfi kegyelet virrasszon emléked felett, oh dicső szellem — örökidőkig !!!*)

Gál Dániel (Ilyefalvi) 1848--49-ki kolozsvári és pesti országos képviselő és kormánybiztosnak, neje özvegy Schultze Károlina érdekes jegyzotei és saját tapasztalataim alapján összeállított rövid *életrajza* itt következik :

Született 1811. június 1-én Ilyefalva országos köveiválasztási joggal bíró, ugynevezett taksás mezővárosában. Egyszerű nemes székelyhuszár családból (szülői: Huszár Gál János és Szász Judith) származván, mélyen érezte a fegyverviselő székelységnek a katonai zsarnokság kénye-kedvétől függő s polgári jogaitól megfosztott lealázó helyzetét. Ő is mint több hasonorsu háromszéki fiu, a nagy enyedi Bethlen kollegiumban végezve tanulmányait, csak a külvármegyéken juthatott „zöld ágra“. Mint ügyvéd Déván telepedett meg, mert a székelyfiu mindenütt nemesi jelleggel és előjoggal birt s lehetett bármily vármegyei vagy magasabb hivatalnok: csupán hazájában, — szülőföldén nem!

Az 1848 diki szabadságharcz alatt, az őszi és téli időszakban Három-zéken, mint országos képviselő és így a kormánynak és országgyűlésnek megbízottja, s mint népszónok nevezetes szerepet játszott. Heves vérmérséklete, habár némi helykor tulságra ragadta is kifejezései és modorában, de ez a szülőföld s hazájáért lángoló férfinál indokolt vala; tekintetbe véve, hogy olyan megalkuvásra kész egyének is voltak, mind az előkelő polgári és katonai körökben, mind a nép zömében, a kiket lelkesíteni, sőt megfélemlíteni szükséges volt, hogy ki ne aludjék a hazafiság, az ellentállási küzdelem harcztüze. Ő ezen szerepviselésre volt hivatva temperamentuma által.

Háromszéken működött 1848-ik év végéig, fáradhatlanul résztvéve a zöldasztali és csatatéri heves tanácskozásokban és ütközetekben; ott volt több csatában a vezér oldala mellett, lelkesítve a harcziakat; jelen volt a rikai győzelemkor, a mit a hős *önkéntesek* (XII zászlóalji honvédek) és *Kossuth hu-*

*) *Jegyzet*: A fentebbi életrajz szövegében néhol csaknem szószérint jőnek elő részletek, melyek megtalálhatók az *Orbán Balázs* „Székelyföld“-je III. kötet 176—180 lapjain. Oka ennek az, mert az ottan olvasható életrajzot is én szövegeztettem a derék szerzőnek s így nem volt okom azt néhol még szövegében is változtatni, — csak némileg rövidebbé és összefüggőbbé kívántam tenni

szárok vívtak ki, a *Gál Sándor* (akkor még kapitány) vezénylete alatt, a Heydye rendes osztrák katonákkal vegyes oláh-szász népfölkelése felett, s csak akkor hagyta el Gál Dániel Háromszéket, mikor 1849 márcziusban N. Szeben bevételével a feketehalmi ütközet után, Bem tábornok székelyfiaival: a február elején a nép és nemzetközi közjog ellen, titokban belopózkodott 6000 muszka zsoldost, a hazaáruló szász vezetők és oláh bujtogatókkal együtt, a tömösi szoroson kiűzte.¹⁾

Háromszéken a hazafi lelkesedés lángja magasan lobogva: lelkesítőre már nem volt szükség. Ekkor Gál Dániel a Beszterce-naszódi táborhoz rendeltetett kormánybiztosi minőségében; mint ilyen nemcsak az élelmezés, betegápolás ügyében, hanem a csatatéren fegyverrel is szolgálva, nagy erélyt fejtett ki, a miért Bem ezredesi czimmal ruházta fel.

A júniusban másodszor betört oroszok tulnyomó ereje által legyőzve a beszterce-naszódi, illetőleg borgó-prundi magyar tábor, — azzal Deés—Kolozsvár felé vonult vissza nevezett kormánybiztosunk is, folytatva útját Déván keresztül Arad felé, a hova akkor érkezett, mikor a temesvári végzetes csata már el volt dölve. nejével és egy kis leánykájokkal; s e válságos napokban, Aradon egy újszülött fiúval Gyulával szaporodott menekülő család, félve az elfogatástól Nagy-Váradon vonta meg magát, a hol napokig nyomorral küzdve, a gyermekét emlőjén tartott hü nő, az osztrák katonaság számára durva vászonvarrással tartotta fenn családját. Azonban a felfedeztetéstől tartva, innen is menekülni kényszerültek a Szilágyságba — Zilahra; de itt se lehetett maradásuk; mert miután itt is kidobolták, hogy a ki menekültet vagy akkori kifejezés szerint „rebellist“ rejtget, halállal lakol: éjjel kellett távozni innen is erdők rengetegein, járatlan utakon tovább-tovább — miut üldözött vadaknak, míg végre 1850-öszen elfogatás lőn a férj sorsa.

Előbb Nagy-Szebenbe vitetett s záratott börtönbe, a honnan 1851. nov. elején a brassói fellegrvárba hurezoltatott, hogy az ellene vádoskodó egyénekkal, az ő kívánságára szembesítsék. Ez azonban elmaradt s négy napi vattatás után újból visszavitetett Szebenbe, onnan Gyulafehérvárba, a hol

¹⁾ A N.-Szebenbe ezekkel egyszerre betört muszkákat Vöröstoronynál üzte ki.

halálra, kegyelem útján 14 évi várfogságra ítéltetett el 1852. július 26-án épen országos vásárnapra 23 fogoly társával ökörszekereken indítottak el, részint Arad, részint Kolozsvár felé, nagy piaczi népesödület gúnyos látványára — Józsefstadtbba, az utóbbi csoportban lévén Gál Dániel is; a ki Józsefstadtban 7 évet szenvedett s 1858 amnestia útján szabadult ki s jöhetett nyomorral küzdött és egy fiuval Elemérrel szaporodott családjá körébe.

Nélkülözés volt tovább is a család sorsa, mert vajdahunyadi lakásukon minden vagyonuk, a felkelő oláh tömeg zsákmányává lőn; ilyefalvi kis székely örökségöket elkobozták s csak később kapták vissza.

A hányatott család beborult napja kiderülni látszott 1861 tavaszán, a mikor a rövidéletű alkotmányos korszak meghozta az elismerés koszoruját, az üldözött férj és család számára, a midőn április 24-én Háromszék alkotmányos közgyűlése *Gál Dánielt* egyhangulag tiszti főügyésszé választotta. A végzet úgy akarta, hogy a tisztesség meglegyen, de a kenyér elmaradjon. Egy hirtelen jött betegség 14 napra kioltotta a martír férfi életét, május 8-án bekövetkezett halálával. Az elismerés koszoruját már csak ravatalára teheté a nemzet, a melynek szabadságáért küzdött és szenvedett. Ilyefalván, szülőföldjén nyugosznak porai.

Gödrö Ferencz hasonnevű sepsi-szentgyörgyi kitűnő ev. lelkész és későbbi esperes fia Tanulmányait szintén a nagyenyedi kollegiumban végezte, mint jogász. Őt is, mint nagyobb képzettségű ifjút, a tűzértség lelkes csoportja vonzotta magához s az önkéntesen sorakozó első tűzérek egyike volt. Ott volt a tűzpróbánál s derekasan kiállta a próbát az első csapatban Hermány és Szt. Péter között 1849. febr. 4-én. Innen ő is ütegeivel „per varios casus“ különböző viszontagságok között Verestoronnyig hatolt s ott állapodott meg, mig nem ő is Háromszékre rendeltetve, részint ott, részint más helyeken hadnagyi minőségben élte és küzdötte végig a szabadságharcz idejét s a bekövetkezett nemzeti szerencsétlenség után, szerencsés volt a börtön és besoroztatásról menekülni.

Azután szolgálta hazáját különböző fekozatban, mint törvényszéki tisztviselő. Jelenleg mint nyugdíjazott kir. járásbíró él Seps-Szentgyörgyön.

Gyárfás Károly, Seps-Szentgyörgy város egyik or-

szágos követe. A szabadság és haza ügyének lelkes hive volt. A magyar miniszterium által beküldve székely véreihez, hiven és odaadólag teljesítette, a mire megbízott. Ő volt az, a ki Háromszék elszigetelt állapotjában, az elszánt lovagias *Mackási Antallal* együtt, vállalkozott az 1848-ik év válságos végnapjaiban, hogy az ellenség vasgyűrűjén keresztül törve, utatlan utakon, Erdély kül vármegyéiből s az anyahonból biztos hirt hozzon. Ők voltak azok, a kik a már győzelmesen előhaladó Bem tábornokot Maros-Vásárhelyen megtalálva, onnan fellelkesítő biztos hírrel s a hős tábornoknak a székelekhez intézett kiáltványával, 1849. január első napjaiban Háromszékre szerencsésen megérkeztek, mind ketten oláh népöltönyökben. A biztos hírvétel után Kézdi-Martonfalva, s ott a *Horváth Ignác* barátságos hajléka volt azon hazafi szent elhatározásnak helye, a hol a csapat vezérek, s vezérférfiak komoly értekezletében, kiadatott újból a jelszó, s kibontatott az új harcra, új dicsőségre vezérlő zászló. Másnap kora délelőtt Kézdi-Vásárhely piacznán már rendben állott az újra összegyűjtött székely tábor.

György Tamás zabolai nemes székely fiu: szintén a a nagy-enyedi kollegium: a szegény székely fiak ez édes anyjának növendéke; szekeresz hadnagy az 1-ső székely ütegnél. A téli hadjárat után ő is Verestoronynál állapodott meg, s ott volt az oroszok második betöréseig. A végső napokban hős ellentállás után, a vőrostonyi őrséggel Oláhhonba menekült, de onnan kijöve besoroztatott és Olaszországban hordozta a kényszerült osztrák fegyvert, melytől szabadulandó, mint bizonyos katonai összeesküvésnek részese, sok üldözéssel ment keresztül; míg sok évek után szabadulva, honába térhetett vissza. Itt családot alkotva, mint tekintélyes haszonbérllő és birtokos Maros-Bogáton végezte be küzdelmes életét. Erős, izmos férfi volt, derék katona, kedélyes jó barát és igen kedvelt bajtársai között.

Gyulai-család. Három derék testvér küzdött szülőföldre és hazájáért, mindhárom vitéz huszár s igazán kardjokkal irták fel neveiket a háromszéki események történelmi lapjaira. E három testvér *Lajos*, *Károly* és *Elek*. Ezek közül főleg a ma is friss erőben élő Károly volt, a ki 1849 januárban, mint egy szakasz Mátyás-huszár vezető tisztje, azt a megbízást kapta Gál Sándor ezredestől, hogy a csiki osztrákérmű

tisztek egyik legátalkodottabbját, a később szomorú hirre vergődött háromszéki Gesslert-Kovács kapitányt, katonai fedezet mellett Kézdivásárhelyre hozza Gyergyóból. És ő ezen expedícióját oly ügyesen hajtotta végre, a mi nem egy ujonczhuszártisztnek, hanem tapasztalt régi főtisztnek is becsületére vált volna. Tudni kell, hogy Kovács kap. még akkor hű és vasfegyelem alatt állott fegyveres székelyektől volt környezve, a kiket megfélemlíteni kellett előbb Gyulai Károlynak, hogy Kovácshoz bejuthasson s őt veszett ellenkezése daczára foglyává tehesse. Gyulai megbízását vitézül végrehajtva, nem mint akkor mondogatták kardlap kísérete mellett, hanem lovagias elbánással Kézdi-Vásárhelyre kísérte, — a hol tisztességes fogságban tartatott, a szabadságharcz lezajlásáig.

Hankó Dániel a lelkes Kézdivásárhely 1848 iki mivelt, tapintatos és népszerű főjegyzője. Hivatali állása, míg egyfelől igen fontos, másfelől a legkényesebb is volt. Folytonosan éleszteti a tüzet s mégis akadályozni azt, hogy saját feje fölött lángba ne boruljon a tető, nem kis feladat volt. És ő e feladatot híven oldotta meg. Kézdivásárhely a lelkesedés leghőbb fokáig, a kellő fegyelemnek mintaképét tüntette fel s ez elsősorban Hankó D. érdeme volt s marad is. Véreinek — a székelységnek hű emlékezete virraszt kora sirja felett, melyet a boszus ellenség, a uagy és dicső napok le-tüntével a „rémkorszak“-ban, üldözésével ázott meg, a kitűnő hazafi számára. *)

*) Egykoru szem- és sültanu előadása után, érdemesnek tartom idejegyezni azt a jelenetet, mikor az Unio kimondásának hírére, K.-Vásárhely közönsége, Hankó vezetése alatt, lohogókkal járta be a város utcait, és énekelte:

— Itt a zászló kezeinkben
Egy kívánság lengeti,
Légyen egy a két hazából,
Vész úgy meg nem döntheti.

Hogyha egyért fog hevülni
Millió szív-dobbanás,
Egybeforrunk mirt a szikla,
Ugy dicsőbb nép lesz a más!

Közli: Sz. S.

Horváth-család (*Gyula, Károly, László, Mihály.*) A nagyváradi előnévvel bíró háromszéki, Telek községi birtokos család feje: *H. Károly*, mint Orbaiszék alkirálybírája éppen 1848-ban végezte be közhasznú életét, s így az önvédelem és szabadság ügyének nem szolgálhatott; de maga után hagyta négy derék fiját: *Károlyt, Mihályt, Lászlót* és *Gyulát*, kik közül a három utóbbi, ha bár mindhárman még korai fjak, honszerелеmmel, lángoló szívvvel vettek részt a szabadságharczi küzdelmekben. *Károly* eleinte, mint családfenntartó, községében és vidékén a hazafi szellem élesztése és fenntartásában s a hazafi áldozatok gyakorlatában; *Mihály* és *László*, gyenge ifjukoruk daczára a honvédek soraiban küzdve: méltán részt követelhetnek a hősök babérleveleiből. Azonban *Károlynak* jutott a négy derék fia közül a szomorúan megrendítő, magasztos áldozattétel, melyet Ő, később az 50-es években, a szerencsétlenül végződött „Visszafordalmi” kezdeményezés után, mint *Vértanu* életével hozott a haza oltárára. 1854 márczius 10-én a Maros-Vásárhely melletti u. n. Postaréten *Török János* és *Gálfi Mihály* honfi-társaisal¹⁾ hős magatartással, diszmagyar öltönyben, Hazát és Szabadságot éltetve lépett a bitófa lépcsőjére, megmutatva, hogy „Szép és dicső dolog meghalni a Hazáért.” A más három kisebb testvér pedig, különböző téreken: jelesen *Mihály*, most mint nyug. fogarasi főispán; *László*, mint háromszéki főjegyző, jelenleg nagykovácsalomszék kir. tanfelügyelő; *Gyula*, mint országos képviselő, és államférti, hiven szolgáltak s szolgálnak ma is a hazának.

Horváth Albert (Petrichevics) háromszéki főkirálybíró, inkább a kulisszák mögött igyekezett ingadozó politikáját érvényesíteni, nyílt gyűlésekben pedig teljes dignitásában, pompás nyugalommal elfoglalva elnöki székét: engedte, ha nem egyszer zajosabbá vált a gyűlés, vagy vihar kerekedett, hogy *Berde Mózsa* kormánybiztos, az ő megnyerő nyájas modorával, megkísértse a hullámokat csillapítani. Ily módon biztosan lávirozott a főkirálybíró, a hullámok fölött. A szabadságszerető férfiak látták, tudták, hogy ő méltósága a magyar alkotmányos független kormánynak, annyival kevésbé a szabadságnak nem volt igaz barátja, de a Berde Mózsa ellenőrzése alatt nem annyira megbíztak benne, mint inkább csak türték, s

¹⁾ L. Orb. B. Székelyföld IV. 158—159. l.

ő a Berde M. fedezete alatt, ennek kormánybiztossága végéig (1849 január 8.) szerepelhetett. Ekkor búcsu nélkül eltűnt!

Fennebbi jellemrajz kiegészítéseül szolgáljon *Orbán Balázs* (Székelyföld III. köt. 190 l. 2 aljegyzet) megjegyzése. „Horváth Albert akkori ingadozó politikáját később is igazolta, mert a Bach-rendszer alatt bezirkvorsteheri minőségben szerzett érdemeiért, báróságot és érdemjeleket nyert.“

Horváth József — kézdivásárhelyi gyógyszerész-segéd, szintén jeles tagja az 1-ső székelytüzéreknek. Ő is a fogarasi csatában esett el, s nehéz sebekkel terhelve, a kórházban fejtette le az utolsó nagy adót hazájáért. Ő is a fogarasi temetőben alussza örök álmát! Vajjon tudják-e a sirt, a hol pihennek e nemes szívek pommaradványai? Felhívjuk erre a hazafias fogarasiak kegyeletes figyelmét. Ne hagyják jeletlenül, s emlékezetükből kitörültetni amaz egyenetlen harc emlékéit, melyben a maroknyi magyar őrség 1849. június 24-én az orosz-zsidáknak vezérestől áldozatul esett. Az őrsereg parancsnoka *Vida Dániel* őrnagy, 3. sebből vérezve találatot a csataterén, de életben maradt. (L. Orbán B. Székelyföld III. kötetét)

Jancsó Mózes kézdi-vásárhelyi nemes székely fegyverviselő polgár, a kit legelőbb kell vala tán említenem, hisz az ujenczokat hőökké felavató első tűzpróbában, 1849 febr. 4-én, a kozákokkal és orosz gyalog hadsereggel vívott csatában, őt választá ki a sors egy más bajtárral, kinek neve emlékezetemből elmosódott, hogy a székelyföld s haza szabadságáért kiürítse a halál keserű poharát. Már élemedett, de nem kevésbé tűzvérű bátor katona volt.

Ő volt az, kinek első golyója a szembe támadó kozákok egy rottáját mészé ki a tömött sorból; azonban a mi lovaságunk túlmerész, de rosszul sikerült rohama után, mintha csak tudták volna: ő lön a kozákszidáknak első áldozatja egy másik bajtárssal együtt; a többi 16 tűzér csak kisebb-nagyobb sebeket kapva.

Kálnoki Dénes, Imre és Pál grófok; a három székely gróf közül, nem tudom melyik volt a nagyobb és lelkesebb, azért összefoglalom őket s együtt kívánom az ők 1848—49-iki hazafi tényeiket felujítani; mind hárman e haza ügyének tántoríthatlan védői voltak, nemcsak a tanács-

teremben, békés alkudozásokban, hanem midőn a vészhang megkondult a kül vármegyékben s a székely föld is megtámadtatott, (mert a esőeselék-csapatokkal egyesült ellen támadott ott először): a nemes grófok ott hagyva körispataki és miklósvári palotáikat, hiven megosztották a néppel a harez veszélyeit, a hadjárat sanyaruságait, s mielőtt Gábor Áron ágyui dörögtek volna, a *körispataki Imre és Pál grófok* családi fegyver-tárából került ki s szólalt meg azon kis (1½ fontos) ágyu, a melylyel, Gábor Áron, azt hirtelen felszerelve, *Hidvégnél* megfutamtatta az ellenséget. *Dénes gróf*, mint csapat-parancsnok a külvármegyei magyarság védelmére sietett; *Imre gróf* ott volt mindenütt, a hol szóval tanácsolni, lelkesíteni kellett: a tanácskozásban, mint a hareztéren; *Pál gróf* mint honvéd alezredes szerzett babért homlokára.

Kis Mihály árkosi unitárius lelkész és esperes. Nagy olvasottságu és zenetehetséges, rendkívül élénk természetű, s minden jó ügyért lelkesülni képes, tekintélyes férfi Egy-két kilométernyire lakván a központtól S.-Szent-Györgytől, ott vala mindenütt és mindenekben, még a tervezett *vissz-forradalmi* (1850—53) szerencsétlen kísérletben is. Sokszor jutott kényes helyzetbe, sokszor fenyegette veszély; de sikerült nyájas és hajlékony modorával mindannyiszor tisztázni (purifikálni) magát, és így a nagyobb szenvedést, hosszabb fogságot kikerülte szerencsésen. A háromszéki (Rikán belőli) *egyházi közösségnek*, mivel annak a fejedelmi diploma szerint az unitáriusok is tagjai voltak, buzgó hive volt, s mint ilyen tisztelve, szeretve volt mind a világi, mind az egyházi férfiak által. Árkosi egyházában végezte hosszú életét az 1880-as években.

Kovács János kézdi vásárhelyi tekintélyes polgár. Ha K.-Vásárhely 1848-ban a szabadság legerősebb védvára volt, azt polgárai szívós kitartásának köszönhetni, s hogy e lelkes város a szabadságharez minden fő mozzanataiban oly impozánsul érvényesíthette magát, azért az elismerés nagy mérvben illeti Kovács Jánost, a ki nem csak a mészárosok egyletének, hanem az elszántak szövetségének is valódi *czéhmes-tere* volt.

László Zsigmond az eresztevényi nemes székely fegyverviselő László-család ivadéka, szintén a nagy-enyedi kollegium növendéke. Egyik a legelszántabb első tüzérek közül,

BIRÓ SÁNDOR.

(146. l.)

a mellett élénk, jókedélyü pajtás, a kit még akkor se hagyott el jó kedve, midőn az 1849. febr. 4-ki többször említett csatában, mint sebesült, vérrel festette meg a februári friss havat; ekkor is, midőn a mieink a csatatért visszafoglalták, mint szintén sebesülttől kérdezém: „hát hogy vagy Zsiga?“ vértől patakzó, de mosolygó arczezal mondá: „semmi bajom!“ A további küzdelmekben is derekasan viselte magát. — Jelenleg a dévai állami tanítóképezde egyik nyugalmazott tanára.

Mihályfalvy István alsócsernátoni ev. ref. énekvezértanító fia, a székelyudvarhelyi kollegium növendéke: az 1-ső székelyáguk legjobb gyakorlati kezelője, irányzója. Ő volt az, a ki 1849. febr. 4-iki csatában, az aldobolyi hid mellől, jól irányzott golyójával leterítette lováról az orosz előcsapat tüzér parancsnokát, mire az oroszok azonnal visszavonultak, igazolva látván a köztük elterjedt hirt, mintha a székelyeknek francia tüzei lennének. Ő is, mint többen az első székely üteg személyzetéből, Verestoronytól visszarendeltetve, a *Fogarásban* állomásozó őrség ütegéhez osztatott be, s ott volt mig-nem a Brassó felől N.-Szeben felé előnyomuló oroszok temérdek erejével szembevivott csatában, halálos sebet kapva, az ellenség elvonulása után egy keresztyén szamaritánus nő a csatatérről házához s onnan a kórházba vitette, a hol 3-ad napra kimult a derék ifju, hős tüzérőrmester, s ugyanazon könnyőreletes nőtől tisztességesen eltemettetett. Ott nyugszik a fogarasi temetőben, valószínűleg jeltelen sirban.

Nagy Ferencz, gidófalvi ev. ref. lelkész, született S.-Szentgyörgyön, ősi nemes székely családból 1787-ik évben. A székely-udvarhelyi ref. kollegium által növelt sok kitűnő férfiagnak egyike. Több virágzó és előkelő egyházaktól kapott megtisztelő meghívást papi állomásra. Tényleg papi hivatalt folytatott *Székely-Udvarhelyen*, *Hidvégen* és *Gidófalván*. Itt találták az 1848—49-ki küzdelmes évek. Nagy tevékenységgel s elhatározottsággal vett részt a háromszéki dicső önvédelmi és szabadságharcban, a melynek lezajlásával, az osztrák bérencz Kovács kapitány, elfogattatá és S. Szt. Györgyön börtönbe záratá. Innen a szintén kézrekerített *Mukk* honv. tüzér-ezredessel egy szekeren, egyiknek kezére, a másiknak lábára tett rablánczokkal összefűzve őket, a csiksomlyói, börtönné alakított zárdába hurezoltatott; azután a m.-vásárhelyi n.-szebeni, brassó-fellegvári börtönökbe s végre Gyulafehérvárba

vitetett; ez utóbbi helyen halálra, kegyelem útján 4 évi várfogságra, hivatal és vagyon vesztésre ítéltetett. Öregsége s betegsége miatt Jósefstadtba nem szállíttathatván el — ott töltötte ki az utolsó napig, a sötét kázamatákban a 4 évet, apostoli türelemmel, míg végre 1853. szeptemberében 65 éves korában kiszabadult. Meghalt 1865. szeptember 13. Gidófalván.

Egyénisége, jelleme s szabadságharczi működésére vonatkozólag legyen szabad *Orbán Balázs* (Székelyföld III. köt. 188-ik lap) leírását ideiglatni szóról-szóra — „nem mellőzhetem *Nagy Ferencz* gidófalvi ref. lelkészt is, a klasszikus jellemű öreget, kinek keblében fiatal szenvedélylyel lángolt a honszerelem szent érzete. Ő volt, ki a szentgyörgyi gyűlésen, midőn az önmegadás szóba hozatott, egy lelkes beszéddel felvillanyozta a szíveket s Leonidás példájára hivatkozva, felkiáltott: „ha kell mind meghalunk, de meg nem adjuk magunkat.“ A nép szívében viszhangra talált e szó, s a fegyverek erdejének hullámozása között tizezer ember felelte, hogy: „meghalunk, de nem hódolunk;“ mire az „önvédelmi határozat“ kimondatott. Kora nem engedte meg, hogy a harcztérre lépjen, de mint a honvédelmi bizottmányt helyettesítő székbizottmány egyik tagja, annak lelke, valamint a rendületlenség, a hazafias szilárdság hű őre volt; és hogy a kimondott harcban kitartók is voltak, abban nagy érdeme van *Nagy Ferencznek*, a ki a békülékenységi hajlamoknak hajthatatlan ellenőréül lépett fel. Érdemeinek legékesebben szóló bizonyítványa az, miszerint a forradalom után halálra ítéltetett, mi 4 évi fogságra lett átváltoztatva.“ — Béke porain, áldás emlékezetén!

Nagy Sándor, Születésem helye és ideje: *Gidófalva*, 1824. július 31-ike. Szülőim: sepsi szentgyörgyi nemes székely, gidófalvi ev. ref. lelkész *Nagy Ferencz* és *Szigethi Gyula Mária* (Szigethi Gy. Mihály sz.-udvarhelyi tanár és svájci születésű francia eredetű *Hollárd Mária* egyetlen leányuk) voltak. A székely mellett volt tehát bennem egy kis francia vér is.

Atyám a polgári és egyházi szabadságnak volt híve 1848. előtt is, 1848—49-ben pedig rendithetlen bajnoka és *martyrja*. Kijutott nekem is bőven 1848—49-ben az önvédelmi s szabadságharcz dicsősége és szenvedéseiből is. Atyám, rablánczra fűzve hurezoltatott börtönbe, s halálra, később kegyelem útján 4 évi várfogságra, hivatalvesztésre ítéltetett. Én

pedig a n. szebeni ronda kaszárnnyában töltött egy pár hónapi fogságomból kiszabadulva, több mint egy évi zaklatás és bujdosás után a gidófalvi szabadságszerető nép által egyhangulag atyám papi utódjául választattam 1851-ben. Innen 7 év múlva egyhangu választás után a *hidvégi* ref. egyház papi állomására hívtam el 1858. szeptemberben. Itt igyekeztem azóta teljesíteni hiven, tehetségemhez képest, egyházi, polgári és iskolaügyi kötelességeimet.

Éltem egyik nagyobb szerencsájének és büszkeségének tartom, hogy 1848—49. a nagy-enyedi kollegiumban végzett theologiai tanulmányaim s 1½ évig a poétika klasziszban köztanítói pályám után a Haza „vész“-kiáltására, ifju lelkesedéssel ajánlhattam fel karomat, véretem. S mint ilyent az a szerénységet és érdemeimet túlhaladó kitüntetés ért, miszerint a *székely ágyukhős Gábor Áron* hadsegédének választott és nevezett ki, a kinek a csata viharai között szemeit is én nyomhattam örök álomra. Résztvettem az oroszokkal vívott háromszéki, nagyszzebeni sat. több mint 12 csatában, mignem Dévánál végeztem a dicsőség pályáját, mint Müller tüzér alvezredes hadsegéde, főhadnagyi ranggal.

A másik különös kedvezése volt velem szemben a gondviselésnek, hogy a „székely Mikó-kollegium“ kezdeményezése és fejlesztésében résztvehettem kitűnő barátaim: Erődsi Mihály, Demeter Samu, Szász Károly, Bodola Sámuel, Csulak Zsigmond, Gáspár Albert, Csiszér Gábor s több barátaimmal együtt.

Életem további folytatása egyszerű folyam, mely nem rontott-bontott, nem emelt nagy hajókat; legfennebb enyhítette, felfrissítette az igazságért, lelki-polgári szabadságért szomjuzókat. Már életem folyama is közel van ama nagy tengerhez, melynek neve: „*Feledékenység*“. Nyugodtan vetem annak hullámaiba magamat, nevemet, emlékezetemet.

Németh László, (ilyefalvi) nemes székely származásu fiu, szül. 1815. szept. 30. Az 1848-diki mozgalmas idők a n. szebeni kincstári hivatalnál találták, mint gyakornokot. Innen szülőföldjére jöven, a képzett és lelkes ifjút szülővárosa országgyűlési követévé választotta, a szintén odavaló *Gál Dániellel* együtt, mind az erdélyi utolsó, mind a pesti első egyeült magyarhoni országgyűlésre. Mellőzve egyéb ténykedéseit

csak háromszéki kormánybiztosi szerepléséről emlékezem meg, mint olyanról, a mi méltó hálára érdemes.

Őt ugyanis a Berde Mózes eltávozása után, országos kormánybiztos *Beöthy Ödön* teljhatalommal, a legválságosabb időben 1849. január elején küldte be háromszéki kormánybiztosnak, mikor el volt még zárva szülőföldje a külső vármegyéktől s a közlekedést még a felszabadító Bem nem nyitotta volt meg. Ő eliadult s a lázongó mezőségi oláhok-lakta vidéken járatlan utakon, télvíz idején, életveszély között érkezett meg ez év január 21-én Sepsi-Szentgyörgyre; mint ő maga töredék emlékiratában írja: „megesőkolván dicsősgokszoruzta szülőföldjének szent porát.“

Már a Bem tábornok M.-Vásárhelyt kibocsátott, a székekelyekhez intézett *kiáltványa* folytán, a háromszéki hadesapat Uzon helységben volt összegyűlve s pár nap múlva a *Gál Sándor* által lehozott csiki dandárral egyesülten, tekintélyes erővé fejlődve, ez utóbbinak parancsnoksága alatt állott.

Itt kezdődik Németh László nagy feladata: intézkedni a sereg felszerelése és élelmezéséről, és ő ennek hű segédtaísaival derekasan megfelelt. Az ő egyszerű, igénytelen, de hátaírozott fellépése megnyerte a hazafiságtól lángoló sziveket s megnyitotta az önkéntes adakozások bőségszaruját. Egyesek adományáiból a községek élelmi raktárokká, Sepsi-Szentgyörgy s főleg Kézdivásárhely arzenállá, fegyver, lőpor- és ágyugyárrá varázslódtak. Ő nem volt nagy szóíok és politikus, hanem oly rokonszenves ember, a ki vőlt a szívek és kezek önként megnyíltak. Alatta kezdett gondos ápolás után rajzani ama köpü: a székelylöld, a mely annyi meg annyi rajt bocsátott ki a vérmezőkre

Háromszéken működött, míg az utolsó székelv fegyver csillogott itt. Az utolsó csapattal ő is távozott, a hontalan hazafiakkal megosztva a bujdosók sorsát, a mi csakhamar az elfogatás, börtön lön. Árapatakán a ref. papilakban elfogatattván, Brassóba, onnan Nagy-Szebenbe és Gyulafehérvárra hurezoltatott s halálra ítéltetett, a mely kegyelem utján 10 évre szelídítettett, s a melyet nagyobb részint ki is szenvedett *Jósefstadtban*, a honnan az átalános amnestiakor 1857-ben szabadult ki. Hunyadvármegyében találta meg új lakhelyét, a hol családot alkotva, boldogan élt, sokáig hiven szolgálva, mint árvaszéki hivatalnok; birva minden jóknak

tiszteletét és szeretetét, meghalt 1893. szept. 4-én. Egyéniségét hiven jellemzik gyászjelentőjének ezen szavai: „Övéit gyöngéden szerette, hazájáért rajongott s barátainak megbecsülésében példánykép volt!”

Némethy Mihály a „vén Zsolky“ (öreg deák). Az elhangzott riadó hangjára ő is sorakozott az 1-ső székely tüzerek mivelt csoportjába; együtt küzdött velök Verestoronyig s itt is maradott, mint tüzértizedes. Mint végzett theologus s tanult ember: elég fölénnyel birt, hogy az alantas tüzerekkel és szekerészekkel, tekintélye kockáztatása nélkül tréfálkozzék. Előtte, minthogy ekkor ur és szolga „polgártárs“ volt, a legutolsó szekerész is az egyenlőség törvénye szerint ur volt; azért sokszor csinált nekünk derűtséget, midőn egyik-másik szekerészhez így rendelkezett: „*Rózsa* (egyik igénytelen udvarhelyszéki szekerész) vagy „Erdő“ ur, sziveskedjék befogni!“ Sorsa őt is Oláhországba üzte. Hogy miként szabadult: nincs biztos tudomásom; de azt tudom, hogy a szabadságharcz után, mint jeles ev. ref. lelkész Nagy Solymoson élt és működött szolgálván hazája után Istenének Elhalt a 80-as években.

Rauber Nándor báró, a kitünő loyalis családnak valódi lovagias példányképe, rendületlen hű hazafi. Hogy Háromszéknek legexponáltabb része Erdővidéke, a mely legtöbb zaklatásnak volt kitéve a Heydte által vezérlett, oláh Landsturm-mal garnirozott osztrák gerilla csapat által: minden elenséges becsapás után mindannyiszor talpra állott, az a nemes báró érdeme volt, a ki mind a polgári, mind a katonai szervezkedésnek vezére, lelke volt. Ha ma, mint *Köpecznél* is történt, elhullott a honvédsereg, holnap már, új honvédhősök lepték el a mezőket. S ezekbe lelket, lelkesedést és kitartást az ő rendithetetlen hazafi szelleme lehelt Az alatomos árulást, a melyet a szomoruan hirhedett *Dániel Imre* kezdeményezni akart, azon vidéken ő hiúsította meg. Mély tisztelettel álljon meg a haza és szülőföldje az ő emlékénel; s hazafi jellem szilárdsága, örök példánykép legyen a maradék előtt!

Rákosi Domokos felső-csernátoni nemes székely fiu, azelőtt magán uradalmi számtartó, hű és élelmes szekerésztizedes. Elnevezhetném őt a verestoronyi székelytüzerek „élelmező biztosának.“ Mert ő volt az, a ki a sótalan száraz pro-

font mellé az altisztekeek egy-egy sonkát tudott requirálni, azon tájékozottsága folytán, melyet mint számtartó szerzett volt; sőt holmi kényelmi czikkekkal is, mint pipa-dohány, csibuk, slafrok el tudott látni; hogy honnan: az az ő titka volt. De az bizonyos, hogy onnan szerezte, a hol azok feleslegesen voltak s a hol nem áldoztak a hazának, sőt annak árulói voltak.

Sámuel Miklós, léczfalvi ref. lelkész. A nagyenyedi kollegiumban végezve tanulópályáját, mint kitünő készült-ségű s főleg nagy olvasottságú férfi, csak kevéssel a szabadságharcz előtt foglalta el nevezett egyház papi állomását. Vitatkozó természetének nagy mezeje nyílt 1848. őszén Háromszék megye zoldasztalanál, az „önmegadás“ (meghódolás) vagy nemzeti „önvédelem“ feletti izgalmas vitákban. És ő, ki nem lévén Háromszék szülötte, s mint ilyen nem érezvén közvetlenül az osztrák zoldateszka által, a családi szentélyig behatolt, s a székelységet mélyen sértő katonai zsarnok-önkény keserveit: nem tudott felemelkedni a megzavart, elkobzott székelý érdekek magaslatára, és egy — inkább annak rovására alakult s paczifikálni óhajtó töredékkel, ámbár előkelő születésű férfiakkal szövetkezve, ez irányban kezdette csillogtatni szép tehetségét. De hasztalanul és sikertelenül, mert az élet-halál harcra kényszerített (provokált) Háromszék népének bátor és az osztrák katonai rendszernek újból meghódolni, az igát újból felvenni nem akaró, szabadságszerető fiai elől ama töredék, vissza vonulni lett kénytelen s azzal együtt ő is. Azonban községében és vidékén, nem állva a reakció szolgálatába, buzgón ápolta később a szabadság ügyét, a miért annak végével az ő jutalma is elfogatás, börtön lón, a Csiksomlói zárdában; a honnan két év múlva kiszabadulván, vissza nyerte ugyan papi állomását, de nem sokára bizonyos emberi gyengeség vett erőt rajta. Ezért a szép tehetségű férfi állomásáról lemondani kényszerült, és mind a szellemi, mind a társadalmi téren kiesve a jelentő számok sorából, tétlenségben végezte be életét Léczfalván.

Szentiváni Szentiványi György, Berde Mózesnek másik követtársa, mint főleg modern gazda, tekintélyben álló férfi. Az önvédelmi harc zoldasztali vitáiban vett részt. Azonban feledte, hogy válságos időben, az indulatok s véleményáramlatok hullámaiban az egyes ember sorsa, csak

gyenge hab, a mely az erősebb áramlattal szemben könnyen a vihar játéka lehet. Elég egy jól, vagy rosszul választott jel-szó: sorsa magasra emelkedik, vagy végkép lehanyatlik. E sors érte őt is utól. Egyik válságos pillanatban, a vita hevében, meghódolást (önmegadást) ajánlt a permanens nemzet-gyűlésnek. Egy perc alatt elveszté nimbusát; a nép ellen-szenve visszavonulásra, tétlenségre kárhóztatá. Végkép fél-revonult, de hazája s annak szentügye ellen nem szolgált, és nem lett annak árulója. Méltó tehát, hogy mint Háromszék ekkori mivelt emberének emlékezete, avagy csak tanulságul is, fennmaradjon.

Szentkereszty Zsigmond és István b., „mind hű és igaz“ hazafiak. Honszerelmüket tetteikben mutatták meg, fő-leg *Zsigmond*, mint volt székely s ekkor mint vitéz Mátyás huszár százados. A hős atyák a hazafi fenkölt jellemet, s magasztos jótékony-sági, emberbaráti érzelmet, a mindkétnemű utódokra gazdagon ruháztak át. Ki ne ismerné őket, ki ne hajlanék meg b. Szentkereszty Stefánia előtt. Az elhunytak-nak hazafi kegyelet, az élőknek tisztelet örzi nevét.

Székely-család mind a *kilyéni*, mind a *rétyi* ága a haza és szabadság védelmében egytől-egyig hiven meghozták áldozataikat, többnyire fegyverrel is védvén szülőföldjüket.

Székely Dávid rétyi, *Székely Károly* kilyéni a zöldsztal; tanácskozáásokban s más fontosabb megbízásokban szerepeltek.

Székely Gergely kilyéni, a kitűnő és alapos készségsű. háromszéki későbbi (1861.) alkirálybíró, mint honvédtiszt küzdött s vérzett.

Sz. Dénes, Mihály, Lajos, (a későbbi sziberiai orosz fogoly) a csatasíkon, *Antal* pedig (mindnyájan a rétyi ágból) a löporgyártásnál, a hol egy veszélyes robbanásnál súlyos sebeket is kapott, szolgálták a hazát. mindnyájan kiérdemelve az egykoruak elismerését és az utókor háláját

Sükösd Sámuel uzoni ref. lelkész, született 1816. Sepszi-Szentkirályban. Fia az odavaló ref. lelkész Sükösd Józsefnek, a ki őt gondos nevelésben részesítette. Felsőbb iskolai tanulását ő is Sz. Udvarhelyen kezdette, de Nagy-Enyeden végezte be. Korának legképzettebb növendéke, zseniális és termékeny eszű férfi. Külföldi tanulmányai után, mint hírneves tudós és szónok egymásután hivatott meg több papi állomásokra. Előbb Barátos hívta meg, melyet elfoglalva, mint segédpap követ-

kezési joggal, alig egy félév múlva a népes és kitűnő léczfalvi egyházba hivatott meg; onnan ment a dévai 1844-ben tartott ref. zsinatra felszenteltetése végett, s itten, midőn a második vasárnapra templomi szónoknak jelöltetett ki Máté X.: 16. alapján („Legyetek azért okosok, mint... sat.“) oly remek beszédet tartott, hogy az éppen akkor, — a derék *Salamon István* lelkész esperes halálával — ürességben levő dévai egyház papjának kiáltotta ki. Itt működött egyház és iskola javára üdvösen, míg nem 1848 őszén az oláhelem dühe és vérszomja elől menekülnie kellett. Előbb Nagyváradra s pár hónap múlva Háromszékre — szülőföldjére vonult, a hol az éppen ürességben levő uzoni papi állomásra választatott meg.

„Ez volt“ — mint egykoru barátja s néhány halotti egyh. beszédeinek kiadója Baló Bénéámin írja — „végső állomása e földön, s június 20-ikán 1849 ben eltűnt; betegségét senki sem látta, szemeit senki be nem fogta, sirhelyét senki sem tudja. hogy beültethetné az emlékezet virágaival.“

„Eltűnt!“ Hát elég-e ennyi sirirat arról, ki a n.-enyedi főtanodának, korában legnagyobb „lumenje“, a papi karnak disze, s a honszerelemnek áldozatja, a székely-magyar szabadságharcznak vértanúja volt? „Eltűnt!“ s még neve sem maradt fenn az uzoni ref. egyház anyakönyvében, a honnan egykor, mintegy *Kapisztrán* buzditani s urvacsorával éltetni ment vala ki, a *Tömösi* szorosnál betörni készülő roppant orosz sereggel szembe vivandó harcra, készen álló székely honvéd kis serget. „Eltűnt!“ Egykori életirója, a Bach-korszak alatt, nem mert többet írni. Eltűnt! Ó — elvérzett ott a tömösi völgyben, vagy a Barczatéren s a többi névtelen hősökkel nyugszik ő is, mint lánglelkű Petőfink, bizonytalan sirban jeltelenül, ott hol az ujkori thermopilei hősök álmodnak szabadságról, független szép Magyarországról! Ha geniális lelkének porsátora fölé nem ültethet virágokat, nem rakhat koszorukat a maradék: én szülőföldem nevében méltónak itélém felujtani emlékezetét. 1849 június 20 és 21-én a tömösi szorosban vívott végzetes harcban üritette ki a vértanúság poharát, hazája szabadsásáért, 32 éves korában.

Szacsvai András eszterneki 70 éves öreg és fia *Szacsvai János*, mint híres vadászok, oly hirben állottak, miszerint saját módszerök szerint oly löport tudnak előállítani, hogy „attól golyó nélkül is megdöglök a medve.“ K.-Vásárhelyen a Sz.

János vezetése alatt állítottatott föl az első székely löporgyár, mely naponta, két és több mázsát is képes volt készíteni. A későbbi nemzedékek hálájára méltók a Szaecsvaiak, a löpor-nak mintegy másodszori föltalálásáért.

Turóczi Mózes kézdi-vásárhelyi valódi iparművész, a „Kisüstök“ hazájának szabad szellemű üstkirálya, a ki Gábor Áronnal öntötte az ágyukat, s a ki a kivitelben és az öntés tökéletesbitésében mint valódi szakértő, a lángésznek gyakorlati utmutatója, nélkülözhetetlen segéd társa volt, s mint ilyent ama dicsőségből, a mely a Gábor A. nevét környezi, annyival inkább méltó rész illeti, mivel ő, műhelyébe temetkezve és izzadva, nem lehetett az egykoruak bálványozásának tárgya, a mitől az ő nagy szerénysége is visszatartotta. Öröm látni őt most is, mert még életben van, s jól esik hallani az ő szerény ajkairól az önérzetes beszédet, a mely a magáé mellett irigység nélkül megadja a mások érdemét. Ezen szerénységével s e mellett tisztos előkelő polgárszerű alakjával megbüvöli, tiszteletre hódítja a vele találkozni szerencsés embert. En egy pár évvel ezelőtt részesültem e szerencsében, s boldog voltam, hogy a nagy idők e hallhatatlan emberét újból láthattam.

Vitályos György, gidófalvi születésű; felsőcsernátoni ref. lelkész az 1848-ki mozgalmas idők Zarándmegyében a kőrisbányai ref. papi állomáson találták, a honnan az öldöklő, gyilkos oláhok elől menekülnie kelle. Ez okból szülőföldjére Gidófalvára (Háromszék) menekült, a hol a szabadság szerelmének szent lángja Nagy Ferencz lelkész által meggyújtva égett nemes székely szülői s rokonai keblében, a melyet ő még magasabb fokra éleszteni igyekezett; s midőn előbb a zoldasztalnál vívott háromszéki önvédelmi harczt a csatazaj váltotta fel: a lelkesedés őt is a harcmezőre szólította s mint lelkes szónok és tábori pap szülőföldjén szerepelt. A végkatastrófa után menekülve bujdosott s az üldöztetési első düh csillapultával később felsőcsernátoni pap lett; azután is mind az egyházi, mind a polgári társadalomban méltóan töltvén be helyét és hivatását.

Zakariás Károly barátosi ref. lelkész, szép és alapos készütségű férfi. Tanult Székelyudvarhelyen. Az önvédelmi és szabadság harczt erőteljesen védelmezte, mind a szószékben, mind a nép között. Ez volt főbüne, ezért titkos ellenei

árulkodása folytán üldöztetett, s minden ítélet nélkül eltiltatván a helybeli szolgálattól, papi hivatalát veszítette, és sokáig tengődött állomás nélkül. Csak évek múlva, gondolom a 60-as években választatott meg holtmarosi lelkésznek. Vele is ismétlődött az a sors, mint a szintén kiváló tehetségű Sámuel Miklóssal; talán a sok hányódás és nélkülözés miatt, az az emberi szenvedély vett erőt rajta, a mi épen egy lelkészben legnagyobb hiba: a szellemölő tulságos ital szerelme, a mi miatt képtelenné lett hivatala folytatására. Hol s mikor halt meg? nincs biztos tudomásom.

IX. RÉSZ.

Életrajzok, arczképeinkhez.

Bem legjobb arczképe.

Egy kis csonka füzet fekszik előttem. Valamikor vastagabb volt: 22 költeményt foglalt magában, most csak kettő maradt meg belőle. Írójuk Barsi József (1810—94.) apja nevén Neumann, kit Bicskén, hol plébános volt, 1849 uj évkor foglyul ejtett az osztrák hadsereg. Szabadságharczunk végével 20 évi várfogságra ítelték, melyből hetet (1849. okt. 30. — 1856. jul. 12-ig) Olmützben töltött ki: ekkor kegyelmet kapott. Budapesten mint tanár és író foglalkozott haláláig.

Az irodalom több ágát művelte, de olykor — kivált ifjabb éveiben — verseket is írt. Ezek nagyobb része kéziratban maradt; pacsirta mezei zengemények (1847.) és: a pacsirta kalitkában, fogsága idején Olmützben készültek. Utóbbiak közül való az a két vers, melyről itt szólni akarok: címök: Az öreg Táti és Aleppo.

Özvegy Sámi Lászlóné (szül. Király Janka) 1851. jun. 20—22. napjait Olmützben töltötte, hol mostoha apját Könyves Tóth Mihály, debreczeni ref. papot látogatta meg, ki 20 évre volt elítélve: század magával ette ott a rabság keserű kenyerét. A foglyok közt benső barátság, mondhatni testvéri vonzalom uralkodott. Rajongó szeretettel fogadták a ki jött, a honi látogatókat, így a lelkes ifju honleányt is. Bucsuzóul kezök munkájával: apró emléktárgyakkal halmozták el. Ekkor kapta Barsitól emlékül azt a kis 16-odrét füzetet, melybe szerző saját kezével, 22-öt másolt, a kalitkába zárt pacsirta dalaiból.

A füzet elejére, a foglyok egyike Tóth Ágoston ezredes, csak úgy emlékezetből, gyönyörű kis, színes álló képét rajzolta Bem apónak: az egész nem magasabb 1 hüvelynyinél.

Bem szabad mezőn áll, félbalra fordulva, előre néz, mint-ha az ágyugolyók útját és hatását vizsgálná; bal lábbal kissé előre lép, leeresztett jobb karja sétatálczán nyugszik, bal karja nem látszik. Vörös zsinoros, prémes, kávészínű honvéd atillát hord, lábán hosszú száru lovag-esizma s feje szürposztóból készített szűk nadrág, térden alul zöldre festve, feül vörös zsinorzattal. Fején kócsagtollas fekete kalpag.

A kép alá Barsi ezt a czimet írta: „Az öreg Tati“, aztán következik a két szakaszos emlékvers. Így szól:

1795—1850. Decz. 10,

«Csak akarjunk s erősek leszünk.»

Tarnovban harc közti született villáma a harcznak;
Sok helyen beütött míg tüze végre kihült;
Varsó, Bécs, Erdély jelölik láng-pálya futását.
Hült hüvelyét Háleb pálmaviránya fűdi.
Védelemért csak egyedül törvényes a harc; csak az ilyent
Gyilkos gyujtogatás vádja nem éri soha.
Más rint védelemért nem vont soha kardot a férfi,
Kit Bem Józsefnek monda, míg élt, a vil'g.

Klasszikus szép vers! kivált négy első sora kész sírföli-
rat s méltán ráillenek Bem marosvásárhelyi ércz szobrára!

A második költemény, bár kevésbé szép, teljesség oká-
ért azt is ide iktatom:

Aleppo.

— 1850. decz. 10. —

Itt a szerencsétlen Leh nemzet lángivadéka,
És a szabadságnak mindenkorai bajnoka, hőse,
Itt Magyar- és Erdélyországnak ritka barátja,
S nemzeti szent harczunk legsujtobb menyköve nyugszik.
Villántól a gonoszlelkű nem retteg erősben,
Mint remegett földünk két nagy czászára nevétől.
És mi e név? Ritkán ismertek igénytelenebbet,
Melyhez annyi remény s remegés lett volna csatolva.
Bem József, vagy «öreg jó Tati.» Amazt koszoruzta
A Történetírás; ezt érte haló katonája.
Egykor imigy iták: Bizz Erdély és Magyarország.
Most pedig így hangzik: Búsulj, Erdély s Magyarország.

A Tóth Ágoston művét meglátta Sámínénál néhai Teleki Sándor ezredes, s ő ki annyiszor látta közlőrl, így tanuskodott mellette „ez Bemnek legjobb arczképe!“ lefestetv

magának Sárdi István kolozsvári festővel 9 hüvelyknyi magasságra nagyítva, arczvonásai hűségére önmaga ügyelvén fel. Ezt hagyta halálakor a kolozsvári erekleje muzeumnak.

Sárdi azonban ugyanazt a képet fára is átrajzolta. Ennek a metszetéről készült a mi czimképünk „Háromszék önvédelmi harcához“, melyet t. olvasóink szeme elé állítunk. Hadd lássa és lelkesedjék tekintetétől.

Bođola Lajos Z., született Kézdi-Márko sfalván, 1825-ben A nagy-enyedi főiskolát végezve, 1847–48-ban N.-Szebenbe ment, hogy ott a hirneves *Debreczeni Mártonnál*, mint nevelő, a bányász-mérnöki pályára előképezze magát.

Résztvett 1848-ban az agyagfalvi gyűlésen, s mint *első* lépett be a székely tüzérségbe; végig küzdötte a 49-ki téli hadjáratot s a verestoronyi honvédőrségnél, mint tüzérparancsnok állapodott meg.

A nagy katasztrófát megelőzőleg, 1849 július 20-án, *Lüders* orosz csapatai ellen vívott esaták után, a vöröstoronyi szoroson át, ágyuival és 103 tüzérével s az Iház alczredes vezényelte őrcsapattal Oláhországba kényszerült menekülni. Viddinben, Sumlán, Konstantinápolyban a Kossuth Lajos kíséretéhez tartozott.

1850 febr. végén török szolgálatba lépett, mint tüzér százados és 28 honvéd tisztársával együtt Omer pasa kíséretéhez osztatott be. Rumeliában 1851 aug. haváig a Monastiri (város) ágyutelepnél egy lovas üteg parancsnoka volt. De nem lévén neki kenyere a török szolgálat, kilépett a szolgálatból s Kossuth felhívására *Kutahiába* ment. Onnan, megbizással, bejárta Franciaország és Svájc nagy részét; végül felmondva megbízatását, Olaszthonban telepedett meg álnév alatt, s képezte ki magát mérnökségre.

1852 től kezdve 1879-ig Olaszthonban működött, mint szakasz- és osztály-főmérnök, s végül mint királyi biztos a szicziiai vasutaknál: a messinai, cataniai és szirakuzai vonalon.

1879-ben visszajött hazájába, Budapestre és a földművelésügyi ministeriumban nyert alkalmazást. Most, nyugdíjazva, az irodalom terén érvényesíti tapasztalatait.

Gödri Ferencz, sepsi-szenigörgyi ev. ref. lelkész és esperes, született Ilyefalván 1788-ban. Tanulói pályáját a n.-enyedi főtanodában, s azután a göttingai egyetemen végezte be. Ekkor a sepsi-szentgyörgyi egyház hívta meg segéd-

papnak, s előde elhunytával választotta meg rendes lelkészének; itt több kitűnő egyház meghívásának daczára, megmaradt helyén 53 éven keresztül mindvégig. Hiveinek apostoli lelkületeért, puritán jellemeért kedveltje, a vidék előkelő családjainak keresett szónoka volt.

Már tul volt a 60 éven, midőn 1848 őszén beköszöntöttek a válságos napok, s tettre szólították az ifjakat és komoly elhatározásra az idősb hazafiakat: ezeket a tanácsterembe, amazokat a vérmezőre.

Ott látjuk a zajos tanácsteremben a jámbor, de lelkes patriarchát, mélyen elborulva az ügyek rossz, és felvidulva azoknak szerencsés fordulatain. Mint valódi jó pap ott is „sirt a sirókkal, örült az örülőkkel.“

Csendes vérmérséklete visszatartotta őt a zajosabb szerepléstől. Ő csak szelidített, tanácsolt, kért, imádkozott — s mind ezt a szabadság és jó ügy diadaláért.

A nemzeti ügy bukása után tekintélye és befolyásával, több paptársának sorsát az üldöztetés és börtön szenvedése közt enyhítette — a rém és jogfosztó korszak idejében.

Mint a Rikánbelőli négy egyházmegye (= Communitás) elnöke, ott volt a sepsi-szentgyörgyi ref. kollegium bölcshőjénél, s már reszkető kezekkel, ő tette le a tanoda piacra néző szárnyépületének alapkövét, megszentelve és megáldva azt buzgó imájával 1870 júl. 27-én.

Kis Sándor 1848—49-iki honvédhuszár ezredes. Született Háromszéken, Papolecz községben, ősnemes székely szülőktől. Katona pályáját ő is a székely huszároknál kezdette; kardját Magyarhon délvidékein, a rácok elleni elszánt harcokban szentelte fel s a haza ellen osztrák zsoldosoktól felbujtott és fellázadt ellenség ellen vivott kemény tusák tüzeiben edzette meg.

Innen csatlakozott, fensőbb rendeletre, a reakció és az elvakított nemzetiségek által elárult és elesett Erdélyt visszahódító Bem tábornok hadtestéhez s szerzett itt kardjával soha el nem haló érdemeket, soha el nem hervadó babérok és hős halálával örök fénykört homloka és emléke fölött.

Az 1848—49-iki szabadságharcz legkitűnőbb hőseinek egyike, Bem tábornagy erdélyi győzelmes hadjárata meglepő sikereinek egyik legfőbb tényezője, mind a székely haderő

gyűjtése, szervezése, mind vezéri tehetsége és személyes bátorsága folytán.

Azon székely tisztek egyike volt, a ki jelzett kitűnő tehetségeivel s már 1848 nyarán a ráczok elleni harcokban feltüntetett hősi magatartásával kivívta a méltó elismerést s fokról-fokra emelkedve, már 1849. elején a győzelem útján Nagy-Szebenig hatolt *Bem* tábornok által, mint ezredes küldetett be Háromszékre a magyar délvidéki harcokban és az erdélyi folytonos hadjáratban kifáradt régi székely z. a.-jal, hogy felváltva ezeket, új és friss erővel siessen a hős tábornok támogatására. A mit oly gyorsan végzett *K. Sándor* ezredes, miszerint már 1849. febr. első napjaiban egy tekintélyes székely dandárral indulhatott Kőhalmon keresztül Segesvár felé, a tábornokkal egyesülendő, a mi a medgyesi csata után, *Bem* visszavonulása közben sikerült is.

Ezután többféle fontosabb megbízatásokban híven eljárva, Nagy-Szeben bevétele s a rá következő feketehalmi döntő csata után, a télben titokban betört oroszoknak s a velök egyesült osztrákoknak, a tömösi szoroson csufos kiűzetetések után, a székely haderő további szervezése végett Brassóban hagyatott, ezredesi és főparancsnoki ranggal.

E minőségében végzett jeles hadtani intézkedései után következett be a hírlelt, de a nép- és nemzetközi jog ellenére, nem hihetett inváziója az oroszoknak a tömösi szorosnál, a hol *Lüders* orosz tábornagy 28 ezer emberrel, nagy számú lovassággal és 60 ágyuval tört be a magyar szabadság eltiprására. Az első csapást *Szabó Nándor* alezredes fogta fel június 19-én, de a legelszántabb védelem után is a 25-szörös túlerővel szemben, első és második védsánczait is el kellett hagynia.

Az egyetlen élet-halálharcz hírére, rendeleteit kiosztva Brassóban *Kis Sándor* ezredes, a vitéz székely huszár őrnagy Daczó Zsigmond vezényelte egy osztály székelyhuszár kíséretében, június 20-án a csata színhelyére rohant, hogy átvegye a vezényletet.

Hogy vezénylete alatt miként harcolt a maroknyi székelység, elég tanubizonysága annak az, hogy az utolsó védsánczokat a túlerő még akkor se vehette be, midőn a lelőtt lova mellett több sebből vérző vezér már csak gyalog vezényelte a hőseket; mind addig, míg egy *Gebauer* nevű áruló szász erdősz, kerülő utakon hátba nem vezette az oroszokat.

Ezzel a csata eldőlt. Az elesettek között maradt a vezér és sok vérvesztés után megegyszer fellángolt a hős sziv s több halálos csapást mérve az őt körül özönlő kozákokra, eszméletlen állapotban foglyulesett. Az oroszoktól az osztrákoknak adatott át és *Csernovitzba* vitetett, a hol, hogy megfossza a bosszu kéjpocharától elleneit, atilla gombjában magával hor-dott méreggel oltá ki életét. Mint hős és szabad ember halt meg. A haza és szabadság nemtője virraszt emléke fölött.

Lőrincz József háromszéki előkelő nemes székelyhuszár családból vette eredetét. Atyja már mint székelyhuszár jubilatus strázsamester, kiváló tiszteletben részesült mind polgártársai, mind a katonai és polgári tisztségeknél. Ennek volt eredménye, hogy az apai gondos nevelés és kiváló képzettség után, egyik fia: *József*, mint székelyhuszár, csakhamar főhadnagyi ranggal, ezredesi segédtsízt lett; másik fia *Károly* pedig ezredi káplán; mindketten rendíthetlen hívei Háromszék önvédelmének és nemzetiszabadságharcunknak, az 1848—49-iki dicső nagy időben, mélynek lezajlása után mindkettőjüknek harci és hazafi áldozataik keserű jutalma, a josefstadti börtön lőn. Meg kell említenem, hogy a derék apának egy harmadik fia is: *János*, mint nemzetőr tisztt szolgált hiven hazájának.

L. József-nek mind hadászati, mind irodalmi és nyelvismerete, mind katonai ügyviteli képzettsége korán feltűnven, csakhamar az erdélyi téli hadjárat alatt: *Bem* tábornok egyik kedvence hadsegéde lett s a ki mint ilyen, kísérte a tábornokot, egy pár napi megszakítás után, a mit a végzetes segesvári csata okozott, — a végkatasztrófáig, *Déváig*, a hol 1849. aug. 18-án a hős tábornok elbucsuzván, kapitulált az erdélyi és bán-sági honvédsereg egyesült töredéke. Itt tette le fegyverét *L. József*, mint katonai érdemrenddel diszitett *őrnagy*. A vitéz és lelkiismeretes katona még akkor is nagy szolgálatot tett, midőn a végpercekben, a szétszort vezérkari irományok közül a „*Bem napí parancsai*“-nak eredeti példányát, a melyet gyakran sajátkezüleg ő (*Lőrincz*) vezetett, megbecsülhetlen más okmányokkal együtt, felszedve, megmentette a történelemnek. Az idő nem kedvezvén ezeknek nyilvánosságra hozatalára nézve: oly hiven őrizte azokat, hogy még rokonai se tudtak róla. Csak az ő s később neje szül. *Magyarosi Ágnes* halála után, jöttek tudomásra a hagyaték között, a nagybecsű ok-

W. G. Anderson

(149. 1.)

mányok, melyeket egyik s legfőbb jogutód, márkosfalvi *Kocsis Gábor* 1849-ki honvéd-tiszt bajtárs, volt szíves kezemhez juttatni. S hogy épen kezemhez került, talán a gondviselés különös összejátszásából történt, ha elgondolom, miszerint én egyik játzó pajtása voltam a *Lőrincz fiuknak*, (a kik az időben, ideiglenesen, szintén Gidófalván laktak, szüleikkel együtt); valamint *Czecz Janinak* is, a későbbi honvéd tábornoknak, a ki özvegy édes anyjával, *Czecz* májornéval, szintén Gidófalván lakott. Ezt csak kegyeletből, s csak azon czélból említem fel, hogy kitüntessem e szép és hazafias érzelmű székely községet, a melynek kebelében születtek, vagy részint laktak 1848—49-ki szabadságharczunknak annyi jelesei.

* * *

Antos Józsefné (Rétyi), Pávai Vajna Anna. Született 1797. aug. 13. Zágomban. Szülői voltak ősrégi székely családból származott Pávai Vajna Antal és Pávai Székely Terézia.

Férjhez ment 1813. ápr. 22. ősrégi székely családból származott Rétyi Antos Józsefhez, ki akkor mint családjának egyetlen férfi tagja volt életben. Gyermekük voltak: József, Anna, (hatolykai Pócsa Farkasné), István, János, Ferencz, László, Terézia (imecsfalvi Imecs Domokosné), Károly.

Egész életét családjának és különösen gyermekei gondos nevelésére szentelte. Férjével 30 évet élt a legszebb egyetértésben, 1843. jun. 2. özvegyen maradván, 21 évig, terjedelmes gazdaságát, sok fáradsággal, ritka önfeláldozással, de mindig kitartó erővel folytatta és terhes házáat, gazdaságát virágzó állapotban tartotta folytonosan. Gyermekeit oly kitűnő nevelésben részesítette, a milyennel akkor azon környéken senki sem dicsekedhetett.

Az 1848—49-ik években sok lelki bánatot állott ki. József fia, mint bányanagy Verespatakon több ideig volt apró gyermekeivel, nejével egy bányában elrejtődve; azon időben, midőn Zalatnán és Abrudbánya környékén a fellázadt oláhok több száz magyar családot, öreg embereket, ártatlan nőket és kis gyermekeket, csecsemőket, a legnagyobb kegyetlenséggel öltek meg.

Két fia *János* és *Ferencz* a szabadságharczban tevékeny részt vettek; (ezeknek életrajzait lásd a 98 lapon).

A szegényeknek, szenvedőknek mindig jószívü nemtője volt és most is, halála után 30 évvel, áldással emlegetik nevét Rétyen, hogy mily jótévője volt a szegényeknek, szerencsétleneknek. Soha senki nem távozott tőle segítség nélkül.

Meghalt 1864. jul. 7. Közrészvét mellett temették el Rétyen, a családi sirboltba.

Biró Sándor rövid életrajzát más helyen adtuk, a 104-ik lapon. Most kezünkhöz jutott a „Tört. Lapok“ szerkesztősége útján B. S. eredeti kézirata, melynek czime „Életem történelme“ (terjedelme 7½ iv), ebből vesszük az alábbi kiegészítő adatokat.

Van Birónak egy másik régibb Naplója, melyet 1848 őszén kezd írni, ilyen czim alatt „Háromszéki forradalmi töredékek“ (32 negyedrétt lapra terjed). Ezt másolta le és ebből alakította át, úgy látszik élete vége felé (1874), ritkás, öreges írással az *Életem történelmét*.

„A „Töredékek“ XIV. szakaszában azt írja származásáról: „B. S. udvarhelyszéki törzsökös székely; ekkor (48-ban) mintegy 32 éves, született Felső-Boldogasszonyfalván; tanulását kezdette és végezte a sz.-udvarhelyi ev. ref. anyaiskolában. hol fél évig ékesen szólást tanított, és 22 éves korában, Háromszéken a rétyi ev. ref. egyházban, hitszónokká lett. E pályán 11 évek alatt nagy szorgalommai működött.“

A később átdolgozott „Életem történelmé“-t pedig így kezdi: „Eljött az 1838-ik esztendő, és én új év reggelén, mint 22 éves fiatal köszöntöttem be a rétyi ref. egyházba s elfoglaltam a lelkészi állomást; 15 (kijavítva 10) évig folytattam e hivatalt.“

Hogy a zavar még nagyobb legyen, az *Életem történelme* kezdetének felső sarkára ezt jegyzi írónnal: „születtem 1818.“

Biró Sándor számadatai annyira megbízhatatlanok, hogy például az 1848 szeptember 15-ikén megkezdett „Töredékek“ első cikkének „Forradalmi gyűlés Al.-Csernátonban“ czime alá, akkor nyomban ezt jegyzi: „1847 szept. 15.“ s ezt a nagy tévedést soha és sehol ki nem javítja, sőt tisztázáskor ismétli.

Bizonyos, a fönnebbiek egybevonásából csak ez: Be-köszöntött papi hivatalába 1838 új évkor; ekkor 22 éves volt, s innen kezdve 1848 szept. 15-ig, mikor forradalmi följegyzé-

seit kezd, szolgált 10 évet 8½ hónapot. Tehát született 1815 vagy 16-ban.

— — „Háromszéken én voltam legelső, (írja B.) ki Rétyen 160 főnyi nemzetőrséget alakítottam; magamat főhadnagynak választattam s ettől fogva katonai pályára igyekeztem magam kiképezni. — Bem bejövele után alezredes Szabó Nándor tábori lelkeséggel tisztelt meg. Sepsi-Szentgyörgyön a szabadság, — a tömösi szorosban az ellenségen vett győzelem ünnepére tartott beszédeim kinyomattak. — Végre papi pályámról önként lelépven, Csikba utaztam; Gál Sándor ezredesnél jelenttem magamat s végképp katona lettem.

„Az ezredes kitűnő szíveséggel fogadott, s a b. Rindsmaul őrnagy határvéd zászlóalja 1-ső századának kapitányává nevezett ki; lakásul a csiksomlyói 5 szobás kapitányi kvartélyt, katonai szolgálattel a *gimesi* vámszoros védelmét jelölte ki.“

Itt kezdette szerkeszteni május végén 1849. a „*Hadi Lapot*“, melyről ezeket jegyzi föl:

„A csik-somlyói zárdában egy eddigelé csakis ima-könyvek készítésére használt, ócska, kopott nyomda állott, melyben a vásott betűket egyetlen barát szedegeté nagy későre. Én Gállal egyetértve, a nyomdát megvizsgáltam és Simó őrmesterem segédírnoksága mellett, hirlapot kezdettem egyedül szerkeszteni.

„*Hadi Lap*“ volt czime hirlapomnak; megjelent minden vasárnap (!). Ejjel szerkesztettem; mert nappal katonai gyakorlaton voltam; századom ruhája, fegyvere s élelme beszerzéséről gondoskodtam, csakis az éjszakának némely szabad óráiban szerkesztettem; Jól tudják azt a hirlap-szerkesztők, hogy egyetlen ember általi hirlapszerkesztés minő kitartás s mekkora fáradságba kerül.“

Én, ki e rövid ismertetést írom, a *Hadi Lap*-nak csak két számát láttam; a harmadikat, június 11-ről (az erdélyi muzeumé) és a 7-iket július 2-ről 1849. (a kolozsvári ereklye-muzeumnak ajándékozta Nagy Sándor.)

Kis 4-ed rét, fél iven, gyenge minőségű szürke papíron jelent meg. A 3-ik szám homlokán ezt olvassuk:

„Megjelenik minden *Hétfőn* egy fél iven, s ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésük által oly részvétet tanusítandnak, hogy a költség fedezve lesz, megjelenik hetenként kétszer, *Hétfőn* és *Csütörtökön*. Ára uj évig 2 rf. pengő. Szer-

keszti Biró Sándor százados. Nyomatott a csik-somjói zárda betüivel.“

A 7-ik szám Hétfőn, július 2-án, 1849. lát világot, ily magyarázattal a főczim alatt: „Magas pártfogásra tanálván lapunk, Honunk lelkes fiai és leányainál: hetenként kétszer adjuk, mikor csak a hadgyakorlat engedi.“

A szemerjai csata (jul. 23.) és Bem moldvai expedíciója (jul. 25.) után annyira felzavarodtak Háromszék ügyei, hogy a *Hadi Lap*-ból legfennebb 12 szám jelenhetett meg

Hazafias buzgalmában, hogy a népet lelkesítse, sok kósza hirt, való gyanánt közöl; csatáinkat, veszteségeinket nagyítva, szépitve festi. Közleményei hiteles történeti adatként, csak megválogatva, óvatosan használhatók. Ugyanez áll Napló-töredékéről is.

* * *

Biró, a Gál S. csapataival vonul 1849. aug. elején Kolozsvárra s innen Bánffi-Hunyad felé Zsibóra. A fegyverletétel után azonban utat vesz; nem tér vissza többé a Székelyföldre, hol bizonyos üldöztetés várt volna rá. — Előbb a debreczeni ref. kollegium theologusai közzé iratkozik, honnan csakhamar nevelőnek megy Szathmárméreye Vetés nevű falujába, Nemes József birtokos fiai mellé, Gergelyfi András álnév alatt. Itt lakott 4 évet s ezalatt meg is nősült. Mint gazdatiszt és bérllő egyideig Kővárvidéken lakik; végre Monostorszegen Retteg közelében, saját birtokot vásárolt és ott halt meg 1877. decz. 8-ikán. Egyetlen fia (István) maradt.

Szabó Sámuel.

Cserei Jánosné, szül. *Zathureczky Emília*. Az annyi derek hazafit és honleányt nevelt baróthi Zathureczky-család, egyik fenkölt szellemű hölgyének, képe áll előttünk.

Ha elborult is egyidőre a Székelyföld dicsőségének napja, de annak, s a megelőző dicső multnak emlékei, ereklýei kell, hogy fenmaradjanak, összegyűjtessenek, megmentessenek a jövő nemzedékek számára. Ez eszmét ő pendítette, ő valósította meg!

Örök emléket emelt magának az általa kezdeményezett „Cserey“-, később a nemzetnek ajándékozott „Székely nemzeti Muzeum“ megalapítása által, mely ma Sepsi-Szent-Győr-

gyön, a Székely-Mikó kollegium épületének két földszinti helyiségében, őriztetik. Külön a könyvtár és külön: egy a piacra tekintő, vasajtóval elzárt bolthelyiségben, a régiségtár és *nemzeti ereklyék* gyűjteménye, igen alkalmas helyen, a látogatóközönség nyilvános használatára.

Ide igtatjuk a Székelyföld egyik jeles fiának*) leveléből a Csereyné hazafias munkásságát ismertető sorokat:

„A Székely-Muzeumot nem csak alapította, hanem annak átadása után is, a legbuzgóbb gyarapítója volt gyűjtés és vásárlás által. A hol csak valamely régi könyv, vagy iratgyűjteményről, lomtárról értesült, azonnal odasietett és nem irtózva a sokszor százados porlepte könyvek elől és iratesomagok piszkától, a legnagyobb türelemmel nézte át azokat egyenként, hogy a csak valami becsesel birókat az enyészettől megmentse.

Az idő által megfakult régi iratok olvasása, a melyben igazán bámulatos gyakorlottságra tett szert, annyira megviselte szemeit, hogy ezentul még a rendes nyomtatás olvasásától is tartozkodnia kell. — — — —

Hogy ki fog ezután annyi fontos iratot megmenteni ez enyészettől, azt nem tudom.“

Méltó és első helyet érdemel tehát Cserey Jánosné úgy az élők szívében, mint a 'haza dicsőségeért küzdött és küzdő hősök és hősnők Pantheonában!

Gál Sándor (cs.-szentgyörgyi) törzsökös csiki székely, atyja *József* nyugalmazott székely kapitány, szép kis birtokkal. Szül. 1817. szept. 21. Csik-Szentgyörgyön. Atyja katonának nevelte; 8 éves korában a kézdi-vásárhelyi katonai nevelőintézetbe adta; 15-ik évében az olmuői kadét-iskolába vétetett föl, honnan 1838-ban a Máriássi-ezredbe mint kadét lépett ki, de kérésére mindjárt szülőföldre, a csiki I. székely gyalogezredhez tétetett át. Itt kadéttársaival magyar önmivelő kört és olvasó társaságot alakítottak.

Az olvasó-társaság eszméje Horváth Ignác (Kovachich) kadét és ezredesi őrmester volt; a társaság már létezett, mikor Gál is tagjává lett, ki tisztai állásra törekvéseért óvatosan viselte magát. Az is volt mindig. A kadéttankola egyik osztályában, a történelem, hadi földrajz és szolgálati szabályzatok elő-

*) Bálint Gábor, kolozsvári egyetemi tanár.

adásával bizatott meg, itt is bár szabad szellemben, de oly óvatosan tanított, hogy 1842-ben hadnagygyá lett.

A katonai főhatóság hírének vévén az ifjak hazafias foglalkozásának (magyar hírlapok, könyvek olvasása, nemzeties dalok szavalása stb.) 1841-ben a társaságok tagjait mind elfogatta s 1843-ig tartó vizsgálati fogság után, nem sikerülvén a felség-sértő és összeesküvés vádak bizonyítása, valamennyit (2—6 havi fogságra sat.) elítélte; 3 kadét kilépett, 2 benmaradt és tiszt lett (ezek egyike volt G. S.) *) Horváth a határőri ezred kötelékéből távozni kényszerült. A társulat feloszlattatott.

Gál a szolgálatban hadnagyságnál felebb menni nem tudván, nyugalmaztatta magát s kilépett. — A zsisbói fegyverletétel után Hamburgba, onnan Londonba, majd Konstantinápolyba menekült. — Garibáldi hadjárata alatt, Kossuth rendeletére magyar legiót alakított. — Mint elme-háborodott halt el Nápoly mellett Nocerában, 1866 elején.**)

Szinnyei József 7 nagyobb katonai művét említi, ezek közt legfőbbek: Oktatási szabályzat a magyar *gyalogság* számára, németből fordítva, és a *nemzeti őrsereg* oktatási szabályzata, a mely magyar és német szöveggel, annak idején sok ezer példányban forgott kézen.

Fiatál, 22 éves ***) „lovag-tisztencz“ — írja Biró S. — első volt a hadnagyságra lépendők között s idegent neveztek ki helyette. Ezért feladta ezredesét az udvari hadi tanácsnak, mely merényért katonai pályájáról lelépni kénytelenítettet.

De ő Pestre ment; Kossuthnál jelentette magát; a hadgyakorlati könyvet magyarra fordította, melyet az országgyűlés elfogadván, hadnagyi ranggal és fizetéssel ellátva, küldetett Klapkával együtt legelőbb Háromszékre követül (1848. május 28.)

A háromszéki első követség tagjai közül Klapka, betegsége miatt, 3 nap múlva visszament. Gál népgyűléseket tartott Kovásznán, Sz-Katolnán és Al-Csernátonban s Csik- és Gyergyószékeken átvonulva ment Pestre.

Később, mikor aug. végén Berzenczei László, a Kossuth huszár csapat toborzására, mint a magyar kormány felhatal-

*) Lásd Jakab E. Szabadságharczunk 140—44 lap.

**) Lásd Szinnyei Magyar írók élete III. 944—46.

***) Akkor 31 éves volt!

mazottja Háromszéken megjelent és Sz.-Katólnán gyűlést tartott, Gál Sándor is, már mint huszár-kapitány vele van s a Kossuth huszárok további szervezését, fölfegyverzését ő folytatta.“

Háromszék későbbi eseményeivel Gál S. neve szorosan egybe van forrva. Ő vezeti ki a tuznádi szorosból a végső székelyföldi csapatokat, 49 aug. elején Kolozsvárra s B.-Hungarydon át Zsibóra.

Innen azonban menekül külföldre, hová neje Csernátoni Benkő Póli és anyja: nagyjait Cserei Borbára elkísérik a száműzetésbe. A nők Londonban egy ideig kezök munkájával tartották fenn magukat. Később a 60-as évek közepén kerültek haza a székelyföldre, aztán Pestre, honnan gyakrabban küldöttek leveleket angol lapokba. *)

Nagy Tamásné (Szotyori) *Vajna Terézia*, szül. 1805. Háromszék Zágon községében. Kora ifjúságában lett neje, de korán is (1839-ben) özvegye, a kiváló képzettségű ügyvéd és birtokos férjének; két szép reményű fiu nevelésének gondja nehezedett reá. Az ifju özvegy feledve az élet hiúságait, oly ügyesen és határt nem ismerő fáradtsággal kezelte csekély birtokát, hogy derék fiait: *Jánost* műegyetemen mérnökségre; *Károlyt* a jogi és gazdasági tudományokban, képezte ki.

E szép és terhes anyai és gazdasági feladatainak megoldását azonban, megszakította az 1848–49-ki válságos időszak. Ekkor s a bekövetkezett viharos és vészteljes napokban tűnik fel az édes anya és erélyes nő oly alakban, a mely előtt tisztelettel hajlik meg a hazafi, és hódolattal kell megállni az ellenségnek; mert ritka esetben találunk oly női jellemet, a melyben az anyai szeretet, a női gyöngédség és a férfias erély oly bámulatos összhangban lett volna, mint Nagy Tamásnéban.

Mikor a jogtipró orosz-invázió előzőnlötte Háromszék egyik kies rónáját a „Szépmező“-t, a majdnem közepében fekvő kis községben lakó özvegy — midőn mindenki menekül — megmarad házában, udvarában. Nagyobb fiját, a 16½ éves *Jánost*, részint hogy mentse az ellenség lehető bosszujától, részint hogy a haza ügyének szolgáljon, nem csak en-

*) Szentiványi Ignáczné, Zatureczki Mária 1895 nov. 14-iki leveléből vettük, a nőkre vonatkozó adatokat.

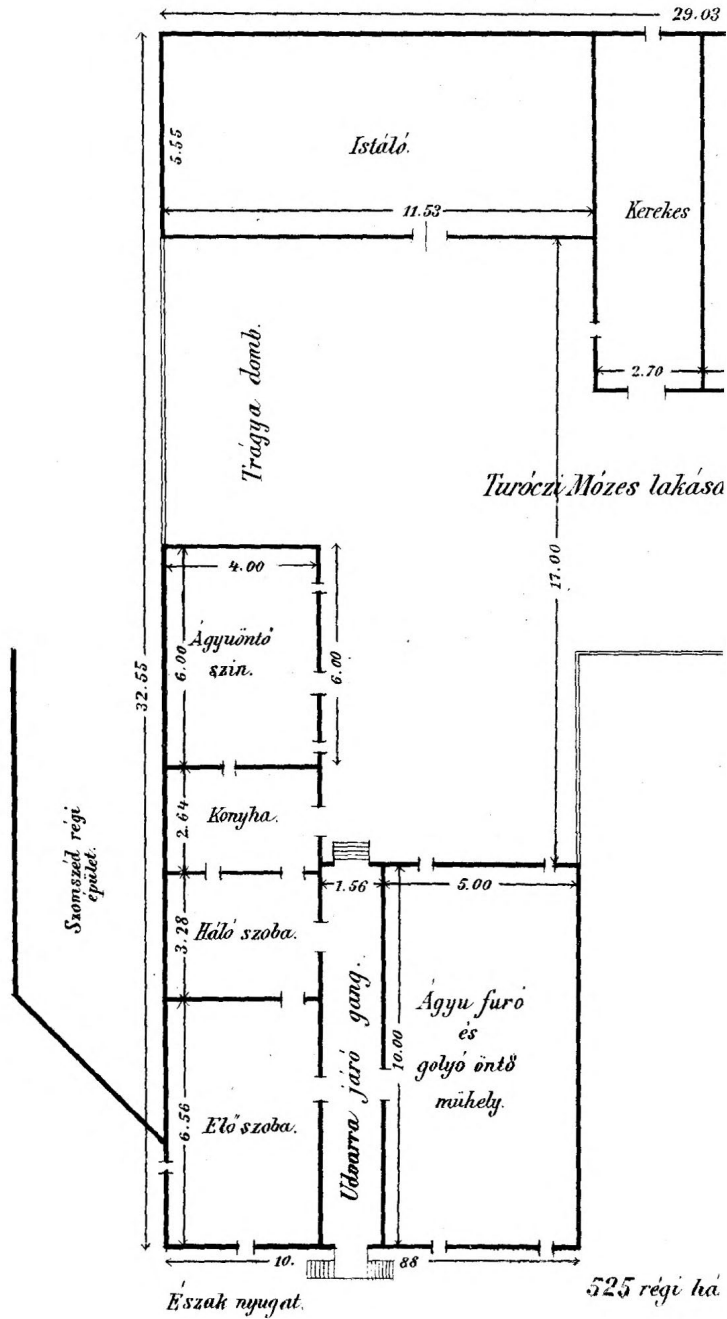
gedi, sőt ő maga ösztönzi, hogy a honvédek sorába álljon; kisebb fiját *Károlyt* otthon őrzi. Bevárja az ellent, s elszánt-sággal, női méltósággal von védkört maga körül. Az ellenség jön-megy, az édes anya pedig táborokon, veszélyeken keresztül tör, hogy lássa: él-e még gyermek-honvéd fija? Onnan vissza, látni: vajjon nincs-e az alatt feldulva birtoka? Így éli keresztül a szabadságharcz hónapjait.

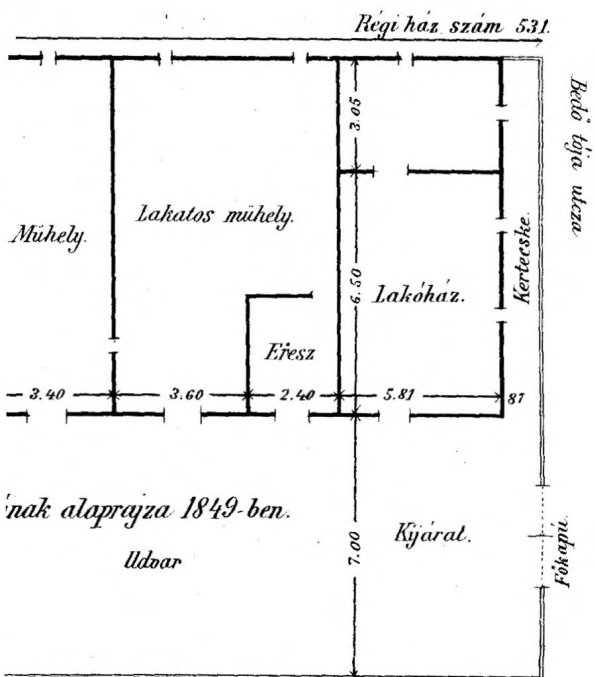
Lejárt a harc, menekülnek a hősök: a menhelyet adók üldözés tárgyai; de N. T.-né megnyitja ajtóit; az elfogott és börtönbe zártakon anyagi segélyvel könnyít; menekvő szegény ifjakat félreeső fürdőkre küld, ellátva a szükségese-
kel stb.

A hatalom kémei tartozkodnak őt elárulni, a hirhedett *Kovács* kapitány előtte (és társnői Szilágyi ezredesné, Benkő Rafaelné, Semseyné előtt) meghajlik, nem meri e nemes szivű nőket megrendszabályozni. Csak később a szerencsétlen „Vissz-forradalom” kezdeményezőinek tapintatlan látogatása szolgált ürügyül, hogy Kovács kapitány elfogathassa; a mit ő maga, eredménytelen motózás után, 1853 nyarán hajtott végre két zsandár kíséretében

A derék nő N.-Szebenben szigoruan elzáratva s több évre elítéltetve, kegyelem útján 1½ év mulva, testi-lelki kijnjai miatt kifejlődött ideges fájdalmakkal, meggyengült szemmel, térhetett vissza otthonába.

Szenvedéseinek, fájdalmas idegbetegségének enyhülését, tisztelőinek és szeretteinek őszinte részvételében és jótékony-ság gyakorlatában keresve és találva, 1884 januárban bekövetkezett haláláig. Háromszék előkelő férfiai és hölgyei nagy részvét mellett kísérték az üdvözlött Szotyorba, hol a családi sirboltban szendergi örök álmát.

Léptek: 1 = 200 hoz.

z szám akkor Országút, jelenleg Kossuth utca.

A SZÉKELYFÖLDI ÁGYU-ÖNTŐMŰHELY 1848—49-BEN.

(Turóczi Mózes és társai.) *)

Márcz. közepén 1849. egy hadnagy, (Pap Sándor) vezetése alatt négy ágyu személyzetre való tüzér legénységet indítottak Nagy-Váradról Erdélybe, Kézdi-Vásárhelyre. Ezek közt jutottam Háromszékre én is.

Márcz. 26 án Csik-Szeredába, 31-én Kézdi-Vásárhelyre érkezünk. Itt a kis-katonák nevelő-intézetébe, a *Stiftbe* szállásoltak el s ide gyűjtötték össze az ifju székely ujoncokat, kiket nekünk ki kellett tanítani szolgálatra, a Turóczi Mózes gyárából kikerülő ágyuk mellé.

Bizony volt köztük 16—18 éves legényke akárhány, kiket szüleik könyezve hagytak nálunk, de azért vidám, kedélyes élet uralkodott közöttünk mindig.

Nevetve, játszva tanulták meg az öntőműhelyből kikerülő és gyorsan felszerelt gyalog és lovas ágyuk mellett a szolgálatot; időnként czélt lőttünk künn a mezőn, vagy töltényeket készítettünk ágyuba és gyalog fegyverekhez valót is. Ezekhez a szükséges apró készülékeket mi készítettük emlékeztetből, úgy miként Pesten, az Ujépület közelében működő tölténygyárakban, tanítottak volt rá.

Kézdi-Vásárhely akkor is oly szűk helyre összeszorult város volt, mint most. Telkei apró kis szeletekre szeldelve, melyekre csak keskeny bejáró ösvényeken lehetett bejutni. Sepsi-Szentgyörgy felé vezető főutczájának balkézre eső (keleti) során feküdt az a kis telek, melyen az ágyukat öntötték. (Alaprajzát ide mellékelve adjuk.)

A gyárat Turóczi Mózes uram vezette, egy barátságos képű, nyájas székely ember; mesterségére egyszerű rézmű-

*) A Bodola Lajos és Szabó Sámuel tüzér főhadnagyk szakértő és hiteles leírások után az ők szives engedélyük folytán. N. S.

ves, de tehetséges, ügyes ember, kinek Gábor Áron után legtöbb érdeme van a székely ágyuk készítése körül; ők tették lehetővé, hogy a Székelyföld magára hagyatva, 48—49. telén védelmi harczt folytatasson, s magát fentarthassa, míg Bem csapatai segítségre érkeztek. Háromszék felszabadulása után Gábor Áron a magyar kormánytól tűzér-örnagyi, Turóczi Mózes századosi rangot kapott.

Az udvar, mely ágyuöntő települ szolgált négyszögletű, kereken beépítve egyszerű földszintes házakkal és nyitott oldalú felszerekkel, színekkel.

Az öntő-gödör a telek éjszaki bütüjéhez támaszkodott egyik végével, mellette a katlan, melyben a falukról kapott harangokat olvasztották. A rezet a csik-szentdomokosi bányáktól hozták. Legnagyobb gondot az okozott, hogy fűrógép nem lévén, az ágyut lyukasra kellett önteni.

Megkészült a forma, két egymásra fektetett ládában, agyagból mintázva. Ennek már most kellős közepén, tengely formán egy karvastagságú agyag-kolbászt (agyaggal bekent rúdat) nyújtóztattak végig, melyet öntéskor az olvadt ércz körülfogott.

Szája felől könnyű volt azt a tengelyt megtámasztani, de az ágyu feneke felől valami erősség kellett neki, a mi szilárdul egy helyben tartsa, hogy el ne mozduljon s az ágyu lyuka ferdén ne essék.

Készítettek hát, találékony észszel egy villa, vagy kárka forma kovácsolt vasdarabot, melynek nyele, alól, függélyesen volt megerősítve. Arról lehet tehát biztosan megismerni Turóczi uraméknak minden ágyuját, ha még volna valahol elhányódva belőle, hogy az ágyu feneke táján ezt a beleöntött vasdarabot meg lehet találni, mely letisztogatás után, kívülről is jól látszott. Ezért birt a székely ágyuk feneke kisebb ellentálló-képességgel s ezért hasadt el közülök némelyik, a harcztéren, gyors tüzelés közben.

Nó hát ebben a szegényes kis műhelyben öntöttek összesen 64 darab ágyut, tudtomra csak 3 és 6 fontosokat, nagyobbbat nem. Lovas üteg csak a mi odaérkezésünk után készült 1849. május havában, egy 6 fontos üteg (6 ágyu).

Örök dicsősége hazánk önvédelmi harczában annak a kis csapat székely iparosnak, kik közül *hatnak* arczképét a „Történelmi Lapok“ 1893. január 1. száma közölte.

A képen levő munkás honvédek rövid ismertetését a következőkben adjuk.

Turóczi Mózes százados, Kézdivásárhelyen 1813. jan. 20-án született. Rézművességgel és gazdasággal foglalkozott 48 előtt. Utóbb gazdasági és cséplő-gépekkel gépeltetett és gazdaságból élt. Meghalt — miként kettős szomorú jelentésében olvassuk — »Gábor Áron ágyuöntő társa és a kézdí-vásárhelyi ágyugyár *igazgatója* 1896. május 13-ikán reggeli 7 órakor 84 éves korában, öregségi végelgyengülésben. Mig a hős Gábor Áron a szellemi, addig Turóczi Mózes az anyagi és formai részt emelte érvényre. A kihült porokat május 16-ikán helyezték örök nyugalomra.«

Bene József hadnagy. Szül. 1815. febr. 15. Kézdi-Vásárhelyt. Kezdetben mint fegyveres honvéd szolgált, azonban, mint asztalost és üvegest, Szász-Hermány mellől, a gyárhoz rendelték, hol gyutaesot gyártott, gépeket készített s a gyár vezetésénél működött, tiszti ranggal.

Kovács András alhadnagy. Szül. Dálnokon 1822. jul. 16. A szabadságharcz előtt már bejárta Budapestet; Pozsonyt, Temesvárt, Aradot, Kolozsvárt, kocsí és gépgyárakban dolgozva. 1848-ban egész télen táborban volt, sebet is kapott. — Az ágyu felszerelésnél, a saját szerszámával kezdett dolgozni; a vas-munkáknál munkavezető és felügyelő volt. Mikor a muszkák Kézdi-Vásárhelyre bevonultak, ő is menekült az erdőkön át, így jutott Törökországba. Végre mint vagyontalan gépész és kovács kereste kenyerét.

Tóth József örmester. Szül. 1821. márcz. 5. Kézdi-Vásárhelyt. 1848. okt. 1-től 1849. jun. 24-éig dolgozott a salétromgyárnál, mint örmester. Most csizmadia mester. Él.

Klünglein József tizedes. Szül. 1817. nov. 19-én Nagyszébenben. 1849-ben megsebesült Szász-Hermánynál. Sebesülése után szakadatlanul az ágyugyárban dolgozott. Most pléhes mester K.-Vásárhelyt.

Paizs Antal. Szül. 1828. jan. 27. Háromszéken. Futásfalván. Mint kerékgyártó 1848. tavasztól 1849. aug. haváig szolgálta az ágyugyárat. Most is él mint kerekese mester K.-Vásárhelyt.

Ezen régibb adatokhoz két újabbat csatolhatunk :

1. *Bodola Lajos* az 1-ső székely üteg parancsnoka, ki a nyárihónapok nagyobb részét most is Háromszéken szokta tölteni, — gyakrabban érintkezett Kézdi-Vásárhelyt az öreg Turóczi-val, és a tőle hallottakat 1896. június 17-ikén kelt levelében ekként írta le :

„Mikor utoljára láttam az öreget, 84 éves volt. — Teljességgel nem volt meglepődve azon urakkal, a kik róla irtak ; akkori jegyzeteit nem is a leghivebben használták fel, anélkül, hogy azokat többszöri felszólítására neki visszaszolgáltatták volna.

Panaszkodott, hogy az írók minden érdemet csak Gábor Áronnak tulajdonítanak, holott ő (Turóczi) öntötte az ágyuk legnagyobb részét, golyót és az ágyu felszerelést is ő végeztette.

Megjegyzem, hogy tudomásom szerint Turóczi maga volt oka ennek a félreértésnek, mert mikor a 70-es évek elején többen nyilatkozatra szőlították fel, az általa végzett dolgok felől, — ő félénk ember lévén, — nehogy baja történjék a multban végzettekért: igyekezett a felelősséget Gábor Áronra hárítani. — Egyéb iránt elismerte, hogy az ágyuk méreteit Gábor Árontól kapta. —

„Arra a kérdésre : hány ágyut öntött összesen ? nekem több ízben úgy mondotta, hogy 64-et: több volt közte a 3, mint a 6 fontos,“ —

Az első székely ágyukról, melyek — nem K.-Vásárhelyt készültek, Bodola ezeket írja :

„Fülében két darab 6 fontos vas ágyut öntetett legelőször Gábor Áron. Ezeken kívül öntöttünk 4 darab 3 fontos bronz ágyut, de nem Fülében, hanem Seps-Szentgyörgyön *Kis János* bádógos műhelyében ; mind a hatot Szentgyörgyön szerelték fel

„Ezek voltak az első székely ágyuk, melyekkel Háromszéket oltalmaztuk a 48—49-iki téli hadjáratban. Ezekkel csatlakoztam én 1849. február 28-ikán Bem táborához, ezek mentünk Szebenbe — s később Verestoronnyhoz.

Ha ezt a 6 ágyut a Turóczi-féle 64-hez tesszük : így kerekedik ki az összes székely ágyuk száma 70-re. —

Arra a kérdésre : hány ágyuja volt Verestoronynál ? Bodola így felelt :

A muszkák 1849. július 20-iki támadásakor volt Veres-toronynál 2 darab vas 6 fontos, 2 darab bronz 3 fontos, a fent leirt G. Á. féle ágyukból. Továbbá 2 bronz 6 fontos és 2 bronz 3 fontos, osztrák ágyu: összesen 4 hat fontos és 4 három fontos = 8 ágyu — Ebből a két székel 3 fontos elhasadt és az Oltba vettetett; a többieket a törököknek adtam át, kiktől azonban Lüders muszka generális elvette és az osztrákoknak kiszolgáltatta.”

* * *

2. A budapesti nemzeti muzeum levéltárában 1896. május 2-án, egy Gábor Árontól eredő levelet találtam, mely a székel hadi felszerelés történetét egészíti ki.

Kívül: „Az önálló székel tüzérség főparancsnokától

Tisz. Hadügyminiszter urnak, Pesten.”

Belől:

(Haza érkezése óta a felszerelést sürgeti és folytatja, *szó szerint*) — — „Kézdi-Vásárhely, június 14. 1849. Hadügyminiszter urnak, Pesten.

— — „Egyetlen salétrom készítőnket még öt nagyobb szerüvel szaporítottam; folyó hó végén egy része, a más része jövő hó 15-ig létre jövendnek. Az eddigi pormunkálatot malomra áttettem és még egy munkába; következőleg két lőpor-malmunk leend, ugyan a jövő hó 15-ikén.

De minthogy állása ezen székel nemzetnek igen kényes, a napontai megtámadást kezünkön tartva, makacsul megvédendők, — igen is sok gyúanyagra lévén szükségünk, hogy hivatásunknak teljes mértékben megfelelhessünk — mert mind a mellett, hogy a széleink 26 három és 10 hat fontos ágyukkal, elegendő töltésekkel ellátvák: munkán áll még 10 ágyu.

Ha az elszánt betörést hosszasan határozotnak lévén elleneink — fent akadunk — mindenesetre salétromi és bűdöskőre lessz szükségünk; ezért jelen állapotunkat komoly fontolóra vévén, a T. Hadügyminiszterium hová hamarabb a salétrom és bűdöskő Nagy-Bányáról megküldése iránt rendelkezni méltóztasson. *Gábor Áron*, őrnagy.”

Ugy hiszem, a fönnebbiekben közölt adatokkal, a székel ágyuöntés és hadifelszerelés kérdése, hitelesen meg van oldva.

Zeyk Domokos. honvéd százados, Bem segédtisztje volt; a segesvári csatatéren, 1849 július 31-ikén, hősi küzdelem után, mikor látta, hogy az őt körülfogó muszka lovasság közül nem menekülhet, mintsem hogy foglyul ejtsék: önkézzével oltotta ki életét, föbe lőtte magát.

Családi viszonyait, életrajzát, hiteles adatok alapján, az alábbiakban közöljük:

Nagyapja volt *id. Zeyk Dániel* (szül. 1737 június 30, megh. 1796. aug. 29); magyar testőr. ítélő mester, kormányiszéki udvari tanácsos s végre királyi táblai elnök. - - Nagyanyja gróf Teleki Borbára.

Apja volt *ifj. Zeyk Dániel* (szül. 1778 január 2.; megh. 1846 aug. 29.) Marosszék főtisztii helyettese és királyi táblai ülnök Maros-Vásárhelyt; 1837-ben Alsó-Fejérmegye egyik országgyűlési követe. — Anyja: *Vay Katalin*, ki 1870-ben halt el, 86 éves korában, Nagy-Enyeden.

Nyolcz gyermekök közül Domokos az ötödik. Ilyen sorral: József, Borbára (b. Kemény Domokosné), Károly (neje b. Kemény Judit), Dániel, *Domokos* (neje b. Kemény Juliánna); Katalin (Borbély Józsefné, él Tisza-Roffon); Miklós; *) Johanna (Zeyk Miklós **) nagy-enyedi tanár özvegye, él Nagy-Enyeden.)

Zeyk Domokos született 1816 jun. Marosvásárhelyt. ***) Iskoláit Nagy-Enyeden, Kolozsvárt és Magyar-Óváron végezte. — 1845-ben nősült; halálakor két kis fia maradt: Simon (szül. 1846, megh. 61.) és Gábor, (szül. 1848. él).

1848 őszén az Agyagfalváról kivonult székely csapatoknál, Dorschner ezredesnek lett segédtisztje, de Maros-Vásárhely bevétele után visszavonult a magán életbe. Mikor azon-

*) Bem napi parancsai közt VI. lapon Vizakna febr. 3. 1849 az áll: »Mátyás huszár ezredbeli őrmester Zeyk Miklóst hadnagygyá léptetem elő.«

**) Nemzetőr-kapitány és a nagyenyedi tanuló ifjuság századának vezetője. a 48 nov. 9-iki kivonulásig (Enyed oda hagyásáig). Van nálam egy kis jegyzete, melyben 4 ifjut kinevezett, hogy Budai nevű őrás-mester mellett segédkezve, ágyutöltést készítsünk, a Russbergen öntött két 1 fontos vas-ágyucskához.

***) Az eredeti Anyakönyv I-ső kötetének 187. lapján következő bejegyzés áll: 1816 június 19-én kereszteltetett M. Zeykfalvi Dániel Tabulae Reg. Adzessor urnak és M. Vay Kata urasszonynak, *Domokos*. Fő kereszt atya Tubulae Reg. Praeses, M. gf. Kemény Sámuel ur. Fő kereszt-anya élete párja, M. gróf Iktári Bethlen Kata eő Excellentiája.

ban Bem, 1849 január 13-kán, Vásárhelyre érkezett, Zeyk D. huszárnak csapott fel, Mikes Kelemen oldala mellé.

Hatalmas testalkatu, ritka erejü bajvivó, daliás férfit volt; az erdélyi magyar tábor egyik legerősb, legvitézebb katonája.

Bem csakhamar tisztikarába osztotta bé; s előbb főhadnaggyá, később századosá léptette elő.

Bem napi parancs-könyvének ide vonatkozó része így hangzik: „Nagy-Szeben, márcz. 26, 1849. Hadnagy *Zeyk Domokost* főhadnaggyá, mellém nyargalóczezá.“ „Mehádia fürdőhely, május 18, 1849. Urházi György és Zeyk Domokos nyargalóczoikat, folyó hó 16-ikával (kezdődő illetékkal), századosokká nevezem ki. (LXII-ik lap.)

Zeyk D. elestéről leghitelesebb egykoru följegyzés a Macskási Antal honvéd századosé (megh. 1883), kinek jegyzeteiből az idevonatkozó részt ide írjuk. *)

„Mintegy 10 órakor kezdődött meg a muszkák elleni (segesvári) hareza Bem apónak. Estefelé a fehéregyházi szálló vagy gyümölcsös dombról, ágyui mellől, azt rendeli fülem hallatára Zeyk Domokos galoppennek **), hogy szaladjon a balról fekvő erdőbe: nézze meg, miért hallgatott el az erdőben a tüzelés? Zeyk elindult . . . és soha sem tért többé vissza.

„Midőn a muszkák (Fehéregyháza mögül) kirohantak, Bem apó a szekéréhez ment, onnan tán földabroszait kiveendő. Mi csak azt láttuk, hogy az öreg 6 kozák körülvette, de nem bántotta. Mire mi védelmére siettünk, a kozákok elszaladtak. Az öreg minket szaladókat követve százszor 200 morogta: Hurum! hurum! ***) Ha mutattuk, hogy mi nem a minket üldöző kozákokért szaladunk, hanem az elibünk kerülő 2000 muszka elől: oda sem akart nézni.

„Az öreg apó előtt szaladva láttuk, hogy fenn az oldalon egy magyar futárt beér 6 kozák, kik magyarunkat rendre támadták. Ki elhullott, ki sebet kapva, ki nem merte megtámadni magyarunkat, visszatért. Rövid időre üldözőbe veszi magyaruukat 16—18 számból álló csapat s ezek után szalad

*) Tört. Lapok 1892. márcz. 15-iki szám, 39–40. lap.

**) Nyargalócz.

***) Rosszul ejtve és értve. Jelentése azt hiszem: *Kehr' um! Kehr' um!* vagy *Herum, herum!* = meg kell fordulni.

még több kozák. Mellettem szaladó bajtársam elkáromkodja magát, mutatva, hogy: „ni! az a hunczfut azt hiszi, hogy 18 nem elég annak az egy magyarnak legyőzésére. Midőn a kozákok magyarunkat beérték, láttuk, hogy nagy lovával fennállott s alatta álltak a kozákok. Csakhamar e felállásra magyarunk leborul. Ki lett volna? nem tudhattuk a nagy távolság miatt.

Hónapok mulva Szathmármegyében, mint menekvőt meglátogatott egy testvérem, ki némely muszkatiszt magaviseletét megdicsérendő, elbeszélte; hogy magok a muszka tisztek, a segesvári ütközetnél látva azt, hogy egy magyar mily vitézül menekült meg 6 kozáktól s látva, hogy egy nagyobb csapat kozák üldözi, rendeletet küldöttek egy kozáktól, hogy azon vitéz magyart, a 18 tagból álló csapat, élve hozza el.

De a rendelet későn ért rendeltetése helyére s a magyar már halva volt!“

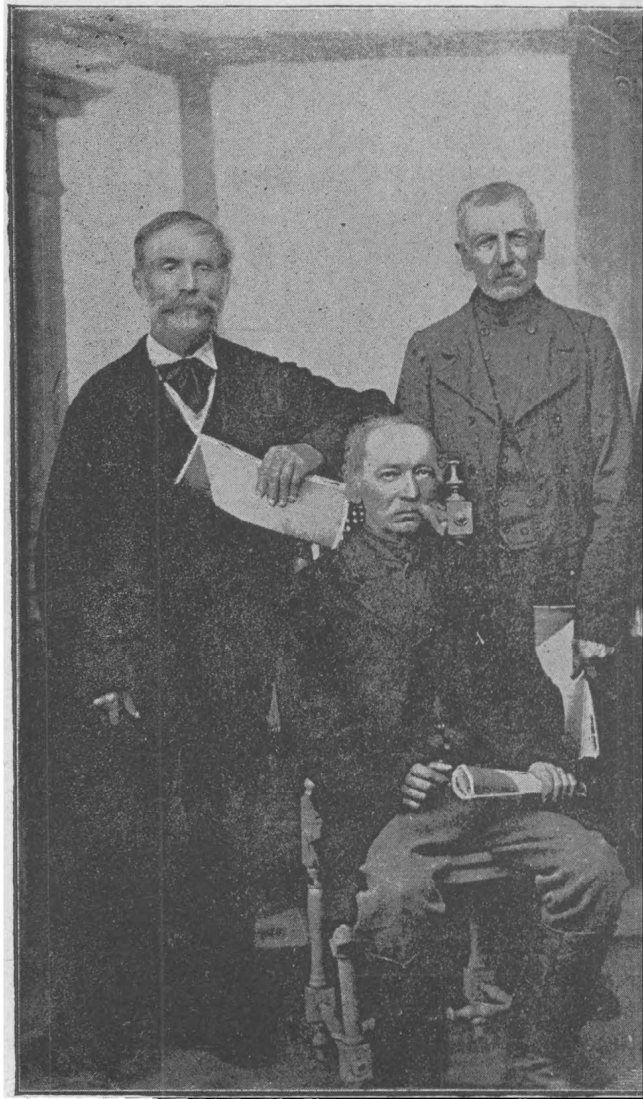
Ez volt *Zeyk Domokos*, ki saját pisztolyával lőtte föbe magát.

Az elesett hősnek, hátramaradt családja is, b. Heydte osztrák őrnagytól, ki szemtanuja volt az eseménynek, hasonló értesülést nyert Z. D. halálának körülményeiről.

Jókai, a forradalmi csataképek közt, egyik elbeszélésében *Kezy Domokosra* változtatja Zeyk nevét és történetet költ hozzá: a mint a menekülő fővezér egy keskeny csapáson át, az ellenség közül megszabadul, míg vitézei egyenként hulnak el az átjáró védelmében; ezek közt mint legutolsó: *Kezy Domokos*.

A család, birtokában levő arczképet, melyről a miénk vétetett, Sikó Lajos festőművész készítette.

Szabó S.

TURÓCZI MÓZES

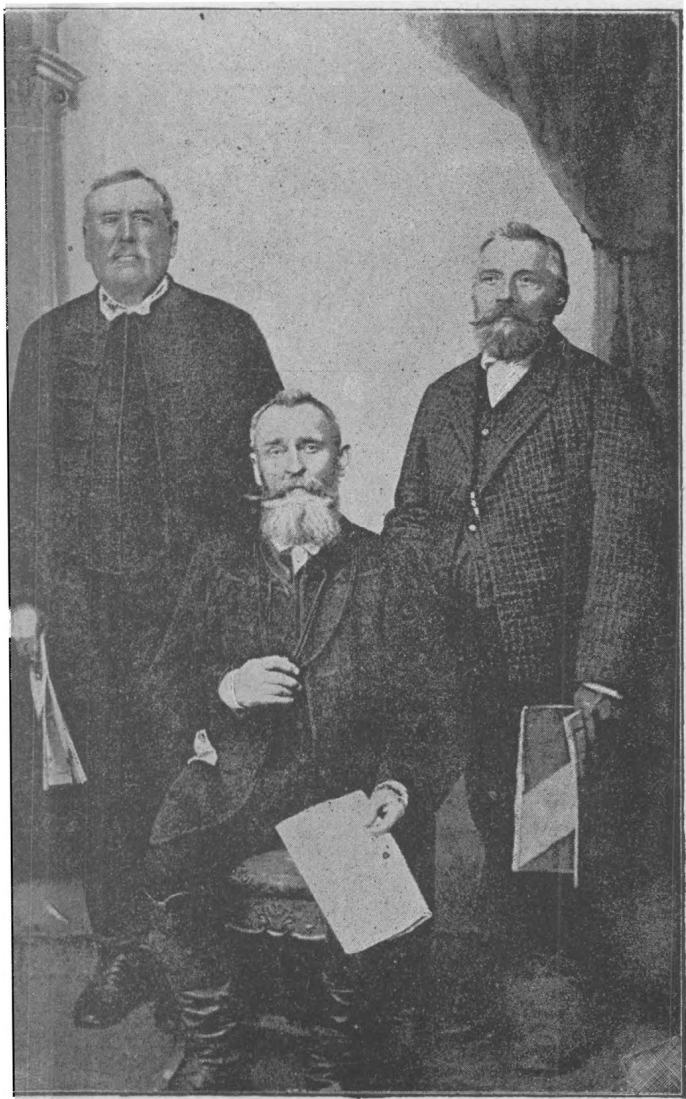
Pais Antal *Polh Jozsef*
kerkes segéd
az agyu gyárban

Satékóv gyáros

Turóci
agyú-öntő
mesterek

Bene Jozsef
C 114

K
Lo

S TÁRSAL. (153. l.)

Mózes
 igazságos
 dos
 ünglein
 a közön
 gyáros

Kovács András
 országgyűlési képviselő
 (Klinglein)

Károlyi Károly
 országgyűlési képviselő

HARMADIK SZAKASZ.

X. RÉSZ.

A székely tüzérség első tanítói.

Ezt a szakaszt az író régi barátja, bajtársa készítette. Nagy Sándor 1849 febr. 11-től június 26-ig nem volt otthon. A mi ezalatt székelyföldön történt: nem ismeri közvetlen szemléletből. Ezt a hiányt az ő megbízásából, én igyekszem kiegészíteni.

Néhány egykoru levelem maradt fenn: melyeket 1849 ápr. – július hónapjaiban, Torda vidékén lakó szüleimhez, Háromszékről irtam. Ezekből közlök válogatott részleteket, a mennyire lehet: még a szavakhoz is ragaszkodva.

* * *

Nagy-Szeben bevétele (márcz. 11.) után rendelet érkezett Nagyváradra, a várban elhelyezett és szervezett tüzérséghez: küldjenek egy szakasz tüzért Kézdi-Vásárhelyre, hogy az ott készülő székely ágyuk mellett, oktatói szolgálatot teljesítsenek.

Márczius közepén indultunk Váradról, Pap Sándor tüzér hadnagy vezetése alatt 32-en; én akkor tizedes voltam. Szülőim és testvéreim, aranyosszéki kis birtokuk feldulása és Nagyenyed elpusztítása után Kolozsvárra menekültek volt, és a telet ott (a felső-szénutezai Rajka-házban) töltötték. Az 1848 nov. 17-iki kolozsvári kivonulás óta, mikor Pestre mentem, és katona lettem, --- 4 hónap multával, — most láttam családomat először. Sok, kiállott szenvedés után, Szeben bevétele tette ünneppé együttlétünket.

Kolozsvárról pár napi pihenés után, márcz. 20-ikán indult csapatunk, szekereken, útnak. Állomásaink voltak: Torda, Mező-Záh, Marosvásárhely (22), Erdő-Szentgyörgy, Sz.-

Udvarhely (24), Szentegyházás-Oláhfalu. A Hargitán 26-ikán keltünk át. A tegnapi szép tavaszi idő után, esni kezdett a hó; fujni kezdett szembe a szél, és oly hideg kerekedett, hogy az új évi hideg, melyet Pestről történt kivonulásunkkor éreztünk, mézesmadzag volt ehhez képest. A mint azonban lejteni kezdettünk a havasról, félig megfagyva: egyszerre mintha elvágták volna a rossz időt; megállott a hó és szél, mert szerencsésen kiértünk a hó tartományból. Délután 3 óra tájt érkeztünk Csik-Szeredába.

Csik-Szereda, az Olt mellett fekvő kis mezővároska; meglehetősen szegény, mert a buza nem terem meg határán. Van egy kis váraeskája is, melytől feléje közeledtünk szörnyen megijedtünk, félve, hogy talán abba szállásolnak el. Azonban a vár (Kossuth-) huszárokkal telve, és Gál ezredes Bennél, Szebenben volt. Így mi a városra, becsületes magánházakhoz jutottunk. Márcz. 27 és 28. napját ott töltve, 29-ikén reggel Gál ezredes előjött.

Tüstént maga elé rendelt s elmondá, jövőndő sorsunkat: „Önökre szép hivatás vár, melyet ha betöltenek, — a mit hiszek is, — a haza köszönetét fogják kiérdemelni. Önök kötelessége leendő ugyanis Erdélynek s különösen a székelyföldnek kitanult tűzéreket adni. E végre gondoskodni fogok, hogy önök Kézdi-Vásárhelyre elszállíttassanak, hová 6—800 tűzér ujoncz begyűjtését el fogom rendelni, kiket önök — reményilem — hogy azon gyorsasággal fognak organizálni, a mint ez a magyar tűzérek szokása. Alkalmat adok, hogy magokat kitüntethessék; ígérem, hogy katonai tekintetben nem fogok hálátlan lenni.“

A cél tehát, melyért jöttünk, nagyon szép. Hozzájárul még az is, hogy könnyen megeshetik, az első közt leszünk, kik Lengyelország szabadságáért sikra fogunk szállani. (!) Ez azonban ha lesz is, bizonyára messze lesz.

Még 29-én délután elindultunk Csik-Szeredáról s aznap mentünk Kozmásig. 30-án nagyon szép időben Kászon-Ujfaluig, honnan 31-ikén déltájban beértünk K.-Vásárhelyre.

Bámult rajtunk mindenki, mintha eleven krokodilusokat láttak volna s kilétünkről számtalan találgatást hallánk a nép ajkairól. Utoljára mind közönségesen megegyeztek abban, hogy polák katonák vagyunk, mert bő nadrágunk van. Ezen hiedelmeket növelte az is, hogy az igazat megvallva, külde-

tésünk céljával nagy mértékben ellenkezőleg: 6 tót, 8 német és 18 magyar ajku volt közöttünk; hallhattak hát, nem magyar ajku beszédet is eleget.

Köztünk maradt szó legyen: embereink világért sincsenek kellőleg választva, mert legalább fele ha tud is, nem alkalmas a tanításra. De azért a hiányt bizonyosan ki fogjuk pótolni, s diesőséget vivünk ki magunknak a székelyföldön.

Megérkezésünkkor a híres Gábor Áron tüstént elvitt tűzéreink közül 8-at a gimesi szorosra. Minket beszállásoltak a városon szerteséjjel. Ápril 2-ikán megkaptuk az ezredestől a parancsot, hogy a Kiskatonai Növeldébe költözzünk be, — a mi meg is történt, — hol minden szükségesről számunkra uri módon gondoskodtak s azóta itt tökéletes elégedett állapotban élünk.

Ujonezaink megérkezése husvét utánra volt téve s halljuk, hogy ma, (ápr. 11.) többen meg is érkeztek, tehát munkálkodásunk mentől hamarább el fog kezdődni. — Tegnapelőtt (9-én) egyet közülünk még kivíttek az ojtózi szorosra tűzéseket tanítani; én azonban bizonyosan itt helyben maradok (az iroda vezetésére), míg egy nagyobbyszerű táborozásban részt nem vehetek.

Itt Vásárhelyt több ismerőssémmel találkoztam, Jancsó Miklós tanuló társunkkal, ki mint a vadászesapat számára egyéneket toborzó volt itt, de 10-ikén elment Brassóba. Németh Lászlóval, ki háromszéki kormánybiztos; Elekes Györggyel, ki Némethnek segédje; Hankó Dániellel, ki a térparancsnokságnál százados. A Demeter Samu öcsese (Sándor) is itt van.

Kézdi-Vásárhelyt van ágyuöntő-, lőpor-, salétrom-, gyutacs-, gyucsas-*) töltés-készítő gyár. Minden héten 3–4 ágyut

*) Így neveztük az ágyu-gyújtót; 3–4 hüvelyknyi üres náddarab volt megtöltve salétromos vegyülékkel; egyik végén kalap gyanánt, vastag papírból egy kis tányér, lőporral töltve és hálószővettel (tüll, organin) leborítva, lekötve. Mikor löni akartunk és elhangzott a vezénylő szó: *Mozdonyról!* 2 tűzér két felől gyorsan az első kerekéhez lépett, egyik áttolta a karnyi vastag 6–8 láb hosszú mozdonyrudat az ágyutalp végéhez illesztett vaskarikán; aztán leemelték, megfordították s talpát földre eresztették. Egyik a mozdonyrúd végén levő horgot az ágyutalp végéhez akasztotta, másik a nyakán függő bőrtáskába, töltésekről gondoskodott. — Most 5 legény állott az ágyu mellé: 2 szájához (egyik a töltést bele illesztette, másik töltő ruddal benyomta az

öntenek s folytonosan szerelik. Ezután még többet és nagyobb mennyiségben fognak előállítani, — s mindezt nagy részint Gábor Áronnak lehet köszönni.

K.-Vásárhely, 1849. ápr. 19.

Husvét után egyszeribe elkezdették a székely falvak beszállítani ujonezaikat. Mi elkezdettük a besorozást, de egyszer csak nagy bámulásunkra, érkezik Gál ezredesnek egy rendelete, hogy a tüzér ujoneczok egy részét küldjük Csik-Szeredára, hogy ezekből *utász-kart* állítson fel. Most már ha otthon volnának Józsi*) Horváth Samu**) stb. jó alkalom nyílnék nekik az utászatra, mivel gondolatom szerint Csik-Szeredán nincs utász-tisztnek való ember, — ha van is, nagyon kevés, — módjuk lenne tanulni, tanítani és előhaladni. A tüzereknek is egy részét Csik-Szeredán tanítják, hová utánunk valami két héttel, tüzerek érkeztek Váradról küldve, 3 ágyuval.

Mi husvét óta mind e mai napig, folytonosan ujoneczozunk; eddigelő van 103 ujoneczunk. En 16-án tüzemester lettem s azóta fizetésem 38 kr. „ezüst pénz, úri módra megél ebből egy vitéz“. . . . Ha a szándékolt 3—4 század tüzésé-

ágyu fenekéig); 2 két oldalt az ágyukerekéhez (egyik arasznyi hegyes vas-pálczával beleszurt a gyújtó-lyukba, gyucsát illesztett rá, a pálcza hegyével a hálósöveget felszakasztotta; másik készen állott a füstölgő kanócczal); végre egy, az irányzó, ki tizedesi rangot viselt az ágyu tövéből állva, végig nézett a csövön: a mozdonyrudat tartó legény, az irányzó keze intésére figyelt s a talpat víz-szintesen jobbra-balra igazgatta; ugyanakkor az irányzó egy csavaros emeltyűvel, az ágyucsőt függőleges irányban mozgatta lennebb-férnebb s mikor az ágyu torka helyes irányban volt, egyet lépett földre, elkiáltotta *tűz!* az ágyu dördült. A lövés ereje hátra lökte, de a legények a kerékbe kapaszkodva előbbi helyére állították. A tüzelés tovább folyt, — az egymás sorjába állított ágyuk rendre szólottak; a töltéshordó a társzekérrel közlekedett, vitte a muni-ciót az ágyutöltő legénynek. A mozdony első kerekére alkalmazott ládában állottak a kartácsok (apró golyókkal töltött pléh-szelenczék) rohamok alkalmára, gyors tüzelésre előkészítve, mindig az ágyuk közelében. — Egy ágyu legénysége 7, (vagy tartalékban még egygyel több) személyből állott s a 6 ágyus üteget 42—48 legény szolgálta.

*) Idősb testvérem: szül. 1826. a forradalomkor már 1 évet hallgatott volt a bécsi műegyetemen, mérnöki pályára készült. Meghalt mint honvéd-ör-mester 1849. jun. 1. Egerben.

**) Ifjú mérnök rokonunk. A röppentyű ütegnél szolgált. Szül. 1824. megh. 1884. mint m. k. középítészeti felügyelő. 1844--48-ig mint mérnöki pá-lyára készülő, a bécsi műegyetemen tanult.

get felállítjuk, lehetetlen hogy minket is meg ne indítsanak innen, valamerre.

15-ikén találkoztam Demeter Samuval. *) Ő a hidvégi és arapataki csaták után valami 3 hétig fogva volt Brassóban s innen csak a Háromszék és Puchner közt kötött békesség után szabadult meg. Birtokait neki is megrongálták, Ő Felsége kedves gyermekei az oláhok, de a világért sem annyira mint a hogy mifelénk szokás volt; olyan szépen csakugyan nem tudtak errefelé pusztítani. Ugyancsak 15-ikén templomban voltam, a hol Fábián, a ki most felesége halála miatt hazajött, nagyon szivrehatólag, épen az enyedi szerencsétlenek fölsegítésére hívta föl hallgatóit.

A mi életmódomat illeti: reggel kávézom egy péknél, ki éppen az iskola mellett lakik, ujdonsült kifivel, kalácsesal 18—21 váltó krért; délben eszem 4—5 félét egy vendéglőben 30 krért; estve a mit tetszik, kivéve a húst, mert mikor azt eszem, nem tudok tisztességesen alunni. Ebből látható, hogy olcsóbban és jobban élni alig lehet egész Erdélyben, mint Kézdi-Vásárhelyt.**) Pénzem van most 18 frt 44 kr. p. p. A katonai Növelében kényelmes külön szobában lakom; tehát semmi bajom sincs, csak jobb karom fáj, a Hargitán szerzett hüléstől.

Néha szárnyal itt egy-egy bolond hír, hogy a muszkák a gimesi szoroson így meg úgy, át akarnak jöni, vagy talán már át is jöttek.

K.-Vásárhely, 1849. május 22.

Május 11-ikén Gál ezredes, a székely hadi főparancsnok meglátogatott minket s miután mutatványt adtunk gyakorlatinkból, nagyon megelégedve távozott el körünkől. Annyit irhatok is, hogy jobb lovas ágyu melletti tűzerek, széles Magyarországon nincsenek, mint itt s egyáltalában: a székely újonczok nagyon hamar és jó sikerrel taníthatók. — Egyik firkálásában azt kérdi Ferencz (legidősb testvérem) tudok-e parancsolni és rendet tartani? Ha dicsérni akarnám magamat, irhatnék ide valamit, de nem teszem.

*) Zágoni pap. Józsi testvérem tanuló társa és barátja.

**) Egy ezüst huszas = 50 váltó kr., vagy 20 régi pengő kr.; mostani pénzérték szerint = 35 o. é. kr. — Örmesteri fizetés volt 38 pengő kr.

K.-Vásárhely eddigelő valami 50 ágyut állított elő tökéletesen felszerelve; mert az igazat megvalva: a felszerelés kivált elsőbben, nagyon hiányos volt. Most azonban, mióta 6 fontos gyalog és lovas ágyukat kezdetek önteni, és a mestereket egy csomóba gyűjtötték, jól és gyorsan szerelik az ágyukat. Itt Vásárhelyt 3 üteg ágyut fognak felállítani, melyeket mind mi látunk el tüzerekkel, kiknek száma, — a szekereseket oda nem számítva, — most csak 170, de közelebbről legalább is ennyivel fog még szaporodni.

Május 18-ikán csupa mulatságból kilovagoltam egy pajtásommal az ojtózi szorosba, melyet 2 hetenként felváltólag, mi látunk el tüzerekkel, két 3 fontos ágyu számára. Régóta nem hatott meg ennyire a természet; gyönyörű hegyek közt, melyeken fenyő és bükkfa vegyesen tenyésznek, lejtünk be a szép ojtózi völgybe; de utja gyalázatos rossz.

Kozmás, 1849. június 26.

Bámulnak ugy-e, hogy Csikszékből és rajzónnal irok? hanem annak következő nagy okai vannak.

Miután sokáig terjesztették alaptalanul, a muszkák beütését, ha jól jut eszembe, f. hó 18-ikán (19) a tömösi vámnál beütött. Hasztalan volt sergünk vitézsége, melylyel a rohanó ellenséget néhányszor visszaverte: a sokkal nagyobb erő visszanyomta őket. Legnagyobb veszteségünk Kis Sándor alezredes eleste (ki csakugyan későbbi tudósítások szerint életben, de megsebesítve az ellenség fogságába esett) és 4 ágyu elfogatása, melyek ámbár beszegezve, ellenséges kezre jutottak

A benyomult ellenség Brassót elfoglalta, de a fellegvárba, hová néhány csapatunk oly olaszántsággal vonult be, hogy Henzit utánozni fogja, be nem mehetett. *) A szászok, úgy halljuk, örömmel fogadták őket.

Mi ezen bevonulásról mit sem tudva, 19-ikén este 6 lovas ágyuval az ojtózi szoroshoz mentünk, minthogy az ellenség ott is mozogni kezdett; azon éjszakán Bereczkben hálunk. 20-ikán reggel felmentünk az ugynevezett Magyarós tetőre, mely az ojtózi szorosnak legmagasabb pontja s itt táborba szállva, kimentünk néhányan a határszélre, mely va-

*) Későbbi közbeszúrással: »A fellegvár később csakugyan feladta magát.«

lami harmadfél órai járás, hol legvégső őrünk állott. Mindent csendességben találva, visszajöttünk a táborba s ott megháltunk.

21-ikén délután vettük híret a tömösi két napig tartott csatának, mely 20-án reggel végződött s este felé már útban voltunk, vissza Vásárhely felé, hová 22-ikén reggel 5 órakor érkeztünk. Innen 10 órakor, Brassó felé vettük útunkat és estvére Uzonba érkeztünk, a hol meg is háltunk.

23-ikán reggel, Gál Sándor ezredes ur kívánságára, kimentünk a 6 lovas ágyuval gyakorlatra, a hol egy mozdonyunk tengelye eltörött, megigazíttatni visszaküldöttük. — Gyakorlatról haza menve, 11 óra tájt jön a futár, hogy siessünk, mert az ellenség nyomul a kökösi hid felé, hol előrsön két 6 fontos ágyunk állott.

Mi, 5 lovas ágyuval, minthogy a 6-ikat akkor igazították, — s két gyalog 6 fontossal siettünk a hidhoz, hová fél 12-kor megérkezve, rögtön megkezdettük a csatát 9 hat fontos ágyuval.

Sergünk legfennebb 1400—1500 emberből állott, a lánccsásokat is oda számítva; lovasságunk szörnyű gyenge volt; legnagyobb része szereletlen s alig fél század. Az ellenségnek volt 12 ágyuja s körülbelül 7—8 ezer embere, (ezt azonban még most sem tudom bizonyosan.)

Elkezdődven az ágyuzás, leszállottam lovamról irányzó-nak, egy 6 fontos gyalog ágyuhoz, éppen a jobb szárnyra. — Valami 5 negyed óráig tartó csata után, Gál ezredes látva, hogy a tulnyomó erő előtt hosszasan nem állhatunk s megtudva, hogy Dobolynál az ellenséges lovasság már átkelt, ámbár Szentgyörgyről, hol 8 ágyunk s néhány század gyalogságunk volt, segítséget várt: megkezdette a visszavonulást.

Gábor Aron őrnagy 4 ágyut a középről visszaindítván, engemet a jobb szárnyon 1 ágyuval és a hidnál 3 ágyut ott hagyott. Mi folytattuk a tüzelést, de egy idő múlva megindultunk mi is. — Egyszersmind megindult ellenünk 3 osztály (divisio) lovasság s a vizen ájtött.

Ekkor egy zászlóalj csiki határvéd, kettős tömegbe állva, a rárohanó lovasságot visszaüzte, úgy hogy tovább nem üldözött. Mi Eresztevényig vonultunk, hol valami dombokon, délután 4 óra tájt, tábort ütöttünk. Az ellenség, estvére kelve, előjött Uzonig, hol az előtti éjjel mi háltunk volt.

Veszteségünk 7 ágyus és 1 huszár ló; 1 tüzérünk terhesen megsebesült, 2 szekeresünk hasonlóképp; a többi csapatokból 10—12 sebesült, de tudtomra egy halott sincs, ám-bár valami 20 emberről nem tudják hová lett: elfogatott-e vagy megszökött? hihetőbb az utóbbi. Egy ágyunk agyát megrongálták s ha a Feketeügy tulsó magasabb martja nem fedez; még nagyobb veszteségünk lett volna.

24-ikén reggelre összegyűlt Eresztvényhez 10 hat fontos és 12 három fontos ágyu, de csapatjaink most is nagyon kevés számmal voltak. Várjuk az ellenséget csaknem délig; ekkor tudositás jön, hogy ő Szentgyörgy felé az Olt mentén kezd felnyomulni, hogy hátunk mögé kerüljön.

Mi is felszedtük a sátorfát s estvére Vásárhelyig jöttünk; innen 16 ágyut még akkor estve Tusnádra küldöttek; én 8 három fontossal mint ütegparancsnok, az utócsapatoknál hagytam; ezért csak 25-ikén hajnalban indultam Vásárhelyről, honnan tegnap estve későn, ide a Kozmási térségre értünk és tábornok üttünk. Másik táborunk még mind Tusnádon feküdt.

Az ellenség egy része tegnap délután 4 órakor K.-Vásárhelyre bement; ma (26.) Tusnádi táborunk Ujfalu felé előnyomult; mi pedig itt vagyunk Kozmás alatt. Én Szabó Nándor alezredes alatt vagyok.

Anyám levelére most nem válaszolhatok, mert a levél, irományaim és ruháim nagyobb része Vásárhelyt maradtak.

Junius 27. Alig végeztem bé tegnap dél tájt leveletem, midőn jött a rendelés, hogy induljunk mi is Ujfalu felé vissza s estvére kelve meg is telepedtünk Ujfalun innen, Jakabfalva alatt, egy malom mellett, valami széna réteken 5 lovas és 6 három fontos ágyuval. Gyalogságunk itt csak 1 zászlóalj.

Ugy hogy egy átaljában az ágyuk száma igen is sok, a sereghez képest.

Kósza hírek jönnek Vásárhely felől, hogy miként bánik az ellenség a néppel. Mondják, hogy 10 évesen felül küldi be a férfiakat Moldovába; a vásárhelyieket megbélyegzi stb. Ezek kofa beszédek lehetnek.

Kászon-Ujfalusi malom, 1849. jun. 28.

Ma az egész napot itt töltöttük egy malomnál, mely Jakabfalva alatt fekszik, leginkább a lovak élelmezéséért, minthogy nagyon jó fű van.

Gábor Áron az egész tábor lelke, nála nélkül mondhatni semmit sem érünk. Ő a legnépszerűbb és értelmesebb ember, ki képes lelket önteni a katonaságba, mely nem arra való, hogy saját földjén harcsozjon, — mivel egyenként szökösnek haza, a keményebb büntetések ellenére is. *)

Általában, Háromszék most nem úgy áll, mint a múlt télen állott; 14 zászlóalj van Csik és Háromszék leglelkesebb fiaiból távol, — lovasságból 9 osztály; és ez nem csekélység

Már csak megírom azt is, a mit oly régóta tartogatok magamban: június 1-től fogva hadnagy vagyok. Minthogy a felterjesztés 19-ike körül indított Pestre, a megerősítés csak a jövő hónapban jövend el. De azért Gábor Áron egy üteget bizván kezemre, ezt már mint hadnagy, úgy vezénylem.

Nem tudom mikép, G. Á. szeretetét nagy mértékben megnyertem. Segédjének akart választani, a mit el is fogadtam volna, de az irodai életet borzasztólag unom, s azért megkértem, hogy hagyjon meg századomnál, a mit meg is tett.

Nyerges-tető, Június 28. estve — Ujfalú és Kozmás közt.

Ma dél tájt ide kiküldöttek egyedül csak a lovas üteg maradt előrsön. Várjuk, hogy erőnk gyűljön, vagy segítségünk jöjjön; a mire nagy szükségünk is van, különösen lovasságra.

Csakugyan pompás egy élet ez a tábori; nem tudják felfogni azok, kik benne nem részesülnek. Eszik az ember, mikor van mit; pl. 19-től fogva ma ettem ettem először főtt ételt, de azért csak oly vig kedélyben vagyok, mintha azóta mind pástétommal éltem volna.

K.-Vásárhely, jun. 29. estve 11 óra.

Tehát mégis csak visszajutottunk még egyszer ide **) s én asztalom mellett irodámban, tollat foghatok kezembe; nem reméltem ily hamar.

Ma reggel tudósítás jöven, hogy a muszkák Brassóig visszavonultak, 5 zászlóaj gyalogság s egy fél század lovaság kíséretében, 30 (harmincz) ágyuval visszaindultunk K.-Vásárhely felé.

Ennyi ágyu Bem táborában sem volt, mikor Erdélyt

*) Nagyobb része újoncz volt.

**) Innen kezdve tintával van írva.

visszafoglalta. Ehez legalább is 10 zászlóalj lelkes gyalogság s egy ezred magyar huszárság kell, nem pedig oly katonaság, mint a miénk, mely minden reménységét az ágyukban helyezi s mégis képes néhány becsületes ágyuszóra megszaladni; úgy hogy előre érzem, miszerint ezen derék tüzérsgnek veszedelmet okozandnak. Pl. a székely és Mátyás huszároknak nincs jó hite köztünk?*) Tisztelettel hajlok meg azon körül-belől 100 Vilmos huszár előtt, kik utánunk kevéssel, Aranyi őrnagy vezénylete alatt, ide K.-Vásárhelyre, d. u. 3 órákor megérkeztek; csak kár, hogy igen kevesen vannak. K.-Vásárhely rendkívüli örömmel fogadta s étellel-itallal megverdégelte a katonaságot.

A nép az ellenség ittléte alatt nagy részint kiköltözött volt a városból, úgy hogy alig maradtak néhányan. — Pusztítás meglehetősen mennyiségben történt. Különösen az álladalmi gyárak: löpor, salétromfőző, ágyuöntő és felszerelő gyárak, melyek igazán nagyszerű működésben voltak, úgy hogy naponként 1 ágyu tökéletesen fel volt szerelhető, Heydte parancsára hivatalosan egybetörettek. — Néhány magán ház, leginkább a katona tiszteké és nép vezetőké, hasonlóképp kipusztított.

A század hivatalos irományait Heydte ugyan összehajtogatatta s privát mulatságára olvasmányul elvitte; igen okos nem lesz belőle. Jó hogy számadásainkhoz nem nyultak.

Csik-Tusnád, 1849 július 8.

Szomoruan fogok tollat kezembe, hogy a mult hét eseményeit papírra tegyem. Egy egész hét óta nem volt egy nyugalmas óránk, melyben azt tehettem volna. Szomorúságom oka alább látható:

Junius 30-ikán reggel megindultunk K.-Vásárhelyről s Maksa és Eresztevény közt egy szép térségen tábort ütve: előőrseinket újból a kökösi hidhoz küldöttük.

Julius 1-jén egész napot itt töltöttük; minden előkészületet megtettünk, egy nem sokára bekövetkezendő csatára.

Julius 2-ika. Most egy éve gyűlt össze az első magyar képviselőház Pesten; ma is ugyanez történik ugyancsak ott. Itt pedig, ma történt az *uzoni csata*, melyben Gábor Áron ör-

*) Gyakorlatlanságuk miatt.

nagy, pótolhatatlan veszteségünkre elesett. De lássuk az ütközet folyamát.

Reggel 9 órakor az egész tábor gyorsan utnak indult Uzon felé, azon tudósításra, hogy az ellenség nyomul előre, valami 15 ezer emberrel. Előrsőn volt 5 lovas ágyunk, egy zászlóalj gyalogsággal; egész sergünk állott legfőnnebb 5000 emberből, kiknek egy része, valami 600 kaszás volt. Az én ütegemet Gábor Áron leghátulra rendelte, úgy hogy még útban voltam, mikor $\frac{1}{4}$ 11-re az első ágyuszót meghallottam, 11-kor már szólott 22 ágyu a mi részünkről, mikor én még 7-tel a csata helyére Uzon és Kőkös közé megérkeztem s a bal szárnyon foglaltam állást.

Ágyunk egy sorban, hosszan végig nyulva, majdnem az egész völgyet befogták. Délután 1 óra tájt a bal szárny megkezdte az előnyomulást, de csakis az ágyukkal; középen és jobb szárnyon is az ágyuk nyomni kezdték az ellenséget.

Egyedül jobb szárnyon a Vilmos huszárok fedeztek minket; a bal szárnyon álló székely és Kossuth huszárok s az egész vonalon elnyúló gyalogság, miután valami 600 lépésre voltunk is előttük az ágyukkal, egyet sem mozdultak helyekből. Ugy hogy ha bátorsága lett volna lovasságának, bennünket kényelmesen elfoghatott volna az ellenség.

Igy azonban valami 18 ágyuból folyton tüzelve, a hidon túl vonult, — mindenütt csakis az ágyuktól s ezek közül is inkább a 3 fontosoktól üzetve, mert a 6 fontosak töltései nagyon megapadtak volt s ezek csak ritkán tüzeltek.

A Fekete-ügy hidjához érkezve, a huszárság is átrohant a vizen, míg a hidat az ágyuk számára berakták, mert azt az ellenség felszedte és részben felgyújtotta volt.

Meglehetős gondatlansággal Gál ezredes két 3 fontos ágyut is átküldött az iszapos fenekű vizen, hol csaknem lesüllyedtek, s miután a hid be volt rakva, engemet is 4 ágyuval a bal szárnyára, ámbár töltés főleg a 6 fontosokba alig egy néhány volt.

A jobbszárnyon előnyomult két ágyunkat, az ellenség Prázmárnál elfoglalt, besánczott állomásából, ujonnan Brassóból érkezett segítséggel annyira lövöldözte, hogy felállani sem volt képes. Én mintegy 800 lépésnyire állottam tőlük s onnan tüzeltem; 3 ágyus lovam elesett, 1 szekerész megsebesült s 1 ágyunk rúdja megrongálódott, — így tértünk vissza a hidon mi is. — Az ellenség kissé előbbre nyomult, Kőköst gránáttal felgyujt-

totta, és ismét vissza huzódott. Mi Uzonig vonultunk vissza és így a csatatért megtartottuk.

Ez a csata 6 egész órát tartott: mikor Uzonban megállapodtunk, délután 5 óra volt. Estére kelve előőrseinket újból Uzonnál hagytuk s visszamentünk reggeli állomásunkra, Maksa és Eresztevény közzé.

Veszteségünk a tűzéréség részéről egyedül Gábor Áron, kit még az előnyomulás megkezdése előtt, a középben, az országuttól jobbra, egy 6 fontos golyó bal karja tövénél talált; ámbár vér belőle nem folyt, rögtön meghalt. Szekeren Uzonig vitték s itt a csata folyama alatt, az utászok számára ideiglenes sirt ástak, egyszerű fejr koporsóba téve, egy kertbe temették. Temetésén az általa nagyrészt harangokból öntetett 30 ágyu zuzott s küldötte boszuló golyóit az ellenség felé.

A csata után G. A. holt testét kivették, Eresztevényre hozták s ott egyszerű csendben eltemették.

Egész életében munkás, fáradhatatlan természetű volt, főleg harcban mindig járt-kelt ágyui körül. Eleste előtt kevésel monda egyik tüzemesterünknek: „Ez már ma harmadik lovam s ez is kifáradt.“ — Magát igen kevésé kimélte; törzstiszti öltönyébe volt öltözve; fejr kalapot tett és szürke lóra ült, melylyel az ellenség figyelmét igen magára vonta. Hihetőleg távcsővön nézve, megismerték s 3—4 ágyut egyszerre süttettek reá, több izben.

A tűzéréség részéről, szekeresekkel együtt van 8—9 sebesültünk; elesett 14—15 lovunk. A Vilmos huszárok közül egy sem esett el; a székelyek közzül talán 1 és egy pár ló. A gyalogok közül Mara Gábort, a 85. zászlóalj őrnagyát, egy fáradt ágyugolyó leütötte és 4-én meghalt. A gyalogok veszteségét nem tudom; kevés lehet, mert egész ütközet alatt hátul állottak s a csata leginkább ágyuharcz volt.

Julius 3-ikán az egész napot Eresztevény alatt töltöttük, legiukább töltések után várakozva. Négy megromlott ágyut is küldöttünk innen Vásárhelyre igazítani, hol Turóczy Mózes a gyárat a rongálás után, a mennyire lehet kiigazíttatta, — a nagy részt elásott és elköltöztetett eszközöket és anyagokat újból előállítván.

Julius 4-ikére volt Gábor Áron diszes temetése rendelve, katonai pompával, de reggeli 5 órakor gyors parancs következtében, az eresztevényi dombokra harcra készen feállottunk s ne-

hány óra mulva egész táborunkkal Sepsi-Szentgyörgy felé megindultunk, hol a nap többi részét táborba szállva töltöttük.

Julius 5-ikén reggelre előőrseinket Uzontól visszavontuk, minthogy igen távol állottak a főseregtől s csak valami 60 lovas maradt volt ott. Reggel 5 órakor csak látjuk, hogy lovassaink csatázva húzódnak vissza Uzon felőlről, egy ezred orosz lovas elől. Én a jobb szárnynyal, az Olt jobb partján, a szembe fekvő szentgyörgyi hegyoldalon állottam; ez a támadás bal szárnyunk ellen, az Olt magasabban fekvő bal partján elterülő síkságon történt, — mi a jobb partról tétlenül néztük.

Ekkor a bal szárnyon álló ágyukat előre tolják s elkezdődik a lövöldözés az ellenség támadó lovasságára. Gyalogságunk is gyenge, csak két század állott előrsön s nem birt a tulnyomó ellenséggel, mely körülfogta s nagy részét összevagdalta, a főserег szeme láttára. Az ágyuk is magokra hagyatva, szaladtak a merre lehetett, a hidon át, be Sepsi-Szentgyörgyre. Itt azonban az utczákon, a főserег is megkezdvén visszavonulását, oly tolongás volt, hogy alig tudtak a sok menekülő szekér közt keresztül vergődni. Oltszeme körül kissé rendbe szedve magunkat, Bikkszádon előrsöt hagyva, visszahúzódtunk Tusnádig s ott estvére kelve táborba szállottunk. Disztelen futás volt bizony ez; csata nélkül; balparti előőrseink feláldozásával.

Vesztességünk részleteit nem ismerem Ágyuink közül odamaradt 1 lovas és 2, — vagy a mint én hiszem 3, — három fontos, mert egyikről még nem tudom: elfogták-e, vagy az Oltba dőlt bele? A lovas ágyu személyzete az, melyet lelkemből sajnálok; a székelýföld legderekabb fiaiból volt kiválasztva: egytől-egyig iskolába jártak. A gyalog ágyuk mellett is derék, nagyrészt magyarországi tüzérek voltak. Alig 5—6 menekült közülük: a többi elfogatott, vagy elesett. Úteg-kocsink is kettő fogatott el, a 3 fontos ágyuktól.

A Vilmos-huszárok közül egy elejtván pisztolyát, leszállt érte, s lova kiragadván magát kezei között, ő odamaradt; kettő az Oltba fult. — A gyalogság között — mint mondják — csak 2--3 század fogatott (vagy esett el), de a jobb szárnyon álló másfél zászlóalj kivételével, a többiek, nagyrészt szétszökdöstek az erdőkbe, szörnyen zugolódva a vezérre, (Gál Sándorra) oszoltak szét. Moralis vesztességünk rendkívüli. Minket csak az Isten és Bem szabadithat meg.

Julius 6-án reggel a törzs-tisztek elhatározták, hogy nekik Gál Sándor vezérnek nem kell s ők Szabó Nándort választják annak; egyszersmind elvégzik a Csik-Szeredáig való visszavonulást, ámbár ezt Gál hatályosan ellenzette; csakugyan később félig-meddig beleegyezve: maga alig néhányadmagával Tusnádon maradt; a többiek Csik-Szeredába mentünk s délután 5 óra tájt oda érkeztünk.

Én ezt az egész dolgot nem szeretem; igaz, ugyan, hogy Gál szerencsétlen vezér, de megbízható, becsületes ember, kinek eddigi tetteiről megfélekezni nem lehet. A többiekről nem állok jót, hogy bensőleg mikép éreznek. A dolog, rövid idő alatt el fog válni.

Julius 7-ikén. Gál ezredes kemény parancsolatot küldött minden csapat-parancsnoknak s 8 ágyut Tusnádra rendelt. Én magam is 4 ágyuval lejöttem, 4 Csik-Szeredában maradt. Fedezetünk ugyan nagyon csekély, de az ellenség, mint halljuk, újból visszavonult a Barezaságra és Szent-Györgyön felül nem is járt.

Julius 8-ikán. Ma kimondotta Gál ezredes, hogy Bem altábornagy a székelyföldet ostrom-állapotba helyezte s őt nevezte ki fővezérnek, a mai egész napot nyugalomban itt fogjuk tölteni.

Ruháim csak a mi rajtam van velem; a többit nyugalomban hagytam K.-Vásárhelyt.

Itt végződik töredékes levelezésem. Hivatva van Háromszék történetéhez kiegészítő adatokkal szolgálni, és felel azon kérdésre: *kik voltak a székely tűzérség tanítói?*

* * *

Saját feljegyzéseim kiegészítésére szolgáljon az a néhány érdekes adat, mely a legelső, Fülében és S.-Szent-Györgyön öntött 6 ágyu mellé beállott 36 tűzér belépését és oktatását világosítja meg. Az 1848—49. háromszéki, téli hadjárat idejére szól.

Az *első* székely tűzér — írja Bodola L. *) Gábor Áron volt, de utána én vagyok a második, mert Gál Sándor engemet nevezett ki az első székely üteg parancsnokává, hadna-

*) Előpatak 1896. aug. 3-ikán kelt levélből

gyi ranggal, még mielőtt Bemmel egyesültünk volna. Ezt az üteget és a szolgálati személyzetet én hoztam össze S.-Szent-Györgyön s később a február 4-iki vesztett csata után Adobolyban, s én vezettem Segesvárra, onnan Szebenbe és a Vöröstoronyhoz *)

Vöröstorony bevétele utáni napon, tehát márcz. 15-ikén, Bem személyesen adta ott át kinevezésemet, mint a szoros tüzerparancsnokáét, főhadnagyi ranggal s diszitett fel az ezüstkoronás érdemkereszttel. (Lásd LXXXVII. lap.)

Szebenben tartzkodásom alatt, 1848 tavaszán (lásd 105 l.) megszereztem volt, az osztrák tábori tüzérség szolgálati és ágyukezelési kézikönyveit, melyből az ágyu melletti tempókat, a célzást, távolság szerinti emelék (Aufsatz) alkalmazását, a maglövést (Kernschuss), az iv-lövést, a kartács-lövés használatát s az ágyu-felszereléshez tartozó szertár-kocsik beosztását, igen rövid idő alatt betanultam; és tüzéremeit is, az osztrák előírás szerint oktattam s gyakoroltam.

Még a csata helyére kivonulás alkalmával is figyelmeztettem a távolságok megítélésére s a csatában én adtam meg nekik az elevációit, a melyre az ágyut emelni kellett.

Természetesen Gábor Áron, a hol jelen volt, ő vezérelte a tüzelést. Így pl. Köpecznél.

Segesvárra történt kivonulásunkig (1849 febr. vége) az ágyu-töltényeket, czündert, és a kanóczot, mind mi készítettük, tüzéreimmal együtt, az osztrák tüzer Reglement előírása szerint.

Gábor Áron nem volt jelen sem Sz.-Péternél, sem Segesvárnál, sem Szebennél, sem Vöröstoronymnál, s én vele 1849. január 30-ikától fogva soha többé nem találkoztam. Az én ütegem azután mindig elkülönítve működött, egész július 20-ig, mikor csapatunk a törököknek a fegyvert letette.“ — —

— — Becses adalék, melyért írójának elismeréssel tartozunk. — — *Szabó S.*

*) Kivéve 2 hat fontos vaságyut, a melyeket a Nagyszeben ellen vonuláskor, az utból rendelt vissza Bem tábornok Segesvárra, Nagy Sándor tüzmester parancsnoksága alatt. Ez a két ágyu azután, a hátul üldöző Puchner elől menekülve, a magyarok által ezalatt már elfoglalt Szeben piaczára, külön érkezett be. *Nagy S.*

OKMÁNYTÁR

HÁROMSZÉK ÖNVÉDELMI

HARCZÁHOZ.

1795 - 1850. Dec. 10.

"Csak akorgunk s véssek leszünk."

Tarnoban harc Kört született villama a harcnak,

Sok helyeken beült, míg tűre végre kihült.

Varsó, Pécs, Erdély jelölik láng-pályafutását

Hült hüvelyét Flálek palma viránya fedi.

KOLOZSVÁRT,
NYOMATOTT GOMBOS FERENCZNÉL.

1896.

ZIMKÉPÜNK (Bem legjobb arczképe!) ismertette van már, életrajzaink közt (139—141. lapokon). Akkori közleményünknek egy mondatát kell kiigazítanunk.

«A foglyok egyike, Tóth Ágoston ezredes, *csak úgy emlékezetből*, gyönyörű kis színes álló képét rajzolta Bem apónak!» Ezt irtuk volt.

Most előttem áll a kolozsvári ereklye-muzeum birtokában levő, Sárdi István-féle rajz, melyre Teleki Sándor, a kép felső bal sarkán, keresztben vezetett négy rövid sorban ezt írta: «Az eredetit; erede | ti után rajzolta | Tóth Ágoston ezredes, | 1849-ben. T. S.»

A kép alatt pedig, Sárdi kéz-írásával, ez áll: «Bem tábornok,— Teleki Sándor ezredesnek. Kolozsvár 1881. $\frac{2}{4}$ Sárdi István.»

E fölratok magyarázzák meg Bem arczképének történetét. Tehát Tóth Ágoston *eredeti után* (Bem arczvonásairól) és nem emlékezetből dolgozott.

* * *

Bem sajátkezű aláírásának utánzata helyett, — mely eléggé ismeretes — a Barsi-féle emlékvers mássát közöljük e lap homlokán.

Emlékezet okáért, történeti adatképpen, méltónak tartom följegyezni, hogy írás-szakértőkkel folytatott alapos tanulmány szerint: «a felső erdélyi hadsereg napi parancsainak jegyzőkönyvében» Bem névalírásai mind utánzottak. Csak négy van közöttük: 1849. márcz. 15. és 26. N.-Szebenben, s a márcz. 21. és 23. Brassóban keltezett rendeletek alatt, melyeket eredetieknek állithatunk. Kivált a márcz. 15. és 21-iekiek világosan, más tollal, más tintával és akkor irattak alá, mikor a szöveg már meg volt száradva; Bem neve pedig, a mint a könyvet becsapták, azon nyersen átnyomult a szemben fekvő lapra.

Sz. S.

Bem tábori levéltárából.

1. Napi parancsok jegyzőkönyve. 1849. febr. 1.—jul. 4.
2. Felterjesztések, tiszti kinevezésekről. 1849. ápril 16.—aug 17.
3. Érdemjellel jutalmazottak névsora. 1849. ápril 9.—jul. 4.

Sajtó alá rendezte:

Szabó Sámuel,

1848—49-iki tűzér-főhadnagy, tanár.

ELŐSZÓ ÉS ISMERTETÉS.

Kegyelettel és megilletődve forгатom e sárgult lapokat. Czimül ez áll fölélük írva:

«A felső erdélyi hadsereg Napi Parancsainak Jegyzőkönyve, febr. 1. 1849.»

Mennyi nagy emlék füződik hozzájuk. Mennyi dicsőség és vesztesség! Mindkettő nyomot hagyott a megtépett leveleken.

Két részből áll.

Egyik a napi rendeletek jegyzéke 41 nagy ivrétű levél. Kezdve Vizaknán február 1-én 1849., végezve Beszterczén július 4-én.

Másik része ily czimet hord: *«Névjegyzék, (!) azon egyéneknek, kik az erdélyi hadseregben érdemjellel jutalmaztattak.»* Áll 6 kis ivrétű levélből, csinosan rovatokra osztva és tintával megvonalozva az egyes nevek számára. A 7-ik levelen következő följegyzés olvasható.

«A dévai capitulatio következtében s a leveles szekeret felügyelő tiszt gondatlansága miatt, elszórt levelek közöl, ezen jövőre tán becses jegyzéket felke-restem, augusztus 18. 1849. este.

Lőrincz József, s. k.

Lőrincz nevével a napi parancsok során több izben találkozunk. Sőt annak egy része az ő keze-irása. Legelőször Szeben bevétele után tűnik fel, mi-kor Bem Háromszék látogatására megy és Brassó-

ban márczius 20-án segédtsíztjévé nevezi ki, ily szavakkal: «Székely huszár ezredbeli főhadnagy Lőrincz Józsefet századossá s magam mellé segédtsíztnek.» Aláírva: *Bem.*

Ismét Mehádiai fürdőhely, főhadi szálláson, május 22. 1849. «Lőrincz százados segédtsíztmet is a 3-adrendű érdemjellel feldiszesítem.» Végre:

A jegyzék legvégén 1849. július 26-ról: «Vezérkari százados Lőrincz Józsefet a vezérkarhoz őrnagynak.»

A szabadságharcz után neje birtokán Sepsí-Magyaróson lakott és ott is halt meg.

A nagybecsű följegyzések 3 évvel ezelőtt elhalt neje hagyatékából kerültek elő. Maga Lőrincz míg élt létezésöket titkolta, sőt azoknak, kik tőle szabadságharczi emlékekről, följegyzésekről kérdezősködtek kitérő, tagadó válaszokat adott.

A jegyzőkönyv két helyen kétségkívül megcsonkult. Hiányzik belőle elől a 3-ik levél, melyen az olló-metszés nyomai tisztán fölismerhetők; a megmaradt kis ujjnyi szélességű csonka rész mindkét oldalán egyes betűk, szótagok töredékei látszanak.*) Hiányzik továbbá az ápríl 10-iki Szászsebesen kelt, és ápríl 18-ról Karánsebesen keltezett részek közt egy levél, mely 6-os számmal volt jegyezve s melyet egy cseppnyi spanyol viaszszal ragasztottak volt utólagosan helyére. Ennek nyoma a lap felső részén megmaradt.

A július 4-ikénél végződő főjegyzőkönyvnek 3 levélnyi külön vált toldaléka van, melyre tintával vonalozott rovatok közé, az előléptetésre följánlotnak neveit jegyzték. Ez ápríl 16-ikán kezdődik és

Jegyzés. Ezen a kivágott levelen lehetett a hadi isteni tiszteletet hirdető febr. 4-iki rendelet.

aug. 17-ikén végződik, ily aláírással: „ezzel be van rekesztve, Lőrincz József“.

A jegyzőkönyv mostani külsejéről, egykori alakjára csaknem biztos következtetést merek vonni.

Kemény táblája volt, erős spárgával 5 helyt átfűzve. Mikor Lőrincz segédtiszt Déván a szétszort iratok közül magához vette, hogy jobban elrejthesse: kitépte boritékából; hátulsó tiszta részét is leszakította s eldobta, de legvégéről magához vette a felajánlásokról vezetett jegyzéket, melyet a napi parancsoktól külön váltan vezettek.

A boritékból való kitépéskor szakadt ki régi helyéről azon 5 külön vált levél, mely a mostani jegyzőkönyv végét alkotja.*) Ezen levelek sarkán az ötszörös átfűzés helye jól látszik.

— Arra a kérdésre: volt-e Bemnek ennél több Napiparancs könyve a február 1-ét megelőző két hónapról? Megtaláljuk a feleletet a február 19-éről Medgyesen keltezett rendelet végén; ekként szól:

»Miután a *főszállási irodai szekér ellenség által elfogatott*: meghagyatik a csapatok paracsnokainak, hogy minden január 24-ike óta február 4-ig tett előléptetéseket, folyó hó 22-ig név szerint ide beadják, megjegyezván minden névnél, mely napon tétetett meg az előléptetés.«

Azt bizonyítja, hogy Szeben első sikertelen ostroma alkalmával, január 21. 22. napján Bem irodáját elfogták és a régibb jegyzőkönyv is odaveszett. Ezért kellett február 1-én újat kezdeni.

— Végre szóljunk néhány szót, azon 6 levélnyi Névjegyzékről, mely az érdemjellel jutalmazottakat foglalja magában. Összesen 355 nevet találunk

*) Volna-e az élő bajtársak közt olyan, ki Bem napiparancs könyvét látta és emlékeznék rá milyen volt? bizonyíthatna mellettünk. Sz. S.

feljegyezve, legelsőnek ápril 9-ikéről a 11. honvéd-zászlóalj *zászlaját*, melyet a piskii győzelemért s az egész hadjárat alatt tanusított vitézségeért így jutalmazott a hadvezér.

A Névjegyzék nagyobb része, 302 név, egyetlen kéz írása, valószínűen Kurcz Antal, őrnagy segéd-tiszté, ki augusztus 6-án Szebennél esett el. Tudomásom szerint benn a városban a megrekedt szekerek közt, menekülést keresve, a szászok lőtték le.

Hogy nem volt született magyar ember a jegyzék írója, helyesírási tévedéseiből ismerszik. Így ír: Gáll, Mátyás, Andráss, Ferenz, Adolph sat.

Az első kéz följegyzései ápril 9-én kezdődnek és junius 3-án Nagyszebenben végződnek. Innen kezdve Lőrincz József folytatja és végzi be július 4-én.)*

Az eredeti jegyzőkönyv lapjait forgatva, a tábori író-deák nevére is rátaláltam. 1848. április 1-én a tisztekké kinevezettek hosszú névsorában előfordul székely huszár őrmester *Zajzon Áron* neve, kit hadnagygyá neveznek ki ily hozzáadással: »főhadi szállásomnál marad.« Zajzon a mint saját nevét beírta, oda kanyarította czifra manupropriáját: *M. K.* — Ugyanő előfordul, mint a hadjárat legvégén aug. 6-án kinevezett főhadnagy »vezérkari cancellista.«

Utána még csak egy név áll (Barabás Károly Mátyás huszár hadnagyé aug. 17-ről) s ezzel a függöny legördül. Bem hadserge Déván letette a fegyvert; a fővezér kevesed magával, Törökországba menekült.

Záradéku! megjegyzem, hogy az eredeti helyes írást, csekély eltéréssel, mindenütt megtartottam.

Kolozsvárt, 1895. nov. 6.

Szabó Sámuel.

* *Jegyzés.* Ez a nap egyezik a megmaradt utolsó (besztercezi) napi parancs keltével s azt bizonyitná, hogy július 4-én tul egyiket sem folytatták.

A felső erdélyi hadsereg Napi Parancsainak Jegyzőkönyve.

Vizakna, febr. 1. 1849.

A holnapi gyűlőre, a mennyire lehet, igyekezzenek a seregek zászlóaljonként legalább 20 kapát vagy ásót magokkal vinni, mivel szándékozom minden csapatnak azon helyet megmutatni, melyet egy megtámadás alkalmával leszen elfoglalandó, s azon helyet legalább a hótól megtisztítandó.

Mai nap általam a következő kinevezések tétettek ;

a 31. honvéd zászlóaljnál:

Főhadnagy gr. Bethlen Miklós századossá.

„ Alter György „

„ Balácsi Pál „

Hadnagy Gergely Ferencz „

„ Papp László „

„ Varju Pál „

„ Füzeséri Gyula „

Őrmester Vos Ferencz hadnagygyá

a Cress könnyű lovasoknál:

Hadnagy Decarlini János főhadnagygyá.

Őrmester Adobati Péter hadnagygyá.

A 4. honvéd zászlóaljnál:

Hadnagy Draskovics Ferencz főhadnagygyá.

A márosszéki számnélküli zászlóaljnál,

12. honvédzászlóaljbeli őrmester

Filep Sándor hadnagygyá.

A szatmári önkéntes csapatnál:

Hadnagy Barta János főhadnagygyá.

Őrmester Pongrácz Alajos hadnagygyá.

Őrvitéz Kiss József hadnagygyá.

Vizakna, febr. 3. 1849.

Közhirre tétetik, hogy az ellenségtől elfogott, a 31. zászlóaljba belépett, onnan újból az ellenséghez átszökött és másodszor elfogott közvitéz Prostyán György kémkedés bün-

tényeért, a hadi törvényszék ítéleténél fogva, mai napon főbe lövettet.

Az ellenségtől ide átlépett zászlóalji főorvos ezennel hivatalábani meghagyással az 55-ik honvédzászlóaljba osztatik bé állványba; illetményei folyó hó 1-től járandók.

Erdélyi nemzetőr Stemmer, ki is mint irnok, irodámba volt rendelve, ezennel századjához vissza rendeltetik.

Mai napon következő előléptetések rendeltetnek meg u. m.
a Mátyás-husár ezredben :

Főhadnagy Kovács Ferencz századossá.

„ Biró Lajos „

Hadnagy Bánfi Farkas főhadnagygyá s ezred-i segéd-tisztté.

„ Antal László „

„ Benedicti Albertet „

„ Gyurkovics Pétert „

„ Gr. Kálnoki Pált fizetés nélküli számfeletti fő-hadnagygyá.

„ Kinizsi Istvánt főhadnagygyá.

„ Bartók Istvánt „

Őrmester	Jakab Eleket	} hadnagyokká.
„	Rácz Miklóst	
„	Ujvári Józsefet	
„	Benedek Józsefet	
„	Zeyk Miklóst	

A 4-ik honvédzászlóaljnál :

Főhadnagy Bohonyi Károlyt századossá.

Őrmester Ucsmayt alhadnagygyá.

Mindezeknek rangjuk és illetményük mai naptól számítandó.*)

*) Jegyzés. Az eredeti szöveg e helyen hiányos. — Az ivrétű 1-ső és 2-ik lapon olvasható a febr. 1. és 3-iki napi parancs. A 3-ik lapra csak 2 sor-nyi szöveg van átvetve (Mindezeknek rangjuk sat.) a lap többi része üres. — A 4-ik lap felső felén 23 sor áll, melyeknek sem feje, sem befejezése nincs. Aztán a napok sora megszakad: közbejött a vizaknai csata febr. 4., a nagy hátrálás, a piskii csata febr. 9. s Bem előnyomulása Medgyes felé. A följegyzések csak innen kezdve válnak folytonossá. Sz. S.

Hadnagy Keczei Miklósnak
 „ Ferenczi Ferencznek
 „ Imecs Domokosnak
 Őrmester Dadai Eleknek
 Tizedes Tirczka Józsefnek } kiket őrmesterek-
 „ Hermann Józsefnek } nek nevezek ki.
 „ Mike Lajosnak
 „ Apafinak
 A 4. honvéd zászlóaljnál:
 Tizedes Pelczman Ferencznek
 A 24. honv. zászlóaljnál:
 Százados Péchy és Bakonyinak
 A 31. honv. zászlóaljnál:
 Őrmester Gaál Károlynak
 Zászlós Pálfi Imrének
 Tizedes László Imrének
 „ Sárkány Lászlónak
 „ Bartha Gergelynek
 Honvéd Szabó Sándornak
 „ Kutsma Ferencznek
 „ Kubai Eleknek
 „ Bordás Onucznak
 „ Janka Ferencznek és székely őrmester
 Balog Ignácznak.*)

Napi parancs.

Főhadi-szállás, Berve, 12. febr. 1849.

A már folyó hó negyedike óta, majd szüntelen folyt esatákban s ütközetekben meggyőződtem arról, hogy a csapatokban több tiszt urak s altiszten alóli egyének nem csak kötelességüknek felelnek meg, de hogy magukat ki is tünte-

Jegyzés. Ezen 22 névnel több a 4-ik lapon nincs s a lap alsó fele üres. Valószínű, hogy érdemrenddel tüntették ki őket. Ezen csonka részlet magyarázatát találta volna a 3-ik levélben, mely ollóval ki van vágva és csak sarkánál maradt meg egy kisujnyi szelet; ezt a szeletet később valaki spenyl-viaszszal, a 2-ik levélhez öt helyen oda ragasztotta, de az egész levágott levél hosszában, a megmaradt saroknál egyes szótagok, betűk töredékei látszanak, pl. fő, ör, sef, ban. — Sz. S.

tik, kellemes kötelességemnek tartom olyan tiszturakat és egyéneket vagy előléptetés, vagy pedig egyéb kitüntetés által megjutalmazni; minélfogva felszólítom a magány csapatok Parancsnokait, hogy nékem holnapi indulás előtt mindazon egyéneket, kik magukat a csatában kitüntetve, jutalmat érdemelnék, — hozzá téve minden névhez, minő jutalmat tárt méltónak az illetők számára;*) ellenben arról is sajnosan győződtem meg, hogy mind tiszt urak, mind pedig altiszten aluli egyének találatnak a seregben, kik kötelességeket merőben nem teljesítik, hanem ütközet közben gyáván visszafutnak. Az ezen osztályba tartozó tiszt urak s altiszten alóli egyének részére, azon eddigi rendeletem teljes erejében marad: miszerint a tisztek, kik a csatamezőről megfutnak, azonnal gyalázatosan s örökre, hivatalaikból kivetköztetnek; az altiszten alóli egyének pedig, egy közülök állítandó törvényszék elibe állítandók, s kemény testi büntetéssel büntetendők. Egyéb iránt tapasztalván azt is, hogy az eddigi csatákban több törzs- és segédtsízt urak gyalogoltak, s így kötelességöknek megfelelni nem voltak képesek: azoknak kötelességökké teszem, hogy az ezutáni ütközetekben lóháton maradjanak.

A zászlóalj s magány csapatok belső szolgálatára nézve egy felügyelő (inspectionalis) tiszt ur léssen mindennap kirendelendő, ki magát szolgálata átvételével fősegédem őrnagy *Bauer* urnál jelentse; minden utazás közben csapatja után menjen, s a netalán hátra maradtakat elfogja, csapatjába belesorozza; állomásba érkezve pedig, a csapatok beszállásosása után, rögtön jelentse magát fősegédemnél, egyszerűs mind maga szállását is följelentvén. Ezenkívül minden zászlóalj és magány parancsnokság által, mind állomásban, mind pedig utközben egy altiszt léssen kirendelendő, ki a testőrsereggel fog utazni és el is szállásoltatni; ezen altisztek minden 24 órában felváltandók.

A podgyász szekerek lehetőségig apasztása tekintetéből ezennel szigoruan meghagyom, hogy sereggemmel ezentul, munitionalis szekerekén kívül csak az orvosi, törzstishti és főhadiszállási szekerek jöhetnek; minélfogva szükséges léssen, hogy minden tiszt urak és altiszten alóli egyének magokat változóval legalább 14 napra ellássák, s azt magukkal hordják.

*) Kimaradt: *bejelentések*.

A betegek, menekültek, zászlóalj és századbeli podgyász szekerek, holnapi induláskor, illő fedezet által mellékuton biztos helyre fognak kísértetni; melly tekintetből meghagyatik az illetőknek, hogy a sereg elindulása után is, itten hátra marasztassák podgyászaikat, megjegyezve azokat úgy, hogy ha azután a podgyász szekerekhez jutunk, mindenki podgyászát megismerhesse. Itten egyébaránt megjegyzem, hogy a podgyászszekerekhez a csapatokból külön fedezetet adni nem szabad, s azokat csupán a fedező sereg parancsnoka veendi át, kinek kötelessége leend a különböző csapatok szekereire tulajdon csapatbeli betegét ültetni fel.

Országos honvédelmi bizottmányi felhatalmaztatásomnál fogva a csatákban kitüntetett érdemeiért alezredes Czech János urat ezennel Ezredessé nevezem ki, rangja és illetménye mátol számítandó.

Rendelet.

Minden zászlóalj s csapat Parancsnokaihoz.

Sz.-Csanád, febr. 14. 1849.

Miután egy főhadi szállásmester táborombani felállítást szükségesnek látom: ezen hivatalra őrnagy *Simonyi Simon* urat nevezem ki, köteletségévé tévén egyszersmind a rendőri főfelügyeletet; mire való nézt minden parancsnokságoknak szigoruan meghagyatik, hogy nevezett őrnagy ur fölszólítására, azonnal bármiben segédkezet nyujtsanak.

Meggyőződven már arról, hogy minden rendetlenség táboromban csupán csak lézengők s olly egyének által követetik el, kik a csatában is hátramaradoznak, mig derék bajtársaik hazájukért véröket s életöket áldozzák, melly utóbbiak nyugnapok alatt is kötelességöknek megfelelnek, mig a lézengők gyujtogatnak, rabolnak és fosztogatnak — ez utóbbiakra való nézt kéntelen vagyok azon rendeletet adni, hogy minden csapatbeli felügyelő tiszt, a mint már meg is van rendelve, utközben tulajdon csapatja után menjen, a hátramaradókat azonnal elfogassa s őrizet alatt őrnagy *Simonyi* urnak átadassa. Büntetésük ezen hátramadóknak nem csak testi leend, hanem tőlük minden nálok találtató, tiz ezüst forinton felüli pénzösszeg el fog vétetni, s azok között felosztani, kik magukat csapatjuknál legjobban viselik.

A seregnéli szükséges rend fenntartása tekintetéből még e következőket is rendelem:

1-ször. A tisztek lesznek felelősek mindazon egyénekért, kik lóháton járnak, kiknek pedig lóbeli illetményök nem jár.

2-szor. Minden markotányos nők, kik csak ketten lehetnek egy századnál, minden kiállásnál a századjuk háta megett kitartoznak állani.

3-szor. A podgyászos szekeren csak egy ember ülhet, s ha valaki, mint beteg akar felülni, vagy ül fenn a szekeren, annak magát a zászlóaljbeli orvos írásbeli bizonyítványa által kell igazolni.

4-szer. Lova csak annak, s annyi lehet, mennyit a törvény megenged, s olyan, melyet használhat. Csikók, vemhes kanczák semmi szín alatt meg nem szenvedtetnek. Minden a seregnél lévő lovakat, kiálláskor a zászlóaljok után kell állítani, hogy azokat láthassam.

5-ször. Minden egyén, ki rablót, gyujtogatót vagy fosztogatót béjelent s béhoz, mindenikért 50 ezüst forinttal fog megjutalmaztatni; a gyujtogató, rabló vagy fosztogató pedig azonnal föbe fog lövetni. Az olly tiszt, ki gyujtogatót, rablót vagy fosztogatót meglát, s röktön bé nem fogatja, csufosan fog hivatalából elbocsátatni.

6-szor. Minden ezentuli elszállásolások abban a rendben lesznek végbenviendők, a melyben a sereg utazott, t. i. a legelső csapat a helység legtulsóbb részébe, az utána következő utána, s így tovább; csak a hol az ágyu-ütegek és tartalék telep állittatik fel, számukra a megkívántató szállások üresen hagyandók; a tiszt urak pedig a legszigorubb felelőség terhe alatt, mindaddig szállásra nem mehetnek, míg csapatjuk illően elszállásolva nincsen. A lovasság elszállásolása tekintetéből szükséges léssen a sereg megérkezte után intézkedni, minthogy azt csak oda lehet elszállásoltatni, hol istálók is vannak.

Napi parancs.

Minden zászlóalj s csapatok parancsnokaihoz.

Medgyesen, február 15. 1849.

Seregemnéli betegek minél jobb ellátása tekintetéből meghagyom minden illető parancsnokoknak, hogy minden be-

tegeiket fő-, vagy ha az nem létezik, alorvosok által megvizsgáltassák s tőlük betegségi bizonyítványt vegyenek, mely bizonyítványt minden beteg tartozik illető parancsnokának bémutatni. Ezen orvosi bizonyítványra az illető parancsnok tartozik két példányban írott nationalét adni a beteg kezébe, mely nationaléba befoglalandó: a beteg évszáma, vallása, születéshelye, neve, zászlóalja, s százada száma. Ezen nationale egyik példánya az illető parancsnoktól aláírva marad a vezérkari főorvosi hivatalban, a másik pedig a vezérkari főorvos vagy segédtsíztjtétől aláírva marad ellenőrségi tekintetből a beteg parancsnoka kezei között. Kivétetnek ezen rendelkezés alól a csatatéren megsebesültek, kiknek rögtöni ápolás szükséges. A jelenleg létező betegeiket minden parancsnokok a helybeli kaszármában létező korodába béküldení tartsák kötelességüknek.

Szintén minden zászlóaljak s csapatok parancsnokainak meghagyatik, hogy zászlóaljbéli fő- és alorvosaik nevét rögtön vezérkari főorvos *Gesztesi László* urnak küldjék bé, megjegyezvén azt is, hogy a zászlóaljnál vagy csapatnál hány és melyik orvos hiányzik. Szintén azt is, ha valamely zászlóalj orvosa a főtáborból távoli állomásra küldetett volna, tudatván annak állomása helyét; mint szintén minden orvosainak meghagyni, hogy mindennap 7—8 óra között a vezérkari főorvosnál, ki a tábori főszálláson fog tartózkodni, megjelenni tartsák szoros kötelességöknek.

Minden zászlóalj s csapat parancsnokai zászlóaljuknál, s csapatjuknál találtató felesleges fegyvereket holnap reggeli 8 óráig százados *Müller* urnak adják által, ki nek is kötelességévé tétetik, azokat kijavítatni, s mindennap a napi jelentésben nekem a kijavított fegyverek számáról, s általában a keze alá átadott lőfegyverekről körülményes tudositást adni.

Szintén meghagyatik minden táboromhoz tartozó olly egyéneknek, kik huzamosabb idő óta távolról fogadott előfogaton utaznak, hogy holnap reggeli 8 óráig azokat minden napról 20 krral nyugtatványozván, s ennek kifizetése s felvétele végett az előfogatok tulajdonosait ide a főtábori szállásra utasítsák, miután oly intézkedések tétettek, hogy a helybéli szék az előfogatokat seregem részére ki fogja szolgáltatni.

Minden helyben szállásoló zászlóaljak s csapatok hol-

nap reggel 10 órakor a helybeli piacon szemle végett álljanak ki, s minden parancsnokok a vezényletük alatt álló csapatoknak mai napig járandó s még ki nem kapott fizetési illetményükről kimutatást, hozzá adva még egy félhavi illetményt, melyet még azon felyül a sereg részére kiadatni elhatároztam, nekem bényujtani tartsák kötelességüknek.

Medgyes, febr. 17. 1849.

A rám ruházott hatalomnál fogva a következő előléptéseket tettem, u. m.

6 számu lovas Würtemberg ezrednél:
Alsázados Herczeg Lajost főszázadossá.

„ Rékási Konrádot „

A tegnapi napon kinevezett Döry Pál százados előléptésénél magától értetődik, hogy alsázadossá rendeltetett.

Hadnagy Miesz főhadnagygyá.

„ Fenne Lajos „

A székelj honvéd zászlóaljnál:

Hadnagy Debreczi Gábort főhadnagygyá, meghagyatván továbbra is segédtsítségében, alezredes Beke József ur mellett.

Mindnyájuk rangja s illetménye. tegnaptól, az az f. hó 16-tól számítandók.

Az egész itteni gyalog csapat a holnap reggel 7 órakor történendő kiállításkor, minden portékáikkal álljon ki, mivel a székeljek eltávozása által megürült számos szállások miatt, új elszállásolás fog történni.

Holnap mind a helybeli, mind az előőrségi szolgálatot a Máriási 37. sz. honvéd zászlóalj itt levő része fogja átvenni.

Tegnapi parancsból főhadnagy Asbóth kineveztetése századosnak vétségéből kimaradván, az ezennel olly hozzáadással rendeltetik, hogy illető rangját elfoglálja.

Bem.

Medgyes, febr. 18. 1849.

A csapatok parancsnokainak meghagyatik, hogy a jelen nyugnapokon a reggeli kiállítás után, valamint minden délután, csapatjaikat fegyverben gyakorolják.

A gyakorlat mind délelőtt, mind délután 1 órát lesz folytatandó.

Holnap reggel 8 órakor az egész itteni gyalog sereg gyűlőre fog kiállani; a lovasság igyekezzék lovaikat mielőbb éles patkókkal patkoltatni meg.

Somogyi József főhadnagy ur, ki is az ellenségtől ide ajánlkozott, a marosszéki honvéd zászlóaljba tétetik át, kinevezvén egyszersmind századosnak, rangja s illetménye f. hó-1-től számítandók.

A hadügyminiszteri 121 és 126 G. 1849. január 28-iki rendelet ezennel teljes értelmében közhirrre tétetik.

Holnap reggel 3 század a 24 zászlóaljból Kiskapusra léssen elindítandó; hogy az ottani Mariássy-gyalogokat felváltsák, szintugy a Württemberg huszárok is felváltandók lesznek tulajdon osztályuk által. Indulás ideje 8 óra. Minden ember lássa el magát két napi élelemmel, s a lovasság ló-táppal.

Az itteni előrsők holnapi felváltásukra a 31-ik zászlóalj rendeltetik. Ezután mindennap azon parancsnok ur, kinek csapatja előrségen van, tartandja a napot, további rendeletet nem várva.

Tegnapelőtt kiadott rendelet ellenére is mind e mai napig sem a zászlóaljaknál felesleges, sem a hadi foglyoktól elszedett fegyverek s hadiszerek ez ideig Müller tüzér zá- zados urnak át nem adattak, tehát ezen rendelet teljesítése újra meghagyatik; egyszersmind jövődre nézve meghagyatik, hogy az ezutáni hadi foglyok egész fegyverzetükkel együtt, mindig az akkori utócsapat parancsnokának lesznek átadandók, ki nem csak a foglyok személyiért, hanem fegyverzetükért is felelős leend.

Czecz.

Medgyes, február 19. 1849.

Egy netaláni megtámadás alkalmára az itteni sereg számára következő felállítás rendeltetik, u. m.:

A kaszárnyát a lengyel legió foglalandja el.

A Farkas-kaput a Máriássy zászlóalj.

A Kovács-utczai kaput a 11-ik honvéd zászlóalj.

A Szekkes kaput a 24. honvéd zászlóalj.

A Sárutczai kaput a szatmári század s aradi mozgó csapat.

Ezen állásukat az illető csapatok védik, ugy pedig, hogy az egy vagy más nagy kapun lévő kis kapuk is az odaren-

delt csapatok által el legyenek zárva. Minden itten nem nevezett csapatok a nagy piacon lésznek felállítandók, ottan várván a további rendeletet. Az ágyuk felállítására való nézt tüzer százados Müller urnak meghagyatik, hogy magát értekezés végett nálam jelentse. Az előőrök egy megtámadás alkalmával rögtön bevonulnak a városba, s azon csapatokhoz csatlakoznak, melyek az illető bevonulási kapuknál fel lesznek állítva. A ma nagy és kis Kapsdorfra, Apesdorfra kiszállott székely csapatoknak meghagyatik, hogy egymásközt a szükséges czirkálókat a lovasságból kirendelvén, szüntelen értekezésbe maradjanak.

Azon esetre, ha egy ellenséges megtámadásról valósággal meggyőződnek, annélkül, hogy csatába ereszkednének, a legrövidebb vonalon, de harcziás rendben vonuljanak ide Medgyesre, azon részről pedig, mely netalán megtámadtatnék, küldessék biztos jelentés lovas parancs-őrök által rögtön ide; itten egyébiránt megjegyzendő, hogy jelen napi parancsok azon esetre értetendők, ha valamely előőrség vagy csapat ellenséges megtámadásról biztoson meggyőződött; mire való nézt szükséges leszen, és meg is rendeltetik, hogy a künn fekvő székely csapatok az egymás közötti összeköttetésen kívül, előőröket is állítsanak ki.

Miután a főszállási irodai szekér ellenség által elfogott, meghagyatik a csapatok parancsnokainak, hogy minden január 24 óta február 4-ig tett előléptetéseket, f. hó 22-ig névszerént ide beadják, megjegyezvén minden névnél, mely napon tétetett meg az előléptetés

Czeecz, ezrédes.

Medgyes, febr. 20. 1849.

Hadügyminiszteri rendelet következtében a minden csapatnál hadbírák folytonosan a főhadiszállásnál lesznek tartózkodók, s közülök a rangra legidősebb főnökké kinevezendő. Ennek folytán minden csapatok parancsnokságának meghagyatik, hogy hadbíráját ide névszerént (ide) feljelentse, megjegyezvén rangját; azon parancsnokságok is, hol hadbírák nem volnának, ezt szintugy feljelenteni utasítatnak.

Már több csapatok által tétetvén kérdés arról, hogy minő jutalomdíj (gratificatio) illeti: ezennel meghagyatik, hogy a most megérkezett pénzüsszezből, mivel ki nem jut a

hátralévő gratificatiók fizetésére, csakis a rendes fizetések, s a piski ütközetért egy havi gratificatio fizetessenek azon sergeknek, melyek t. i. azon ütközetben részt vettek.

Holnap reggel 8 órakor a Torontáli zászlóaljából 3 század, s a Mátyás huszárezredből 1 főtiszt 50 egyénnel az itteni piacon fel legyen állítva, hogy onnan a Kis-Kapuson levő előcsapatok felváltására induljanak. A mint már meg volt rendelve, minden egyén két napi élelemmel és illetőleg lőtáppal el legyen látva. A parancsnokság K-Kapuson őrnagy Koczó urra bízatik.

Százados Jeszenszky ur nyargalócz minőségben ezredes Czecz ur mellé rendeltetik.

Holnap reggel 8 órakor a gyűlőre mind lovasság, mind gyalogság az itteni piacon lesz feállítandó.

A helybeli czirkáló szolgálat holnap a 6. huszárezred által léssen gyakorlandó, s egyszersmind másszorra meghagyatik, hogy a czirkálásra kirendelendő tiszt ur nálam magát jelentse; szintugy azon törzstiszt ur is, kinek csapata helyben a szolgálatot teendi s illetőleg a napot tartándja.

Folyó hó 18-iki napi parancs folytán meghagyatik a parancsnokságoknak, hogy csapatokat délelőtt kirekesztőleg csak a csatárlók képezésében és annak különböző mozdulataiban gyakorolják, délután pedig tiszteiket ugyan e tárgy iránt oktassák.

Miután az itten igen gyakran előforduló kihágások csak azon körülménynek tulajdoníthatók, hogy a csapatok parancsnokságai nem igyekeznek azokat szüntelen czirkálók által meggátolni: ezennel szigoru kötelességekké tétetik, hogy a czirkálókat csapatuk környékében folytonoson jártassák, melyek minden kihágást elkövető egyént elfogjanak és a főőrségre vezessenek.

Azon csapattól, mely a helybeli szolgálatot téendi, ezen-tul a szénaraktárhoz 1 ór léssen felállítandó.

8 órakor reggel az egész csapat a piacon kiáll.

C z e c z, ezredes.

Medgyes, febr. 21. 1849.

Ezredes Gál Sándor ur előterjesztésére a 1-ső és 2-ik székely zászlóaljaknál következő kinevezéseket hagyok helybe és pedig azon hozzáadással, hogy ezen tiszt urak rangokat

15. februártól és új hivatalokkal járandó hadi illetményüket
f. é. márczius 1-től kezdve huzándják.

I-ső Székely 1-ső Zászlóaljnál.

Őrnagygyá: Sándor László századost.

Századosokká:	Miskolezi István	}	főhadnagyokat
	Józsa Dániel		
	Kiss György		
	Nagy István		

Főhadnagyokká:	Csatt Lajos	}	hadnagyokat
	Gergely Mihály		
	Pál József	}	zászlóalj segédtsitz

Hadnagyokká:	Sövér József	}	őrmestereket
	Ferenczi Ferencz		
	Balló Márton	}	raktártiszt
	Gál Elek		
	Jakabos Bálint tanitót	}	őrmestereket
	Domokos József		
	Gál András		
	Körösi József		
	Bernárd Ignác		

1-ső Székely 2-ik zászlóaljnál.

Őrnagygyá: N. őri őrnagy Nagy Dániel jelenleg ideiglenes
térparancsnok, Segesvártt.

Századosokká:	Főhadnagy Kovács Ignác
"	" Endes József helyettes zászlóalj parancsnok.
"	" Puskás József
"	" Mara Lőrincz.

Főhadnagyokká:	Kolmár Ödön	}	hadnagyokat.
	Kelemen József		
	Molnár Ignác		
	Tóth Sámuel		

Hadnagyokká:	Kedves József	}	őrmestereket
	Ferenczi György		
	László János		
	Biró Károly		
	Gelei András		

BODOLA LAJOS.

(141. 1.)

Hadnagyokká: Bernád István } őrmestereket
 Geréb Mátyás } zászlóalj segédtiszt.
 Lada Ferencz }
 Endes Árpád }
 Rókai Imreh jelenleg az organizatiónál van alkalmazva.

1-ső Székely 3-ik zászlóaljánál.

Őrnagygyá: Kabós Károly századost.
 Századosokká; Kolozsi István } főhadnagyokat
 Boeskor Ferencz }
 Székely Dávid az organizatiónál alkalmazva
 Kis János hadnagyot.
 Főhadnagyokká: Biális László helyettes századparancsnok.
 Fodor Ignác ezeredi segédtiszt.
 Madarász Lajos } hadnagyokat.
 Egyed Mihály }
 Hadnagyokká: András Ádám }
 Csató Antal } őrmestereket
 Petres Antal }
 Csató József }
 Lestyán Lajos }
 Tanító Molnár Sámuel.
 Simó Antal }
 Selyem — } őrmestereket
 Kese Elek } zászlóalj segédtiszt.
 Budai János }

2-ik Székely 1-ső zászlóaljánál.

Őrnagygyá: Be van töltve,
 Századosokká: Jovánovits Miklós } főhadnagyokat
 Csiki András }
 Suhárd Ede }
 Főhadnagyokká: Nagy Ezékiel }
 Roediger Rudolf } hadnagyokat
 Nagy Dániel }
 Jakó Dani }
 Dobai Károly }

Hadnagyokká : Borosnyai Pál zászlóalj segédtiszt
 Klára János
 Weres János
 Király József
 Hosszu Ferencz
 Gerich Adolf
 László Ede
 Pap Jósiás
 Debreczi Mózsza
 Kis Antal

} őrmestereket:

2-ik Székely, 2-ik zászlóaljnál

Őrnagygyá : Sárosy Ferencz századost.

Századosokká : Lezsák Lajos
 Benkő Dénes
 Cseh László
 Gyárfás Lajos

} főhadnagyokat

Főhadnagyokká: Papp Ferencz
 Cseh Imreh
 Benedek Lajos
 Német András
 Vittkay József

} hadnagyokat

Hadnagyokká : Sebestyén Sándor
 Kupán Károly
 Balog Izra
 Farkas Ignác
 Veres János
 Nagy Jáfet
 Medvés Joachim
 Nagy János
 Rideöl Ferencz
 Szántó Mihály
 Sárosy Ferencz
 Szabó Antal
 Patkós József
 Blenek István

} segédtiszt a zászló-
aljnál

} őrmestereket

} raktártiszt.

Ezekon kívül századossá a *székely huszároktól* főhadnagy Józsa Lajost, ki az organizáció mellett alkalmazva van.

Hadnagyokká a *szabad lovas csapatnál*:

Örmester Gyárfás Jánost	}	kik az organizáció mellett alkalmazva vannak.
Horváth Mihályt		
Gyulai Károlyt		

Hadügyésznek századosi ranggal:

Hadügyész Borosnyai Lászlót

Számvevőtitiztnak Kabós Jánost.

Hadiorvosoknak: Körmöndi János	}	az 1-ső székelv 3-ik z. aljhoz
„ Ferencz		
Jánosí Imre		
Lászlófi Ferencz és Szilágyi István		

Bem.

Visniovszky Márton a 37. soredhez mai nappal hadnagyul soroztatik be.

Rosszalással tapasztaltam, hogy a bihari lovas nemzetörök semmi rendet nem tartanak, sőt rendeletim daczára is, reggelenként ki nem állanak, mi tanusítja, hogy a tiszt urak nem kívánnak megfelelni tisztjöknek; midőn tehát ezért megelégedetlenségemet nyilvánítom, meghagyom, hogy ezentul a többi sergekkel mindennap kiálljon.

Holnap reggeli 8 órakor kiállás rendeltetik. A seregembeni összes lovasság alezredes *Bethlen Gergely* ur parancsnoksága alá rendeltetik, s a hivatal minden ágazataiban hozzá utasittatnak.

A helybeli czirkálás holnap is a 6. számú huszárezred által lészen gyakorlandó. Az e végre kirendelendő tiszt ur jelentse magát holnap reggel 6 órakor nálam.

Czeecz.

Medgyes, febr. 21, 1849. ragaszték.

Medgyes, febr. 22. 1849.

Folyó hó 16-kával 24. zászlóaljbeli főorvos Gesztesy László vezérkari igazgató törzsorvossá neveztetik ki őrnagyi rang és illetménynyel. Ezen törzsorvos ur előterjesztésére ugyanazon nappal következő előléptetésék tétetnek az orvosi karnál, u. m.:

A Mátyás 15. sz. lovas ezredhez, ezredi főorvosul Szigethi Sámuel orvos tudor.

A 4. honv. zászlóaljhoz alorvosul Cseréssel Péter sebézmester.

A 11. „ „ „ Vajna János

A 31. „ „ „ Tokay Pál

A 32. „ „ főorvosul Pataky Pál orvostudor.

Ugyanide alorvosul Kustár László sebézmester.

A 37. Máriássy z. aljhoz főorvosul Gyurkovics Péter „

A 72. honv. zászlóaljhoz » Schneider Antal „

A 6. huszárezredhez „ Kucsera Dániel „

Tábori gyógyszerész Fényhalmi Antal, gyógyszerézmester.

A 37. serezhöz 3. zászlóaljnál ürességben levő helyek betöltésére a zászlóaljparancsnokság ajánlatára következő előterjesztések tétetnek, u. m.:

Örmester Supper alhadnagynak, a 4. z. aljból tétetvén ide által,

„ Dadai Elek „ 11. „ „ „ „ „

Örmester Vég Vincze alhadnagynak } tulajdon zászlóaljbán
„ Bleier Lajos „ }

Rangjuk s illetményük mai naptól számítandók.

Székelyhuszár ezredbeli örmester Borbát f. hó 1-ével alhadnagynak. A Kiskapuson levő csapatok felváltására 3. század a Máriássy zászlóaljból, 1 tiszt 50 vitézzel az Ekemezőn fekvő Mátyás-husárokból léssen holnap 6 órakor Kiskapusra indítandó, az ottani parancsnokság százados Supper urra bízatik; holnap a helybeli szolgálatot a szatmári-aradi mozgó század és lengyel legió tartándják, a napot százados Székely ur veendő át.

A czirkálást holnap is a Würtemberg huszárok teendik, a vezető tiszt ur jelentse holnap 6 órakor nálam magát.

A reggeli gyakorlatra való nézt meghagyatik, hogy az mindennap a réten történjék, s hogy a parancsnokok a kiszabott időt valósággal gyakorlattal is töltsék be, s ne engedjék, hogy csapatjuk, mint ma is némely csapatnál történt, fegyverüket lábnál tartva, a kiszabott idő nagyobb részét elhenyéljék.

Bem.

Medgyes, febr. 23. 1849

Midőn egy néhány napra hivatalosan elutazok, a Medgyes körüli hadsereg parancsnokságát visszaérkeztemig ezredes Czecz urnak adom át.

Bem.

A 11-ik zászlóaljbéli tizedes Gombos Sándornak a 24-ik zászlóaljhoz átmehetése ezennel megengedtetik.

Folyó év február 11-én 2864 sz. miniszteri rendelet folytán ezennel meghagyatik, hogy a lovas katonaságnak jövőben csak egy zabrészlet, mely $\frac{1}{8}$ pozsonyi mérőből áll, létszen kiszolgáltatandó.

A testőr-csapat kiegészítése tekintetéből ezennel meghagyatik, hogy a 11-ik zászlóaljból 30 egyén, a 24-ik zászlóaljból 50 egyén, a 72 zászlóaljból 50 egyén adassék az illető parancsnokok által a testőresapathoz, — a testőresapathoz besorozandó egyéneknek magasságuk 6 l. 5 h.*) s azon felül kell lenni, s azon kívül megkívántatik, hogy mindenik magyarul tudjon; az érdekelt zászlóaljak előlegesen a testőrséghez adandó egyéneik névsorát a fővezérséghez adják be.

Az orvosi fizetések kiadására nézve ezennel rendeltetik, hogy azok ezután is, míg a Honvédelmi Bizottmánytól ez iránt felküldendő felterjesztésre újabb válasz nem érkezik, a sergemnél divatozó eddigi szabályok szerint lesznek kifizetendők.

Azon eset adván elő magát, hogy a lőszeres szekerek közül egy lőszerét másra átrakván, s ez által ezt tulságosan megterhelvén, ma éjszaka megszökött a nélkül, hogy az örök által észrevéttetett volna; a legszigorubb személyes felelősség terhe alatt meghagyatik tehát a napos törzstiszt urnak mindennap különböző órákban, de főkép takarodó után az örököt megvizsgálni, s a netaláni hibásokat kellőleg megfenyíteni.

Holnap reggel 8 órakor az egész sereg a piacra felálland, kivéve azokat, kik örön vannak, és további rendelkezéseimet ott veendik.

Czech.

Medgyes, febr. 24. 1849.

Az országos honvédelmi bizottmány azon őrmesteren alóli egyének számára, kik magokat ellenség előtt személyes bátorság s vitézség által a többiek felett kitüntetik, *diszjeleket* készíttetni rendelt, melyek az illetőknek egy ezután meghatározandó jutalomdíjt is biztosítanak; a diszjelekből előlegesen 16 darab küldetett hozzám kiosztás végett, a legkitünőbb őrmesteren alóli egyének közt.

Az érdemek, melyekért a diszjelek megnyerhetők s a szertartások, melyekkel azok kiosztatnak következők:

*) Tévedés kell, hogy legyen: 5 láb 5 hüvelyk v. 5 l. 6 h. helyett. Sz. S.

1. A diszjel a fővezérség által csakis oly egyéneknek adathatik, kiknek személyes vitézségökről a vezér maga a csatatéren meggyőződött.

2. Oly egyének, kik a csatatéren kitüntetett vitézséget tanusították, de a vezér által nem vétettek észre, csak azután nyerhetik meg a diszjelt, miután egy szemtanuk által összeállított bizottmány meghatározza, hogy arra érdemes, különben az illető magát kitüntetett egyén másféle jutalmat nyered.

3. Ha valamely csapat magát ellenség előtt oly vitézül viseli, hogy egyénei közt különbséget tenni nem lehet, azon esetben a diszjel a csapat zászlójára tüzetik, de semmiképpen meg nem engedtetik, hogy azon csapatnak személyzete általánosan diszjelekkel díszesíttessék fel.

4. Azon egyéneknek, kiket a fővezér magok vitézségökért diszjel megnyerésére érdemeseknek találand, az a csatatéren rögtön fog kiadatni; azon egyének pedig, kik bizottmányilag határozatnak arra érdemeseknek, csapatonként, minden csata után névszerint fel lesznek jelentendők a fővezérnek, ki is meghatározván az időt, melyben a diszjeleket kiosztandja, az illető csapatot kiállíttatja s a diszjelt az érdemesnek maga tűzi fel mellire.

5. Szigorú köteleességivé tétetik minden parancsnokságnak, hogy csak oly egyéneket ajánljon fel a diszjel megnyerésére, a kik arra valósággal érdemesek is.

Midőn ezen országos honvédelmi bizottmányi rendeletet teljes értelmében közhirrre teszem, felszólítom a parancsnokságokat, hogy azon egyéneket, kiket az ezelőtti csatákban a diszjel megnyerésére érdemeseknek találnak, névszerint hozzáam feljelentsék; az ezutáni csatákban magokat kitüntetendőket pedig a csata után tüstént előmbe állítsák, hogy a diszjel kiosztása iránt intézkedhessem *Bem.*

Hadügyminiszter Mészáros Lázár több rendű parancsa folytán köteleességévé tétetik minden zászlóalj s egyéb hadtestületeknek, hogy jövő mart. 1-ső napjára mutassák ki felállításuk óta hányszor szereltettek, mennyi és mily czikkeket kaptak, valamint e célra kaptak-e pénzt, kitől, ki rendeletére és mennyit? jövődőre nézve pedig minden holnapban rendesen küldjék be a ruha és felszerelési számadást, kimutatván befejezőleg, a legénység használatában és a ruha-

tárakban levő czikkeket és ezeket kombinálván, minden hó utolsó napján a fennmaradt legénység létszámával bizonyítják be az efféle hiányt, vagy felesleget.

Továbbá tapasztaltatván, hogy a hadseregbeliek minden előőrei, bejelentés és utalványozás nélkül ruházat és fegyverczikkeket átvesznek, ne tehát illeténi tetteikkel, a fennálló rendszertől eltérve, visszaélésekre alkalmat szolgáltassanak: utasítatik minden parancsnokság, miszerint erre nézve körében jövődre nézve a fennálló szokást követve, egyszersmind fentebbi módon átvett fegyverek, ruházat vagy bár mi felszerelési czikkekről a rovatos kimutatást a vezérkari számvevő-ségnek, haladéktalanul felterjesztés végett küldjék be.

Végre a menyiben a hadseregnél eddig divatozott pénzkezelés a szükséges rend és felelősség nélkül történt, nehogy ez által az álladalom tetemesebb kárt szenvedjen, következők rendeltetnek:

1. A zászlóaljak s más hadi karok részére eddig a kormánybiztosok és sőházak által történt pénzfizetés megszűntetik.

2. A pénzkellék kimutatása minden zászlóaljnak, ezredek és egyéb hadtestületek által, jövő mart. 1-ső napjára a vezérkari számvevőnek adassanak be, ki az egész haderő pénzkelléki általános kimutatását, a hadügyminiszteriumhoz felküldeni köteleztetik.

3. A pénzutasalványozás csak az előbbi összegről beküldött teljes számadás után történend.

A hadügyminiszterium katonai osztályának 2130. sz. a. kiadott rendeletében a hadseregbeni tisztek és rangviszonyok ösmerhetése tekintetéből, az ezredek és zászlóaljak tisztí létszáma és rangjegyzőke kívántatván: minden ezred és zászlóalj parancsnoknak meghagyatik, a parancsnoksága alatti ezredben, zászlóaljbán és tartalék századokban a legutolsó időben történt előléptetések szerinti tisztí rangjegyzékot, a rendeletet kibocsátó hadügyminiszteriumhoz leendő felterjesztés végett, a fővezérséghez mielőbb beküldeni.

A honvédtüzérség főparancsnoksága 90. sz. a. megkérésében hivatkozott az e tárgyban 206. sz. a. kiadott hadügyminiszteri rendeletre, a fegyverek és lövegeknek, melyek a táborban vannak, kimutatását kérvén megküldeni: az ezredek és zászlóalj parancsnokai oda utasítatnak, hogy azt

a kívánt helyre leendő elküldés végett, mielőbb a fővezérségnek adják be.

Azon rendelet, miszerint a zászlóaljparancsnok és segédtszurak minden kiálláskor lóháton jelenjenek meg, oly hozzáadással ujittatik meg, hogy ennek akkor még inkább meg kell történni, mikor a csapatok innen kimennek, a hogy az ma történt.

A kiskapusi előcsapatok holnap reggeli felváltására a 24. zászlóaljból 3 század, egy főtiszt 50 legénnyel a Vilmos huszárokból rendeltetik; az ottani parancsnokságot őrnagy Rácz ur veendi át; a belybeli szolgálatot holnap a 11. zászlóalj adándja.

Holnapi naptól a napiparancs 2 órakor fog iratni.

Czecc.

Medgyes, február 25. 1849.

Figyelmeztetnek minden zászlóaljak, hogy az elkövetett kihágások és bűnök között szoros különbséget tévén, a General-stabhoz, csak oly bűnösöket küldjenek be, kiknek fenytetésük a századi vagy z. alji hatáskört felülhaladja, — önként következik tehát, hogy oly fegyverczek, kik feljebb zászlóaljuknál kibüntethetnek, ide felesleg be ne küldessenek, hanem ügyük ellátásáig is az őrnagyi őrtanyákon tartandók.

A beküldendő nagy bűnösök mellett a tényleirat species facti és bűnjelek-corpus delicti, mindig egyszersmind pontosan beküldessenek a főparancsnoksághoz intézve, névszerint kijelölve, mind azon személyek, kik a bűnös mellett vagy ellen bizonyosságul előállhatnak, hogy így innen azoknak előállításuk felől czélszerűen rendelkezni lehessen.

A bűnösöktől elszedett lóról, fegyverről, s minden egyebekről a tényleirat mellett pontos sorjegyzék küldessék be, az illető parancsnokok aláírásával ellátva, mely javak azonban mindig az illető zászlóalj vagy lovas osztály felügyelete és számadása alatt maradnak.

A körükbe tartozó büntetések mentől rövidebb idő alatt szolgáltatassanak ki, hogy a kihágást lehető rögtönzéssel sujtolja a bosszuálló igazság; ügyelni kell arra is, hogy a büntetések lehető legnagyobb gyorsasággal, mentől többek jelenlétében történjenek.

Ha hadifoglyok küldetnek be, azoktól minden velök találtató holmi sorjegyzék mellett beküldendő.

Minden lovas csapatától 2 parancsőr a parancsnok szállításán nyergelt lovakkal úgy álljon készen ezután, hogy ha rájuk szükség leend töstént előállhassanak.

Minden zászlóalj vagy más testület valódi létszámát adja be, hogy hány ember, hány ló létezik benne, kinek kenyér és abrak jár.

A kenyér és abrak ezután csak egyedül a számolás kezelőnek: az az a százados nyugtatványára fog kiadatni. A kivételhez az egész század vagy testület egy tiszt ur jelenlétében egyszerre vezettessék, egyes embereknek az átvételhez való tolakodás, vagy a természetményeknek erőszakkali elvitele keményen tiltatik. Az efféle nyugtatványoknak a Térparancsnoksághoz beadása rendeltetik.

Czecc.

Medgyes, február 26. 1849.

Többször tapasztalván a főparancsnokság, hogy egyes katonaszemélyek, a törvényes utat elmellőzve, minden aprólékos és személyes bajaikkal a főparancsnoksághoz folyamodnak; ezen visszaélés megszüntetésére ezennel szigorúan meghagyatik, hogy minden olyan, a kinek bármi előadnivalója van, a törvényes rend szerint azt először legközelebbi feljebvalójának; az ismét rendet tartva a zászlóalj parancsnokának jelentse fel, ki is ha az ügy olyan lenne, mely hatáskörén túlterjedne. a főparancsnokság elibe fogja terjeszteni. Ha ezen rendelet ellenére is jövőre ily visszaélés tapasztaltatnék, s valaki magát ezen rendelet nem tudásával mentené, az illető zászlóalj parancsnoka fog felelősség alá vonatni; ha pedig az illető egyénnel ezen rendelet tudatva volt, s azt mégis áthágta, szigorúan fog büntettetni. Együttal ezennel közhirrre tétetik, hogy a főparancsnoksági hivatalos óra, mely alatt a hivatalos jelentések megtehetők, mindennap reggeli 6 órától délután 2 óráig. - Magától értetődő, hogy oly érdekes és nem magán személyt illető jelentések s fontos előadások, melyek halasztást nem szenvedhetnek, a főparancsnokságnál azonnal bejelentendők.

Többszöri rendelet ellenére is tapasztaltatván, hogy oly egyének, kiknek törvény szerint lovat tartani nem szabad,

lovat tartanak, s lótapot vesznek ki, szorosan meghagyatik Simony Simon urnak, hogy minden ezen osztályba eső lovakat, minden tekintet nélkül, azonnal lefoglalja, s a használhatókat a tüzérségnek adja által. Mindazon egyének tehát, kik eképi lovak elvesztése által megkárosodni nem akarnak, mielőtt még egyszer tétetnék előlegesen azonnal lovaikat az álladalom részére adják be, s jelentsék fel, mely esetben lovaik ára, ha a lovasság vagy tüzérségnél használhatók részrehajlatlan becsü szerint meg fog téríteni.

Folyó hó 15-én 2920 sz. alatti miniszteri rendelet folytán az önkényes követelések (requisitió) nyugtatványozása körül tapasztalt visszaélések elejévételeül ezennel rendeltetik, miszerint ahhoz a népben fenntartandó rokonszenv tekintetéből, mindenkor egész óvatossággal és csak a kikerülhetlen szükség esetében kell csak nyulni, és ily esetekben is csapataik számára tenni kellendő önkényes követeléseket egyedül az illető sereg, zászlóalj, vagy csapat parancsnokai nyugtatványozhatják.

Bem tábornok ur által M.-Vásárhelyen folyó 23-án következő előléptetések tétetvén: ezennel közhirrre tétetnek, u. m.

4-ik honvédzászlóaljnál.

Főhadnagy Skucselli János századosnak
Alhadnagy Galinkás Imre főhadnagynak

„	Szelle István	„
„	Schmidt Lajos	„
„	Szeghő Zsigmond	„

Örmester Kmoskó Lajos hadnagynak

„	Molnár Péter	„
„	Kruger N.	„

Tizedes Huszár N. „ rangjuk s illetményük
f. hó 23-iktól számítandók.

A mai gyakorlat alkalmából örömmel győződtem meg azon gyakorlati előhaladásokról, melyeket a Mátyás huszár ezred 4 ik osztálya tett; midőn azért az egész osztálynak méltánylásomat és Prouvi százados urnak köszönetemet nyilvánítom, elvárom, hogy ezen előhaladást ellenség előtt használva, magát ki fogja tüntetni az osztály. Kénytelen vagyok

Mariássy ezredbeli százados *Fischer* urnak a mai gyakorlatnál mutatott kedvetlenségét és lanyhaságát oly hozzáadással megemlítani, hogy ily viselet másodszori előfordulásánál nem mellőzhetném az illetőt megbüntetni.

Hrabovszky alezredes ur magát betegnek jelentvén, az általa vitt térparancsnoksági hivatal alezredes Szilágyi urra bízatik, s utasíttatik, magát az átvétel iránt alezredes Hrabovszky urral érintkezésbe tenni

Czech.

Medgyes, február 27. 1849.

A 11-ik honvéd zászlóalj mai fegyvergyakorlatánál meggyőződtem arról, mennyit tehet buzgó hazafiság, szorgalom és katonai tapintattal párosulva. Ezen zászlóalj mind a mellett, hogy alakíttatásától fogva szüntelen a harcztéren működik, oly pontos és gyors, összhangzó mozgalmakat vitt végbe, hogy bármely sok éveken át gyakorlott sorkatonával bátran párosulhat — midőn azért őrnagy *Inczédi* urnak és a zászlóalj minden tiszteinek köszönetem nyilvánítanám: kedves kötelességemnek ismerendem egész körülményt Bem tábornok urnak feljelenteni és a zászlóaljat különös figyelmébe ajánlani.

Az országos honvédelmi Bizottmánynak 2917. sz. a. kelt határozata folytán, az ellenség ellen működő hadseregbeli közvitézek és altisztek rendes napidijaikon felül márt 1-ső napjától kezdve 2 kr húspótlékot veendének, úgy azonban, hogy az élelmezésre megkívántató húsrészleteket megfizetni köteleztetnek.

Czech.

Medgyes, február 29. 1849.

A helybeli szolgálatot ma a szatmári önkéntes csapat és a lengyel legió fogja teljesíteni.

24-ik zászlóaljbeli őrmester Unger Lajos haditörvényszék ítéleténél fogva őrmesteri hivatalától megfosztatván, ezentul mint közhonvéd fog szolgálni.

Czech.

Medgyes, márcz. 1. 1849.

Jánosó Elek volt székely zászlóalji foglár, tábori főfoglárnak kineveztetik; rangja s illetménye mai naptól számítandó.

Tapasztaltatván, hogy a közelebbről kiadott parancs mellőzésével a z.-alj vagy század sat. parancsnokságok által beküldött hadi foglyok mellett, a náluk találtatott holmikról pontos sorjegyzék be nem küldetik — újabban és kemény megfeddés terhe alatt meghagyatik minden rendű parancsnokságnak, hogy a hadi foglyok mellett a legutolsó ruhadarabig s portékáig kiterjedő hiteles jegyzék küldessék be — a körülményes leíratot mellé zárva.

Értesülvén, hogy a táborban s annak környékében sok lézengő katonai s polgári egyének mutatkoznak, meghagyatik minden fő és alparancsnokságoknak, hogy ezekre szemesen felügyeljenek, sőt mindazokat első alkalommal befogatván, azokat a kik kielégítőleg nem igazolják magukat, kemény őrizet alatt beküldjék.

Tudomásul esvén, hogy ezelőtt 8 nappal a lengyel legióból 3 egyén elszökött, később pedig a 24. zászlóaljból egy tizedes 12 honvéddel Almás felé küldetvén, eltévedett, a nélkül hogy erről mai napig is a főparancsnoksághoz hivatalos jelentés történt volna az illetőktől: ezennel minden illető parancsnokoknak a legszigorubb személyes felelősség terhe alatt kötelességükké tétetik, hogy minden ilyes esetekről, azonnal mihelyt történik, a főparancsnokságnak jelentést tenni el ne mulasszák.

Ezen tulra minden előőrségen levőknek szorosan meghagyatik, hogy az előőrségen egyedül csak az oly egyéneket bocsássák által, kik a helybeli Térparancsnokság által kiadott útilevéllal vannak ellátva; a Térparancsnokságnak meghagyatik, hogy minden nap estve azoknak névjegyzékét, kiknek uti levelet adott, a főparancsnoksághoz adja be.

Meggyőződván, hogy több zászlóaljaknál több tiszt urak hiányoznak, kik vagy a zászlóaljukbeli parancsnok által kiadott engedelem mellett, vagy még minden engedelem nélkül távoztak el; ezennel tehát minden parancsnokságoknak megtiltatik, hogy bárkinek is az eltávozásra engedelmet adjanak, ezentul egyedül a főparancsnokság által kiadott eltávozhatalási engedelem mellett távozhatnak el bárki a seregtől.

A 11. zászlóaljbéli őrmester Megyes a fővezéri irodába rendeltetvén, ezennel tudósittatik s meghagyatik, hogy a fővezéri irodába azonnal álljon be.

A 24 zászlóalj holnap reggel 6 órakor egy századot

Kis-Kapusra fog kiküldeni, mely század a már ottlevőkkel továbbbi rendeletig ott fog állomásolni, hogy a többszöri utazás terheitől a sokszori ide s vissza menetel által megkíméltesék mind a sereg, mind pedig lábbelije.

A szatmári önkéntesek tiszti kara holnap reggel 11 órakor sziveskedjék a főparancsnok urnál megjelenni.

A Mariássi zászlóalj kötelességévé tétetik a Musnán levő két századot holnap más kettővel felváltani.

Pavelich százados ur mind a mellett Musnán marad mint parancsnok.

Czecz.

Medgyes, márcz. 2. 1849.

A mai nappal Örnagy Inczédi Sámuel alezredesnek, Százados Jeszenszky János örnagynak.

„ Supper János örnagynak nevezem ki. Örnagy Jeszenszky urnak a 24. zászlóalj parancsnokságát rendelem átvenni, ellenben ugyanazon zászlóalj mostani parancsnok Rácz örnagy urra más alkalmazás fog bízni, miért is magát nálam jelentse.

Bem.

Medgyes, márcz. 4. 1849.

A tegnapi ütközetben fájdalommal kellett tapasztalnom, hogy nem csak egyes személyek, hanem még tiszt urak, sőt ágyuk is parancs nélkül vissza vonultak, s ezen visszavonulás által az egész seregre való nézt a legkárosabb hatást gyakorolták.

A milyen örömmel vagyok hajlandó egyfelől, minden magát a csatatéren kitüntetett egyént a lehetőségig megjutalmazni, épen oly fájdalmasan leszek kénytelen a már szintugy divatba jött, csaták előli megfutamlás megszüntetésére az illetők legszigorubb büntetését életbe léptetni. Az egyre mint másra való nézt meghagyom tehát a magán parancsnok uraknak, hogy nekem két külön beadványban névszerint feljelentsék holnap reggel 8 óráig, mely tiszt urak és altiszteken alóli egyének tüntették ki magukat a csatatéren, s mely tiszt urak s altiszten alóli egyének tértek vissza a tegnapi ütközetből parancs nélkül. Ezen rendelet, hogy a tüzéséget magába foglalja magától értetődik.

Az itteni állás czélszerű oltalmazása tekintetéből szükségesnek látom némely helyeken sánczokat ásatni, mely

végre 500 dolgos kívántatik meg. Meg vagyok ugyan győződve, hogy a katonaság ezen munkát, mint tulajdon védősökre szolgáló munkát szívesen megteendi, mindazonáltal a dolgosoknak fél napi zsoldot rendelék pótlécul a munkanapokra.

A fenn említett szám kiegészítésére tehát

A 4 zászlóalj 50,

A 27 „ 50,

A többi zászlóalj pedig 80 dolgost rendeljen zászlóaljaként, kik hól nap reggel 10 órakor a piacon legyenek felállítva, további rendeletemet ott várandók; azon tiszturak, kik magukat, mint az árkászat és utászathoz értők, a dolgozók felügyeletére ajánlják, jelentsék magukat reggeli $\frac{1}{2}$ 10-re nálam. Azon tiszturaknak szintugy utalványozandom a munkanapokra a fél napi járandóságukat; az őrmestereken aluli egyének közül azok, kik az árkászathoz, hidászathoz, kutászathoz, utászathoz értenek, az előbb kitűzött számon felül lesznek kirendelendők, s azoknak a munka-napokon egész napi zsold adatik pótlécul.

A torontáli zászlóaljból azon 5 letartóztatott egyének, kik századjuktól elmaradtak, mint szintén a mai utban lopás miatt elfogott egyének, csapatjuknál egyenkint 25 pálczaütéssel büntetessenek meg

Sajncsan esett értésemre, hogy az ellenség által részünkről tett foglyok agyon lővettek. Kinek-kinek maga érdekében fekszik magát semmikép meg nem adni, hanem minden módon azon igyekezni, hogy zászlóaljától el ne maradjon. Bem.

Segesvár, márcz. 5. 1849.

Minden a sergekhez tartozó parancsnokságoknak napi parancs útján kötelességökké volt téve márczius havára e hó 1-én a pénzkelléki kimutatást beadni; kik tehát eddig nem teljesítették, e 165. sz. alatt vezérkari számvevő Kurovszky urnak e hó 6-ig felelet terhe alatt adják be.

Mai napon Csepi ur őrnagygyá tétetvén, két parancsnoksága alatti 4-ik zászlóaljbeli századával a 24-ik zászlóaljhoz, ellenben őrnagy Jeszenszki János tétetik át a 24-ik zászlóaljtól a 37-ik soredred zászlóaljához. Őrnagy Csepi ur által megürült századosi helyre tegye meg előterjesztését az arra alkalmas egyénről. Továbbá előléptettek:

A 37. soredrednél hadnagy Bleyer Lajost főhadnagynak.

„ „ tizedes Schöner Istvánt hadnagynak.

A 11. zászlóaljnál	örmester	Megyes Bálintot	„
„	„	zászlós Kiss Mózes	„
„	„	örmester Horváth Miklós	„
„	„	tizedes Velics József	„
A 27. zászlóaljnál	hadnagy	Porezel Ádám főhadnagynak.	
„	„	Fehér Elek	„
„	„	tizedes Simó János hadnagynak.	

Mindnyájuknak rangjuk s illetményök mai naptól számítandó. Ellenben a 27. zászlóaljbeli hadnagy Kócsi, ki a 3-iki csatán zászlóaljjától részegsége miatt attól elmaradva, kikerülte, mint szintén a 24-ik zászlóaljbeli százados Reiche, ki hir s engedelem nélkül a csata előtti napon eltávozott, ezennel mindketten csufosan hivatalukból elmozdítatnak.

Mindazon parancsnokoknak, kik a tegnapi napi parancsban kiadott rendeletnek az iránt, hogy a csatából megfutamodottakról, s magukat kitüntettekről beadványaikat adják be, eleget nem tettek, meghagyatik, hogy ezen rendeletnek eleget tegyenek felelősség terhe alatt.

Mindazon egyénekre nézve, kik akár utközben, akár csata után csapatjaiktól elmaradoznak, a már kiadott parancs újra kiadatik, s meghagyatik, hogy minden oly lézengők, kik századjukhoz alapos ok nélkül 24 óra eltelte után nem csatlakoznak, testi büntetéssel fognak lakolni.

A betegek minél jobb ellátása tekintetéből Sturm 11. honv. zászlóaljbeli százados urat a helybeli kórodába rendelem. Szintén meghagyom 1-ső székely ezred 2-ik honv. zászlóalj parancsnokának, hogy a zászlóaljból jó erkölcsű és életmedett kora fegyvertelen 3 tizedest és 18 közvitézt rendeljen a helybeli kórodához betegfelügyelőül. Ezen kirendelt egyének holnap reggel 8 órakor magokat helybeli alezredes Szilágyi urnál jelentsék, kitől további rendeleteket veendének.

Nemzetőr Turi Józsefet mai napon hadnagynak, és ezredes Czeecz ur mellé segédnek nevezem ki, rangja és illetménye mátol számítandó.

Bem.

Segesvár, márcz. 7. 1849. *)

A hadügyminiszterium katonai osztálya folyó év febr. 24-én 4435 sz. rendelete folytán meghagyatik, hogy a harc-

*) Innen kezdve az eredeti Napi Parancsok Jegyzőkönyvét Lőrinczi József százados, később honvéd őrnagy többnyire saját kezével vezeti, a ki Bem tábornok egyik kedvencz segéd tisztje volt 1849-ben.

Nagy Sándor.

ban tehetetlenné vált katonák számára az országos honvédelmi bizottmány s országgyűlés által ajánlott segedelmezés, a lehető legrövidebb úton s a czélnak megfelelőleg intéztethessék el, hogy mindazon katonák, kik e segílyt igénybe venni kívánják, illető zászlóalji parancsnokuktól rendes elbocsátó levéllel láttassanak el, melyben a hely s idő világosan megemlítve legyen, hol és mikor a sérülés vagy bármi más szolgálat következtében szenvedett tehetetlenségi eset történt.

A hadügyminiszternek febr. 24. 3907 sz. alatti rendelete után meghagyatik:

1. Hogy a tisztek saját élelmezési költségüket havi pénzekből fizessék, ingyen élelmezéssel a hadi pénztár nem terhelhetetvén.

2. A legénység is a hus árát az u. n. társasági (menage) pénzekből lássa el.

3. A boradag pedig, mely a seregnek kiosztatik, illetőségnek ne, csak rendkívüli adománynak tekintessék.

Ezen utóbbi hadügyminiszteri rendelet azonban f. év márczius 1-én fog sergemnél életbe léptetődni.

Gál Sándor ezredes ur ajánlatára Tamás András nyugalmazott őrnagy, mostani nemzetőri főparancsnok a Székelyföldön, 39 évi szolgálata s most is általa igen czélszerűleg tett hasznos intézkedései megjutalmaztatásául alezredesnek neveztetik ki, folyó hó 1-étől járandó ranggal és illetménynyel.

Előléptetnek továbbá:

11. honv. z. aljbeli Bethlen Olivért őrnagynak.

31 „ „ Bogdánfi Antalt őrnagynak és Szamosújvári Térparancsnoknak.

31. honv. zászlóaljbeli százados Puhl Ignác őrnagynak és zászlóaljparancsnoknak, rangjuk és illetményük f. hó 1-től járandó. Mátyás huszár ezredbeli főhadnagy Szentimrei István századosnak — febr 20-tól járandó rang- és illetménynyel.

1-ső Székely honv. zászlóaljnál főhadnagy Turóczi Józsefet századosnak.

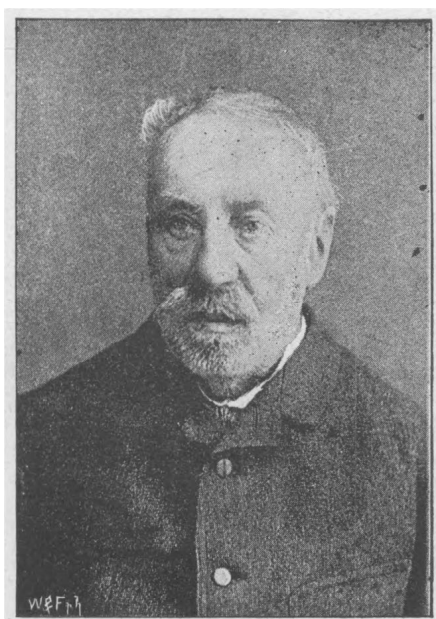
Székely huszárezredben hadnagy Kесе Györgyöt főhadnagynak

őrmester Izsák János } hadnagynaknak
„ Nagy János }

a 4 utóbb nevezettegyéneknek rangjuk és illetményük f. hó 1-től.

Az ugoesai önkéntes csapatból f. hó 1-vel áttétetnek a

31. zászlóaljhoz :

FORRÓ ELEK.

(113. 1.)

Hadnagy Hanzely István mostani fokozatában.

Örmester Honti Gyula hadnagya } leendő előléptetéssel.
Tizedes Terge Lőrincz örmesterré }

32. zászlóaljbeli hadnagy Lukenich József főhadnagynak
tegnapi nappal.

Huszár Károly hadnagyoknak s nyargalócz tisz-
Huszár Sándor } teknek Czecc ezredes ur mellé.

10. husz. ezredbeli hadn. Rác János alszázadosnak.

„ Bukovich János } főhad. nak tegn. szá-

„ Lehoczky István } mit. rang- és illetm.

Folyó hó 5-iki napi parancs oda módosittatik, hogy ti-
zedes Simó János a csatatéren kitüntetett érdemei akkor fog-
nak megjutalmaztatni, miután zászlóaljához be fog érkezni,
ellenben örmester Mansberger András és tizedes Barna György
a most nevezett nappal neveztetnek ki.

Az élelmi szerek kivételénél iszonyu visszaélések tapasztal-
tatván, ezennel meghagyatik minden magán parancsnokok-
nak, hogy az illető élelmi szerek s lőtápok kivételére egy
főtisztet illő mennyiségű katonasággal küldjenek nyugtat-
vánnyal, mely a Térparancsnokság által utalványozva legyen.

Az egész hadi törvényszék összeállítására szükséges sze-
mélyzet az 1-ső székely ezred 3-ik zászlóaljától leszen hol-
nap reggel 9 órakor hadbíró százados Borosnyai ur szállá-
sára (küldendő).
Bem.

Segesvár, márcz. 8. 1949.

A rám ruházott hatalomnál fogva a következő előlépte-
téseket teszek.

11. honv. z. alji százados Alsó Sándort őrnagynak;
rangja s illetménye f. hó 1-től számítandó.

1. székely ezred 2-ik zászlóalji

főhadn. Kelemen Jánost } századosoknak.
„ Tóth Sámuel }

alhadn. Kedves József

„ Ferencz György

„ László János

„ Bernát István

„ Geréb Mátvás segédtiszt

„ Debreczeni Mózes 1-ső szék. ezredből }

főhadnagyokká.

örmester Szabó Márton

„ Mátyás Ádám

„ Domokos Pál

„ Ágoston Antal

„ Bartos Zsigmond szék. h. ezrb.

„ Kölönte Antal

„ Kurkó István 1-ső szék. ezred

„ Balog Károly 2-ik szék. ezred

} hadnagyonak.

rangjuk s illetményük f. é márcz. 7-től számítandó.

1-ső székely ezred 4-ik zászlóaljnál:

főhadnagy Salamon Károlyt századosnak,

alhadnagy Wischer Konrádot főhadnagynak,

örmester Puskás Sámuel alhadnagynak,

„ Czimbalmos Imrét „

Erdélyi szabad csapatbeli hadn. Herczenberg Ferencz
főhadnagynak, illetményük mai naptól számítandók.

Fel-Bányai önkéntes csapatbeli

örmester Tóth Mózes

„ Jézzenky Márton } hadnagyonak.

Minden csapatok magukat két napi élelemmel s a lovas-
ság ló táppal is még ma lássák el, s úgy álljanak készen,
hogy holnap az indulási jelre azonnal utra készen elindul-
hassanak.

A ma ide érkezett ujczekokból a holnapi elindulás előtt,
azoknak fele a 11-ik, a más fele pedig a Máriási zászlóalj
által átveendőek lesznek.

Helybeli állomásba marad a torontáli 72. zászlóaljból két
század, 1-ső székely ezred 2-ik zászlóaljától egy, 3-ik zászló-
aljból egy század; ezen kívül az udvarhelyi Mátyás husz.
század, és az itteni vaságyuk (2 db), mely csapat a helybeli
térparancsnok alezredes Szilágyi parancsnoksága alá jön.

Bem.

Szeben, márcz. 12. 1849.

Örömmel nyilvánítom az összes hadseregnek, hogy teg-
nap csatában tanusított magaviseletével megelégedésemet
nyerte meg, s ezen magaviseletökért a haza s magam nevé-
ben köszönetet nyilvánítok, meghagyatván minden parancs-
nokságoknak, hogy a magukat kitüntetett egyéneket szemé-
lyesen előmbé állítsák, megjegyezvén mindegyikre, hogy minő

jutalomra, előléptetésre, vagy érdemjelre tartják érdemesnek. Vitézségük némü-némü megjutalmazására a tegnapi csatáért félhavi jutalomdíjat rendelék kifizettetni, mit minden zászlóalj az illető parancsnoktól, a rendes kimutatás mellett felvehetik.

Tudósítom sergemet egyszersmind azon örvendetes hírről, hogy az angol hatalom a muszka közbenjárás (interventio) ellen tiltakozott, még mielőtt bejött volna; azonban a Consulság egy ügyvivőt, különösen a végre bizott meg, hogy tudja ki: vajjon a bejött orosz-erő veszen-e részt a csatákban? Ezen ügyvivő tegnap személyesen meggyőződván maga, hogy a bejött orosz erő csatákba ereszkedik, már személyes velemi értekezet után elindult kormányának hivatalos tudatását megteendő. Ezek után tehát biztosan kijelentem, hogy az angol kormány bizonyosan oly hatalmas intézkedéseket fog tenni, mely által az orosz benyomulásnak vége fog vettetni.

Több idő óta a felügyeleti szolgálatot tevő tiszt urak szolgálatuk felvétele előtt magukat a fővezérségnél nem jelentik; meghagyatik, hogy mindennap jelentsék magukat a fővezérségnél, de meghagyatik szinte, hogy már több ízben megparancsoltatott, hogy minden csapat, mihelyt állomásba jön, egy ordinánczot a fővezéri lakásra küldjön — s mostanáig sem tartatik meg — tehát az ismét a parancsnokoknak pontos teljesítés végett meghagyatik.

Bem.

Szeben, márczius 15. 1849.

Nem csekély meglepéssel(?) tapasztalja ezen főparancsnokság, hogy a fő- és alparancsnokok közül többen, több e tárgyban kiadott parancs ellenére a hadi és más foglyok beküldések alkalmával a legnagyobb rendtelenséget követik el, ebbeli kötelességüket hanyagul vagy zavartan teljesítik, s itt a vezérkarnál igen sok zavart, hátramaradást s nehézségeket okoznak — ez okon most s utoljára meghagyatik:

1. Minden rabok beküldésével, azoknak nevük, állásuk, befogatásuk napja, oka és módja szigoruan feljegyeztessék, és rendszeresen ellátott táblák mellett küldessenek be, valamint az is jegyeztessék fel pontosan, hogy a hadi foglyoknál minémü holmik t. i. irások, portékák satb. találtattak és küldettek be.

3. A General staabhoz csak halálos, vagy igen terhes bünt elkövetett egyének küldessenek be; a fegyelmi foglyok a zászlóaljajknál büntetendők.

3. Ezen parancshoz a legterhesebb felelősség alatt hozzá tartásuk maguk a parancsnokságok, a zászlóaljajknál, ha vannak hadbírák, töstént jelentessenek be.

A Közlöny mult évi december 27-én kelt 199-ik számában foglalt illetményi kimutatás következő kétrovata: *Hadosztályok és idő különbség nélküli szállásbér és uti szállásbér* naponként a mozgó hadsereg tisztjeire, kik hadjárat alkalmával szállással úgy is elláttatnak — nem alkalmazható. A szállásbér csak azokat illeti, kik folytonos szolgálatra elrendelve levén, egy helyen legalább egy hóig tartózkodni kötelesek és kincsletti szállással el nem láttatnak és a szállásbér fizetését hivatalos nyugtatványokkal bebizonyítják. Mindazon tiszték tehát kik a fentirt rendelet következtében szállásdíjt vettek, jövő havi fizetésökből az állodalomnak visszafizetni tartoznak.

Mészáros hadügyminiszter ezen rendelete az illető parancsnokoknak s pénzközelőknek szoros megtartás végett meghagyatik.

Több rendbeli rablások között, melyek e városban rendeletem daczára történtek, különösen kiemelendő egy órásé kinek nemesak saját, hanem letéteményi óráit is kirabolták. — Meghagyom tehát minden zászlóalj parancsnoknak, hogy zászlóaljuknál találtató rablott órákat foglalják el, s küldjék be; minden ily órát felfedező egyénnek illő jutalom biztosítatván.

Mái nap általam a következő előléptetések estek:

1-ső székely ezred 3-ik zászlóaljánál

Főhadnagy	Bialis László	}	századosoknak
"	Fodor Ignác		
Hadnagy	András Ádám	}	főhadnagyoknak
	Cató Antal		
	Petves Antal		
	Csató József		
Órmester	Portik Lajos	}	hadnagyoknak
	Bajkó Mátyás		

Örmester	Ádám András	} hadnagykoknak
	Szakács Antal	
	László Dávid	
	Császár Bálint	
	Győrfi Sándor	
	Petke Pál	

Székely huszár ezredbeli főhadn. Tiery Károly századossá s szebeni térparancsnokká.

Volt Károly Ferdinánd ezredbeli hadnagy Beltrame Antal főhadnaggyá és Czecz ezredes ur mellé nyargalóczá.

2-ik honv. z.-aljbeli hadnagy Nagy Károly, ki az ellenségtől fogva tartatott, ezennel régi állását foglalja el zászlóaljánál.

Nemzetőri őrnagy Gyarmati régi állomásába megmarad

55-ik honv. z.-aljbeli százados Baróthi László régi állomását foglalja el.

Volt C. Ferdinánd ezredbeli főhadn. Seilfelt Eduárd századossá a Mariássi ezredhez.

Hadnagy Vöber főhadnaggyá a 24-ik zászlóaljhoz.

Szék. ezr. őrnagy Jánosi József szék.-földre őrnaggyá

Székely husz. ezr.-beli százados Pünkösti Pál őrnaggyá a Koburg huszárokhoz.

Földvári Miklós századossá a Mátyásokhoz.

Hadibiztos Schöpf a sereghez hadi főbiztosnak.

Főhadnagy Kovács Sándor főhadnaggyá a Székelyhuszárokhoz.

2-ik szék. ezredbeli hadnagy Hanczeli István jelen fokozatában a 3-ik székely zászlóaljhoz tétetik át.

Hadfi Balázs Antal hadnagynak a 24-ik honv. z.-aljhoz.

2-ik szék. ezredbeli nyug. hadnagy Roth János főhadnaggyá a 37-ik honv. z.-aljhoz.

G. Leiningen ezredbeli volt hadnagy Hegyesi Sándor a 37-ik honv. z.-aljhoz.

K. Ferdinánd ezredbeli volt örmester hadfi Hegyesi Leopold a 24. z.-aljhoz hadnaggyá.

2-ik szék. határőr ezredbeli furir Kont József számvevő a 11-ik z. aljhoz.

2-ik szék. határőr hadfi őrmester Bene József hadnagyá és segédtszázados Czecz ezredes ur mellé.

2-ik szék. határőr százados Nagy Sándor századosná a székelyföldön alakítandó zászlóaljhoz, — rangjuk és illetményük mindnyájuknak mai naptól számítandók.

Főhadnagy Draskovich századosnak a 4. honv. zászlóaljhoz.

Bem.

Brassóban, Márczius 20. 1849.

Önkéntes	Csabai Ignác	} alhadnagyoknak
	Grehenek György	
	Demjén Gábor	
	Horváth Ádám	
	Kanizsai Endre	

Székely huszár ezredbeli főhadnagy Lőrincz Józsefet századosná s magam mellé szegédtszázadosnak.

Brassóban, Mártius 21. 1849.

Mai nappal a körülményekhez képest és illetőleg az üres tiszti helyek betöltésére, következő előléptetéseket látok szükségesnek tenni. u. m.

Alezredes	B. Kemény Farkas	ezredesnek
	B. Bánffy János	"
	Kiss Sándor	"
	Gr. Bethlen Gergely	"
Vürtemberg huszároknál	Őrnagy Károli	alezredesnek.
Vezérkarnál levő	" Herkalovich	"
Kress-lovasoknál	" Perczi Mihály	"
Idősb Gr. Bethlen Miklós nztőri	alezredes Mátyás-huszá-	
	rokhoz őrnagynak.	
Tüzérszázados	Müller István	őrnagynak.

A tüzérségnél.

Főhadnagy	Knall Gergely	} századosokaak.
"	Jobbány György	
alhadnagy	Vaszil Ferencz	} főhadnagyoknak.
"	Jedernik János	

Tüzmaster	Mezey József	}	hadnagyoknak.
"	Bachler József		
"	Kocholzer Ágoston		
"	Kovács József		
"	Pap Lajos		
"	Jung Ferencz		
alhadnagy	Vratil Domokos főhadnagynak*)		

37-ik serezed 3-ik zászlóaljánál.

Főhadnagy	Leutenhuber János századosnak		
alhadnagy	Marreck György	}	főhadnagyoknak
"	Mészáros Lajos		
"	Pap Demeter		
Bécsi légióbeli	Becsei Ede	}	alhadnagyoknak
őrmester	Czirják György		
"	Ágoston Pál		

50. honv. zászlóaljánál.

Főhadnagy	Vecsei Lajos	}	századosoknak
"	Aranyos József		
Hadnagy	Kalla József	}	főhadnagyoknak
alhadnagy	Bogáti Ferencz		
"	Filla		
"	Adamkovich		
"	Legény		
"	Vály		
"	Őry		
Örmester	Jablaniczky	}	alhadnagyoknak
"	Raczky		
"	Valla		
"	Bodnár		
"	Muraközi		
"	Piványi		
"	Dienszt		
"	Venig		

*) A jk-ben *Fratyil*-nak írva.

1-ső gy.-ezred 3-ik zászlóaljánál.

Tizedes	Konesag Márton	}	alhadnagyoknak
„	Domokos István		
„	Roth József		
„	Balás Márton		
„	Bárdosi Konstantin		
„	Balla Albert		

2-ik szék. gy.-ezred 2-ik zászlóaljánál.

Főhadnagy Papp Ferencz századosnak.

A háromszéki 1-ső és 2-ik z.-aljánál.

Főhadnagy	László Károly	}	századosoknak
„	Szász Dániel		
„	Szabó László		
„	Dávid Péter		
„	Gyárfás Lajos		
„	Vass István		
hadnagy	Fehér Ignác	}	főhadnagyoknak
„	Páterfi György		
„	Dávid Lajos		
„	Szilágyi Ferencz		
„	Nagy József		
„	Tana Benedek		
„	Bereczky László		
„	Barabás István*)		
„	Nagy Pál		
„	Kovács Gábor		
„	Lázár Mihály		
Zászlós:	Vatán György		
Őrmesterek:	Uzoni Elek, Csomafái István,	}	hadnagyoknak
	Maksai János, Kovács Lajos,		
	Simon János, Barabás Mihály,		
	Berde Aron, Gidófalvi		
	László, Turi Gergely		
Alsószázados	Gábriányi József		főszázadosnak.

*) Imre, Nagy Pál állítása szerint kézdi-szentléleki, ott halt meg mint nyugalmazott cs. k. főhadnagy. Sz. S.

1-ső Székely gy. ezrd 3-ik honv. z.-aljánál.

Főhadnagy Madarász Lajos századosnak
 hadnagy Léstyán Lajos főhadnagynak
 Mátyás-huszároknál őrmester Bong Zsigmond hadnagy-
 nak s őrnagy Sárosi ur mellé segédtsiztnak.

10 huszárezrednél.

Százados Arany Károly őrnagynak.
 Maróthi János a 2-ik századot átveszi :
 hadnagy Fábini József főhadnagynak.

37-ik Sorezred 2 z.-aljánál.

Főhadnagy Verner Adolf	}	kik Z. aljuktól hir nél-
hadnagy Baeker Oszkár		kül eltávoztak s még
		vissza nem tértek —
		ezennel hivataluktól el-
		mozdittatnak.

Szatmári önkéntes csapatnál.

Főhadnagy Oszlányi Péter századosnak	
önkéntes Máli Lajos	} alhadnagyoknak.
„ Madarász István	

Bem.

Brassóban, márczius 23. 1849

Kitüntetett szolgálatajukért az ide felterjesztett ajánlvá-
 nyokra következő kinevezéseket teszek.

2-ik székely gy. ezredben.

Alezredessé Szabó Ferdinánd őrnagyot.

Mátyás lovas 15 Ezredben:

Főhadnagy Jósika Geizát	}	
„ Balthes Frigyes		
„ Bánffy Farkast		
„ Antal Lászlót		
„ Kálnoki Pált		
„ Kinizsi Istvánt		
„ Rácz Jánost		Századosoknak,
		rang és illemény
		márt. 22.

1-ső székely gy. ezredben.

Főhadnagy	Barabás József	} Századosoknak — az erdélyi nemzetörségtől.
"	Kálmán Ödön	
"	Tompos Gergely	
"	Kedves József	
"	László János	} hadnagyonak.
Hadnagy	Biró Károly	
"	Gelei András	
"	Ladó János	
Örmester	Bede Ferencz	} hadnagyonak.
"	Darvas János	
"	Bartha Miklós	
"	Ferencz Albert	
"	Dobos Péter	
"	Ábrahám Péter	
"	Ferencz Lajos	
"	Gyertyánfi Adolf	

Hadnagy: Molnár Sámuel — főhadnagynak, rang és illetményök mai naptól számítandó.

37-ik serezed 3. zászlóaljhoz:

Főhadnagy. Rippeli Rudolf századosnak rang 1-ső febr. illetmény mai naptól

alhadnagy	Kelepecz Gusztáv	} mint főhadnagyonak mai nappal, újból beosztatnak
"	Bozsegovszki Henrik	
"	Bion Fridrik	
"	Jarosch Károly	} mai naptól kezdő rang és illetménynyel újból beosz- tatnak.
"	Medveczki Béla	
"	Fekete Péter	
"	Bretner József	

A lengyel csapathoz:

Levieczky Valczján alhadnagy rang, és illetmény máj nap. Főhadnagy Kiss Sándor századosnak vezérkarnál rang és illetmény máj nappal kezdődik. Bem,

N.-Szeben, márcz. 26. 1849.

Hadügyminiszteriumi f. é. 6406 sz. rendelet következtében meghagyom minden hadtest, tér- s várparancsnokoknak, mint

szintén minden más katonai parancsnokok s bizottmányoknak, hogy ide rögtön a hatóságok alatt levő számvevők, számvevő segédek, s irodai hivatalbeli egyének létszámát s fizetését, kinevezések idejével s azt indokoló fensőbbi rendelet keltenek és számának jegyzetével eléterjesszék. Továbbá ugyan hadügyminiszteri 863 sz. rendelet értelmében felszólítanak a parancsnokok minden zászlóaljból a tüzérséghez kedvet mutatók közül 8 legalkalmasabb s egészséges egyént kiválasztani, kik Nagy-Váradra a tüzérség főparancsnokához utasíttassanak; ha talán önkéntesek a zászlóaljknál nem találtnának, abban az esetben kiválasztás útján kelletik az egyéneket rendelni. Ezen egyének Erdély alsó résziből küldeszenek ide Szebenbe, a felsőből pedig Kolozsvárra, honnan egyesülten azonnal tanuló helyekre N.-Váradra utasíttatnak.

Brassó város elfoglalása s Erdélyben a béke helyreállításának emlékeül ezennel azon seregeknek, s katonáknak, kik e hó 20-án Brassóba bevonultak, s azelőtt a feketehalmi ütközetben részt vettek, egyhavi jutalomdíj felszámolását s kifizetését rendelem.

Mai nap következő egyéneket léptetek elő:

Hadnagy Zeyk Domokos főhadnagygyá, mellém nyargalóeczá.

A marosszéki zászlóaljánál:

alhadnagy:	Fülöp Sándor	}	főhadnagyoknak
"	Décsi Károly		
örmester:	Szimatics József	}	hadnagyoknak
"	Bartos Kálmán		
"	Boér Albert		
"	Biró Károly		
"	Szántó István		
"	Csipkés Sándor		
"	Bitai Károly		
"	Varga Samu		

1-ső székely gy. ezredben:

főhadnagy:	Kristó Lajos	}	századosoknak
"	Gál János		
hadnagy:	Miklósi János	}	főhadnagyoknak
"	Györgypál János		

őrmester : Balog Ignác }
 „ Orbán János } alhadnagyoknak.

Alhadn. Sándor Györgyöt zászlóalji segédnek Sivkovics ezredben szolgált Hofstadter N. hadnagyot ezen székely ezredhez beosztom.

A lengyel csapatnál :

Alhadnagy Dolánszky Julius — főhadnagynak.

K. Ferdinánd gyalogságnál szolgált Horváth Sándor hadnagyot ezen tisztében ; Biró Miklós őrmestert szinte ezen tisztében a 11-ik zászlóaljhoz beosztom.

Nyargalocz Apor Gergelyt kinevezem alhadnagynak.

Holnap reggel 7 órakor a katonaság szokott helyén a piacon fölálland, az ágyuk is ekkor felkészülnek.

Bem.

N.-Szeben, Mártius 28. 1849.

Miniszteri jóváhagyás reményében az orvosok közt következő kinevezést és beosztást teszek.

A szebeni kórodák igazgatójának mint főorvost kinevezem Schulk János orvos-doktort.

Szebeni kórház főorvosokul : Rimmel József orvos-doktort, Hayn Vilmos sebézmestert ; Vlazinszki József sebézmestert és Kominek János sebézmestert.

Szebeni kórház alorvosokul : Kaszt István sebézmestert, Landman János polgári sebészt ; Scherle József polg. sebészt, Triff Lajos sebézmestert ; Glacz József polg. sebészt ; Csicska Ignác, Kanics Mihály és Loch József polg. sebészeket.

Medgyesi kórház főorvosul Baricz Eduárd orvos-doktort.

Mvásárhelyi kórház főorvosul Csiki János orvos-doktort kapitányi ranggal.

32. zászlóaljhoz főorvosul : Ungerpech János sebézmestert.

55. zászlóaljhoz főorvosul : Schulman Zsigmond sebézmestert

1-ső szék. ezr. 3-ik z.-alhoz főorvosul : Szilágyi István sebézmestert.

Brassói kórház főorvossá : Csoma Károly sebézmestert.

Fogarasi kórház főorvosul : Kassai Károly „

72. zászlóaljhoz alorvosul : Veress Lajos szigorlandó sebészt.

24. zászlóaljhoz orvosul : Csiki Dávid sebész-mestert.
Szebeni tábori gyógyszerertárhoz igazgatóul Lugó János gyógyszerészt.

Szebeni kórház parancsnokává Kluber József székely századost.

Továbbá kinevezem a 31. z.-aljbán Nalácsi N. őrmestert alhadnagynak.

A tüzérségnél :

Tüzmaster :	Markus Zsigmond	} alhadnagyoknak.
"	Kása József	

Köztudomás végett kiíratik, hogy 55 h. zászlóaljbéli főhadnagy Schulz — Biró Józsefre és Rainer hadnagy Szebenire változtatták nevüket.

Bem.

Szeben, mart. 28. 1849. folytatás.

Szeben bevételkor nem volt időm az ellenséget Verestorony felől a szélekig üldözni, mihelyt azonban Brassó s vidékében eső váмок elfoglaltattak s ide visszatértem, első teendőmnnek tartottam az ellenséget az itteni szélekről is elűzni ; e végre mai nap 2 zászlóaljat, egy vadászosztályt és két ágyut a verestoronyi veszteglőnél tartózkodott m. e. 2000 főnyi 13 ágyuval ellátott muszka ellenséggel szembe állítottam, s sikerült ezen ellenséget az első támadással egyszerre megtéríteni s öt órai csatázás után az ország szélein ki és elűzni ; miről a sergeket azon megjegyzéssel értesitem, hogy ezen győzelmes csata után az Oláhország felé eső erdélyi határ teljesen biztosítva van.

Ezen ütközet alkalmával kitüntették magukat *Ihász* és *Kabós* őrnagy ; *Dombai* és *Baróthi* százados urak, több tiszt, altisztek és közbírák, mely okból *Ihász* őrnagy urat alezredebbe s verestoronyi parancsnokká nevezem ki ; helyébe pedig *Baróthi László* századost őrnagygyá és az 55-ik zászlóalj parancsnokává.

Kabós őrnagy urat fel fogom ajánlani a Ministeriumhoz hogy érdem-diszjellel jutalmaztasson.

Kinevezem továbbá 55. z.-aljbéli főhadnagy *Biró Józsefet* századossá ; 1-ső szék. zászlóaljbán *Madarász Lajost* századossá, főhadnagy *Csató Józsefet* századossá ; ez utóbbi kettő másfelé osztatik be.

Főhadnagy	Thicot Ignácot	}	századosoknak
„	Kosza Mártont		
„	Debreczeni Jánost		
Hadnagy:	Simon Antalt	}	főhadnagyoknak.
	Császár Bálintot		
	Bardocz Konstantint		

A 3. vadász-osztályban.

Főhadnagy:	Pyber Károly	}	századosoknak.
„	Dörnei Lajos		
Hadnagy	Rieber Józsefet főhadnagynak.		
Fővadász	Pettrér János	}	alhadnagyoknak.
„	Végsey Gellért		

A többi kitüntetett egyéneket a Ministeriumhoz érdemdiszjelre azonnal fel fogom ajánlani; mihielyt azokról a parancsnok urak az ajánlatot hozzám előterjesztik.

Bem.

Szeben, márczius 29. 1849.

Most érkezett K. 6820. sz. hadügyminiszteri rendelet folytán meghagyom, miszerint a tábori papok lét- és névjegyzékét ezen parancsom vétele után rögtön felterjesszék; ezen jegyzéket innen a jövő hónap 5-ig kelletvén felküldeni, mint-hogy azontul a fel nem jelentettek a hadlelkészi sorból a Ministeriumnál kitöröltetnek.

Mai nappal kezdő rang és illetménynyel következő ki-nevezést teszek :

Szekerész-őrmester *György Tamást* szekeresz-hadnagynak
10. huszár-ezredbeli káplár Kiss Nándort szekeresz-hadnagynak.

Máty. husz. őrmest. Fekete Lajost hadnagynak és Bauer őrnagy úr mellé segédtisztnek.

Koburg-husz-ezredbeli őrmester Strusch Móricznak, míg előléptetésére hely akad, érdemjutalmul 15 frt havonkénti díjt engedek a rendes fizetésén felül.

M.-vásárhelyi hadügyész Ferenczi Eleket kapitányi rangba emelem ; végre

az 55. zászlóaljban jelen hó 23-ikával kezdő rang és illetménynyel:

Hadnagy	Tonni Ignác	}	főhadnagyoknak.
"	Klobusinczki Istv.		
"	Pápai Lajos		
"	Czirják Adolf		
"	Veres János	}	vezérkarnál marad
Örmester	Boros Sándor		
"	Kereszturi Alajos		
"	Tiszai Dániel		

A 4-ik Honv. zászlóaljtól *Zárziczki Dénes* századost őrnagynak és a lengyel csapat ideiglenes parancsnokának.

A székeky huszároknál:

Százados B. Szentkereszti Zsigmondot őrnagynak.

Bem.

Szeben, Márczius 30. 1849,

Kinevezések a mái nappal:

Hadbírák, hadnagyok: Saller István és Zárnoki Endre főhadnagyoknak.

Szebeni kórház parancsnokává Kininger József 72. z.-a. főhadnagyot.

Szebeni kórház főorvosul: Schild János orvosdoktor.

Medgyesi kórház főorvosul Kremer György sebész-mestert.

Főhadnagy Henczenbergert a 11. honv. zászlóaljtól a Mátyás huszárokhoz áteszem.

Szebeni kórházhoz alorvosoknak Tóth József és Bogner József sebészeket.

Egy hid- s árkász század összeállítása szükséges lévén erre nézve meghagyom, hogy az illető parancsnokok minden z.-aljból 10 erre alkalmas egyént, kiknek az árkászat- és ács-mesterségben gyakorlottságok van, rögtön szemeljenek ki, s holnap reggel 8 órakor állítsák a főhadi szállás előtt fel, hol őket *Meiszlinger* főhadnagy ur átveendi. Ezen embereknek lovagolni is kell tudni, minthogy lóval fognak elláttatni.

37-ik ezred 3. z.-aljánál.

Hadnagy Becsei Eduárdot főhadiszállásomhoz rendeltem.

Figyelmeztetni s meghagyni kívánom a tisztt uraknak hogy olykor, midőn az ellenséggel szembeállnak, vagy szembe-

szállhatnak, a mennyiben csak lehet, egyformán s úgy legyenek öltözködve, mint a legénység, hogy ne legyenek ez által az ellenségnek épen úgy kitéve czélul.

Bem.

$\frac{1}{849}$

Április 1-én. 1849.

4-ik honv. z.-aljbeli hadnagyot Morvai Jánost főhadnagynak a 31. z.-ához.

M.-vásárhelyi élelmező tiszt Balog Jánost állomásában alhadnagynak.

1-ső székely gyalog ezrednél:

Főhadnagy Miklós Józsefet századosnak.

Alhadnagy Bors Józsefet főhadnagynak.

Örmesterek: Török Jánost	} alhadnagynaknak
„ Csibi Lajost	
„ Simon Ferenczet	
„ Jákó Ambrust	

Szebeni kóroda kormányzójává százados Eichelberg Károlyt.

Fogarasi várparancsnokká I-ső szék. gyal. ezredes Moricz N.

A székely tartaléksereghez nyug. őrnagy Kiss Sámuelet.

Nyargonecznak mellém Urházi György Mátyás husz. főhadnagyot.

I-cő székely 2-ik z.-aljhoz számvevő tisztté: Erzsébetvárosi Tamási Lajost.

A bécsi legióból alhadnagynak:

Ohlich Fridriket a 24-ik z.-aljhoz.

Luvis Fridriket az 50. z.-aljhoz.

Hofhaus Venczelt 1-ső székely 2-ik z.-aljhoz.

A székely huszár 1-ső őrnagy 2-ik századhoz: hadn. Sandi Pált, főhadnagynak, örmester Korpos Ádámot hadnagynak.

A 10-ik huszárezred osztályban:

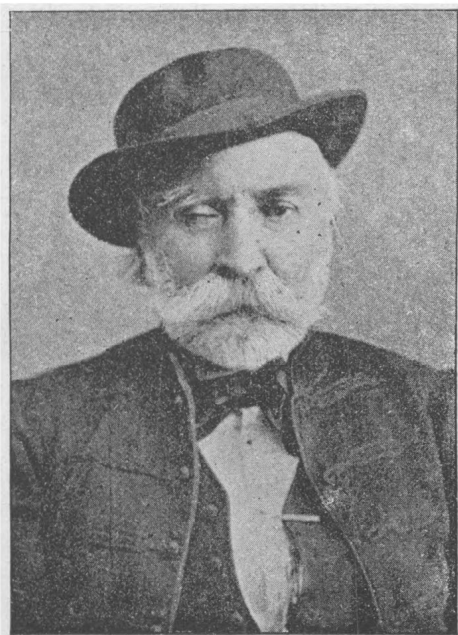
Alsószázados: Rác Boldizsárt főszázadosnak.

Főhadnagy: Domahidi Ferenc	} alsószázadosoknak.
„ Bukovich Károly	

Hadnagy: László János	} főhadnagynaknak
„ Nagy István	

Örmester: Kiss Ferdinánd alhadnagynak

A 24-ik honv. z.-aljánál: főhadnagy: Reményfi János századosnak.

HORVÁTH IGNÁCZ.

(61. l.)

Hadnagy: Székely József }
 „ Ragályi Imre } főhadnagyoknak.
 „ Réti József }

Örmester: Bogyai Pál }
 „ Nigrovics Lajos }
 „ Endrődi István } alhadnagyoknak.
 „ Zsigmondfi Koszta }
 „ Hankus József }

Tizedes: Vogics Miklós
 A 4-ik z.-aljtól a 24-ik z.-aljhoz:

Örmester: Csap Antal }
 „ Bihari László } alhadnagyoknak,

1-ső székely 3-ik z.-aljánál:

Főhadnagy: Egyed Mihály századossá.

A Brassóban alakulandó z.-aljhoz:

Százados: Péchi Gyulát őrnagygyá.

37. seregrebeli főhadnagy: Molnár Károlyt századossá.

1-ső székely gyalogyságtól:

Örmester: Konesag Mártont }
 Tizedes: Domokos Istvánt }
 „ Roth Józsefet }
 „ Balázs Mártont } alhadnagyoknak.
 „ Bárdosi Konstantint }
 „ Balla Albertet }
 „ Dániel Jánost }
 „ Erős Józsefet }

24-ik zászlóaljtól:

Örmester: Hegedüs Béni }
 „ Borhegyi Albert } alhadnagyoknak.
 „ Geiszler N. }

Marosszéki Tolnay z.-aljtól:

Örmester: Kövér N. }
 „ Gálfi N. } alhadnagyoknak.
 Tizedes: Demjén Lajos }
 „ Darkó Károly }

Székely huszároktól:

Örmester: Bora János }
 „ Zajzon Áron m. k. } alhadnagyoknak.

ez utóbbi kettő főhadi szállásomnál marad.

Egy újonnan alakulandó z.-aljhoz:

Örnagygyá: Krasznai Pált 1-ső szék. gy. századost.

A székelly huszároknál:

Alkapitány: Vitályos Antal	} főkapitányoknak.
" Gyárfás Samu	

Főhadnagy: Reznek Károlyt alkapitánynak.

Alhadnagy: Papp Mihály	} főhadnagyoknak.
" Tamás Gergely	
" Bálint József	

11. székelly ezred Mara z.-alján:

Örmester: Szabó László	} alhadnagyoknak.
" Rákosi Zsigmond	

Mult hó 19-én ⁶⁶⁹⁶_{F. g.} sz. kiadott hadügyminiszteri rendelet folytán meghagyom, hogy minden ezred, z.-alj v. csapatparancsnokság hová előbb, mult év nov 1-től mult hó végéig szóló kimutatást terjesszen fel, melyből a felszerelés darabszám szerint, honnan és kitől lett kiszolgáltatása világosan kitűnjék. Ezen kimutatás felkérésére azon észrevétel adott okot, hogy a szállító házakban gyakran ruházatlan katonák érkeznek, kik ruházatukat eladogatni szokták.

15. Mátyás huszár ezredben:

Főhadnagy: Papp N.	} alszázadosoknak.
" Székelly N.	

Hadnagyok: Bartha Gergely	} főhadnagyoknak
" Kovács László	

Örmester: Forró Károly	} alhadnagyoknak.
" Eresztevényi N.	
" Heves Gábor	

16. Huszár ezredben:

Főhadnagy: Varga N. alszázadosnak.

Örmester: Kisseli	} alhadnagyoknak.
" Grois	

$\frac{2}{819}$

Szász-Sebes, április 3. 1849.

Az előterjesztett ajánlványok következtében ezennel a főhadi biztosi hivatalnál mint segédek alkalmazott:

Kunovszki Ferenczet századosnak,

Brusz Lajost alhadnagynak kinevezem.

55. z.-aljbeli főhadnagy számvivő Veigl Vilmost kaptánynak.

Maros-vásárhelyi kórodához főorvosul: Eperjesi Károly sebészt.

M.-vásárhelyi z.-aljhoz főorvosul: Lepacsek Antal sebész-mestert.

Szegesvári kórházhoz parancsnokká Veinzirl Sigfriedet hadnagy rang.

1. *székely* 5. z.-aljhoz százados Simon N. őrnagygyá és azon zászlóalj parancsnokává.

Főhadnagy: Kovács N. századossá.

Hadnagy: Bors Ferenczet főhadnagyá.

31. *zászlóaljtól* főhadnagy: Kleberg N. századossá.

Hadnagy: Velz Antal

„ Ferencz József } főhadnagyá.

Örmester: Török Antal hadnagyá.

Hadnagy segédtiszt: Zöld Lászlót főhadnagyá.

A hadi bíróság mellé őrnökknak Vitályos Gábort örmesteri rang és illetm.

Petőfi Sándor százados ur magát nálam jelentvén s mellettem szolgálatot tenni ajánlván, én őt ezen hivatalában, mint segédtisztet megtartottam. *Bem.*

3/849.

Szászsebes, ápril 5. 1849

Folyó évi ápril 3-ról számítandó rang és illetményenvel kineveztetnek: 72. honv. zászlóaljhoz: százados Bokori N. őrnagynak és z.-alji parancsnoknak Ezredes *Czecz János* ur mellé alhadnagy Jungling Mihály segédtisztnek.

A Szebenbe alakulandó maros-széki zászlóaljhoz:

N-zetőri százados Poesa Ferencz főhadnagynak.

„ főhadnagy ifj. Mihály Ferencz

„ hadnagy Balog Ferencz

12. z.-aljbeli honvéd Bánton Károly¹⁾

11. „ „ Maurer Albert

hadíró²⁾ Hegyi Ferencz

} alhadnagynak.

Nyugdíjas örmester Benedek Antal főhadnagynak.

¹⁾ Nem *Barton*? ²⁾ Azt hiszem: *cancellista*

Főhadi biztos Schopf ur mellé hadiró Jünger János számvevő segéddé.

A *szebeni katonai főkorodáshoz parancsnoknak*: százados Konecz György f. hó 4-től számítandó rang és illetménynyel.

31. honv. z.aljhoz mái nappal:

Főhadnagy	Bethlen Miklós	} századosoknak:
"	Pap László	
"	Szathmári Dániel	
"	Gergelyi Ferencz	
"	Varju Pál	
"	Bosáncezi Adolf	} főhadnagyoknak.
Alhadnagy	Forgács János	
"	Stubert István	
"	Cservenka Pál	
"	Ifj. Kleberg Károly	
"	Viski Pál	
"	Vas Ferencz	
"	Biró Ferencz	} hadnagynak.
	Czuleger Ágoston	

A kolozsvári térparancsnokságtól Tóth Sámuel főhadnagynak.

73. z.-aljbeli hadnagy: Szathmári Károly főhadnagynak.

3. z.-aljbeli őrmester Bogdánfi N.

55.	"	Költő Ferencz	} hadnagyoknak.
		Kerekes N.	
		Szabó N	
		Zászlótartó László Imre	
		Őrmester Gaál	

Főhadn. segédtiszt Szász Mózes kapitánynak eddigi állásában br. Kemény ezredes ur mellett.

4/849.

Szászsebes, ápril 8. 1849.

A hadügyminiszterium f. hó 1-én a/h. 8654. sz. alatt irt megtanálása nyomán, meghagyom minden z.-alj s más hadtestparancsnokságának, hogy a tisztikar létszámát kellő felvilágosításokkal ellátva, a legrövidebb idő alatt terjesszék oda fel.

Kinevezések ápril 6-án kezdő rang és illetménynyel.

1-ső Székely 2-ik z.-aljánál Főhadn. Molnár Ignác századosnak.

Alhadn. Kölönte Antalt	} főhad.-nak
„ Mátyás Ádámot	
„ Balog Károlyt	
Örmester Karácsi And.	} hadn.-nak.
„ Lukács Miklós	
„ Pál István	
„ Kassai Ignác	

32-ik z.-aljánál örmester Naláczit alhadnagynak.

Betegség miatt z.-aljától elmaradt Stachó Elek főhadnagyt az 55-ik z.-aljhoz beosztom, mai napi rang és illetményel.

A szék. husz. ezredben alszázados Bölts Sándort főszázadosnak
főhadnagy Moján Dánielt alszázadosnak
alhadnagy Tamás Lajost főhadnagynak
hadfi Lázár Dénest alhadnagynak

11-ik honv. z.-aljánál: százados Szigethi Sándort őrnagynak,

főhadnagy Keresztes Kálmán	} századosoknak
„ Veres Miklós	
„ Boér Miklós	
alhadnagy Ferenczi Ferencz	} főha.-gyoknak
„ Rettegi Zsigmond	
„ Dézsi István	
örmester Zeyk Antalt	alhadnagynak.

10. sz. husz. ezredben örmester Buttyán Lászlót } hadnagyoknak
„ Nagy Dánielt }
tizedes Nagy Imrét alhadn.-nak

73. honv. z.-aljánál: főhadnagy Mihályi Mihályt századosnak
örmester Budi Móriczot főhadn.-nak
„ Beni Ignáczt } hadnagynak
„ Kovács Izraelt }

72. z.-aljánál főhadnagy Mező Istvánt } századosoknak
segédtiszt id. Szabó Józsefet }
Urhegyi Otmárt }

alhadnagy	Himfi Farkas	
"	Szabó József	
"	Csengeri Péter	főhadn.-nak
"	Lenis József	
"	Bogus József	
főhadnagy	Benedek Antalt ezen z.-aljhöz beosztom.	
beosztom: alhadnagy	Konesag Márton	
"	Domokos István	
"	Róth József	
"	Balázs Márton	
"	Bárdosi Konstantin	hadn. nak
"	Balla Albert	
"	Dániel János	
"	Erős József	
"	Gálfi Károly	

Bisztrai Károlyt hadnagynak és Czecz ezredes ur mellé segéd tisztnek nevezem ki.

Bem.

5/849

Szász-Sebes, ápril 10 1849.

Az ujonnan alakult 1 ső székely 6-ik zászlóaljhoz kinevezem százados Endes Jánost őrnagynak s az ugyan uj alakult 1.ső székely 5-ik z -aljhöz százados Kovács Ignácot őrnaggyá.

2-ik szék. 2-ik honv. z.-aljánál alorvos Ádám Ferenczet főorvossá.

A hadügyminiszterium f. hó 6-án irt f/g. 4808. sz. leírásával a „Közlöny“ f. évi 34. sz. kiadott azon rendeletét, melyben a tisztektől hadjárat alkalmával kivett szállásbér visszafizetése meghagyatik, számos helyről tett folyamodások következtében akkép teszi érvénytelenné, hogy ezen szállásbér visszafizetését csakis a „Közlöny“-ben kiadott rendelet napjáig engedi el.

A Mátyás huszár ezredhez kinevezem:

Századosi ranggal számvivőnek, Bora Zsigmond számvivő segédet, alhadnagynak: Vargyasi Ádám őrmestert, mindkettőt a székely huszároktól.

A Kress lovasságnál apr. 11 vel kezdő rang és illetményvel: főhadnagy Decarlini Jánost századosnak.

A m.-vásárhelyi kórodához alorvosnak: Miklós István sebészt.

Ápril 12-vel a 11-ik honv. z.-aljtól tizedes Bokros Lajost hadnaggyá és balázsfalvi térparancsnok Alsó őrnagy mellé segéd tisztnek.*)

Bem.

7

Káránsebes, ápril 18. 1849.

Miesz Vilmos Vürtemberg huszárfőhadnagyot folyamodása következtében máii nappal a hadi szolgálatból elbocsátottam.

A 83. honvéd z.-aljtól a székelv tartalék sereghez máii nappal előléptetem:

Százados Incze Gergelyt őrnagynak.

Főhadnagy Nagy Ezékielt	}	századosoknak.
" Nagy Dánielt		
" Jakó Dánielt		

Hadnagy Klára Jánost	}	főhadnagyoknak.
" Hosszu Ferenczet		

Örmester Imre Józsefet	}	hadnagyoknak.
" Jakó Mózsát		

A 83. székelv zászlóaljban főhadnagy Dobai Károlyt századosnak.

Alhadnagy Borosnyai Pált	}	főhadnagyoknak.
" Király Józsefet		
" Gerics Adolfot		
" László Edét		

Örmester Ferencz Józsefet	}	hadnagyoknak.
" Kövér Sándort		
" Császár Ferenczet		
" Bogdán Imrét		
" Dánér Józsefet		
" Bodola Ferenczet		
" Sipos Józsefet		

Brassói élelmező tiszt Dénes Lajost kinevezem alhadnagynak. Szebeni kóroda parancsnok Kininger Józsefet, századosnak; káránsebesi kóroda orvossá Karrer Jánost.

Mai napon itt a 78. és 83. z.-aljbán és a Vürtemberghu-

*) A 6. hiányzik, egy csepp pecsétviasz mutatja, hogy bele volt ragasztva.

szárok közt harmadrendű érdemjeleket osztottam ki, — a szász-sebesen f. hó 4-iki rendeletében megemlített számon felül a 78. székely z.-aljban még 4 legénynek adtam érdemjelt, nemcsak, de hogy ágyut foglaltak el az ellenségtől, ezek közül mindeniket 50 pp. forinttal jutalmaztam meg.

Hadi működéseim folytatandó, elkelletik egy időre Erdélyt hagynom, s *Czech* ezredes urat, kit generálisi hivatalra felajánlottam, ebbéli megerősítése még meg nem érkezett, de meg fog jönni, — bízom meg az erdélyi hadfőparancsnoksággal.

Meghagyom tehát minden kerületi parancsnokságnak, jelentéseiket ezután *Czech* ezredes urhoz Szebenbe tenni, mint-hogy a rendeleteket is tőle fogják venni.

Forró alezredes ur, kinek főparancsnoksága eddig Hát-szeg vidékére terjedt ki, ezentúl a most elfoglalt Oláh bánát kerületet is kezelni fogja, kinevezem egyszersmind őt mai nappal *ezredesnek*.

Bem.

Felterjesztettek ápril 21. 1849.

8.

Lugos, ápril 19, 1849.

Holnap délben 12 órakor Báró Apor Gergely hadnagy elmaradott javai árverés útján el fog adatni, mit közhírré kelletik tenni.

Egyszersmind meghagyom a parancsnokoknak itten, hogy betegeiket a kórodába beadják.

	Jelnév :	Jelszó :	tábori jel :
Ápril 20.	László ---	Liptó	} két egymásra következő fütty
" 21.	Mihály ---	Medgyes	
" 22.	Ágoston ---	Agyagfalva	
" 23.	Péter ---	Pest	
" 24.	Lukács ---	Lugos	
" 25.	Ezékiel ---	Eperjes	} egy nyelv-csattintás,
" 26.	Károly ---	Kolozsvár	
" 27.	Lajos ---	Lugos	
" 28.	Tamás ---	Temesvár	— egy csapás a fegyverre.
" 29.	Miklós ---	M.-Vásárhely	— két fütty.
" 30.	Filep ---	Fiume	— 1 köhintés.

9.

Lugos, ápril 24. 1849.

Mái naptól számitandó rang és illetményenyl — alezredes *Villám* urat kinevezem ezeredesnek.

Folyó hó 1-től számitandó rang és illetményenyl a tüzéséghez sebésznek Jakab Sándor sebészmestert.

Tábori alorvosnak 20 pp. ft. havi fizetéssel Schiller Vilmos állatorvost neveztem ki.

A 24-ik z.-aljtól hadnagy Balázs Antalt átteszem a székelv utászkarhoz. Szebeni kórodához számvevőnek hadnagyi ranggal Kőenig számvevő segédet nevezem ki. Továbbá a

76-ik z.-aljtól a székelv tartalék sereghez mái nappal — hadnagy Gál Eleket főhadnagynak. Őrmester Jánosi Antalt, Kovács Jánost és Keresztes Gábort alhadnagyoknak.

A brassói térparancsnoksághoz hadnagy segédtisztnek *Tompa Miklós* őrmestert; hadnagy számvevőnek Hammel Károly hadnagynak A brassói szállító házhoz hadnagynak őrmester Gál Józsefet.

A 72. z.-aljhoz számvevő segédnek őrmester Ruthner Ferenczet. Hadnagy Donáth Lajost a 15 huszárezredhez viszeszeszem. Testőr lovasőrmester Veres Ferenczet hadnagynak a gyalogtestőr századhoz mái nappal kinevezem.

77. z.-alji százados Kelemen Jánost Hátszegi térparancsnoknak, s helyébe ezen z.-aljhoz testőr-százados Székely Eleket teszem át e folyó hó 23-án kezdve.

Bem.

10

Freidorf, ápril 28. 1849.

A z.-aljak és századok parancsnokainak tudtul adatik, hogy a Táborbeli betegek mindennap reggeli 7 órakor Gyurikovich főorvosnál magukat jelentsék; az orvos lakása itt a plebánia háztól azon sorban felfelé 4-ik. A súlyosabb betegek onnan az új pécsi kórodába fognak ápolás végett küldetni.

Mánap tett meg szemlélésénél a tábornak észrevettem, hogy sok tiszték a táborvonalról eltávoznak s a rendet nem tartják egészszé fenn; meghagyom tehát, hogy a vonalon levő tiszték magok helyüket el ne hagyják.

A Garnizon szolgálatot naponta vigye egy törzstiszt, ki a rendet felügyelje, napjában háromszor véletlen időben a táborvonalat eljárja, s arról jelentését megtegye. Holnap ezen szolgálatot Jezenszky őrnagy ur kezd meg.

Az élelemért minden parancsnok folyamodjon Becsei százados urhoz, ki itt a főszálláson van.

Demján Lajost testőrtizedest kinevezem hadnagynak.

Becsei Edét mái nappal századosnak nevezem ki.

Bem.

		Jelnév —	Jelszó	Tábori jel.
Május	1.	Antal	— Almarekerék}	Egy köhintés.
"	2.	Ulrik	— Ujegyház }	
"	3.	Lőrincz	— Lázárfalva }	két fegyveresapás.
"	4.	Dimény	— Deés }	
"	5.	Mátyás	— Marosujvár }	
"	6.	György	— Győr }	egy fütty.
"	7.	Sándor	— Almás }	
"	8.	Jónás	— Jordán }	két csapás a fegyverre.
"	9.	Tamás	— Teke }	
"	10.	István	— Ungvár }	három fütty.
"	11.	Antal	— Arad }	
"	12.	Mihály	— Miskolcz }	egy köhintés.
"	13.	András	— Apáczsa }	
"	14.	Benedek	— Buda }	hohó! kiáltás.
"	15.	Bertalan	— Beeskerek }	

11.

Freidorf, május 1. 1849.

April 8-án kiadott parancsom szerint a tisztikar létszáma kellően felvilágosítva a hadügyminiszteriumhoz legrövidebb idő alatt felterjesztendő vala; de minthogy ezen parancsom következtében most is küldetett tiszti névjegyzék ide, tisztaba jövetel végett meghagyom minden z. alj s más parancsnokoknak megjelenteni, hogy miképp teljesítették ezen rendeletet?

Továbbá hadügyminiszteri k. 9851 sz. rendelet következtében a hadlelkészek oda utasítandók, miszerint az erdélyi táborozásban eddig elhaltakat s még fel nem terjesztetteket töstént, az ezutániakat pedig minden hó 1 én legfőlebb 15-ig a múlt óról a „Közlöny“ ez évi 33-ik számában közölt minta szerint a hadügyminiszterium hadlelkészi osztályába okvetetlen beküldjék.

Gróf Eichelburg hadnagyot a Württemberg-huszároknál
őhadnagynak máí nappal kinevezem.

Bem.

12.

Táborhely Freidorf. Temesvár mellett, május 3. 1849.

Május 1-sőjével kezdő ranggal kinevezem:

Niuny és *Petőfi Sándor* vezérkari századosokat őrnagyok-
nak, s az első az ujonnan alakulandó bánáti német honvéd
zászlóalj parancsnokának.

A 74. h. z. a. mai nappal Fekete Sándor őrmestert és Czinner Pál tizedest alhadnagyoknak.

A 84. h. z. a. századosoknak: Benedek Lajos, Német
András főhadnagyokat, főhadnagyoknak: Sebestyén Sándor,
Kupán Károly, Balog Izra, Veress János és Medvés Joachim
alhadnagyokat, alhadnagyoknak: Bara József őrmestert. To-
vábbá Vitkai József főhadnagy, ki különben is a hadügymi-
niszteriumhoz fel van ajánlva, századosnak neveztetik ki.

Ugyan máí nappal a 38. z. a. Jánosi Emil hadnagyot
mostani állásán meghagyva főhadnagynak, Ujpécsezen állo-
mászó tudor Mandl orvost a bánáti német honv. z.-aljhöz
nevezem ki

Továbbá az ujonnan alakulandó bánási h. n. z. a. kine-
vezem május 1-ével:

Századosoknak:	Vurm Miksa	} főhadnagyokat a 38. z. aljtól
"	Tóth István	
"	Zinser Ferencz	
"	Gaszner Károly	
eddig i tiszti foko- zatokba áttétetnek	Nosticius Vilmos	} főhadnagyok
Főhadnagyoknak	Tóth Róbert	
	Rinkovics N.	
	Hant N.	
	Orzeczky N.	} alhadnagyok
Főhadnagynak:	Vinkovics Antal	vezérkari hadnagyot
Alhadnagyoknak:	Zoka N.	} nzt őr hadn.-kat
	Junkovics N.	
	Kovács István	} őrmestereket
	Schmidt N.	
	Kotok N	
		tizedest

a 38.
z.-aljtól

Bem

Május 1-vel kezdő ranggal kinevezem az utász karnál századosnak Meiszlinger Sebestyén főhadnagyot.

Ugyan május 1-től Lugosi kórház főorvosul Buchwald Gyula orv. doktor. Továbbá thordai térparancsnoknak mint százados Pénteki Lajos nyug. századost.

Az utászokhoz mai nappal alhadnagynak: Herepei Károly őrmestert. Folyó év ápril 1-vel kinevezem hadnagynak és Haut őrnagy ur mellé segédtisztnek Szebeni Ferencz őrmestert.

Bem.

Folyó évi márt. 26-án tett kinevezéseket a tüzérségnél ezennel írásban kiadom. Főhadn. Réthi Jánost századosnak.

hadn Vilfing Józsefet főhadn.-nak a röppentyű ütegnél, tüzmeister Vorner Ferenczet és Bányai Vitalist alhadnagyoknak.

77. honv. z.-al) századosoknak. Debreczi Mózes és Biró Károly főhadnagyokat, főhadnagyoknak: Ágoston Antal és Bartha Miklós alhadnagyokat, mind a 4-et mai nap kezdődő ranggal Továbbá kinevezem Dobai József őrnagy urat alezredesnek.

Bem.

Perreties Adalbertet kinevezem főhadnagynak, és a vezérkarhoz beosztom.

Mánuel Barnabást alhadnagyi ranggal az új pécsi kórház parancsnokának és Moltke Maximiliánt alhadnagynak.

A székelő 2 ik tart. zászlóaljnál főhadnagyoknak: Köntzei Gábor és Fehér Mihály alhadnagyokat, — alhadnagyoknak: Barta János 84. z.-aljbeli őrmestert és Csüdör János 84 z.-aljbeli tizedest,*) rang s illetmény máj naptól számítandó.

Továbbá köztudomássá tétetik, hogy Czecz ezredes urat a kormány tábornoknak nevezte ki.

Tapasztaltam, hogy az előőrsök, midőn egy előljáró közeledik s fegyverbe lépnek, úgy az őrszemek is a felállást

*) Eddig tart Lőrincz József kezeirása Innen kezdve 17. 18. 19. 20. valószínűleg Kurcz Antalé, azután 21—32. ismét Lőrinczé. Sz. S.

gyakran nem az ellenség felé, hanem az előljáróval szembe veszik; ezen okból figyelmeztetem a parancsnokokat, midőn Piquetet küldnek, az altisztnek úgy, mint minden egyes honvédnek meghagyni, hogy főfigyelmét mindig az ellenségre fordítsa s felállását minden esetben arra vegye.

Guttman Adolf 27-ik z-aljbeli alorvost a 77-ik z-aljhoz főorvosnak nevezem ki, e folyó hónap 16-val kezdő rang és illetménynyel. Továbbá Thuránszky István 16-ik sz. ezeredbeli századost kinevezem őrnagygyá és Kurcz Antal hadititkárt ugyan őrnagygyá.

Folytatás. Fejértemplom, május 11. 1849.

Mái napi rang és illetménynyel kinevezem:

A 11-ik zászlóaljtól hadnagyokká: Voith József, Jésenki István, Rogányi György, Tirszka József, Vess Sándor és Fráter Ágoston őrmestereket, mind a Bánátban alakuló új z-aljhoz.

Továbbá alhadnagyokká: Rákosi Ádám, Eperjesi Samu, Csath Ákos, Bogdán Elek, Nagy Imre, Lőrinczi Péter, Hermann József, Márton József, Szabó Gábor, Szentkirályi Sándor 11-ik honvéd zászlóaljbeli őrmestereket, kik Erdélyben osztatnak bé.

A Bánátban alakulandó honv. z-aljban századosokká: Nosztitius Vilmos, Toth Róbert főhadnagyokat.

Május 16-ával kinevezem a fejértemplomi kórházhoz főorvosnak Költezer Mátyás főorvost és alorvosnak Veber Otomár sebészt.

Rem.

Nro 17.

Laposnyiczal, május 14. 1749.

Eszrevettem, hogy a gyalogtisztek marschban helyeiket elhagyják, kényelemből lovagolnak, rendre nem ügyelnek s megengedik, hogy a legénység a sorból kiállva tetszése szerint mennyen, s hogy falvakban házakhoz bejárjon, minek szüleménye a sokféle kihágás és bűnös tény; figyelmeztetem tehát a zászlóaljparancsnokokat, miszerint a tiszteknek utban a rend ellenére semmi kényelemkeresést ne engedjenek meg; a csapatparancsnokokat, úgy minden tiszteket is különösen felelőssé teszem, hogy az utban s hadjáratoknál a rendre felügyeljenek.

Minthogy láttam azt is, hogy gyalogtisztek löfegyvert

hordanak, tehát jövőre megtiltom a tiszteknek a lőfegyver hordozást, mert a tiszt kötelessége a honvédeket felügyelni csatázásban, úgy mint egyébkor, mit azonban, ha lövéssel foglalkoz, nem tehet

Bem.

18

Laposnyiczai, május 15. 1849.

Hogy az élelmezés dolgában némi előfordult nehézségek elmellőztessenek, meghagyom, hogy minden századnál egy őrmester vagy altiszt bizasson meg az élelmezést illető dolgok ellátásával; ezen altiszt, hogy marschban ki ne fáradjon, ülhet a század podgyászos szekere, arra egyszersmind fel is ügyel, s midőn valamely állomásba a sereg megteleped, élelem s egyéb kellékekért azonnal eljárni köteles.

Május 12-vel kinevezem századosnak Lukenich főhadnagy nyargalóczot; alhadnagyoknak Vosicsék János és Joán József 16. sz. huszárezredbeli őrmestereket.

Bem.

19

Főhadiszállás **Mehadia**, fürdőhely, május 18. 1849

Kinevezem a 15-ik huszárezredben hadnagy számvevőségédnek: Bánfy János és Barabás János Mátyás-husárokat.

Hercalovics alezredes ur mellé hadnagy segédtisztnek: Szathmári N. 78-ik z.-aljbeli őrmestert.

Folyó hónap 15-én kéntelenittem 3 honvédet, névszerint: kassai születésű Mervai Andrást, hevesmegyei mezőtúri Vass Istvánt s ugyan hevesmegyei karácsoni Varga Józsefet s zászlóaljtól lett visszamaradásért marschban rablásért és faluközti lövöldözésért rögtön törvény láttatás után agyon lövetni, mit a csapatoknál közhírré kell tenni.

Szükségesnek látom ápril 4-én a rend fenntartásáért kiadott rendeletem, valamint folyó hó 14. napiparancsom általános figyelembe hozni s megemlíteni, hogy minden kihágásokat érdemileg, rendből való önkényi visszamaradásokat, s házakhoz leendő bejárásokat utban szigoruan, rablásokat pedig halállal büntettetek.

Urházi György és Zeyk Domokos nyargalóczokat folyó hó 16-ával századosokká nevezem ki. Továbbá kinevezem máj nappal a 11-ik honvéd zászlóaljban Buczi Ferencz főhadnagyot századosnak; főhadnagynak Imecs Domokos alhadnagyot és alhadnagynak Szabó Pál őrmestert.

A 78-ik zászlóaljban alhadnagyokká: Váradi Leopold, Portik Ferencz és Gál Antal őrmestereket; főhadnaggyá Kесе Elek hadnagy z.-aljbeli segédtsztet.

Bem.

20

Mehádiai fürdőhely, május 20. 1849.

Kineveztetnek mái naptól számítandó rang és illetményel:

A brassói kórodához főorvosul Tróker Alajos orvosdoktor.

A lugosi kórházhoz orvosnak hadnaggyi ranggal Povolni Ignác sebész.

A káránsebesi kórházhoz orvosnak hadnaggyi ranggal Schmiedt Antal sebész.

Az új pécsi kórházhoz orvosnak hadnaggyi ranggal Harosznik József sebész.

A mehádiai fürdőknél kórház főorvosul Kusó Ignác orvosdoktor.

Ugyanitt kórház orvosul Venkó János sebész.

A mehádiai fürdőhelyt gyógyszerész segédnek 20 p. kr. napidíjjal Oszvöld Kádárt.

Újpécsre gyógyszerész segédnek 30 frt pengő havi fizetéssel Kucsera Sándor volt gyógyszerész.

Mehádiai polgár gyógyszerész Killer Józsefnek 10 ft. pp. havonkénti segélypénz adatik.

Továbbá kinevezem Gloss 4 ik z.-aljbeli századosot őrnagy és z.-alj parancsnoknak. Kovács Ferencz Vilmos husz. ezredbeli őrmestert alhadnagynak.

A 83-ik honv. z.-aljbán századosnak Borosnyai Pál főhadnaggyot, főhadnagynak Papp Jósiás és Kiss Antal hadnagyokat, alhadnaggyoknak Bogdán Imre, Dánér József, és Bodola Ferencz őrmestereket; Kiss Antal Pál, Gyöngyösi Áron zászlósokat, Mihály Elek és Bodor Ferencz címz. őrmestereket.

A 24-ik honv. z.-aljbán századosnak Tóth János főhadnaggyot, főhadnagynak Thuránszki József hadnaggyot, s alhadnagynak Kovács Mihály őrmestert.

Az 55-ik z.-aljbán századosoknak Kala József és Bogáti Ferencz főhadnaggyokat, — főhadnaggyoknak: Szilvási Márton, Borsodi Miklós hadnagyokat, — alhadnaggyoknak: Kalla Mihály, Schönreiter Lajos, Homonai Szilárd és Ács János őrmestereket

Továbbá kinevezem táboromba élelmezési tiszteknek hadnagyi ranggal Ziegler N. és Sas N. eddigi kamarai hivatalnokokat.

A 6-ik huszár ezredben főhadnagynak Eichelburg hadnagyot, és alhadnagyoknak Nagy Lajos őrmestert és Barcsai Miklós lovagot. A 4-ik honv. z.-aljb. főhadnagynak Melezer István alhadnagyot.

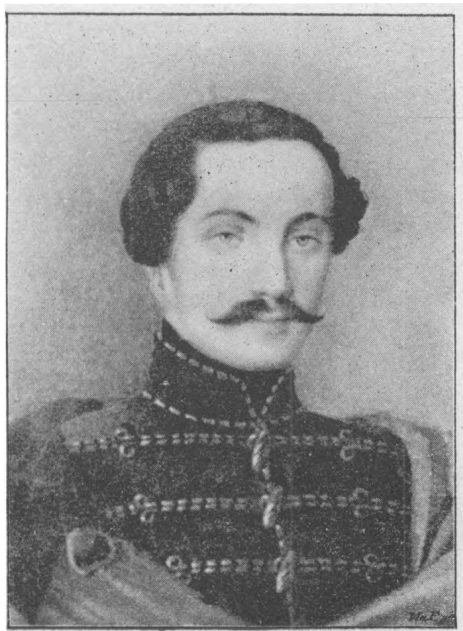
Bem

Miután Bánát gyors visszafoglalásához, különösen az oraviczai, fejtértemplomi és a szlatinai győzelmes csaták, valamint a külön hadtestek sebes és merész előnyomulása, jó vezérlete jó hatállyal voltak, nem mulaszthatom el az ezen alkalomnál kitüntetett érdemeit Bánffy ezredes, Károlyi és Hercalovics alezredes, Aranyi, Szigeti és Erdőfi őrnagy uraknak, valamint Jobbán tüzér százados urnak, több tiszteknek a 4-ik, 11-ik és 38. h. z.-aljból, a 6-ik és 10-ik huszárezredből, — továbbá az illető csapatok honvédeinek vitéz viseletét s fáradhatatlanságát utban, ezennel örömmel kiemelni. Bánffy ezredes és Károlyi alezredes urat a 2-od rendű érdemjellel; Hercalovics alezredes és Erdőfi őrnagy urat 3-ad rendű érdemjellel jutalmazni. Aranyi és Szigeti őrnagy urakra, kik már érdemjellel birnak, tekintettel fogok lenni.

Kurcz őrnagy urat, ki oldalom mellett fáradhatatlan szorgalommal folytonosan teszi a szolgálatot, s minden ellenséges esetben kitűnő bátorságot mutatott, valamint a rábizott hadi expedíciókat is nagy pontossággal végezte; úgy *Lőrincz* százados segédtisztemet is a 3-ad rendű érdemjellel feldiszesítem.

Továbbá feldiszesítek következő tiszteket csapatjok jó vezényletéért és harczias vitézségükért, mint szintén azon honvédeket, kik az ellenség megrohanásánál magokat kiválólag jólviselték a 3-ad rendű érdemjellel u. m.

Jobbán tüzér századost	}	a 4-ik honv. z.-aljb. n
Maschát hadnagyot,		
Cselkó Ádám közvitézt		
Mihó Miklós hadnagyot	}	a 38 ik z.-aljtól
Simon Ádám tizedest		
Vásári Antal honvédet		
Knop József „		

KIS SÁNDOR.

(142. 1.)

Dőri Pál századost	}	6. husz. ezred.
Gál Kristóf főhadnagyot		
Erdei és Gál őrmestereket		
Buttyán László hadnagy	}	10 h. ezred.
Laskai Lénárt őrmester		
Harmaczi János közvitéz		

Mai nappal kinevezem 27 z. a. hadnagy Kosztolányi Ágostont főhadnagynak, rangja folyó év január 21-től számitandó.

A Bánátba németekből alakulandó honvéd z. a. a Miniszterium f. hó 7-én kelt A. 12,939 sz. rendeletével a 67 számot kapta, mire nézve ezen z. a. jövőre ezen számmal lesz megjelelendő.

Továbbá a Supaneki veszteglő intézetben O-Orsova mellett hivatalokban megerősítenek, míg a kormány másképp nem rendelkezik, veszteglő-intézet s kórház igazgatóul doktor Maximillian, tisztogatási segédül Tego Mihály.

Kineveztetik Supaneki kórházhoz alorvosul Porges János sebész.

Végre Hauch őrnagy urat alezredesnek neveztem ki május 21-től.

Bem.

22.

Főhadi szállás Freidorf május 27. 849.

Ide visszajöven nem mulaszthatom el a Temesvár alatti sereg jó magaviseletét, vitéz tartását az ellenség kirohanásakor, ezennel kiemelni. Perecz alezredes urnak, kit május 16-ával alezredesnek kineveztem, Proyenzski alezredes, Jezenski és Müller őrnagy uraknak, kik a testületeket jól vezényelvén, maguknak érdemet szereztek, köszönetet nyilvánítani, s azokat, kik f. május 12-én az ellenség várba lett visszaverésénél, magukat kitüntették, a 3-ad rendű érdemjellel feldiszesíteni, u. m:

Dézi György 14-ik husz. ezredbeli századost
 Flachsberg János tüzér főhadnagyot
 Rózsa Eduárd Lehelhuszár főhadnagyot
 Bugyi Menyhárd közvitézt a Lehelhuszároknál
 Kallosch József, Gutfreind Emmanuel és Csámpat István tüzér tizedest.

Bittera Béla hadnagyot a 74-ik z.-aljtól

Szabó János

Horváth János, Lony Albert, Kolera István, Molnár

István tizedeseket a 74-ik z. a.

Zászlótartó Márton Gergelyt a 74. z. a.

Tizedesek Csiki Elek és Pap József a 74. z. a

Ácshonvéd Nemes János a 74. z. a.

Közhonvédek: Kovács Mihály, Jelenitzki, Magyar János és Mattyuska a 74. z. a.

Székely Elek százados, Lázár György őrmester, Ajtai Samu tizedes a testőröknél.

Ezekon kívül vitézi maguk viseleteért különös dicséretet érdemelnek:

Niszler János Lehel huszár százados

Dálnaki Béla „ „ hadnagy

Balog Péter „ „ tizedes

Theisz és Manna tüézertizedesek.

Jankovics, Diemont és Kurutz tüézérhadnagyokat.

Ezuttal kinevezem Tóth József és Jezensky Márton hadnagyokat főhadnagyokká; Tóth a testőrszázadnál marad, Jezensky Lugosra utasíttatik, ott bé osztására várand.

Ugyan a testőrszázadtól kinevezek:

Hadnagyokká: Lázár György, Krassai András, Balogh István őrmestereket, — Ajtai Sámuel és Bádi Imre tizedeseket. Ezek is mind Lugosra küldetnek, s ott bé osztásokat elvárják.

23.

Főhadi szállás N.-Becskerek május 28. 849.

A hadügyminiszterium c/t 2029 sz. folyó hó 19-én kelt leirata folytán meghagyom minden z.-alj és csapatparancsnokságnak, hogy a fegyverek minden nemei számszerinti kimutatását a lehető legrövidebb idő alatt, a hadügyminiszteriumhoz terjesszék fel.

Május 19-én kezdő rang- és illetményel kinevezem: A szebeni főhadi biztosságnál segédfőhadnagynak és irodai főnöknek Bruz Lajos segédhadnagyot.

Május 1-ével kezdő illetményel irnok Szigethy Károlyt alhadnagy s főhadi biztosi segédnek, irnok Szűcs Sándort protoculistának Szebenbe 40 pfrt. havi fizetéssel.

Márk Jánost főhad-biztosi expeditornak 30 pfrt. havi illetményel. Nagy Antalt és Schedelmeyer Mártont irnokoknak 30 pfrt. havi illetm. Dempfvolf Frigyes és Csiki Ferencz hadnagynak és élelmező segédtisztnek 40 pfrt. havi fizetés, az 1-őt Szebenbe, a 2-kat Ebesfalvára.

Mai napi rang- és illetményel:

Főhadnagynak: Jüngling Mihály had-	} erdélyi fő-
nagy segédtisztet	
Alhadnagynak: Pünkösti Károly tizedest	ságnál.

Főhadnagynak s Papp őrnagy ur mellé segédtisztnek Sándor György 79. z. a. hadnagyot.

A 79 z.-alban: főhadnagynak Simon Tamás hadnagyot.

" " alhadnagynak Csutak Lajos őrmestert.

80. h. z.-alban: századosnak: Zöld László főhadnagyot.

Főhadnagyoknak: Márk Lajos	} hadna-
" Valter Eduárd	

Alhadnagyoknak: Benedek István	} örmes-	
" Voës Antal		tereket.
" Csóti Ferencz		
" Gidófalvi Károly		
" Kovács István		
" Szabó Ignác		
" Nagy László		

Május 1-ével kezdő illetménynyel:

5. tartal. z.-aljhoz főhadnagynak Fleischmann Dávid harmincezadi díjnokot; alhadnagyoknak: Csekme Mihály ojtózi veszteglő felügyelőt és Szentpáli Ferencz nemz. őri hadnagyot.

Május 4-ki illetménynyel:

A szebeni lengyel csapathoz hadnagynak: Gorsky Xaver volt állatorvost.

24

Nagy-Szeben junius 3. 849.

Hadügyminiszteri E. 14,429 sz. rendelet folytán meghagyom, hogy a parancsnokságok azon egyénekről, kik érdemjellel kitüntettettek, a származási és szolgálati leírást haladék nélkül küldjék be; e végre küldök ilyen leírási nyomtatványokat. — Kinevezem a szebeni főhadi biztossághoz május 1-vel kezdő illetménynyel.

Számvevő főhadnagy Sándor Pétert századosnak.

Szegédalhadnagy Brusz Lajost főhadnagynak.

Díjnok Szigethi Károlyt alhadnagynak.

Díjnok Dempfvolf Frigvest hadnagysegédnek.

Az ebesfalvi élelmezési biztossághoz Csiki Pétert hadnagysegédnek.

Bem.

25.

NagySzeben, junius 4. 849.

Felterjesztések nyomán következő egyéneket jelentek a hadügyminiszteriumhoz előléptetésük megerősítésére mái nap fel, u. m.:

Május 6-tól számítandó illetményvel élelmi főfelügyelőnek, századosi ranggal Szebenbe: König Leopold volt hadbiztosi tisztet.

Mái nappal az 55 z.-aljbán alhadnagynak Eörhalmi József őrmestert. Ugyan mái naptól kezdő rang- és illetmény nyel: Szekerész hadnagynak *Kristián* Amborus tüzmestert.

Tüzér főhadnagynak: Salkovszki Mihály tüzérhadnagyot.

Alhadnagyoknak: Fries Lajos nztőri századost és Fülöp Móricz bécsi legionál szolgált tisztet, — mind a kettő beosztása iránt a rendelkezés későbbben adatik ki.

Továbbá főhadnagyoknak: Egyed József és Orbán Károly hadnagy nyargalóczokat.

A 86-ik h. z.-aljbán főhadnagyoknak: Kovács Ferencz Bartha Domokos, Égető Lajos, Simon György, Thuri Gergely és Gidófalvi László alhadnagyokat.

Ugyanezen 86. z.-aljbán alhadnagyoknak: Miklós Lázár volt gránátos őrmestert, Biró József, Uzoni János, László János, László Zsigmond, Debreczi Ferencz és idősb Berde Mózes őrmestereket.

Főszállás Szeben, jun. 5. 849.

26.

Minthogy ujabban több z.-aljak lesznek alakítandók, meghagyom a z.-alj paranesnokságoknak, miszerint az olyan altisztek, hadnagyok és főhadnagyokat, kik zászlóaljukba üres tisztihely nem léte miatt elő nem léphettek, de az előléptetést megérdemlik, ide névszerint mielőbb szolgálatjuk leiratával feljelenteni; szándékom ezeket egy tisztí fokozattal feljebb az új zászlóaljakhoz áttenni. Megjegyzem azonban, hogy a feljelentendőknek oláhul beszélni tudni kell, mivel a zászlóaljak ujonezai is nagyobb részint oláhok.

16. sz. huszár ezredbeli százados Szálbek Györgyöt mái nap kineveztem őrnagynak. 72. h.-z.-aljbéli őrmester Lábát Mihályt z.-aljában kinevezem alhadnagynak. Bem.

27.

Nagy-Szeben, junius 7. 849.

Mái napon kineveztem őrnagy Pap Vilmos urat alezredesnek. *Továbbá kinevezem a tüzéségnél:*

Századosnak: Boér Antal főhadnagyot tegnapi ranggal.

Főhadnagyoknak: Schmeltak János, Timár Károly, és Kunst Ferencz hadnagyokat, mái naptól kezdő ranggal. Alhadnagynak: Ramsauer Ferencz tüzimestert mái nappal.

A szászvárosi kórodához parancsnoknak hadnagyi ranggal Borsos Sámuel térparancsnoki segédet. Főorvosul: Bruz Lajos orvosdoktor a 11. h. z.-aljhoz. Bem

28

Főszállás Marosvásárhely június 10. 1849.

Meghagyatik minden z.-alj s egyéb csapat parancsnokságoknak, miszerint azon tisztjeiket, kik a rögtön bírósághoz lennének rendelve, tábori szolgálatra azonnal csapataikhoz visszahívni, mivel azt a körülmények kívánják.

Továbbá meghagyatik, hogy minden parancsnokság törzs és főtisztjeiről pontos rang és névjegyzéket készítsen, s a törzstisztek okleveleinek hiteles másolatát hozzácsatolja, mely f. hó 20-ig lesz felterjesztendő, a f. június 1-én. A: 18002. sz. alatt kelt h. ü. m. rendelet szerint, s kik fel nem terjesztettek, ki fognak hagyni az *Almanachból*. Bem.

29.

M.-Vásárhely jun 12. 849.

Minden Erdélyben lévő z.-aljak és csapatok parancsnokainak felelet terhe alatt meghagyatik, hogy a legrövidebb idő alatt z.-aljak, vagy csapatjoknál levő orvosaik neveit tan- és tisztifokozattal felküldeni el ne mulasszák, különösen van-e a z.-aljnál vagy csapatnál főorvos és hány alorvos? Reusz Sámuel 2-ik vadász ezredbeli fővadászt a Szebenbe alakult z.-aljhoz hadnagynak kinevezem; minél fogva ő oda utasítandó, hogy Szebenbe magát Jenei őrnagy. urnál jelentse.

Bem.

30.

N.-Szeben, jun. 16. 849.

¹⁷⁴²¹
²⁰⁴¹ — G. számú miniszteri aláírat folytán figyelmeztetni kívánom a katonai parancsnokságokat, miszerint semmi a katonai körhöz nem tartozó dolgokba avatkozni ne merészeljenek; valamint másfelől az is értetődik, hogy hozzájuk a polgári tisztviselők semmi rendelkezést nem intézhetnek. Bem.

31.

Vallendorf, un. 28. 849.

Egyik napiparancsomban mult hónapban figyelmeztettem vala a tiszteket arra, hogy ellenséges esetben ügyöl-
tözködjének a lehetőségig, mint az emberek, nehogy különben az ellenség tüzelésének irányul legyenek kitéve. Miután

látom, hogy ezen rendeletem nem vétetik mindenkitől figyelembe, újból is kiadni szükségesnek látom, hogy a tiszteknek a parancsnokok által azon napi parancs adasson tudtokra.

Bem.

32.

Teke, jun. 29. 849.

Felette szomoruan lepett meg azon észrevétel, hogy a táborból ütközet alkalmával az első ágyudörgésre honvédek, s még tiszték is elszakadnak s az országba mindenfelé szerte mennek s hibás s a lakosokat ijesztő híreket terjesztenek el. Az ilyenekre háborus időben halálos büntetés van kiszabva. Meghagyom tehát minden térparancsnokságnak az ilyen szökevényeket befogatni, kenyér és víz mellett tartani, kitudván azoknak z. aljukat, a z.-alj parancsnokságokhoz kötözve átküldeni, hol azok felett rögtön törvény elrendelendő, s az ítélet nekem megerősítésre előterjesztendő leend. Mint-hogy ugyan efféle szökevények és száguldozók merészelnek szalmásfödélű épületekbe is lövöldözni, hogy azokat felgyújtásák, s máris néhány falukat elégettek, miáltal a lakosokat a magyaroktól s a jó ügytől csak elidegenítik s a muszkákhoz gerjesztik azokban a vonzalmat: azért kötelességévé teszem minden tisztnek és lovasnak, ki ilyen bűntevőt talál a tényen, hűg a tiszt ezt kardjával leszurja, a lovas pedig pisztoljával agyon löjje. Azon tiszték, kik ebbeli feladatukat nem teljesítik, hadikerestet alá jőnek s a szerint hivataloktól megfosztatnak.

Ezen napi parancsot minden hadtest és egyéb parancsnokságok hirdessék 3 egymás után következő nap a honvédeknek

Bem.

33

Tekendorf, am 30. Juni 1849.

Der Lieut-Ottocska des 8-en Hus. Regiments erhielt am 28. d. früh, von seinem Rittmeister den Auftrag, eine Rekognoscirung von Teke aus zu unternehmen; von dieser Rekognoscirung kehrte er mit der Meldung zu seinem Rittmeister zurück, dass er zwischen Seretfalva und Teke, eine starke feindliche Abtheilung gesehen habe; welche Angabe umso-gewisser unrichtig war, als ich erst am diesen Tage auf die Nacht nach Szeretfalva gekommen bin; daher er muthmasslich die unsern Leute für feindliche Soldaten angesehen habe. — Diese unrichtige Anzeige hat der Rittmeister nach M-Vásárhely mit-

getheilt, und er selbst mit seiner Escadron den Rückmarsch angetreten, was nicht blos in dienstlichen Beziehung sehr gefehlt war, sondern es wurde durch diesen falschen Rapport auch die Bevölkerung des Landes in grosse Cönsternation versetzt.

Für diesen nachtheiligen Verstoss würde obiger Lieutenant die Cassation verdienen, ich will aber für diesmal zur Warnung desselben bestimmen, dass er bloss mit einem 48 Stündigen Arrest bestraft werde.

Hievon sehe ich sämtliche Offre mit dem Beisatze in die Kenntniss, dass ich in der Folge ein solches Vergehen un-nachsichtlich nach der Strenge der Geseze ahnden lassen werde.

Jene Offre welche während dem feindlichen Angriffe ihre Plätze und ihre Abtheilungen verlassen haben, werden hie-mit infam cassirt. Die Namen der flüchtigen Offiziere, welche bereits bekannt sind, werden hiemit benannt.

Hauptmann Barátosi Emil und Szalánczi	} vom 12-ten Hon- véd Bataillon.
Mózes; Oberlieutenant Balog Károly;	
Lieut. Bitai András	

Hauptmann Cseh László, Lieutenant Riedl	} vom 84-ten Hon- véd Bataillon.
Franz	

Liet. Czirjék Ferenz vom Reserve Bataillon.

Lieut. Frater Béla von den Jägern und

Lieut. Zsemberi von der Artillerie.

Die Baons und Divisions-Commandanten werden aufgefordert die übrigen Offre, welche sich vom Schlachtfelde entfernt haben, und oben nicht benannt sind, mir anzuzeigen, und diese Flüchtig-gewordenen aus dem Stande zu streichen.

Bem.

Hptmann Barátosi und Szalánczy, Oberlieut. Balog des 12-ten Baons, Lieutenant Csüdör vom 2-ten Reserve-Baon, haben die Ursache ihrer Entfernung erwiesen, und ihre Entlassung ist widerrufen.

Dagegen Artillerie Hauptmann Goger, und Lieut. Lázár János wurden wegen ihrer Flucht von der Truppe heute cassirt mit besonderen Befehl. — Bistritz den 3-ten July 1849.

Bem.

31. Hauptquartier Bistritz am 3-ten July 1849,

Da ich mich überzeugt habe, dass der nach dem Einbruche der Russen und Österreicher bei Borgoprund erfolgte

Rückzug von Bistritz bis Deés, welches uns so vielen Schaden verursachte, keineswegs der Muthlosigkeit des Commandanten Oberstlieutenant Joseph Dobay, sondern einzig und allein dem Mangel an hinlänglicher militärischer Erfahrung zuzuschreiben ist; so habe ich beschlossen, in der Voraussetzung, dass seine erprobte persönliche Tapferkeit dem Vaterlande noch die ersprieslichsten Dienste leisten wird, das über ihn verhängte Kriegsgericht aufzuheben, und ihm den Befehl derjenigen Truppen, welche ins Szekler Land gegen die russisch-österreichische Invasion werden concentrirt, anzuvertrauen. — Herr Obristlieutenant Joseph Dobay wird sich demnach nach Maros-Vásárhely begeben, und dort meine weiteren Befehle erwarten.

Bem,
F. M. L.

33.

Teke, junius 30. 1849. *)

Ottocska, 8-ik huszár ezredbeli hadnagy, 28-án reggel kapitányától azon megbizatást nyerte, hogy Tekéről kiindulva, szemléelő utat tegyen. — Ezen szemleutjáról azon jelentéssel tért vissza kapitányához, hogy Szeretfalva és Teke közt erős ellenséges hadosztályt látott. Ez a jelentés helytelen volt s bizonyítja az, hogy én ugyanazon nap éjjelre érkeztem Szeretfalvára, tehát valószínűleg a mi embereinket nézte az ellenség katonáinak.

Ezt a valótlán jelentést a kapitány megküldötte Maros-Vásárhelyre és ő maga is egész századával visszavonult, — a mi nagy szolgálati hiba volt s ezenfelül a lakosságot is nagy zavarba hozta.

Ezen káros vétségért említett hadnagy rangjától való megfosztatást érdemelne, — jelen esetre azonban megelőgszem azzal, hogy 48 órai fogsággal büntetessék. Erről valamennyi tiszt urakat azon kijelentéssel értesitem, hogy jövőre ilyes vétséget, elnézés nélkül, a törvény szigora szerint fogok büntettetni.

Azon tisztek, kik az ellenség támadásai alatt helyüket és hadosztályaikat elhagyták, becstelenül elbocsáttatnak. A

*) Jelen 33 és 34 számú rendeletek tartalmából következtetni lehet, miért írták kivételesen német nyelven. Személyes természetű, a tiszteket vétségért büntető határozatokat foglalván magokban, a legénységnek némi kimélettel akarták tudtára adni. Született német ember fogalmazta, s gyakorlott kézzel, csinos német betűkkel írta le. Olvasóink kedvéért magyarra fordítottam.

szőkevény tisztek neveit, — a mennyiben mostanig ismertek, — nyilvánosságra hozom.

Századosok : Barátosi Emil és	} A 12-ik honv. zászló-
Szalánczi Mózes	
Főhadnagy : Balog Károly	} aljtól
Hadnagy : Bitai András	
Százados : Cseh László	} a 84. honv. z.-aljtól
Hadnagy : Riedl Ferencz	
„ Czirjék Ferencz	a harmadik z.-aljtól
„ Fráter Béla	a vadászoktól
„ Zsemeri	a tüzérségtől

A zászlóalj és osztályparancsnokokat felszólítom ama tisztek megnevezésére, kik a csatatérről eltávoztak, és a fentebbiekben elő nem fordulnak, ezen szőkevényeket a létszámból töröljék ki.

Bem.

Barátosi és Szalánczi századosok, Balog főhadnagy a 12 z. a., Csüdör hadnagy a 2-ik tartalék z. aljtól, eltávozásuk okát igazolták, rájuk nézve az elbocsátó ítéletet visszavonom

Ellenben Goger tüzérszázadost és Lázár János hadnagyt csapatjuk odahagyásáért, külön parancsolattal elbocsátottam. — Besztercén, 1849. jul 3.

Bem.

34. Főhadiszállás **Besztercze**, jul. 3. 1849.

Meggyőződván, hogy az oroszok és osztrákok Borgo-prundnál történt betörését követő visszavonulás, Besztercétől Deésig, mely nekünk annyi kárt okozott: nem a vezénylő alezredes, Dobay József bátortalanságának, hanem csupán elegendő katonai tapasztalat hiányának tulajdonítandó, — elhatároztam, hogy az ellene elrendelt haditörvényszéki vizsgálatot megszüntetem és azon reményben, hogy kipróbált személyes vitézségével, a hazának még hasznos szolgálatokat fog tenni, rábizom azon csapatok parancsnokságát, melyek székelő földön, az orosz-osztrák betörés ellen összpontosittak — Dobay József alezredes ur tehát Maros-Vásárhelyre vonul s ott további rendeleteimet bevárja.

Bem.

altábornagy.

35.

18793

i. g.

Beszterce, jul. 4. 849.

sz. hadügyminiszteri leirat folytán figyelmeztetni kívánom a csapat és z. a. parancsnokságokat, hogy idegen pénztáraktól semmi szín alatt pénzt felvenni nem szabad; s hogy

pénzhiányt ne szenvedjenek, ebbéli szükségleteiket jókorán terjesszék fel.

Éppen most érkezett Gál Sándor ezredes urtól jelentés, mely szerint a mi sergünk az ellenséget a székelyföldről egészen kiűzte; az ellenség Szt.-Péter és Brassó közt táboroz, a mieink a székelyföldet Háromszéket fedik, s mint Gál ezredes ur írja, 3-án a főtábort S. Szentgyörgy előtt állította fel s ezen állásában vár addig, míg a fogarasi oldalról sergünk nem támad, hogy ekkor Háromszékről is egyszerre elnyomulva, az ellenség a határon annál könnyebben túlzethessék.

A szökevényekre nézve, székelyföldön a szigorú eljárás elrendeltetett, itt is meghagyom, hogy a visszatérített szökevények felett törvényes ítélet hozasson késedelem nélkül, mely azonnal végre fog hajlani.

Végre értesíteni kívánom a hadtesteket, hogy az aradi vár elfoglalásával 60 ágyú, 1200 löfegyver jutott a magyarok birtokába.

Iliaka Bazil volt őrmestert kinevezem június 12-vel alhadnagynak. Bem

Másolat:

Az erdélyi hadsereg fővezérsége. (nyomtatott betűk).)*

Napi parancs. Oknán Moldvában Jul. 25 én 1849

Azon szorosan nyomultunk vala Moldovába be, melyen egy része a muszkaseregnek egy hónappal ezelőtt nyomult volt be Erdélybe, mely szorosat a muszkák akkor bántatlan átléphetek, mert az őrizet — onnan azon hirre, hogy Tömösnél az oroszok betörték volna, helyét odahagyta

Első gondom vala, az ellenséget Brassóig visszanyomni és az ojtózi szorosat, mely Moldvába utat nyit újból elfoglalni. Moldvába siettünk, hogy minden erejét az ellenségnek, valamint azon segítséget is, melyre szomszédainknál számíthatunk, kiismerhessük. Tegnapelőtt virradatkor, a határt átlép-

*) A jul. 4-ikét követő napokból, ez a kis töredék, mely a moldvai betörésre vonatkozik, fennmaradt *Tuzson János*, akkori honv. őrnagy és csapatparancsnok birtokában. — Sz. S.

tük, s néhány száz lépésnyire előttünk ellenséget találtunk. Egy 4 zászlóaljából álló ezere, minden zászlóaljban ezer ember őrizte ellenünk a határszél; elszánt támadásainkkal mindenkin győztünk, kit utunkban találtunk. A positiokat, melyeket az ellenség egymás után vett, a mi ifju honvédeink nagy merészséggel rohanták meg; mintezy kétezer emberünk volt, s még sem tudott az ellenség nekünk ellentállni, s mi őt addig kergettük, míg a bágyadság miatt kényszerítettünk Csillipesten megállani.

Nagy volt a mi azon napon történt!

Az ellenség halottakkal, sebesültekkel, s foglyokkal mintegy 500 (ötszáz) embert vesztett. A mi veszteségünk áll: egy néhány halottból, ezek között egy derék tiszt Egyed főhadnagy és valami negyven sebesültből; elfoglaltunk két tűzerkocsit, több eleséggel terhelt szekeret és egy csorda ökröt.

Tegnap folytattuk utunkat; Voynestet és Oknát foglaltuk el, hol az ellenségnek sok ruhaneműit, tarisznyáit, változóit, továbbá palackjait, néhány fegyverét, egy zászlóját és kétszáz fővegét (pikelhaube) találtuk.

Idejövetelünk célját elértük, az ellenség ereit már egészen ismerjük, s tudjuk, hogy a Moldvaiak semmit inkább nem kívánnak, mint a mi segítségünk alatt fellépni, pártfogásunkról pedig a határon lett átjövetelünkkel hirdetett, s markoslag kiosztott proklamációkkal biztosítottuk. Nekik azonban egy kevés idő kell, míg magukat felszereljük. Mindenütt úgy fogadtak, mint szabadítójukat.

Az ellenség Bákoba gyülekezett össze; összes ereje Moldovában hét vagy nyolcz ezer ember és tizenhat ágyu.

Könnyű lesz nekünk őt a moldovai önkéntesek segítségével az országból kikergetni, addig pedig helyezzük magunkat oly állásba, melyben az ellenséget feltarthatjuk, és a moldovai önkéntesek is körülöttünk gyülehetnek.

Ezen fényes harez részünkre azon jóhatással is volt, hogy abban ifju csapatainknak bátorsága, melyet egy pillanatra elvesztettek vala, megint felébredt, hogy bebizonyította azt, miszerint az oroszokat kevés haderővel is legyőzheti.

Bátorságban és elszántságban mindenki vetélkedett. Különösen kitüntették magukat *Daczó* (Zsigmond) és *Tuzson* (János) őrnagyok, *Lőrincz* és *Józsa* székelyhuszár, Papp Ferencz ötödik tartalék zászlóaljbéli és Csizmadia 27-ik zászló-

aljbeli századosok, Tuschovszki tüzérfőhadnagy, Petrovics tüzérfőhadnagy, Puskás Sándor 86 z.-aljbeli, Márczel Károly a negyedik és Szöcs Mihály a hatodik huszárezredbeli hadnagyok; Butak István, Veres József 86-ik z.-aljbeli és Gidófalvi Gábor székelyhuszár őrmesterek; Simon János 27. zászlóaljbeli, Gál László 5-ik tartalék zászlóaljbeli és Ladányi József 6-ik huszárezredbeli tizedesek; Vigvári István 27-ik z.-aljbeli Máthé József 86 z.-aljbeli, Sári György 4-ik huszárezredbeli, Kozma Mihály 6-ik huszárezredbeli, és Székely András 11-ik huszárezredbeli közsítézek; azonkívül Marinkás András 4-ik huszár és Gömöri József 6-ik huszár ezredbeli őrmesterek, a két utóbbit mai nappal alhadnagynak kineveztem, a többbit pedig Lőrincz századost kivéve, ki már érdemjelt kapott, fel-diszesitem a harmadrendű érdemjellel.

Bem. (saját kezü.)

Leiratta :

Lőrincz

segédt (ez is saját kezü).

**)Jegyzet.* Az eredeti Napiparancs egy ivre van írva s levélalakban czimezve így:

»Erdélyi hadvezérség.

Tuzson őrnagy urnak

*Gorzafalván.**

Lemásoltam szórul-szóra és az eredetit Tuzson János mostani kir. honvéd al-ezredes urnak visszaadtam.

Nagy Sándor.

Felajánlása

(több egyének)nek, az erdélyi táborban érdem és szolgálati tekintetből előléptetésre.

Mellékek száma	Eddigi		N e v e	Ajánltatik			Jegyzés	
	z.-alja	hivatala		minő z.-alrhoz	minő hivatalba	minő rangba		
1	(Különböző) zászlóaljak	Százados	Vida Dániel	Hétfalusi z. alj.	őrnagy-nak	ápril 16. 1849.	A 2 ik szék. ezr. ben hosz szas időtszol-gált kitünően.	
		Főhadnagy Alhadnagy »	Tanna Benedek Vén Ferencz Kovács Lajos		százados főhadnagy			
		Őrmester Nztör főhadn. Őrmester » N. őrhadnagy Nztör főhad-nagyok Őrmesterek	Szőcs Daniel Vajna Tamás Vida József Jáni Filep Jancsó Samu Magdó Antal Bartók Antal Ujvárosi Ferencz Orbán Mihály Sükösd János Bíró Pál	Hétfalusi szám nélküli zászlóalj	Alhadnagyoknak			
2 és 3	85. honv. z.-alj	Százados	Mara Gábor	85 h. z. a.	őrnagy-nak	15-dik Juni 1849.	az eddigi z.alj parancsnok. Brassó vidéki határszél fő-parancsnok.	
		Főhadn.	Medveczki Béla Rozanek János Beczeki László		sz.-dosnak » »			
		Alhadn.	Székely Dénes Páskó Antal Maksai János Bíró Ferencz Kovács. Samuel		főhd.-nak » » » »			
		Nztör hadn. Őrmesterek	Lőrincz János Gergely Ferencz Soós Elek Török József Bodosi Mihály Kóré László Könczei Albert Balog József Lőte József		alhadna-gyoknak » » » » » » » »			
		Zászlós őrm.	Kocsis Gábor Sándor Ferencz		» »			
			Szöröcsei László		hadnagy számvivő tisztnek			

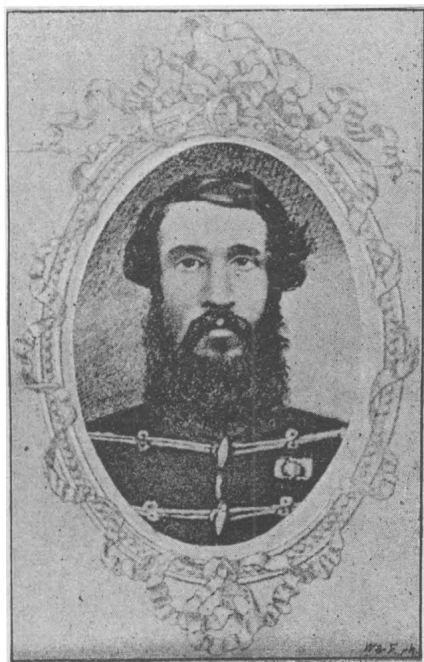
Mellékek száma	Eddigi		N e v e	Ajánltatik			Jegyzés
	z. alja	hivatala		minő z.-aljhoz	minő hivatalba	minő rangba	
		Százados	Tuzson János	86 h. z. a	őrnagy		Butyka őrnagy tart. z. a-hoz tétetett
		Főhadnagyk	Fejér Ignác Lázár Mihály		századosoknak		
		Hadnagyk	Kovács Ferencz Egető Lajos Simon György Kiss György Gidófalvi László Bartha Domokos Thuri Gergely Gyulai Lajos		főhadnagyk » » » » »		
		Örmesterek	Miklós Lázár Biró József Uzoni János László János Debreczi N. László Zsigmond		Hadnagyk » » » »		
			Barabás József		Hadnagy számvevő-tisztnek		
	4	86. honv. z.-alj				15.-dik jun. 1849.	
	5	Székely lovasszázad	Alkapitány Főhadn. Alhahn. » Altisztek:	Borbáth László Péterfi Sándor Benedek Ferencz Gidófalvi Lajos Damokos Ferencz Biró József	Székely- lovas szá- zad a ha- társzáron	főkapit. alkapit. főhadn. » alhadn. »	15. jun. 1849
		Tüzérség	Főhadn. Tüzesterek »	Semsei Tamás Sajtos János Bora István	tüzérség » »	sz.-dosnak alhadn. »	1 febr. 1849 15 jun.
	6	11. h. ezred	Örmester	Máté József	Szekerész- szet	alhadn.	1849
			Orvosdoktor	Czigler Károly	M.-Vásár- hely kó- roda	főorvos	marcz. 6 1849
		11. h. ezred	Alorv. sebész mester	Kammerer Gyula	11 huszár- ezred	főorvos	jun. 11 1849
			Néptanár	Szilasi Ferencz	köntösö- zési fel- ügyelő	alhadn.	15 jun. 1849

Mellékek száma	Eddigi		N e v e	Ajánlatatik			Jegyzés
	z. a.	hivatala		minő z. a. l. hoz	minő hivatalba	minő rangba	
7	75. z. a.	Tanár Alhadn.	Páljános Ferencz Meliszek Károly	82 h. z. a.	hadn. élel- mező tiszt	máj. 1. 1849	
	Szék. z. a.	Főhadn	Józsa Sándor	"	alhadn	beo: z. tandó.	
	15. husz. e.	Őrmest.	Czillich István	"	százados	jun. 16 1849	
	Főhadbiztosság	Dijnok Irnok	Sobert Péter Züllich János	szebeni főhadbiz- tosság	hadnagy számve- segéd	jun. 1. je 1849	
8		Iktató Irnok	Szőcs Sándor Szikszai Ferencz	szebeni élelmező tárhoz szab. főh. biztosság	alhadn. iktató és registrator irnoknak	jun. 21 1849 jun. 1 1849 jun. 1 1849	40 p. for. havi fizetés 30 pf. havonta
9	Sze- benbe	Főhadn. had- bíró	Saller István	Szebenbe	százados hadbíró	jun. 21 1849	
10		S.-Szt.-györ- gyi rakt. fel- ügyelő fő- hadnagy Korm. b. ir- nok	Dr. Berde Mózes Tomba Imre	Ssztgy raktár Brassóba hadbtossz	százados 1. ő rangu segédnek	jun. 21 1849 jun. 21 1849	kitűnő és szolgált egyen
	Művészrh. Tüzér-81. honv. ség z. a.	Százados	Gyárfás Lajos	77. z. a. l.	őrnagy	jun. 11 1849	Kitűnő szol- gált egyén; Veber őrn. másfelé al- kalmaztatik
	Művészrh. Tüzér-81. honv. ség z. a.	Alhadnagy Tüzemesterek	Lang Bertalan Bocz Ferencz Zsembéri Adolf	tüzérség	főhadn.	jun. 11 1849	
	Művészrh. Tüzér-81. honv. ség z. a.	Irnok	Göldner Ferdinánd	M.-Vás. terp.-ság	segéd had.	jun. 18 1849	
	83. z. a.	Nztőri hadn.	Boeskor Mihály	Kolozsv. ruhatár- hoz	hadnagyn	jun. 21 1849	
	Lengy. csapat	Őrnagy	Kálnoki	83 z. a.	alezredesn	jul. 2 1849	
		Őrnagy	Zárzycky Dénes	Lengyel csapat	alezr.	jun. 21 1849	

Mellékek száma

Eddigi		N e v e	Ajánltatik			Jegyzet
z.-alja	hivatala		minő z.-aljhoz	minő hivatalba	minő rangba	
Tűzér- ség	Százados	Fokner Lajos	Lengyel csapat	örn.-nak	jun. 21 1849	
	Tűzmester	Sánta József	Tüzérs.hez	hadnagyn.	jul. 1 1849	
	Százados	Szabó György		örnagynak	jul. 2 1849	
12. honv. z.-alj	Örmesterek:	Sombori Bálint	12. honv. z.-aljhoz	Hadnagyoknak	Junius 28. 1849.	
	»	Zajzon Lajos				
	»	Bitai András				
	»	Hunyadi Sándor				
	»	Horváth Gáspár				
	»	Szekeres Domokos				
	»	Gyertyánosi Ferenc				
76. h. z.-alj	Örmester	Sándor Gábor	76. z.-aljhoz			
	»	György Antal				
	»	Kopi János				
	»	Tamás János				
83. h. z.-alj	Főhadnagyok	Borosnyai Pál	83. h. z.-aljh.	Százado- soknak		
		Gerics Adolph				
	Hadnagyok	Papp Jósiás		főhadna- gyoknak		
		Kiss Antal				
15. Máty- ezr.	Főhadn.	Jakab Sándor	15 Matty. ezredhez	alszázn.	jul. 1 1849	
	73. z. a.	Örnagy	Damaskin György	Beszt.-czei katonai fő- parncsnok	alez.esnek	jun. 21 1849
		83. z. a.	Százados	Jovánovics Miklós	83. z.a.hoz	örnagynak
83. h. z. a.	Örmesterek	Kissantal Pál	83. z.-a j	had- nagyokn.	jun. 28 1849.	
		Pál András				
		Bodor Ferencz				
		Barabás Pál				
		Bajkó Lajos				
		Mihály Elek				

Dobay alez-
redes ur más
alkalmazás-
ba helyezte-
tett

ZEYK DOMOKOS.

(158. l.)

	Eddigi		N e v e	Ajánltatik			Jegyzés
	z.-alja.	hivatala		z.-aljhoz	hivatalba	rangal	
84. z. a.		Hadnagy Örmester	Nagy János Kun István Csorja József Dimény Sándor	84-ik z.- aljhoz	főhad.nak hadna- gyoknak	jun. 28. 1849.	(Ezt a három utolsó nevet Zajzon Áron irta. Sz. S.)
83. z. a.		Főhadn. Hadn.	László Ede Dánér József	83. z.- aljhoz	sz.dosnak főhad.nak	jun. 30 1849	
Nemz.- őri		Őrnagy	Toldalagi Mihály	ujonnan alakult z.	őrnagynak	jun. 12 1849	
+		Főhadnagy	Haray Károly	s.-tisztnak ezr. Tele- kihez	sz.dosnak	julius 5 1849	
Vez. kari		»	Peretich Adalbert	ujon.alak. z.-aljhoz	sz.dosnak		
Tüzér		Hadnagy	Füzi Dénes	tüzérs.hez	főhad.nak	julius 5 1849	
85. z. a.		Százados	Kiss Antal	85. z. a. hoz	őrnagynak		
		Tüzér had- nagy	Szabó Samu	tüzérekhez	főhad.nak	jul. 16 1849	
		Nyug. had- nagy	Salló Antal		főhadn. és csikszere- dai kórház parancsn.		
			Czudor Károly	—	hadn.-nak	jul. 21 1849	
		Őrnagy	Cseh Sándor	—	alezredes- nek	jul. 26 1849	
		Vezérkari százados	Lőrincz József	vez.karhoz	őrnagynak	»	
			Szentimrei István	»	»	»	
Lengy. z. a.		Hadn.	Ciesilski N.	Lengy z. a.	százados- nak	jul. 10 1849	
		Örmest.	Rucki N.	»	hadn.-nak		
Tüzér		Tüzemester	Haitschi N.	tüzérekhez	»	jul. 17 1849	
Vezérk.		Hadi titkár	Boech	vezérkar.	főhadnagy	jui. 30 1849	
		Cancellista hadn.	Zajzon Áron	vezérkar.	főhadn. cancellista	Aug. 6 1849	
16. husze.		Örmest.	Barabás Károly	15. h. ezr.	hadnagy	Aug. 17 1849	

Felajánlása

több egyéneknek, kik képességeknél fogva ujjonnan alakuló zászlóaljához ajánltatnak.

Eddigi		N e v e	Ajánltatik			Jegyzés
z. a-ja	hivatala		z -alhoz	hivatalba	rangal	
97. sz. a.	Százados	Dallos Elek	Hátszeg vidékben alakuló z. a.hoz.	őrnagynak	jun. 9 1849	Kitűnő és szolgált egyén
15. huszár-ezred	Lovas testőrök	Szabó Pál Kovács Miklós Kiss András Gál János Sándor László	* Ujjonnan (oláhokból) alakult csapatokhoz jelenleg N.-Szebenbe. * Oláhokból kihúzva.	alhadnagynak	Junius 9-ke 1849.	
	Alhadn.	Gál József Heves Gábor		főhad-nak		
	Tizedesek	Benkő Pál Madaras Ignác		Alhadnagynak		
	Cz. őrmester	Damó Lajos				
	Őrmester	Veres Sándor				
	Tizedesek	Szalai Elek Alsó Elek				
	Közhuszár	Németh István Surányi Károly				
	Őrmester	Vajda Ferenéz				
	Tizedesek:	Deák Lajos Rácz Sándor				
	Közhuszár	Bodor Lőrincz Bodor Zsiga				
	Tizedes	Orbán László Fejér Lajos				
Közhuszárak	Ujfalvi Lajos Pap Márton Benkő Károly Pongrácz Benedek	* (Szászokból) Medgyesen alakult csapatokhoz. * Szászoktól kihúzva,	alhadn.	jun. 12 1849		
Fővadász	Reuss Sámuel		százados-nak			
Főhadnagy	Morvai Adolf					
Alhadnagy	Winkler József		főhad.nak			
Őrmester	Dekáni Ernest Elczenbaum Károly		alhadn.			
31. z. a. Besztercei főpar.-ságnál					junius 11-ike 1849	

z. alja	Eddigi	N e v e	Ajánltatik			Jegyzés
	hivatala		...aljhoz	hivatalba	rangal	
31. z. a.	Főhadnagy	Weos Ferencz	Szászok-bóiDeésen alakuló csapathoz	sz.dosnak főhad.nak alhad.nak	junius 11. 1849.	
73. z. a.	Alhadn. Örmester	Jancsó Károly Wagner Ferencz				
81. z. a.	"	Sziládi József		"		
Lengy csap.	Örmesterek	Boszány N. Augustovits N.	"	alhadn. "		

Ezzel be van rekesztve

Lőrincz József, s. k.

Az előléptetésre felajánlottak névsorát következő megjegyzésekkel rekesztjük be:

1. A napi parancsok főkönyvének végéről kiszakasztott 3 levélnek, öt első lapja van beírva; a 6-ik lap üres.

2. Az írott lapok sorrendje 1. 2. 4. 5. ez az első főrész. Külön szakaszt alkot a 3-ik lap, melyre az 1849. június első felében alakított új zászlóaljnak kinevezendő tisztjei vannak jegyezve. Hátszeg, Fogaras, Brassó és Beszterce vidéke, Szében bevétele előtt el voltak zárva a magyar kormány* hatósága elől. — Ezekben csak közvetlenül a muszkák bejövétele előtt sorozhattak.

3. Az 5-ik írott lap közepére Fúzi Dénes és Kiss Antal neve közé hét honvédtiszt neve van odaillesztve. Először írónnal jegyezték, aztán Zajzon Áron kézírásával, utólag, ki van festve tintával. Ez a hét tiszt előfordul a LXXIII. lapon, a Beszterczen 1849. júl. 3-ikán kiadott napi parancsban ilyen megrovással: „Azon tisztek, kik az ellenség támadásai alatt helyüket és hadosztályukat elhagyták becsületlenül elbocsáttatnak“. Név szerint: 12. z.-a. hadnagy Bitai András; 84. z.-a. százados Cseh László, hadnagy Riedl Ferencz; 1. tartalék z.-a. hadnagy Lázár János; 2. tartalék z.-a. hadnagy Czirjék Ferencz; vadász hadnagy Fráter Béla; tüzér hadnagy Zsemberi Adolf. Később e neveket négy hosszú vonással áthúzták és tintával vastagon, hogy olvasni ne lehessen, bemázolták, a Jegyzések rovatában ezt a két szót „hivatalukból elbocsáttatottak.“

4. A megerősítésre felajánlottakat 1—10 csoportban 1849 április 16-tól jun. 11-ig terjesztették fel, kik Zsemberi Adolffal végződnek. Eddig a jegyzéket Lőrincz József vezette. Innen kezdve: június 18-tól július 17-ig, a Göldner és Haitzsch köz. részét Kurz Antal írta. Végre a három utolsó név (Boech, Zajzon, Barabás) a dévai fegyverletétel előtt, Zajzon Áron: miként maga írja „can-cellista“, keze írása.

Szabó S.

NÉVJEGYZÉK*)

azon egyéneknek, kik az erdélyi hadseregben érdemjellel jutalmaztattak.

Zászlóalj	Hivatal	Nevek	Mely napon	Jegyzés	II. rendű osztályos érdemjel
11	—	a Zászló	Április 9. 1849.		1
Würtenberg husz.	Közüvitéz	Borbély,	Április 19. 1849.		1
	Százados	Gr Kálnoki Pál,			1
	Főhadn.	Huszár Sándor,			1
	"	Huszár Károly.			1
Würtenberg lovas	Százados	Czobel Pál	Április 19. 1849.		1
	Főhadn.	Miesz Vilmos			1

Április 19. 1849.

Würtenberg lovas : Alhadnagy: Kovács István. Örmester: Makai Pál, Tegző Gábor, Nagy Lajos, Sipos Péter. Hadfi: Papp Mihály. Közüvitéz: Mezei Páll, Kovács Mihály, Budaházi Alajos, Kiss György, Szentmiklósi Antal, Cserepes József.

*) A nevek mindvégig ilyen rovatokba vannak beillesztve, Az első 7 neven túl, a vonalokat rövidség okáért, kihagytuk.

78-ik z.-alj: Százados: Fodor Ignác. Főhadnagy: Portik János. Hadnagy: Petke Pál, Bajkó Mátyás. Közvitéz: Lőrincz Elek, Magi György, Magi Nagy Bénéám.

Április 24. 1849.

74-ik z.-alj. Százados: Olszeroski Jerónim, Seifelé Eduárd, Lentenhuber János. Főhadnagy: Mészáros Lajos. Alhadnagy: Szuper József, Cziriák György. Tizedes: Albert Páll, Czinner János, Zinterák Mihály, Ács Ferenz. Örvezető: Mészáros Ferenz. Közvitéz: Molnár Albert, Kovács Mihály, Fekete Gyula, Turkinyák István, Matyó György.

Vilmos lovas: Százados: Marothi János, Rác Boldizsár. Alhadnagy: Nagy Dániel. Főhadnagy: Lekocky István. Közvitéz: Panyi János, Belon Lajos, Gabányi János, Gollteim Beniam, Kiss István, Bordás János, More —, Butyán Imre, Deime Ferenz, Szilágyi. —

Gyalog testőrök. Örmester: Krássai Endre. Közvitéz: Majerzsák István, Vincze János, Kopé István, Bányik István.

77-ik z.-alj. Százados: Tompos Gergely. Főhadnagy: Debetzi Mózes, Gelei András. Örmester: Csiszér András, Biró Gergely. Tizedes: Páll Ferenz, Szentes Márton, Albert József, Dobos Elek. Közvitéz: Györgypál Sándor, Wég Samu.

Nyargalócz. *) Főhadnagy: Urházy György. *Vilmos lovag* Örnagy Arányi Károly. *Cress lovas* Százados: Decarlini Károly. Hadnagy: Adobati Péter. Örmester: Palozzo János. Tizedes: Comboni Bortolo. Lovag: Giacomuzzi János, Lanfranchi József, Kellemen Mihály.

Május 1. 1849.

Tüzérek. Százados: Goger Ferenz. Főhadnagy: Vasil Ferenz, (Vratil) Ivatyil Domokos. Hadnagy: Korányi Adolph, Langer József, Jung Ferenz. Tüzemester: Szabó József, Rademich István, Galli Páll, Raskó Lajos, Müller József, Szutin Béla, Stephán János, Vagner Ferenz. Tüzértizedes: Streng János, Kriegl Antal, Cimer Ferenz, Krizta Ferenz, Rittinger József, Kállmán Miklós, Gáll József. Főtüzér: Beretzka Péter, Bekovácz Mihály. Altüzér: Mravec János, Kucsera Mihály.

*) Első bejegyzés, tintával írva: *Vezérkari*; később ezt a szót ironnal áthuzta és oldalt ugyancsak ironnal *nyargalócz*-ra javította Lőrincz József. Sz. S

Máttyás lovag. Százados: Déresény László. Főhadnagy: Jakab Elek, Rátz Miklós. Örmester: Csákány Dávid, Török József. Tizedes: Miskolczi István, Demeter Dénes, Versényi Károly, Túzi József, Motok Ferenz. Közvitéz: Körösi Sámuel.

Örnagy, brassai térparancsnok: Nagy Dániel.

31-ik z.-alj. Százados: Gr. Bethlen Miklós, Szathmári Dániel, Varju Páll, Papp László, Bosáncezi Adolf, Gergely Ferenz. Főhadnagy: Cservenka Páll, Kleberg Károly. Zászlós: Pálfi Imre. Közhonvéd: Dobay Sándor, Sárkány Lajos, Kobay Mihály, Janka Ferenz, Bartha Gergely, Barabás István, Peteniz Flóra, Páll János, Sn erecsányi József. Dobos: Szabó József. Közhonvéd: Páll Károly, Tatár Gergely, Osváth Lajos, Illyés János, Baliga János, Kiss József, Nagy Zsigmond, Papp György, Bessenyei Zsigmand, Kusztó Miklós, Erdei György.

4-ik z.-alj. Százados: Glos Hugó, Skuteli János. Főhadnagy: Szele István. Alhadnagy: Melezer István, Papp József, Emresz Móríc. Örmester: Pelzmann Ferenz, Schusták János, Nagy Dániel, Karász Eduárd, Ecsedi Antal. Tizedes: Hermann József, Wagenhoffer J., Kovács István. Licsáner —, Albizi J.

75-ik z.-alj. Százados: Pittner N.

4-ik z.-alj. Dobos: Krieg Ferenz. Közhonvéd: Takács János, Jó János, Miklós Wendel.

Székelyek. Százados: Tuzson János, Szász Dániel. Örmester: Kanyó László, Sükösd János. Tizedes: Szabó József. Dobos: Máthé János. Tüzmaster: Sajtos János. Közhonvéd: Damokos Balázs, Csulak János, Bedő Áron, Cseh András.

Székely lovag: Százados: Gabriányi József, Gyárfás Samu. Közvitéz: Csorja András.

79-ik z.-alj. Örmester: Balogh Ignácz. Közhonvéd: Dimén János, Deák Antal. Tizedes: Szabolcsi Lajos, Orbán István. Örmester: Orbán János. Hadnagy: Györgypál János, Czimbalmos Imre. Közhonvéd: Eröss István.

Május 3. 1849.

75-ik z.-alj. Százados: Pittner —. Hadnagy: Gyulai János, Nagy Dénes, Szász Róbert, Fekete Mihály, 75-ik zászlóalj zászlója.

11-ik z.-alj. Örnagy : Szigeti Miklós. Százados : Zeyk Ferenz, Boér Miklós. Főhadnagy : Timár Gábor, Ferenczi Ferencz, Rettegi Zsigmond. Hadnagy : Keceli Sándor, Moné István.

50-ik z.-alj. Százados : Benkovics Ede. Főhadnagy : Bogáti Ferenz. Hadnagy : Borsodi Miklós, Szilvási Márton. Örmester : Márkovics János, Kindernei György. Tizedes : Liechtenstein József, Schill Imre, Pócs Orbán. Közhonvéd : Hallosi József, Gönczi József, Stahó János, Dorogházi János.

Székely százados : Benkő Dénes. Hadnagy : Patkós József. Tüzér :*) Bodola Lajos.

78-ik z.-alj. Közhonvéd : Deák Máté, Nagy Imre, Pál Miklós

24-ik z.-alj. Örnagy : Csepi —. Százados : Molnár Lajos. Főhadnagy : Ragályi Imre. Hadnagy : Turánszki József. Közhonvéd : Talpas János, Szalai András, Szabó János, Bugyik Lőrincz, Bacsik István, Palánki János, Pénzes Páll, Ozváld János.

Május 7. 1849.

4-ik z.-alj. Hadnagy : Machát —. Közhonvéd : Cselkó Ádám. Alezredes : Szilágyi Ferenz.

Mátyás Lovag Százados : Török János, Barabás József. Főhadnagy : Kovács László. Százados : Székely Dávid, Turóczi József, Örmester : Bong Ferenz, Zakariás Antal. Tizedes : Fejér Gergely, Csia Farkas, Sánta Mihály, Miklós Tamás. Hadnagy : Eresztevényi László.

Május 9. 1849.

Coburg lovas Major : Sulyok Eduárd. Százados : Poplávski Ádám. Káplár : Skritek János, Simonovics József. Hadfi : Vala Mihály, Terepetka N., Welesei János. Puskás József.

Május 20. 1849.

38-ik z.-alj. Hadnagy : Mikó Miklós. Tizedes : Simon Ádám. Honvéd : Vásári Antal. Örnagy : Erdőfy —. Honvéd : Krop József.

Május 21. 1849.

Wilmos lovas. Hadnagy : Buttyán László. Örmester : Laskai Lénárt. Közvitéz : Harmatzi János.

Tüzér százados : Jobbán N.

*) t. i. hadnagy.

Württemberg lovas. Százados: Dőri Páll. Főhadnagyt: Gáll Cristóph. Örmester: Erdei —, Gáll —.

Május 27. 1849.

Vezérkari őrnagy a vezérkarnál: Kurz Antal. Százados segédtiszt: Lőrincz József. *)

Lehel lovas százados: Dézsi Géza.

Tüzér főhadnagyt: Flachsberg János.

Lehel lovas: Főhadnagyt: Rózsa Eduárd. Közvitéz: Bugyi Menyhárdt.

Tüzér tizedes: Kallosch József, Gutfreund Emanuel, Csampert István.

74-ik z.-alj. Hadnagyt: Bittera Béla. Alezredes: Herkalovics András. **) Hadnagyt: Szabó János, Horváth János. Tizedes: Lőry Albert, Korela István, Molnár István. Zászlótartó: Márton Gergely. Tizedes: Csiki Elek, Papp József. Ács honvéd: Nemes János. Köz honvéd: Kovács Mihály, Jelenitzky —, Magyar János, Deák N., Mattyuska.

Gyalog testőr. Százados: Székely Elek. Örmester: Lázár György. Tizedes: Ajtai Sámuel.

Allezzeredes: Károlji Miksa. (2-od rendű é. jel.)

Junius 12. 1849.

Máttyás lovagok. Százados: Lambert —, Prouy —. Hadnagyt: Solymosi Lajos. Tizedes: Mentovich Elek. Közvitéz: Benkő Sándor, Kovács Lajos.

55-ik z.-alj. Százados: Tuolt Ignáczt, Tuolt Isván, Kószta Márton, Derecskei János. Hadnagyt: Sarkadi László, Boros Sándor.

Jnnius 20. 1849.

55-ik z.-alj. Tizedes: Hadadi József, Levesi Ferdinánd, Gergely Elek, Martha János, Kelemen Sándor, Szathmári Sándor, Szabó György, Szücs Gábor, Kis Mihály. Köz honvéd:

*) Kurz neve előtt *Vezérkari* és a *Vezérkarnál* szavakat írónnal Lőrincz József kitörölte, és utána ugyancsak írónnal ezt jegyezte: *hadi titkár.* A *vezérkari* szó Kurz és Lőrincz neveik előtt álló külön rovatba jegyezve, mindkettőjökre vonatkozott.

**) Herkalovics nevét későbbi írással Lőrincz József szurta közbe. Sz. S.

Pallag Péter, Bosányi Mihály, Vékony István, Beckender János, Szabó László. Tizedes: Udránszki Károly.

85-ik z.-alj. Százados: Jovánovics János. Hadnagy: Borosnyai Pál, László Ede. Zászlós: Kocsis Gábor. Örmester: Kövér Sándor, Ferencz József. Közhonvéd: Kovács József. Muzsnai György.

83-ik z.-alj. *)

Julius 4. 1849.

12-ik z.-alj. Százados: Győrfi Péter, Kovács Antal. Tizedes: Suba Lajos, Egyed Lajos, Tompa József. Zászlós: Molnár Károly. Honvéd: Mamicza János, Bartha János.

76-ik z.-alj. Örnagy: Sándor László Százados: Miskolczy —. Közhonvéd: Bálint János. Borbély Tamás, Tompos József, Reszeg János. **)

83-ik z.-alj. Százados: Dobay Károly. Főhadnagy: Bogdán Imre. Honvéd: Bedőházi Mózes, Györbirió Miklós, Szörcei András, Czel Lajos.

1. Jegyzés. Ezen eredeti 1849-beli Névjegyzék után, külön lapon *Lőrincz József*, a következő sorokat írja:

„A dévai capitulatio következtében s a leveles szekeret felügyelő tiszt gondatlansága miatt elszort levelek közül, ezen jövőre tán becses jegyzéket felkerestem. Augusztus 18. 1849 este.

Lőrincz József.“

Tizennyolcz év mulva, 1867-ben ezt jegyzi hozzá:

„A N.-Szebenben márczius 18(vétség 28 helyett)-án kelt napiparancsban ez áll: „Kabos örnagy urat fel fogom ajánlani a Miniszteriumhoz, hogy érdemjellel jutalmaztassék *Bem.*“ Kabos e névsorból kimaradt

Nincsenek még sokan beírva, kik érdemjelt kaptak, nevezetesen: az Oknán, Moldovában, július 26-án írt napi parancs

*) Itt a 83-as szám után egy név helye üres, melynek folytatásaként 335 összevezetési számot találjuk a 3-ad rendű érdemjelesek rovatában

**) Bálint János és Borbély Tamás rangja kétséges. Illető rovatjuk el van rekesztve, de üresen maradt. Sz. S.

szerint: Daczó Zsigmond őrnagy, Józsa Lajos kapitány, a 11 husz. ezred. — Pap Ferencz százados az 5. tart. z. a.; Csizmadia százados 27 z. a.; Tuszofszki tüzér főhadnagy, Petrovics tüzér hadnagy, — Puskás Sándor 86. z. a. hadnagy, Márczel Károly 4. husz. ezr. hadnagy, Szöcs Mihály 6. husz. ezr. hadnagy; Butak István és Veres József 86. z. a. őrmesterek; Gidófalvi Gábor 11 husz. őrmester Tizedesek: Simon János 27. z. a. Gál László 5. tart., Ladányi József a 6. husz. ezredből. Közharcosok: Vigvári István 27. z. a., Máté József 86. z. a., Sári György 4 husz. ezred, Kozma Mihály 6. husz. ezred és Székely András a 11. husz. ezredből.

Irtam Márkosfalván, 1867. december 16-án

Lőrincz József.

A fennebbi Névjegyzéket és a Lőrincz József két utóbbi jegyzéseit szóról-szóra, lelkiismeretes pontossággal lemásoltam. Hidvég 1895 ápril.

Nagy Sándor.

* * *

2. *Jegyzés.* Egyedül Károlyi alezredes (vakarással javított) neve után áll külön rovatba 2-od rendű érdemjel jegyezve; a többieké mind, 3-ad rendű.

Károlyi nevénel az eddigi Jegyzék-vezető (Kurz Antalnak tartom), a 11-ik lap közepén, lezárja Jegyzőkönyvét, így:

„Mind összesen 1 (2-od r.), 301 (3-ad r.). Főhadi szállás N.-Szeben, Junius hó 3-án 1849.”

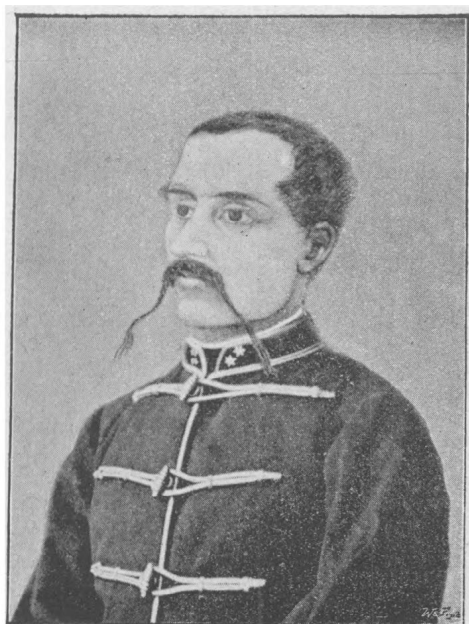
Ezután Lőrincz József veszi át az *érdemjelesek* jegyzékének vezetését; fölébe írja *Folytatás*, és másfél lapon még 54 nevet jegyez be. A 335-ik névnél (Muzsnai Györgv után) ő is összegezi még egyszer, de a július 4-ikén bejegyzett 20 név már alig fér a lap aljára.

Az egész Névjegyzékben 1 másodrendű és 355 harmadrendű érdemjelest találunk.

A mit már az előszóban is megjegyeztem, hogy a névjegyzék, mint fontos külön okmány a főhadvezérnek magyarul helyesen írni nem tudó titkáránál állott, — bizonyítja ez is:

Kurz, a lapok fejére a számok rovata felébe, mindig ezt írja: „3-dik rendű érdemjel”. Mihelyt Lőrincz J. veszi át, a legutolsó lapon már ezt olvassuk: „*Másod* rendű, *3-ad* rendű érdemjel.”

Szabó S

augustus 18. 1849 esd

Lörincz József

(144. l.)

A) OKMÁNYOK, GÁBOR ÁRONRÓL.

1. Gábor Áron levele 1847.

Megjelent az „Élet és Irodalom“ cz. heti közlöny 1884. márczius 2-iki 10-ik, számában. Eredetijét Nagy Sándor oly feltétel alatt küldötte volt a szerkesztőséghez, hogy juttassa az *Erdélyi Múzeum* kézirat tárába. Kerestük, hogy hű mássát készíttessük, de nem találtuk meg. (Ott kell lenni, hivatkozom Hegedüs István bpesti egyetemi tanárra, kinek kezei közé küldöttem az eredeti levél kéziratát. *N. S.*)

Ezen levél tudtunkra egyetlen terjedelmesebb Gábor Áron kezével írott és reánk maradt emlék; Címzése: „tiszteletes *Sz. Demeter Dávid* lelkész urnak tisztelettel.“ Szemerján. A helyesírási sajátságokat az „Élet és Irodalom“ állítólag hiven megtartotta; mi az ő hitelére támaszkodva közöljük. *Sz. S.*

Kedves Tiszteletes Ur!

Számos hetek folydogálának le — azon rám nézve boldog sugárzatokat lövellő pillanat óta — melyben Tiszteletességgel egy nagyon megbecsült esmeretre szert tehettem, noha e nem annyira az ottani szállásolásommal, mint kis kunyhóm robajosságában lépé meg Valóm szellem isten formában, minek hatása, ingerete s óránkénti ösztönzetei tökélyes ábrázolását tollam rövidsége nem képes előadni, de mégis annyi esmerhető jelenségei láthatók; hogy ha a munkámbanni lankadság frissülést és kis telkemrei kilépést parancsol, első tekintetem is az azon vidék fehér szikla csucsaira meresztem s több perczig az annak szint tövénél kinlódóról gondolkodva csak belsőm megrázkodtató sohajt bocsájthatok a kék felhők iránnya felé, ujból gyalum biztatom . . . mit tenni gon-

dolom . . . úgy se láthatok mivhelyembe olyast, mi engem üdithetne . . . vagy tán a kétszer tíz fénylő fűrészeim, hat-szor annyi jól nyelezett vésőim — annál több kemény fogásu gyaluim — vagy tán a deszka és más fahalmazaim és e. e. ezek éppen nem — nem . . . ily magányban a városaiktóli elszigetelt jóságotskámba a boszankodást szerző munkássaim közt éldelem napjaim — határozott czélom függősége mián — s ekkor is, midőn a napi fáradságos helyzetem föleserélmi akarom, egy pusztá, kihalt, semmi életet nem mutató valami mutatkozik nyoszolyámba, egész éjszakán át susogván fülembé, végre a fetskéek korán tartandó zenéi is hason kedvet hoz-ván, várom a reggel', dél' és estvei kongatást oly színben, mint tegnap s az előtt.

Oh melly sokszor jutnak eszembe e bus magányban a Tiszteletes Ur regényes és bájaló tájékán töltött, édesen folyt óráim . . . vidáman szedhetém a hiv barátságnak ritka virá-nyait, öröm ragyog vala körültem, feszült mejjbeli hang hatá füleim s hő keblem úgy érze, mintha az öröm szép Édenébe mulat vala . . . tán csak én valék azon perczekben boldog! s később mit hoza sorsom? mint az örömet örömmel egyvelítve kostoltatá s kegyetlenséggel himzett szerepe jádzására készíté.

Tiszteletes Uram! nem de szép és jó helyzetben vagyok, éldelet helyett égdegelek, holott ezen viz hordta tárgy más szint öltene, ha . . . de még tán sok előgördült akadályak lesznek legyőzendők, még . . . azon tájék uj lakossa a vele született gazdasszonyságábanni ügyességgel mindenem ren-dezné, az egésszet kiformálná és oly alakuvá teremtené, mi-nőnek csak lennie kellene . . . mi mellett keesei által magá-hoz ígézne, nyoszolyámbanni nyugvásom édesbre változtatná, mint a szép Töröknő . . . Ki előbb langyos fürdőbe szál és minden szagot, mellyet a kigőzölgés okozott, bőrére szára-dottat eltávoztat; jó illatu vízzel mossa magát s hajfűrtjeit és hinti meg a dagadozó Ottománt vagy Ágyát, melly a sze-relem éldeelésére vagyon szánva.

A legfinomabb, legtisztább gyolts, a legpuhább mussz-lin simul hó színü tagjaira, szobáját a legkellemesb illatok töltik el, és egy szóval semmi se kiméltetik, mi az érzékeny-séget bájolhatja, következőleg a szép Töröknőt is senki más, mint azon kicsi vidék lakossa utánozhatná, ha . . . Oh ég add meg!!!

Szint elfeledem magam, kelleténél többre szoritottam vala buta toltam, de tán Atyaságod ezen merészkedésemért engedelmes s nem fogja megvetni soraim . . . táplál és igen is táplál e remény és jó esmertem szive, hogy oly szivességgel minő készséggel írák, elfogadandja, jóllehet a ferdeség álszínéből kivetkeztetve írák, de azért nem burkoltam betűim a czikornyás szavaknak öltönyébe, csak azt akarnám megmutatni, hogy tollam egy oly érdem telyes Atyához intézem, ki a buslakodó lakos lelkébe valami kis vidító szeszt szivárogtathat, elégültnek tekintem magam, he Atyaságod nyájas társalgása s élet tellyes mozgásaiból emlitém lakos barátnének részt vehetne s felüdülvén a komolyságból feledhetne . . .

Most midőn lapom zárni akarám és Zárdám ablakára tekintgeték ki a fergeteg üdőt szemlélvén, e gondolat lepe meg: hogy ha a Tiszteletes Ur a Vállópört megnyitana és magára vállalni kegyeskedne, örökös hálámat rebegném öszintességéért a fizetendők fizetése mellett is, Tekintetes Fülöp Mihály urral egyet értve és egy fölrándulást nem kimélve Esperesünkhöz . . . miért máskép nagyon sajnos állást tűzhetünk ki magunknak . . . mivel én kedvetlen, ő bizonyosan komor, én szürkülök, ő halványul, én szemeim arra, ő is rendszeren erre merengetjük, én kis szobámba fel s le, ő pedig a kertekbe be és ki járdáltunk, én itt néhány köpü méheimbe tanálok föl gyönyöröm, de ő ott nem tudhatom mibe, ha csak nem Könyvbe, Templomba, vagy egy különös szép nővési virátskába, vagy ha ezekbe nem, magánosságába, én aggodalmakkal, ő tán sirással kurtítja idejét, így hát elől Tűz éget, hol hátul se sokkal kimélőbb viz veszély fenyeget, egy szóval szerződésünknek idáig még nints kívánatos vége.

Atyaságod lehet az, a ki minden akadályt legyőzhet és kivivhat, mi szerént oly egyénekkal tessz irgalmasságos cselekvést, kik hosszas életéért az Éghöz napontai könyörgést bocsájtani nem mulasztandják el s majd porait is dicsőítendik.

Légyen hát a Tiszteletes Ur Pártfogóm, segítóm és mindenem — mi több — Vállalkozóm, mert ekkor bizhatok csak a várandókba, ezekért ismételve könyörgök, nem feledek el semmit, mit hála és szolgálatommal nem párosítnék.

Isten! ki év ezredeken át tartod lényeid fölött nagy ke-

zeid, lépteiket számlálván, engedj ezen segíteni kívánó Atyának is egy rövid és foganatos mozdulatot, hogy törvényszerűleg a pasienektől is imádtassál.

Mindnyájuknak kész szolgálatom ajánlván, tisztelet mondásaimmal üdvözlöm, addig is, míg egy örvedetesebb nap föllövell, összjövésre alkalmat nyújt, öröklök a

Tiszteletes Urnak

Bereczkben július 15-én 1847.

alázatossa
Gábor Áron,
nyug. káplán.

2. Gábor Áron emléktárgyai.

Az 1849 július 2-án. a kökösi csatában elesett, *Gábor Áron* székely tüzér parancsnoknak. az ütközet folyamában magamhoz vett (Nagy Sándor) ingóságai.

1. *Egy oldal táska*, a melynek tartalmáról beszámoltam a következő napon (július 3.) az Eresztevényi táborban, székely hadparancsnok Gál Sándor ezredes előtt. Volt a táskában 2870 frt $\frac{1}{2}$. két ezer nyolczszáz hetven forint pénzben, és több tüzér tiszti nyugta az általok átvett összegekről. A nevezett összeget Gál Sándor ezredes rendeletére átvette Semsey János tüzér százados, és erről nyugtát adott; a nyugták nálam maradtak véglegesen.

A pénzről való nyugta, az eredetiből szóról-szóra lemásolva, így hangzik: „*Nyugtatvány*. 2870 $\frac{1}{2}$. két ezer nyolczszáz hetven forintról pengő pénzben, mely összeget a kökösi július 2-án történt csatában elesett Székel tüzér főparancsnok őrnagy Gábor Áron ur uti táskájában találva, s erről Székel táborparancsnok Gál Sándor ezredes urnak jelentést téve — rendelete következtében őrnagyi segédtsízt Nagy Sándor urtól átvettem. Eresztevényi tábor 1849. Július 3-án.

Semsey Tamás,
tüzér százados.“

Jegyzet. Az oldal táskát emlékül nevezett századosnak adtam át.

2. *Egy derék ezüst kupagu óra* 30 frt értékű, a melyet féltékenyül őrizve, a dévai 1849 aug. 18-ki Kapitulációkor, — figyelmeztetve levén bajtársaimtól a kapsi kozákok szemtelen eljárására, miszerint észrevétlenül lánczostól lekapdossák a

honvéd tisztek mellényeiről, — K.-vásárhelyi Szotyori András nevű legényemnek adtam át megőrzés végett, a ki felhasználva az alkalmat. Nagyszebenben a nagy kaszárnyában bezáratásomkor, a kezén maradott vezetőék lovammal, podgyászommal megugrott, magával vivén vagy elzalogosítván az órát, s gyönyörű dupla selyem segédtishti övemet, vagy ott helyben eladván azokat. Lehet, hogy valaha ez utóbbi ereklyém elő kerülhet Nagyszebenben, valamely köz- vagy családi gyűjteményben, mint hadi zsákmány (1).

3. *Egy négyesövű forgó pisztoly*, a melyet bőrvében hor-
dott. Ez az Eresztevényről Seps-Szentgyörgyig menő utunk-
ban, július 4-én az aratásra már készen álló gabonák közötti
nyargalás közben, kifurva zsebemet, veszett el.

4. *Egy kis bronzesövű ágyu alakú pisztoly*, mely az oldaltás-
kában volt, s melyet azután, különböző csatákban még fog-
ságomban is megőriztem.

Ezt a székely nemzeti Muzeumban helyeztem el.

5. *Egy bőr zsebtárcza* (inkább szivartartó) kevés benne
levő jegyzete és sajátkezű névaláírásával.

Ezt az erdélyi (kolozsvári) nemzeti muzeumba gróf Esz-
terházi János ur — kinek én ajándékoztam — saját nevem
alatt helyezte el 1864, vagy 1865-ben, a mint az akkorilapok-
ban nyugtázva is van.

6. *Gábor Aronnak* egy 1847-ben kelt ivrétű levelét, me-
lyet a későbbi időkben fedeztem fel, s mely jellemző világot
derít az ágyuhős szellemi életére és képzettségére, az én ki-
vánatomra, miután az „Élet és Irodalom“ czimű lapban kö-
zöltetett, szintén az Erdélyi nemzeti Muzeumban helyezte el
nevezett lap szerkesztősége. (Szövegét közöljük XCI. l.)

7. Tiszti egyenruhájáról, tiszti és csata kardjáról,
a mely percz alatt kiszenvedett testén maradott: nem tudok
semmi bizonyost. Később hallottam, hogy ifjúkoru kedvese
Jusztina vette át, s hogy tőle elkobozták volna még az öltö-
nyöket is. Érdekes volna, ha a két kard, mert a végzetes csa-
tában mindkettő derekán volt, megkerülne!

3. Nyugtatóvány.

100 az az Egy száz Rfról p p, melyeket a csatatéreni
kitüntetésért és jeles magok viseletekért öszves Székely Tü-

zéri karnak — néhai Tüzéri főparancsnok Gábor Áron őrnagy ur megigérte legyen — ezennel kifizetendőnek véelve — a Tüzéri főparancsnokság pénztárából valósággal ki is fizettem — ezennel megnyugtatom. Eresztevényi Tábori főszálás Julius 3-án 1849.

Semsey,
tüzér parancsnok.

Láttam:
Gál Sándor,
ezredes.

B) EMLÉKKÖVEK.

Az 1848-49-iki háromszéki csatákban elvérzett hősök emléket őrző emlékkövek.

I. Egyszerű emlékoszlop (pyramis) a sepsi-szentgyörgyi Eprestetőtől nem messze, Gidófalva felé szabad mezőben áll, az 1896-ban épülni kezdett új Szentgyörgy-Csikszéki vasut közelében, a *Gyertyánfy Ferencz* és százada közös sirhalma fölött.

Felirata: »1849. jul. 5-én. a szabadságharcban elvérzett honvédek Emléke.«

II. Diszes pyramis, két oroszlán faragványja! ékített talapzata a háromszéki 1848-49-ki csatában elvérzett honvédek emlékére, 4007 frt 76 kr. kegyeletes adakozásból.

Felállíttatott és ünnepélyesen lelepleztetett 1874. október 11-én.

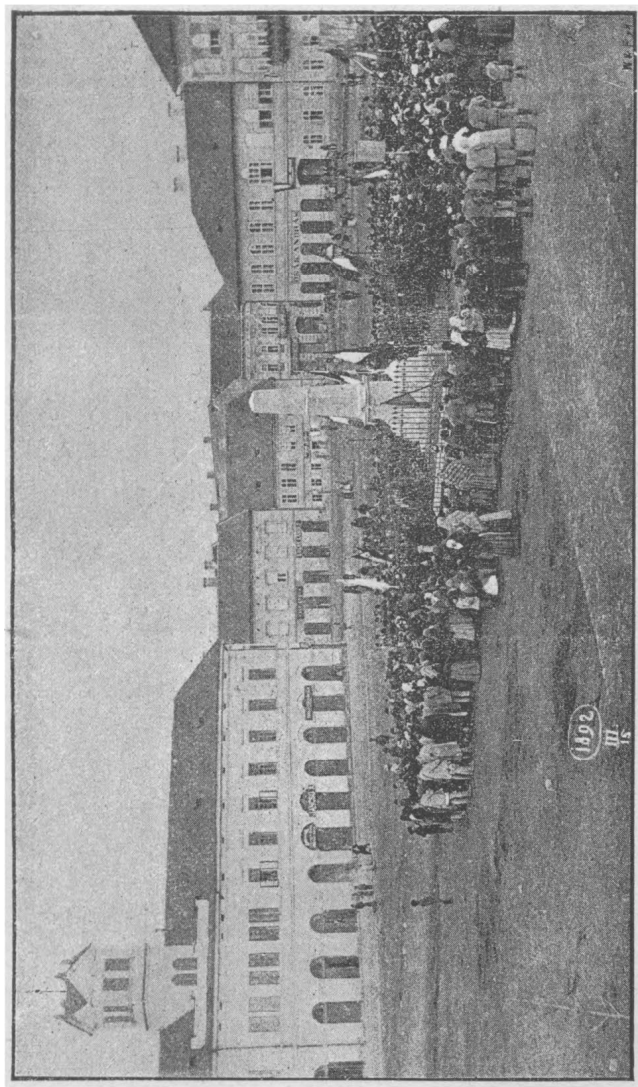
Ünnepi szónokok voltak: *Göde Károly* s.-szentgyörgyi ref. lelkész és *Nagy Sándor* (hidvégi ref. lelkész).

Főíratok: *Déli oldalon:* »Az 1848—49-ik évi szabadságharcban Háromszéken és Háromszékről elvérzett honvédek emléke.«

Nyugoti oldalon: »A népjog és önálló Haza vértanuinak emelé ezen szobrot emlékül a hálás utókor.«

Keleti oldalon: »Ők a szabadságért s önálló Hazáért küzdve estek el, s éi örök emlékü, mig él Magyar, él a szabadság.«

III. Gábor Áron nagyobbyszerű emlékkötmánya (monumentum) az eresztevényi ref. temetőben, a hová a csaták zajában temettetett volt. Hős porai felett emelkedik a diszes alkotmány,

S.-SZT.-GYÖRGYI EMLÉKOSZLOP. (XCVI. 1.)

beillesztett márványlap hirdetvén az elhaladó utasoknak, hogy ki nyugszik ott.

Közzadakozásból állítottatott az emlék. Megkezdették a gyűjtést erre, még 1861-ben, az életben maradt honvéd bajtársak, a mikor a háromszéki Honvédegylet alakult. Ez felosztattván, a Schmerling osztrák kormány idejében: a gyűjtés is félben maradt. A 70-es és 80-as évek alatt részint gyűjtés, részint kamatoztatás útján, a *Séra Tamás* elnöksége alatti bizottság idejében, növeltetett a gyűjtés annyira, hogy 1892-ik évben, július 31-én ünnepélyesen lepleztetett s átadatott a nyilvánosságnak.

Fölsírat a márvány lapon:

„Rabok voltunk
Most szabadok —“

—
Gábor Áron
A székely ágyuhős,
Honvéd őrnagy (nyugszik itt).

—
Született 1814 nov. 7-én.
Elesett a kökösi csatátéren
1849 július 2-án.

C) OKMÁNYOK A SZÉKELY TÜZÉR- SÉGRŐL.

I.) Első székely tüzérek.

1) Gábor Áron. 2) Bodola Lajos. 3) Nagy Sándor. 4) Balog István. 5) Benkő György. 6) Bora István. 7) Császár Samu. 8) Ferencz András. 9) Gödri Ferencz. 10) György Tamás. 11) Horváth József. 12) Jancsó Mózes. *) 13) László Zsigmond 14) Mihályfalvi István 15) Némethy Mihály. 16) Rákosi Domokos.

A fönnebbieknék rövid életrajzi adatait a VIII-ik részben közöltem. A többieknek sorsát, a háboru viszontagságai közt, figyelemmel nem kísérhettem, s csak *neveik* maradtak meg egykoru följegyzéseimben.

Első székely tüzérek voltak még a következők:

17) Bakos Áron. 18) Balázs Antal. 19) Balázs János. 20) Baló Ignác. 21) Bartók Károly (enyedi tanuló). 22) Biró Sándor. 23) Botos István. 24) Ekker N. 25) Furka Antal. 26) Kisantal Ferencz (zágoni). 27) Kolumbán Antal. 28) Kovács Antal. 29. Kovács János. 30) Kupán Lajos (a verestoronyi kivonuláskor, az oroszokkal szemben tüntette ki magát). 31) Márk Lajos (enyedi deák, ki csak hamar más fegyvernemnél vállalt szolgálatot). 32) Mihály Ferencz. 33) Sárosi Ferencz. 34) Sebestyén Ferencz. 35) Zsigmond Adám (enyedi tanuló). 36) Zsigmond Ferencz.

Összesen ezen 36 egyénből állott a Gábor Aron által szervezett 1-ső székely 6 fontos üteg személyzete, kik Bem bejöveteléig ingyen szolgáltak; már alig élünk 6—8-an.

*) Bodola Lajos, ki az 1849. febr. 4-iki csatában (lásd 105. lap) üteg parancsnok volt, 1896. jun. 17-iki hozzám intézett levelében ezt írja róla: A szeptéteri csatában elesett tüzér tizedes (irányzó, 3-ik szám) *Jancsó Mózes* volt. Az orrát vágták keresztül a kozákok s elvázott a visszavonulás alatt *Al-Dobolyban*.

Bocsánat töletek még élő bajtársak, — bocsánat dicsőült szellemek, hogy csak neveiteket tudtam felemlíteni.

II. Tüzér főtisztok jegyzéke.

Kik 1849 június 21-től aug. elejéig, az osztrákokkal egyesült oroszok elleni csatákban, Háromszéken működtek.

Gábor Áron őrnagy, tüzérfőparancsnok, 1849. jul. 2-ig.

Semsey Tamás százados, az I. székely lovasütegnél, kevés ideig ideiglenes tüzérparancsnok. Él.

Müller József tüzér alezredes, Bem kíséretében érkezett Háromszékre. Gábor Áron eleste után rendes parancsnok. Elhalt Budapesten, mint kis kereskedő.

Nagy Sándor főhadnagy, az előbbi háromnak rendre hadsegéde. Él.

Szabó Sámuel főhadnagy és parancsnok az I. 3 fontos székelyütegnél. Él.

Papp Sándor „ „ tudtomra a 6 fontos lovas ütegnél.

Molnár Ádám hadnagy „ „ tudtom szerint a III. 3 fontosnál.

Korányi Adolf „ „ a zarándi 3 fontos ütegnél.

Mandelburger „ „ II. 3 fontos pesti ütegnél.

Stern (Adolf) „ „ IV. 3 fontos ütegnél.

Szakács József szekeresz hadnagy.

Máthé József „ „

Tordai József szekeresz hadnagy

Antal Ferencz (maksai) sz. „

Bartha Ferencz tüzmester, ma Zágonban lakik; derék hazaí és birtokos.

Ferencz András „ elhalt ifjan, életrajzát lásd 113. l

Gulyás (Albert) „ a Pap Sándorral 1849 tavaszán bejött tüzérek közt került Háromszékre.

Sámuel József tüzmester nagy-kendi reformatus pap. Él.

Összeírtam az eredeti nyugtákon lévő sajátkezű aláírásaik után. A többieknek nevei nem maradtak fenn jegyzetim között.

Nagy Sándor.

III. Fizetési jegyzék a székely tüzéreknél.

Örnagy fizetése			egy	óra	200	frt.	pp.
Százados	"		"		150	"	"
Főhadnagy	"		"		80	"	"
Hadnagy	"		"		60	"	"
Tüzemester	"	1 napra 38 kr.	"		19	"	40,,
Tizedes	"	" 28 "	"		14	"	"
Fő-ágyus	"	" 14 "	"		7	"	"
Al-ágyus	"	" 8 "	"		4	"	"
Harsonás (a trombitás neve)	"	28 "	"		14	"	"
Szekerész örmester	"	38 "	"		19	"	40,,
" tizedes	"	24 "	"		12	"	"
Főszekerész	"	14 "	"		7	"	"
Alszekerész	"	8 "	"		4	"	"

IV. Székely ágyuk.

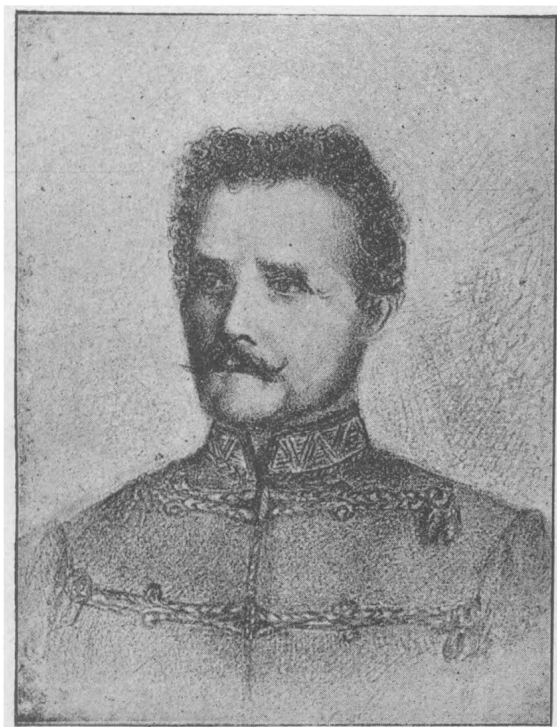
Egy-egy üteg 6 lövegből állott, egy főtiszt alatt, 40 – 50 személyzettel.

Az oroszokkal vívott harcokban, Háromszék téerein, mikor lehetőleg koncentrálva voltunk, jelesen az uzon-kökösi csatában 1849. jul. 2-án legtöbb. 36 ágyu, azaz hat üteg működött.

Egyenruhával ellátva, teljesen még a végső időkben se voltunk.

A Háromszéken gyártott ágyuk száma 64—70; de el voltak osztva, helyezve a szorosoknál, nevezeteseb végpontoknál. Egy néhány a téli hadjáratkor részt vett a külső vármegyei (megyesi, szebeni) nagy csatákban; ezek vissza se kerültek; a Veres-toronynál levőket a töröknek adta át, *Ihász Dániel* alezredes alatt bevonult *Bodola Lajos*, tüzérfőhadnagy.

Hol vannak jelenleg a székely ágyuk? Bár egy kerülne elé, hogy lehetne föltenni a *Gábor Áron* mauzoleuma tetejére — emlékül! . . .

Gábor Aron
Örnagy.

(114. 1.)

Gábor Á. arczképe és családja.

Gábor Áronról, életében készült hiteles arczkép, nem maradt. A mit én Kreith gróf gyűjteményében Budapesten láttam (lőháton ül, körülötte tolongó nép, ujonezok; háta mögött, háza pitvarában szülői, kik bucsút intenek), az egész csak képzelet játéka

Ugyanazt mondhatom Bede József illyefalyi naturalista 1889-ben festett képéről. Gábor Áron a kohó előtt áll, hajadon fővel, munkának neki gyürkőzve, — és az olvadt ércz patakja, a mint a négyszögű formába ömlik, izzó fényét a mester arczára veti. A sepsi-szt.-györgyi Székely-Mikó collegium tanári szobájának falán függ.

Legtöbb eredeti vonást őrzött meg azon arczkép, melyet Jakab Elek közölt (Szabadságharcunk 1848—49, — a 448. lap után kötve). Ennek az arczképnek következő története van:

Az arcz felső része készült unokaöccséről, Gábor Péterről, Háromszék mostani alispánjáról; szája és álla az alispán apjáról, *Imréről*, ki G. Áronnak 2 évvel ifjabb testvére volt.

A családi vonások hűek, de az arcz felső része 10—12 évvel ifjabbat mutat, mint a milyen Gábor Áron volt 1849-ben.

* * *

A *Gábor* családra vonatkozó anyakönyvi adatok itt következnek:

Gábor István, született Bereczkben, 1787. ápril 20-ikán; megh. 1843. aug. 13. — Bereczk taxalis városnak volt „ordinarius notarius”; gyalog katona-osztályból, közepes székely birtokkal, mely gyermekei között oszlott meg. — Neje volt: *Hosszú Judit*, (szül. 1794. nov. 1., megh. 1858. január 8.)

Gyermekeik voltak:

<i>Áron</i> ,	szül.	1814. nov.	27.
<i>Imre</i> ,	„	1816. nov.	1.
<i>Dénes</i> ,	„	1820. január	18.
<i>Juliánna</i>	„	1824. aug.	30.
<i>Anna</i> ,	„	1832. szept.	13.

A fiak közül Áronnak és Dénesnek nem volt családja (nem nősültek).

Imre alapított családot, s nejétől, Tréfás Viktoriától, 5 fia és 2 leánya született. *

Juliánna (Mikó Izráné) és *Anna* (Kovács Mózesné) helyt Bereczkben, odavaló földesgazdákhoz mentek férjhez, gyermekeik közül többen élnek, mint bereczki földmives gazdák.

Gábor Imre is, mint apja, előbb Bereczk város jegyzői tisztét viselte; majd polgármester lett és többször országgyűlési követe, képviselője.

Bátyját, Aront, buvárkodó természetéért és tudomány-szomjáért kiválóan szerette és nagyon ragaszkodott hozzá. Mikor Áron otthon volt, felnőtt kora óta, rendszeren Imre családjánál tartózkodott. **

Sz. S.

* *Péter* (alispán); *Antal* (posta"önök S.-Szentgyörgyön); *Mátyás* (kir. járásbíró Duna-Vecsén); *István* (postatiszt K.-Vásárhelyt); *Imre* (gazda Bereczkben); *Eliz* (Finta János volt bereczki polgármester neje); *Ágnes* (Mayer Ignác kir. állami állatorvos neje, Brassóban).

** Gábor Péter 1896. aug. 16. levele után.

BEFEJEZÉSÜL.

Midőn igénytelen irodalmi működésemnek szerény gyümölcsét, a fönnebbiekben, a mélyen tisztelt olvasó közönség elé bocsátom: azon édes reményt ápolom, hogy a mélyen tisztelt közönség és nagy-érdemű szakértők, — tekintetbe véve főként tárgyam történeti érdekességét, s azon szép szerepet, melyet szülőföldem, *Háromszék* ama dicső 1848-49-iki önvédelmi és szabadságharczban oly kiváló lelkesedéssel s — utána tehetem — döntő eredménynyel játszott le: kegyes elnézéssel leend az írónak — kétségtelenül ejthetett — tévedései iránt.

Szinte egy félszázad mind sűrűbb-sűrűbb homálya borong már ama kor fölött, melyet földeríteni bizony gyenge az egyéni emlékezet halvány mécse; az eredeti írott adatok pedig nagyobbbrészt elpusztulva: biztos fonalat nem nyújthatnak, az akkori, egymásra torlódó történeti események tömkelegében.

Hogy mégis a szerény tollamra vett eseményeket, lehető történeti hűséggel egy kis szerény történelmi munkává összeállíthattam: köszönettel adózom egyfelől a Gondviselésnek, hogy ama dicső korban, habár szerény körben, nékem is engedett egy kis tért, a hol ifju és hazafi lelkesedéssel leróhattam Hazám iránti kötelességemet, a Zöldasztalnál és a Vérmezején. Köszönöm szeretve tisztelt élő és kegyeletes emlékü munkatársaimnak, a kik mind a munka megírásában, egyes, habár töredékes emlékiratok, okmá-

nyok, felvilágosító becses leveleikkel, egykoru arczképeknek, életadatoknak rendelkezésemre bocsátásával, — mind a munka kinyomatása körül fáradságot nem kimélő szivességgel segítettek.

Fogadja különösen *Szabó Sámuel* tanár barátom s egykori tüzértársam, a sajtó alá rendezés körül kitüntettet szellemi közreműködése és kitartó fáradságáért hálámat; fogadja márkosfalvi birtokos, *Kocsis Gábor* t. bajtársam, hogy mint jogutóda b. e. honvéd-örnag és főhadvezéri segédtsízt, *Lőrincz József*-nek, a tőle örökölt becses történelmi, megbecsülhetlen értékű 1848—49-iki írott emlékeket, s azok között a *Bem* tábornok «Napi Parancsai»-nak eredeti jegyzőkönyvét nékem, illetőleg a történelemnek átadni szíves volt; fogadják mély hálámat mindazon tisztelt hazafiak, a kik a munkát díszítő vezértérfiak és honleányok arczképeit, mint családjuk legbecsesb ereklýeit, hű kezemhez felhasználás végett átadni kegyesek voltak.

* * *

Menj, szállj szerény kis munkám s egyszerű alakod és tartalmad daczára, találj meg az útát . . . a szívekhez: beszélvén rendíthetlen honszerелеmről, szabadságról, régi dícsőségről!

Én eleget akartam tenni a költő felhívásának: «Írj, tégy, csatázz, kinek mint adák az Istenek!» — mennyiben sikerült: ítélje meg a mélyen tisztelt közönség.

Nagy Sándor s. k.,

a szerző.

TARTALOM.

A) T Á R G Y M U T A T Ó.

I. Történeti rész.

	Lap		Lap
Előszó	I	5. rész. A székelység Bem vezérlete alatt. Erdély visszahódítása	59
<i>Első szakasz.</i>			
1. rész. Előzmények 1848. márczius—május	3	6. rész. Csaták, az oroszok betörése után, 1849. június—augusztus	74
2. rész. Erdély és az anyaország állapota 1848. június—szeptember	14	<i>Második szakasz.</i>	
3. rész. Háromszék, az önvédelmi harcz kezdetén. Agyagfalvi gyűlés	28	8. rész.*) Rövid élet- és jellemrajzok	97
4. rész. Nagy Ferencz naplója 1848. decz. 5.—1849. jan. 10-ig. Háromszéki békekötés	47	9. rész. Életrajzok, arczképeinkhez	139
		<i>Harmadik szakasz.</i>	
		10. rész. A székely tüzérség első tanítói	161

II. Okmánytár.

Előszó és ismertetés	I	6. Nyugtatóvány, (tüzérek jutalmazása)	95
1. Bem napi parancsainak jegyzőkönyve	5—76	B) Emlékkövek	96
2. Felajánlások előléptetésre	77—83	C) A székely tüzérségről:	
3. Névjegyzéke az érdemjeleseknek	84—90	7. Első székely tüzérek	98
A) Gábor Áronról:		8. Tüzér főtisztok jegyzéke	99
4. Levele	91	9. Fizetésjegyzék a tüzéreknél	100
5. Emléktárgyai	94	10. Székely ágyuk	100
		Befejezés	103

B) N É V M U T A T Ó.

Antos Ferencz	98	Antos Józsefné	145
Antos János	98	Apor József, b.	99
		Balázs Manó	43
		Balog István	99

* Tévedésből 7. helyett.

Barabás József	99	Horváth Ignác	59, 61
Beke Gyula	102	Horváth József	127
Beke József, id.	101	Jancsó Mózes	127
Beke József, ifj.	101	Kálnoki (Dénes, Imre és Pál gf.)	127
Bem József arcképéről (Sz. S.)	139	Kemény Dénes, b.	9
Bene József	155	Kis Mihály	128
Benkő György	102	Kis Sándor	76, 142
Berde Mózes	28, 102	Klünglein József	155
Berde Mózes, id.	103	Kovács András	155
Berzenczey László	25, 31	Kovács János	128
Béldi Gergely	104	Kurcz Antal	4, 64
Bialis Ferencz	104	László Zsigmond	128
Biró Sándor	74, 104, 146	Lisznai Kálmán	10, 16
Bodola Lajos 57, 105, 141, 156,	174	Lőrincz József	89, 144, 1
Bong Ferencz	100	Macskási Antal	62, 159
Bong István	106	Mihályfalvi István	129
Bora István	107	Mikó Imre, gróf	37
Borbáth László	107	Nagy Ferencz	47, 129
Csakány Ferencz	44	Nagy Sándor	57, 130
Császár Samu	109	Németh László	63, 131
Cseh Ignác	65, 109	Németi Mihály	133
Cseh Imre	109	Paizs Antal	155
Cserey Jánosné	148	Petőfi Sándor 70, 88, 89,	51, 59
Csulak Zsigmond	109	Rauber Nándor	133
Daczó Zsigmond	110	Rákosi Domokos	133
Dáné István	110	Salamon Ferencz	6
Demeter József	111	Sámuel Miklós	134
Donáth József	111	Sárosi Ferencz	60, 64
Farkas József	112	Sükösd Samu	135
Fábián Dani	12	Szabó Sámuel Naplója 161—175	
Ferencz András	113	Szacsvai András	136
Finta István	113	Szentiványi György	144
Forró Elek	113	Szentkereszti Zsigm. és István	135
Gábriáni József	114	Székely-család (rétyi és kilyéni)	135
Gábor Áron 41, 56, 114, 91—96,	101	Tóth József	155
Gál Dani	29, 121	Turóczi Mózes	137, 153
Gál Sándor (Sz. S.)	60, 63, 149	Tuzson János	74, 85
Gödri Ferencz, ifj.	123	Zajzon Áron	4
Gödri Ferencz, id.	141	Zakariás Károly	137
Gyárfás Károly	123	Zeyk Domokos	158
Gyertyánfi Ferencz	81, 96	Zeyk Miklós	158
György Tamás	124	Vay Miklós, b.	21, 24
Gyulai (Elek, Károly, Lajos)	124	Wesselényi Miklós, b.	11, 27
Hankó Dani	65, 125	Vitályos György	137
Horváth-család (Gyula, Károly		<i>Képeink.</i>	
László, Mihály)	126		
Horváth Albert	126		

Jegyzés. A vastag számok az Okmánytár lapjait jegyzik.

K É P E K.

I. Történeti részhez.

1. Bem	<i>czimkép.</i>
2. Cseh Ignác	alkirálybíró.
3. Gál Dani	kormánybiztos.
4. Németh László (és neje)	kormánybiztos.
5. Gödri Ferencz id.	S.-sztt.-györgyi pap.
6. Nagy Ferencz	gidófalvi pap.
7. Antos Józsefné	—
8. Cserei Jánosné	—
9. Nagy Tamásné	—
10. Antos János	alezredes.
11. Biró Sándor	százados.
12. Gál Sándor	ezredes.
13. Turóczi ágyuöntő műhelyének alaprajza	
14. Turóczi Mózes és társai,	

II. Okmánytárhoz.

15. Emlékvers Bemről (Barsitól)	<i>czimlapon.</i>
16. Bodola Lajos	főhadnagy.
17. Forró Elek	ezredes.
18. Horváth Ignác	alezredes.
19. Kis Sándor	ezredes.
20. Zeyk Domokos	százados.
21. Lőrincz József	őrnagy.
22. Honvéd-emlékkő S.-Szt.-Györgyön.	
23. Gábor Áron	őrnagy.

Jegyzés. A 10., 14., 17. és 22. számú képeket a „Tört. Lapok“-tól vettük.

A Czimképnek, Bem arczképének fára metszését, *Bálint Benedek*, ifjú székely művész, szülőföldje iránti szeretetből, díj nélkül végezte. Fogadja elismerésünket!...

Sajtóhibák; toldalékok.

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>		<i>Javítás</i>
4	11	alul ==	csak a XI. z. a. volt Erdélyben veres sipkás, a XII. nem.
23	5	felül ==	IV. helyett: <i>négy</i> ugymint:
23	22	» ==	IV. helyett: <i>négy</i> .
69	19	» ==	védműveket után: <i>készítettett</i> .
73	jegyzésben	=	lásd a függelék, helyett: 1. a <i>X. részt</i> .
77	2	felül ==	junius 27. helyett: <i>jun. 23.</i>
92	5	alulról ==	Anglia után betoldandó: <i>és Olaszország.</i>
105	13	felül ==	B. L. szül. 1826. helyett: <i>1825. aug. 10.</i>
125	utolsó sor	=	lesz a más, helyett: <i>lesz e más?</i>
147	2	felül ==	Biró S. születési idejéről: 1. « <i>Életem törté- nelme</i> » 4-ik ív, 4. lapján, tisztázás- kor ezt írja: «Primipiláris székel- családból születtem 1815. (ezt csak tisztázáskor írta így). 2. «A boldog asszonyfalvi anyakönyv 1830-ban, elégett. Sándor testvére Biró Mózes most is él, ő is 1815. körül született- nek mondja.
163	3	alulról ==	akasztotta, után folytatva «vagy véső alakra élezett végét az ágyutalp alá illesz- tette.
165	3	alul ==	előbb hidvégi, aztán zágoni pap.
3	3	alul ==	355 helyett 356.
79	11-ik	név ==	Dr. Berde helyett: <i>id(ős)</i> .
91	13	felül ==	Sz. Demeter, előneve <i>Szemerjai</i> volt.
»	14	felül ==	Szemerján helyett: <i>Bodolán</i> (bodolai pap volt.)
94	11	felül ==	nyug. káplán helyett: <i>Káplár</i> .
96		=	II. Emlékkő helye Sepsi-szt.-györgyi nagy piacz.